Part - I

VOL. I

ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ

ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ

(ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗ)

ಲೇಖಕ:—

ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟ.

ವ್ಯಾಕರಣ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ತರ್ಕ, ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವಾನ್.
ರಾಷ್ಟ್ರಭಾಷಾ ವಿಶಾರದ
ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರಸಹಾಯೋಪಾಧ್ಯಾಯ.
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ
ಮೈಸೂರು.

ಅಖಿಲಭಾರತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅಕಾಡಮಿಯು (ಡೆಲ್ಲಿ)
ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು
ಪುರಸ್ಕರಿಸಿ ಒಂದು ಸಾವಿರ ರೂ. ಗಳ ಸಹಾಯ
ಧನವನ್ನು ಇತ್ತಿದೆ.

ಗ್ರಂಥ ಕರ್ತಾ.

(ಪ್ರಥಮ ಮುದ್ರಣ)

ಕೆ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯ.
ಪ್ರಿಂಟರ್,
ಶ್ರೀ ವಿನಾಯಕ್ ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ವರ್ಕ್ಸ್, ಮೈಸೂರು.

ಬೆಲೆ 3—8—0

—: ಶ್ರೀಃ :—

ಶ್ರೀ ಗುರುವರ್ಯರ ಆಶೀರ್ವಚನ

ಭಾರತದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯೆಂಬ ನಂದಾದೀಪವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುವ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿ ಇತಿಹಾಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣವು ಮುಖದಂತೆ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದೆ. ಸಕಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಙ್ಮಯದ ಜ್ಞಾನವು ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣದಿಂದಲೇ ಆಗಬೇಕು. ಪಾಣಿನಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಲೌಕಿಕ ವೈದಿಕ ಎರಡೂ ಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇತರ ವೈಯಾಕರಣರಿಗೆ ಅಗ್ರೇಸರರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು ಬಹು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಇವರು ಈಗ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಸಾರವತ್ತಾಗಿ ತಿಳಿಸುವ ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬಯಸುವವರೆಲ್ಲರೂ ಮೊದಲು ಓದಬೇಕಾದ ಗ್ರಂಥವೆಂದರೆ ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ. ಅದನ್ನು ಈಗ ಸುಲಭವಾಗಿ ಕನ್ನಡಿಗರೆಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಸಕಲರಿಗೂ ಉಪಕಾರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವ ಇವರ ಪರಿಶ್ರಮವು ಶ್ಲಾಘನೀಯವಾಗಿದೆ. ಈ **"ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ"** ಗ್ರಂಥವು ಎಲ್ಲಾ ವಿಧದಿಂದಲೂ ಇಡೀ ಕರ್ಣಾಟಕ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಲೆಂದೂ ಕನ್ನಡಿಗರೆಲ್ಲರೂ ಇದರಿಂದ ಪೂರ್ಣ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಙ್ಮಯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಸಂಸ್ಕೃತರಾಗಲೆಂದೂ ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ.

(ಸಹಿ)

ತಾ|| 30-1-56
ಮೈಸೂರು

ಪಂಡಿತರತ್ನಮ್ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್
ನೆರೂರು ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ
ವಿಶ್ರಾಂತ ವ್ಯಾಕರಣ ಪ್ರಧಾನೋಪಾಧ್ಯಾಯರು
ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ
ಮೈಸೂರು

ಶ್ರೀಃ

ನಿವೇದನಮ್.

ಸದ್ಬುದ್ಧಿಪ್ರಚೋದಕರಾದ ಶ್ರೀಗುರುವರ ಬ್ರ. ಶ್ರೀ. ಕೆ. ಶ್ರೀನಿವಾಸಉಪಾಧ್ಯಾಯರನ್ನೂ ಬ್ರ. ಶ್ರೀ. ನೆರೂರು ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯರನ್ನೂ ಮನಸಾ, ಶಿರಸಾ ವಂದಿಸಿ ನಾಲ್ಕು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಬರೆಯಲು ಬಯಸುತ್ತೇನೆ.

ನಮ್ಮ ಭಾರತದ ಸಕಲಭಾಷೆಗಳಿಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತವೇ ಮೂಲ ಭೂತವಾದುದೆಂದು ಸಕಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯ. ದಕ್ಷಿಣದ ಭಾಷೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದು ವಿವಾದಾಸ್ಪದವಾದರೂ ಗಂಗಾಯಮುನೆಯರ ಸಂಗಮದಂತೆ ಅನಾದಿಯಿಂದಲೂ ನಮ್ಮ ಮಾತೃಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಪದಗಳು ಸಂಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿ ಭೇದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿ ಬೆರೆತು ಒಂದಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿವೆ. ನಮ್ಮ ಕನ್ನಡ ಭಾಷೆಯು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಂಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ಎಷ್ಟು ಉಜ್ವಲವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದು ಪಂಪ, ಜಗನ್ನಾಥ, ಕುಮಾರ ವ್ಯಾಸ ಮುಂತಾದ ಉದ್ದಾಮಕವಿಗಳ ಸರಸ ಕಾವ್ಯಗಳ ಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣನಿಯಮಗಳನ್ನಳವಡಿಸಿಕೊಂಡೇ ನಮ್ಮ ದೇಶೀಯ ಭಾಷಾವ್ಯಾಕರಣಗಳು ರಚಿತವಾಗಿವೆ ಎಂದು ವಿಮರ್ಶಕರಿಗೆ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವೇ. ಭಟ್ಟಾಕಳಂಕನ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ವೆಂಬ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವು ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲೇ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟುದುದರಿಂದ ಆಗ ಸಂಸ್ಕೃತಕನ್ನಡಗಳ ಬಾಂಧವ್ಯ ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಇತ್ತೆಂಬುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯು ವ್ಯಾಕರಣನಿಯಮದಿಂದ ಸುಬದ್ಧವಾದುದರಿಂದಲೇ ಇಂದಿಗೂ ಯಾವ ಭಾಷೆಗಳ ಆಘಾತಕ್ಕೂ ಒಳಗಾಗದೆ ಅಚ್ಚಳಿಯದೆ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಪದಗಳ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡುವ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಚನ, ವಿಭಕ್ತಿಮುಂತಾದ ಪದಗಳು ವ್ಯವಹೃತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. “ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳೂ ಧಾತುವಿನಿಂದಲೇ (ಕ್ರಿಯಾಪದ) ಆಗಿವೆಯೆಂಬ ಶಾಕಟಾಯನರ ಮಾತನ್ನು ಯಾಸ್ಕರು ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಪವಿತ್ರವಾದ ಈ ವ್ಯಾಕರಣವು ಯಾಸ್ಕರ ನಿರುಕ್ತಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ನಾನಾ ಋಷಿಗಳಿಂದ ವಿಸ್ತರಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶೌನಕರ ಪ್ರಾತಿಶಾಖ್ಯ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ ವಿಭಾಗದಿಂದ ನಿರುಕ್ತಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಈ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ಪ್ರಾಚೀನವೆನ್ನಬೇಕು. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ನವ ವ್ಯಾಕರಣಗಳೂ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣವು ರಾಮಾಯಣಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಪಿಶಲ, ಕಾಶಕೃತ್ಸ್ನ ಮುಂತಾದವರ ನಾಮ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನವವ್ಯಾಕರಣಗಳೂ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅವೆಲ್ಲವೂ ವೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ಕೇವಲ ಕೆಲವು ಲೌಕಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪಾಣಿನಿಗಳು ಈ ಎರಡೂ ಶಬ್ದಗಳ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಿ ತೋರಿಸಿರುವುದದರಿಂದಲೂ ಇವರ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸರ್ವ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ ಉಭಯ ಶಬ್ದಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಜನರ ಉಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲೇ ಇತರ ವ್ಯಾಕರಣಗಳು ನಷ್ಟವಾಗಿರಬಹುದು. ಪಾಣಿನಿಗಳ ಸೂತ್ರವಿನ್ಯಾಸ ಕ್ರಮವು ಅಸದೃಶವಾದುದೆಂದು ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ ಮುಂತಾದ ವಿಭೂತಿ ಪುರುಷರೇ ಶ್ಲಾಘಿಸಿರುತ್ತಿರುವಾಗ ಈಗಿನ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯವಿಮರ್ಶಕರು ಹೊಗಳುವುದು ವಿಶೇಷವೇನಲ್ಲ. ಈ ವ್ಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಡಿಯೆಂಬುವನು ಲಕ್ಷ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುವನೆಂದು ಕಥಾ ಸರಿತ್ಸಾಗರದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪಾಣಿನಿಗಳ ಮುಂದೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವು ಹೆಚ್ಚಾಯಿತು. ವರರುಚಿಗಳು (ಕಾತ್ಯಾಯನಿ) ಈ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಸಮಕಾಲಿಕರೆಂದು ಕಥಾಸರಿತ್ಸಾಗರದಿಂದ ತಿಳಿದು ಬಂದರೂ ವಿಮರ್ಶಕರು ಇದನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಮಾರು ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ ಆರನೇ ಶತಮಾನ, ಅಥವಾ 4ನೇ ಶತಮಾನ ಪಾಣಿನಿಯ ಕಾಲವೆಂದೂ, ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ ಮೂರನೇ ಶತಮಾನ ವರರುಚಿಯ ಕಾಲವೆಂದೂ ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ ಎರಡನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಪತಂಜಲಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಹಾಭಾಷ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಈ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅನೇಕರು ವಾರ್ತಿಕಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆಂದು ಅವರ ಭಾಷ್ಯಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭಾಷೆಯು ಬದಲಾವಣೆ ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದಲೂ, ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಈ ಋಷಿಗಳು ಶಬ್ದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಮುನಿತ್ರಯರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತರವಿರಲೇಬೇಕು. ಪಾಣಿನಿಗಿಂತ ವರರುಚಿಗಳು ಅರ್ವಾಚೀನರೆಂದೂ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯರೆಂದೂ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ ಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದಲೇ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣದ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟ ಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಲೌಕಿಕ ನ್ಯಾಯಗಳೂ, ವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ವಿಷಯಪ್ರದರ್ಶನ ಶೈಲಿ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ. ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಇದರಿಂದಲೇ "ಮಹಾಭಾಷ್ಯಂ ವಾ ಪಠನೀಯಮ್, ಮಹಾರಾಜ್ಯಂ ವಾ ಪಾಲನೀಯಮ್" ಎಂಬ ನಾಣ್ನುಡಿ ಪ್ರಚಾರವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಕೈಯಟರು ಪ್ರದೀಪವೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದು ಭಾಷ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರದೀಪಕ್ಕೆ ನಾಗೇಶಭಟ್ಟರು ಉದ್ಯೋತವೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದು ಭಾಷ್ಯಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆಮೇಲೆ ಭರ್ತೃಹರಿ

ಎಂಬ ವೈಯಾಕರಣನು ಸೂತ್ರ ಭಾಷ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಂದ ವೈಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ವಾಕ್ಯಪದೀಯವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ಭಾಷ್ಯೋಪಕ್ಷಿಪ್ತವಾದ ವೈಯಾಕರಣ ಸ್ಫೋಟವಾದವನ್ನು ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದನು. ಸ್ಫೋಟಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆಮೇಲೆ ಮಂಡನ ಮಿಶ್ರರು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ವಾಮನ, ಜಯಾದಿತ್ಯರು ಸೇರಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಕಾಶಿಕಾ ಎಂಬ ವೃತ್ತಿ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪದಮಂಜರಿಯೆಂಬ ಭಾಷ್ಯಾಶಯಗಳನ್ನೇ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಹರದತ್ತನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಅನೇಕ ವೈಯಾಕರಣರು ವೃತ್ತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದರೂ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸೂತ್ರ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಂತೆ ಶಬ್ದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ತಿಳಿಯುವುದು ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಧರ್ಮಕೀರ್ತಿಯೆಂಬ ಜೈನ ವೈಯಾಕರಣನು ಸುಲಭವಾದ ಬೇರೆ ರೀತಿಯನ್ನವಲಂಬಿಸಿ ವೃತ್ತಿ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದನು. ಆ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಅನೇಕ ವೈಯಾಕರಣರು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಾ ಬಂದುದರಿಂದ ಶ್ರೀಭಟ್ಟೋಜಿ ದೀಕ್ಷಿತರೂ ಆ ಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದು ಲೋಕೋಪಕಾರ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಸೂತ್ರ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೂ (ಶಬ್ದ ಕೌಸ್ತುಭ) ಬೃಹದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದಲ್ಲದೆ ವೈಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸ್ವತಂತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯದಂತೆ ನಾಗೇಶಭಟ್ಟರು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದುದಲ್ಲದೆ ಮಂಜೂಷಾ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವೈಯಾಕರಣರ ಎಲ್ಲಾ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ಪರ ಮತಖಂಡನಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಬರೆದಿರುವುದರಿಂದ ಇವರ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ಪ್ರಕರ್ಷವು ಅಗಾಧವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವೈಯಾಕರಣರು ವ್ಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅಪಾರ ಅನಂತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಆದರೆ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಬಾಲಕರಿಗೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮೊದಲು ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಬಾಲಕರ ಉಪಯೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಭಟ್ಟೋಜಿದೀಕ್ಷಿತರ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಶ್ರೀ ವರದರಾಜರು ಹದಿನೇಳನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಪಾಣಿನಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತವಾದವುಗಳನ್ನೇ ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸರಳ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಬಾಲಕರಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವು ಸೂತ್ರ ವೃತ್ತಿ ಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದರೂ ಪ್ರಕರಣ ನಿವೇಶಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವನ್ನು ಪಡೆ

ಧಿದೆ. ಅವಾಂತರ ಪ್ರಕರಣಗಳನೇಕವಿದ್ದರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಎಂಟನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸ ಬಹುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರೋತ್ತರಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವಗಳ ಸಾಪೇಕ್ಷವಿರುವು ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿನ ಕ್ರಮವು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣವು ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಕರಣ ಗಳಿಗೂ ಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದೆ. ಸಂಧಿಗಳು ಸುಬಂತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷಿತ ಗಳಾದುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ನಾಮಪದದ ಮೇಲೂ ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ತಿಙನ್ತಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಸುಬನ್ತ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಧಾತು ಗಳ ಮೇಲೆ ಕೃತ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ತಿಙನ್ತವಾದ ಮೇಲೆ ಕೃದಂತ ಪ್ರಕರಣ ಹೇಳಿದೆ. ಕೃದಂತ, ನಾಮಗಳ ಮೇಲೆ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಕೃದಂತ ತದ್ಧಿ ತಾಂತ ಪದಗಳಿಂದ ಸಮಾಸ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಪ್ರಕರಣ ತದ್ಧಿತವಾದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಸಮಾಸದ ಮೇಲೂ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಕೊನೆಗೆ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯಾಕರಣದ ಆಳವಾದ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದ್ಯಾದಿ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಸಂಗ ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಈ ಲಘು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ ಗ್ರಂಥದ ಅಧ್ಯಯನ ಪರ್ಯಾಪ್ತ ವಾಗಿದೆ.

ಈ ಗ್ರಂಥವು ಭಾರತದ ಪ್ರಮುಖ ಭಾಷೆಗಳಾದ ಹಿಂದೀ, ಬಂಗಾಳಿ, ಆಂಧ್ರ ಮುಂತಾದ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಿತವಾಗಿ ಆಯಾಯ ಪ್ರಾಂತದ ಜನರಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃ ತವನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಬಹು ಸಹಾಯಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕನ್ನಡ ಬಂಧುಗಳೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಜ್ಞಾನವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಉಂಟಾಗಲು ಸಹಾಯವಾಗಲೆಂಬ ಮಹ ದುದ್ದೇಶದಿಂದ ನಾನು ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಸರಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆಯುವ ಸಾಹಸ ಮಾಡಿರುತ್ತೇನೆ. ಉಭಯ ಭಾಷಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಆದರಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ರೆಂದೂ, ಈ ಗ್ರಂಥದ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿಯೇ ಹೊಂದುವರೆಂಬ ಭರವಸೆಯಿಂದಲೂ, **ವಿಶಾಲ ಕರ್ಣಾಟಕದ ನವೋದಯದ ಸುಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಬಾಂಧವರ ಮುಂದೆ ಇದನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುತ್ತೇನೆ.** ಇಂಥದೊಂದು ವ್ಯಾಕರಣ ಗ್ರಂಥವು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗುವುದು ಇದೇಮೊದಲೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. "ಗಚ್ಛತಃ ಸ್ಖಲನಂ ಭವತ್ಯೇವ" ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಿಯಂತೆ ಅಲ್ಪಜ್ಞನಾದ ನನ್ನ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಲೋಪದೋಷಗಳು ಸಂಭವಿಸಿರಬಹುದು. ಸಹೃದಯರು ಅವುಗಳನ್ನು ತಿದ್ದಿಕೊಳ್ಳುವುದಲ್ಲದೆ ಕೃಪೆಯಿಟ್ಟು ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಮುದ್ರಣದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಉಪಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

"ಸದಸಿ ಕಥನಂ ಚಾಪ್ಯುಪಕೃತೇಃ" ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಿಯಂತೆ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ನನಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆಯಲು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನಿತ್ತು ಈಗ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲೂ ಉದಾರ

ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಮಹಾರಾಜಕಾಲೇಜಿನ ಫಿಲಾಸಫಿ ಉಪಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ ಶ್ರೀ. ವಿ. ಮುದ್ದಲಿಂಗಣ್ಣ ಎಂ. ಎ, ಮತ್ತು ಮಹಾರಾಣೀಕಾಲೇಜಿನ ಹಿಂದೀ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾದ ಮ. ದೇವೇಗೌಡ, ಎಂ. ಎ. ಇವರಿಬ್ಬರ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಎಷ್ಟು ಸ್ಮರಿಸಿದರೂ ಅಲ್ಪವೇ. ಇವರಿಗೂ, ಇನ್ನೂ ನಾನಾರೀತಿಯಿಂದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಒದಗಿಸಿರುವ ನನ್ನ ಮಿತ್ರವೃಂದಕ್ಕೂ, ಚಿರಋಣಿಯಾಗಿರುತ್ತೇನೆ. ವ್ಯಾಕರಣಶಬ್ದಗಳು ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದರೂ ತಾಳ್ಮೆಯಿಂದ ಸರಿಯಾಗಿ ನೋಡಿ ಅಂದವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಶ್ರೀ ವಿನಾಯಕ ಪ್ರೆಸ್ಸಿನ ಮಾಲಿಕರಾದ ಶ್ರೀ ಕೆ. ವೆಂಕಟಸುಬ್ಬಯ್ಯನವರಿಗೂ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಾಶನಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟುಕಾಲಾವಕಾಶವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಲೋಪದೋಷಗಳು ತಲೆ ಹಾಕಿವೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಕ್ರೋಡೀಕರಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ. ಅಭ್ಯಾಸಿಗಳು ಅವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಸರಿಪಡಿಸಿ ಓದಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಕನ್ನಡಮಾತೆಯ ಅಡಿದಾವರೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿರುವ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಕನ್ನಡ ಬಂಧುಗಳೆಲ್ಲರೂ ಆದರಿಸಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಇದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಸಂಸ್ಕೃತರಾಗಿ ನವೋದಿತಕರ್ಣಾಟಕವನ್ನು ಉಜ್ವಲಗೊಳಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾಗಲೆಂದು ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ
ಮೈಸೂರು
ತಾ || 1-11-56

ಸಜ್ಜನ ವಿಧೇಯ,
ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟ.
ಲೇಖಕ

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ (ಪೂರ್ವಾರ್ಧ)

‘ ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ ’ ಗ್ರಂಥ ವಿಷಯೆದಲ್ಲಿ

ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು

ಶ್ರೀಃ

ಶ್ರೀ ದ್ವಾರಕಾಧೀಶೋ ವಿಜಯತೇತರಾಮ್

ಶ್ರೀಮತ್ಪರಮಹಂಸಪರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯವರ್ಯ ಪದವಾಕ್ಯಪ್ರಮಾಣಪಾರಾವಾರೀಣ ಯಮನಿಯಮಾಸನಪ್ರಾಣಾಯಾಮಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಧ್ಯಾನಧಾರಣಸಮಾಧ್ಯಷ್ಟಾಂಗಯೋಗಾನುಷ್ಠಾನನಿಷ್ಠ ತಪಶ್ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಅನಾದ್ಯವಿಚ್ಛಿನ್ನಗುರುಪರಂಪರಾಪ್ರಾಪ್ತಷಣ್ಮತಸ್ಥಾಪನಾಚಾರ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸಿಹ್ಮಾಸನಾಧೀಶ್ವರ ಸರ್ವವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶಕ ಸಾಂಖ್ಯತ್ರಯಪ್ರತಿಪಾದಕ ವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ಸರ್ವತಂತ್ರಸ್ವತಂತ್ರ ನಿಖಿಲನಿಗಮಾಗಮಸಾರಹೃದಯ ಶ್ರೀಮತ್ಸುಧನ್ವಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾಚಾರ್ಯ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಗುರುಭೂಮಂಡಲಾಚಾರ್ಯ ಚಾತುರ್ವರ್ಣ್ಯಶಿಕ್ಷಕ ಗೋಮತೀತೀರವಾಸಿ ಶ್ರೀಪಶ್ಚಿಮಾಮ್ನಾಯ ಶ್ರೀದ್ವಾರಕಾಶಾರದಾಪೀಠಾಧೀಶ್ವರ ಶ್ರೀಮಜ್ಜಗದ್ಗುರು ಶ್ರೀ ೧೧೧ಲ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀ **ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯ ಶ್ರೀಮದಭಿನವ ಸಚ್ಚಿದಾನಂದತೀರ್ಥ ಸ್ವಾಮಿಭಿಃ**

ಅಸ್ಮದತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯ ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟಾನಾಂ ವಿಷಯೇ ಕಾಲತ್ರಯವಿರಚಿತನಾರಾಯಣಸ್ಮರಣಪೂರ್ವಕಾಶಿಷಃ ಸಮುಲ್ಲಸಂತುತರಾಮ್ । ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತ ಶ್ರೀ ದ್ವಾರಕಾಶಾರದಾಪೀಠವಿಷಯಿಣೀ ಭಕ್ತಿರನವಧಿಕಶ್ರೇಯೋನಿದಾನಮಿತಿ ಸಾರ್ವಜನೀನಮೇತತ್ । ವಿಶೇಷತಸ್ತು.

ಭವದ್ರಚಿತಕನ್ನಡಾನುವಾದಸಹಿತಾ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ ಸಾದರಮವಾಲೋಕ್ಯತ । ಕನ್ನಡಭಾಷಾಯಾಮಯಮಪೂರ್ವೋ ಗ್ರಂಥೋ ವ್ಯಾಕರಣಾಧ್ಯೇತೄಣಾಂ ಬಾಲಾನಾಂ ಕೃತೇ ಪರಮೋಪಯೋಗೀತಿ ಸಂಶ್ಲಾಘನೀಯತಾಮರ್ಹತಿ ಭವದೀಯೋಽಯಂ ಸಮುದ್ಯಮವಿಶೇಷಃ । ಶುಭಾ ಆಶಿಷಃ ಸಮುಲ್ಲಸಂತುತರಾಂ ಯತ್ ಭಗವತೋಃ ಶ್ರೀದ್ವಾರಕಾಧೀಶ ಶ್ರೀಚಂದ್ರಮೌಳೀಶ್ವರಯೋರನುಕಂಪಯಾ ಗ್ರಂಥೋಽಯಂ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸಾರಮಾಪ್ನುಯಾತ್ ತಥಾ ತಲ್ಲಾಭಮಾಕಲಯತಾತ್ ಛಾತ್ರವೃಂದಮಿತಿ ಶಮ್.

ಮು. ದೂರ್ವಾಸಪುರಮ್
ದುರ್ಮುಖಿ ಸಂ. ಮಾರ್ಗ. ಕೃ. ೧೩
ಕ್ರಮ ಸಂ. ೬೯

ಶ್ರೀನಾರಾಯಣಸ್ಮೃತಯಃ
(ಇಲ್ಲಿ ಮಠದ ಮುದ್ರೆ ಇರುತ್ತೆ)

A

ಶ್ರೀಃ

(ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮಠದ ಮುದ್ರೆ ಇರುತ್ತೆ.)

ಶ್ರೀಮತ್ಪರಮಹಂಸಪರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯವರ್ಯ ಶ್ರೀಮಚ್ಛಂಕರಭಗವತ್ಪಾದಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಶ್ರೀಕಾಂಚೀಕಾಮಕೋಟಿಪೀಠಾಧಿಪ ಜಗದ್ಗುರು ಶ್ರೀಮಚ್ಚಂದ್ರಶೇಖರೇಂದ್ರ ಸರಸ್ವತೀ ಶ್ರೀಪಾದೈಃ

ಮೈಸೂರು ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ ಸಾಹಿತ್ಯಾಧ್ಯಾಪಕ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟವಿಷಯೇ ಕ್ರಿಯತೇ ನಾರಾಯಣಸ್ಮೃತಿಃ ।

ಸಕಲಜೀವಜಾತಾಭ್ಯುದಯ ನಿಃಶ್ರೇಯಸಸಾಧನಸಾಮಗ್ರೀ ಭಗವದುಚ್ಛ್ವಸಭೂತಾಕೃತ್ರಿಮಶ್ರುತಿಭಿಃ ತದರ್ಥೋಪಪಾದಕ ಸ್ಮೃತಿಪುರಾಣಾದಿಭಿಶ್ಚ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತೇ। ಶ್ರುತ್ಯಾದೀನಾಂ ಗೈರ್ವಾಣವಾಣೀವಿರಾಜಮಾನಾನಾಂ ಸಮೀಚೀನಮರ್ಥಮಧೀತವ್ಯಾಕರಣಾ ಏವ ಜ್ಞಾತುಂ ಪ್ರಭವಂತಿ। ವ್ಯಾಕರಣೇಷು ನವಸ್ವಪಿ ಮಹೇಶ್ವರವರ್ಣಸಮಾಮ್ನಾಯಮೂಲಕಾ ಪಾಣಿನ್ಯುಪಜ್ಞಾ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯ್ಯೇವಾಗ್ರಸ್ಥಾನಂ ಭಜತೇ। ತಸ್ಯ ಯಥಾರ್ಥಮರ್ಥಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸುಲಭತಯಾ ಬೋಧಯಿತುಂ ಶ್ರೀಭಟ್ಟೋಜಿದೀಕ್ಷಿತಃ ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದ್ಯಾಖ್ಯಾಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಂ ವಿರಚಯಾಮಾಸೇತಿ ವಿದಿತಚರಮಿದಮಭಿಜ್ಞಾನಾಮ್। ತಾಂ ವಿಸ್ತೃತಾಂ ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀಂ ಪೂರ್ಣತಯಾಧ್ಯೇತುಮವಕಾಶರಹಿತಾನಾಂ ಗೈರ್ವಾಣವಾಣೀಪರಿಚಯವಿಧುರಾಣಾಂ, ಕರ್ಣಾಟಭಾಷಾಭಿಜ್ಞಾನಾಂ ಚ ಲಘುಬೋಧಾಯ ತತ್ಸಂಗ್ರಹತ್ವೇನ ಗ್ರಥಿತಾಂ ಭವದ್ರಚಿತಕರ್ಣಾಟಭಾಷಾನುವಾದಯುತಾಂ ಚೇಮಾಂ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀಮವೇಕ್ಷ್ಯಾಮಂದಮಾನಂದಂ ಭಜಾಮಃ।

ವಿಜಯಯಾತ್ರಾಸ್ಥಾನಮ್
ಶ್ರೀಕಾಂಚೀಕ್ಷೇತ್ರಮ್
ದುರ್ಮುಖಿ ಮಾಘ ಶುದ್ಧ ಏಕಾದಶೀ

ನಾರಾಯಣಸ್ಮೃತಿಃ

ಶ್ರೀಃ

'ಪಾಣಿನೀಯಪ್ರವೇಶಿಕಾ' ಭಾಗಗಳು ಹಸ್ತಗತವಾದವು.

ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಕರಣವು ಪೆಡಂಭೂತವೆಂದು ಭಾವಿಸಿರುವ ಜನರ ಮನೋಭ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲು ಈ ಗ್ರಂಥವು ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತವಾದುದಾಗಿದೆ. ಸರಿಯಾದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ದೊರೆತು ನಿಮ್ಮಿಂದ ಇನ್ನೂ ಉತ್ತಮ ಕೃತಿಗಳು ಹೊರಬೀಳುವಂತೆ ಈಶನು ಕೃಪೆಮಾಡಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ.

ತಾ. ೩೧-೧೨-೫೬
ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಗಂಗಾ ಮಠ, ತುಮಕೂರು ಜಿಲ್ಲಾ
ನಂ. ೯೯೦/೫೬-೫೭

(ಸಹಿ) ಶ್ರೀ ಶಿವಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಗಳು

ಶ್ರೀಃ

ಶ್ರೀ ಸ್ವರ್ಣವಲ್ಲೀ ಮಠ

ವಿದ್ವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು ನಯ ತಿಳಿಗನ್ನಡ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿರಚಿಸಿದ 'ಪಾಣಿನೀಯಪ್ರವೇಶಿಕಾ' ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣ ನೋಡಲಾಯಿತು. ಬಹುಶ್ರಮದಿಂದ ಬರೆದ ಈ ಪುಸ್ತಕದಿಂದ ಕೌಮುದಿಯನ್ನು ಅಭ್ಯಸಿಸುವ ಅಲ್ಪಪ್ರಜ್ಞನಾದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗೂ ಸಹ ಸುಲಭ ಬೋಧವಾಗುವ ರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿಷಯವೂ ಸುಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಯಾವ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿಯುವುದಾದರೂ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಕಲಿಯದಿದ್ದರೆ ಆ ವಿದ್ಯೆಯು ಸುಸಂಸ್ಕೃತವಾಗಲಾರದು. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸುಸಂಸ್ಕೃತರೀತಿಯಿಂದ ಅಭ್ಯಸಿಸಲು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿ ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಿಂದೊಡಗೊಂಡ ಪಾಣಿನೀಯಪ್ರವೇಶಿಕಾ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಮಂದಪ್ರಜ್ಞರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗುವಂತೆ ಬರೆದ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರ ಶ್ರಮ ಪ್ರಶಂಸನೀಯವಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ತರದ ಅಪಾಯದಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿಕ್ಕೂ ಬಾಲ್ಯದಾರಭ್ಯ ತುದಿಯತನಕ ಆತ್ಮೋನ್ನತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿತು ಶಾಂತರೀತಿಯಿಂದ ಜೀವನವನ್ನು ಸಾಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಕ್ಕೂ ನಯನೇಂದ್ರಿಯವು ಹೇಗೆ ಪ್ರಧಾನವಾದದ್ದೋ ಅದರಂತೆ ಯಾವ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕಲಿಯುವುದಾದರೂ ಮೊದಲು ವ್ಯಾಕರಣ ಕಲಿಯುವುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯವಾದದ್ದು. ಮೇಲಾಗಿ ದೇವವಾಣಿಯಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಗಂತೂ ವ್ಯಾಕರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಾಕರಣೇನ ವಿನಾಪ್ಯಂಧಃ' ಎಂಬಂತೆ ಲಿಂಗವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದೇ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾಮರಜನರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ಬೋಧವಾಗುವ ರೀತಿಯಿಂದ ರಚಿಸಿದ ಈ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಕಲಿಯುವ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಜ್ಞಾನ ಸಂಪಾದನೆಮಾಡಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರ ಶ್ರಮವು ಸಫಲವಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿಯಿಂದ ಇವರು ಮಾಡುವ ಶ್ರಮವು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಡೆಯಲೆಂದು ಹಾರೈಸಲಾಗಿದೆ.

(ಸಹಿ) ಸರ್ವಜ್ಞೇಂದ್ರಸರಸ್ವತೀಸ್ವಾಮೀ

The publication of the Kannada translation with lucid notes of 'Laghu Siddhantha Kaumudi' by Vidwan G. Vishnumurthi Bhatta has been welcome news to me. The English translations by J. R. Ballantyne and S. R. Ray are there for people who know English.

The study of Sanskrit is becoming very popular now. People who know Kannada are coming in large numbers to study Sanskrit. The greatest facility for them all is the Kannada translation of the books on Sanskrit grammar.

It is no exaggeration if I say that Vidwan Vishnumurthi Bhatta has done the greatest service to those that want to study Sanskrit in the New Mysore State by his lucid translation of 'Laghu Siddhantha Kaumudi' with illuminating notes, etc. This is no small piece of work. It is a splendid success. The Kannada people should ever be grateful to him for this sincere service.

He is eminently qualified to bring out beautiful translations of 'Siddhantha Kaumudi', 'Patanjala Mahabhashya', etc., in lucid Kannada and thus enrich the Kannada literature also.

He is a Vidwan in Alamkara Sastra also. Hence his Kannada translations of Alamkara granthas will be very helpful and really useful. It may not be out of place to mention that he has passed the Vidwan Examination of the Madras University—with Kannada as the main language—in the first class and secured the *First Rank.*

I sincerely congratulate him and trust that the Kannada people will enable him to serve the students of Sanskrit and Kannada in many ways. He richly deserves all encouragement.

1090, Chamaraja Agrahar,
Mysore: 22-3-1957

A. N. Narasimhia,
M.A., Ph.D. (London)
(Retd.) Principal,
Maharaja's Sanskrit College, Mysore

ವಾಗ್ದೇವಿಯ ವಿವಿಧ ವಿಹಾರಗಳಿಗೆ ಸೌಧದಂತಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತವಾಙ್ಮಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಕರಣವೇ ಅಡಿಗಲ್ಲು. ಅದನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಚಂದ್ರಾದಿಗಳು ಚಾತುರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದರೂ ಪಾಣಿನಿಯ ಶಿಲ್ಪವೇ ಸರ್ವತೋಮುಖವೂ ಸರ್ವಾಂಗಸುಂದರವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಚಿತ್ರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಲು ಶೇಖರಾದಿ ಸಾಧನಗಳು ಸಿದ್ಧವಿದ್ದರೂ ಚಿಕ್ಕ ಚಿತ್ರಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಣಕ್ಕೆ ವರದರಾಜರ ಲಘುಕೌಮುದಿಯ ಉದಯವೇ ಆಗಬೇಕಾಯಿತು. ಅದು ಸಂಸ್ಕೃತಮಯವಾಗಿ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ದೂರವಾಗಲು ಅದನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಿ ಕನ್ನಡಿಗ ಸಹೋದರರಿಗೆ ವ್ಯಾಕರಣ ಕನ್ನಡಿಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಸ್ವಾಗತಾರ್ಹವೂ ಸ್ತುತ್ಯವೂ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಾಷೆಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯ ಈ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಈ ಕೃತಿಯು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾದೇಶಿಕ ಭಾಷಾಸೇವೆಯನ್ನೂ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದ ತಿರುಳನ್ನು ಪ್ರಚಾರಗೊಳಿಸುವ ಮೂಲಕ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸೇವೆಯನ್ನೂ ಕೈಗೊಂಡಂತಾಯಿತು. ಕನ್ನಡ ವಾಙ್ಮಯಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಭಟ್ಟರ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರವನ್ನೀಯುವ ಮೂಲಕ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ತೋರಿ ಇನ್ನೂ ಇಂತಹ ಅನೇಕ ಅಮೋಘ ಕೃತಿಗಳು ಅವರಿಂದ ಹೊರಹೊಮ್ಮುವಂತೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುವರಾಗಿ ನಂಬಿದ್ದೇವೆ.

ಇತಿ,

ವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಚರಣಸೇವಕ,

ತಾ॥ 6-4-1957
ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ

ಕೆ. ಶ್ರೀನಿವಾಸೋಪಾಧ್ಯಾಯ
ಪ್ರಧಾನಾಧ್ಯಾಪಕ
ಸಂಸ್ಕೃತಪಾಠಶಾಲಾ, ಸಾಲಿಗ್ರಾಮ ದ. ಕ.

Vidwan G. Vishnumurti Bhatta has rendered a very valuable service to the world of Kannada letters by bringing out a Kannada translation—with additional notes and supplements—of the 'Laghusiddhanta Kaumudi'. His work is both reliable and readable. It is so far the best—and the only—introduction available to the Kannadiga for gainining an insight into the intricacies of Sanskrit Grammar. It is a real 'Paniniya Pravesika'. It becomes clear to the reader of this book that the author is a master not only of Sanskrit grammatical literature but also of the method of its exposition. And his love of this subject as well of the Kannada people is evidenced by his writing and publishing—on his own—this technical work of

nearly a thousand pages. Here is a patriotic scholar who needs and deserves every encouragement and assistance. Substantial grants towards defraying the heavy cost of this publication will induce him, I am sure, to undertake even more ambitious projects. In fact, I am optimistic enough to look forward to a Kannada rendering of Patanjali's 'Mahabhashya' from the Vidwan's expert pen.

Maharaja's College
MYSORE
24th April 1957

T. N. Sreekantaiya, M.A.
Professor and Head of the
Department of Kannada

'Laghu-Siddhanta-Kaumudi' is a Sanskrit Grammar which is invariably studied by all students of the Sanskrit Colleges, whatever subject they may afterwards specialise in. It serves as an introduction to the larger **Siddhanta-Kaumudi,** if not also in a sense, a substitute for it. So far, no Kannada translation of this most useful work was available. Vidwan Sri Vishnumurti Bhatta of the Maharaja's Sanskrit College here has now brought out a translation. From a perusal of it I find that the author's work is very carefully done and the notes he has added are very detailed in character and touch every important point; they are also written in a fairly simple and clear style. I believe this book fills a long-felt want and in my opinion, therefore, is richly deserving of liberal patronage from the Kannada public whom the author has laid under a deep debt of gratitude.

Maharaja's College,
MYSORE
24-3-1957

N. Sivarama Sastry, M.A.
Professor of Sanskrit & Head of the
Department of Sanskrit, Pali and Prakrit

Vidwan G. Vishnumurti Bhatta has done the greatest service to students of Sanskrit in particular and to students of Kannada in general by publishing the 'Laghu Siddhanta Kaumudi' in the Kannada script and a commentary in Kannada. The commentary on Sutras is written in simple and lucid Kannada and clearly explains the implications of the Sutras. It is singularly free from pedantry and provides easy reading. For those who do not know the technicalities of Sanskrit grammar, it forms a very good introduction. To students of Kannada grammar, the book affords a most useful background, acquainting them with the scope, outlook and methods of Sanskrit grammar which forms the basis of all grammatical writings in Kannada. This is the first time in the history of Kannada that such an attempt has been made and the author deserves the warmest congratulations of all interested in Kannada and Sanskrit. His work is worthy of all encouragement by learned bodies such as the Universities and the Sahitya Academi of the Govt. of India and its branches in the Provinces. I am sure the Kannada public interested in learning will heartily

welcome the publication of the present book and look forward to many more works of the same kind from the learned author.

Maharaja's College, Mysore *Dated 10-3-1957*	**D. L. Narasimhachar,** M.A. Professor of Kannada

'ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ' ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದು ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷಾ ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳಿಗೆ ಮಹೋಪಕಾರವಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ವ್ಯಾಕರಣಜ್ಞಾನವು ಭಾಷಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿಯು ಭಟ್ಟೋಜೀ ದೀಕ್ಷಿತರ ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿಯ ಸಂಗ್ರಹವೆನ್ನಬಹುದು (Abridgement). ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷಾಭ್ಯಾಸಿಗಳು, ಕಾವ್ಯಪರೀಕ್ಷಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ, ಕನ್ನಡ ಪಂಡಿತ ಪರೀಕ್ಷಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ, ಹಿಂದೀ ಪರೀಕ್ಷಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ ಅವಶ್ಯ ಓದಬೇಕಾದ ಗ್ರಂಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸುವಂತೆ ಕನ್ನಡಿಸಿರುವ ಶ್ರೀ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರವರಿಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ಚಿರಋಣಿಗಳಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ. ಮೂಲದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಟಿಪ್ಪಣಿಯೊಡನೆ ಸುಗಮವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹ ಲೇಶವೂ ಇಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಉಭಯಭಾಷಾಪಂಡಿತರಾದ ಈ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಕೇವಲ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾಗಿ, ಕೇವಲ ಭಾಷಾಸೇವಾರೂಪವಾಗಿ ರಚಿಸಿರುವ ಈ ಕೃತಿಯು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಆದರಿಸಲರ್ಹವಾಗಿದೆಯಾಗಿ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರ ಶ್ರಮವನ್ನು ಸಾರ್ಥಕವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವರೆಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ ಮೈಸೂರು: ೨೪-೩-೫೭	ಎನ್. ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ಶಾಸ್ತ್ರಿ ಪ್ರಿನ್ಸಿಪಾಲ್

ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ದೊರಕಲೆಂದು ಪ್ರಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಉದ್ಯಮ ಕೈಗೊಂಡಿರುವ ಕೀರ್ತಿ ವಿದ್ವಾನ್ ಶ್ರೀ ಜಿ. ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿ ಭಟ್ಟರಿಗೆ ಸಲ್ಲತಕ್ಕದ್ದಾಗಿದೆ.

ವರದರಾಜ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಕಾರರು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಬರೆದ 'ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ. ಕೌಮುದೀ' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಇವರು ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ತಂದಿದ್ದಾರೆ. 'ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ' ಎಂಬ ನಾಮಾಂಕಿತವಾದ ಪರಿವರ್ತನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಾಣಿನಿ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ಭಟ್ಟೋಜೀ ದೀಕ್ಷಿತರ ವೃತ್ತಿ ಇವುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ವೇದಾಂಗವೆನಿಸಿದ ವ್ಯಾಕರಣವು ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಉಪಕಾರ ಮಾಡುವಂತಹ ಶಾಸ್ತ್ರವಾಗಿದೆ. 'ಕಾಣಾದಂ ಪಾಣಿನೀಯಂ ಚ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರೋಪಕಾರಕಮ್'

ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಇದು ಭಾಷಾಜ್ಞಾನ-ಸಾಹಿತ್ಯಜ್ಞಾನ ವಿಕಾಸಗಳಿಗೂ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು. ಆದರೆ ಬಹಳ ಗಹನ.

ಇದರ ಗಹನತೆಯನ್ನು ಸಡಿಲಪಡಿಸಲು ಈ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರ ಉದ್ಯಮ ತುಂಬ ಸಹಾಯಮಾಡಿದೆ. ಅಖಂಡ ಭಾರತವೇ ಭಾರತಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ತಳಹದಿಯಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಒತ್ತಿ ಹೇಳಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಗ್ರಂಥಕಾರರು ತರ್ಕ-ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರ-ಸಾಹಿತ್ಯ-ಅಲಂಕಾರ, ಮತ್ತು ಕನ್ನಡ-ಹಿಂದೀ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ವತ್ಪರೀಕ್ಷೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗಹನವಾದ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಂತಹ ಉತ್ತಮ ಪಾಂಡಿತ್ಯಬಲದಿಂದ ಕೈಗೊಂಡ ಉದ್ಯಮವನ್ನು ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾಗಿಯೂ ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿಯೂ ಪೂರ್ತಿಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಇವರ ಉದ್ಯಮಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪುರಸ್ಕಾರ ದೊರೆತು ಸಂಸ್ಕೃತಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೇವೆಯು ಈ ಗ್ರಂಥಕಾರರಿಂದ ದೊರೆಯುವಂತೆ ಆಗಲೆಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಆಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾನ್

ಪಾಟಣಕರ ಚಂದ್ರಶೇಖರಭಟ್ಟ

೧೫-೩-೫೭

ಸಂಸ್ಕೃತೋಪನ್ಯಾಸಕ

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯ

ಶ್ರೀ ವಿದ್ವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಮೂರ್ತಿಭಟ್ಟರು ಲಘುಕೌಮುದಿಯನ್ನು ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ 'ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆಮೂಲಾಗ್ರವಾಗಿ ನೋಡಿರುತ್ತೇನೆ. ಭಾಷಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾದ ವ್ಯಾಕರಣವು ಸರಳವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಉಪಕಾರವು ಪ್ರಶಂಸನೀಯವಾದದ್ದು. ಈ ಸುಸಮಯವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಇವರಿಗೆ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ನೀಡಿ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಲು ಮಹಾಜನರು ಅತ್ಯಧಿಕವಾಗಿ ಸಹಕರಿಸುವುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕ. ವ್ಯಾಕರಣಾಭ್ಯಾಸಿಗಳಿಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ತಿಳಿವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆಂದು ದೃಢವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮಹಾಪಾಠಶಾಲಾ
ಮೈಸೂರು: ೨೪-೩-೫೭ } **ಕೆ. ವಿ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಕಾಂತಯ್ಯಂಗಾರ್**
ವ್ಯಾಕರಣ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕ

॥ ಶ್ರೀ ಗಣೇಶಾಯ ನಮಃ ॥

॥ ಪಾಣಿನೀಯಪ್ರವೇಶಿಕಾ ॥

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ

ಕನ್ನಡ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ

ಮಂಗಳಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಮಂಗಳಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಗ್ರಂಥಗಳು ಬೇಗ ಪ್ರಖ್ಯಾತಗಳಾಗುತ್ತವೆಯೆಂಬ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಸೂಕ್ತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಗ್ರಂಥಕಾರನು ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮುಂದೆ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಓದುವವರೂ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮೊದಲು ಆಚರಿಸಿ ಓದಿದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ವ್ಯಾಕರಣವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುವರೆಂದು ತಾನು ಮಾಡಿದ ಮಂಗಳವನ್ನು ಗ್ರಂಥದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ.

ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ

ನತ್ವಾ ಸರಸ್ವತೀಂ ದೇವೀಂ ಶುದ್ಧಾಂ ಗುಣ್ಯಾಂ ಕರೋಮ್ಯಹಮ್
ಪಾಣಿನೀಯಪ್ರವೇಶಾಯ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀಮ್ ॥

‘ದೋಷರಹಿತಳೂ ಪ್ರಶಸ್ತಗುಣಯುಕ್ತಳೂ ಪ್ರಕಾಶಮಾನಳೂ ಆದ ಸರಸ್ವತಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ನಾನು (ವರದರಾಜನು) (ಬಾಲಕರಿಗೆ) ಪಾಣಿನಿಯವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು (ತಿಳಿಯಲು) ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದೀ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

ಮಂಗಳವೆಂದರೆ ಇಷ್ಟದೇವತೆಯನ್ನು ವಿಘ್ನಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಅಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥದ ವಿಷಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದೂ ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಧಿದೇವತೆಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯ ಧ್ಯಾನವೇ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಗ್ರಂಥದ ವಿಷಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಬೇಗನೆ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಿಷಯ, ಪ್ರಯೋಜನ, ಅಧಿಕಾರಿ, ಸಂಬಂಧ, ಈ ನಾಲ್ಕನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಬಂಧಚತುಷ್ಟಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಮಂಗಳಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇವೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು ವಿಷಯ. ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶ ಅಂದರೆ ಅದರ ಜ್ಞಾನವೇ ಪ್ರಯೋಜನ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಬಾಲರೇ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು. ಬಾಲರೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕವರು ಮಾತ್ರವೆಂದಲ್ಲ. ಶಾಸ್ತ್ರಾಂತರಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರಾದರೂ ತಿಳಿಯದ ವ್ಯಾಕರಣ ಸಿದ್ಧಾಂತವುಳ್ಳವರು, ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಮುಂತಾದ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕೂನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಬೇಗನೆ ಆದರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮಂಗಳ ಮಾಡಿ ವಿಷಯಾದಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಮೊದಲು ಸಾಮಾನ್ಯ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣಮ್

ಅ ಇ ಉ ಣ್ ೧ ॥ ಋ ಌ ಕ್ ೨ ॥ ಏ ಓ ಙ್ ೩ ॥ ಐ ಔ ಚ್ ೪॥ ಹ ಯ ವ ರ ಟ್ ೫॥ ಲ ಣ್ ೬ ॥ ಞ ಮ ಙ ಣ ನ ಮ್ ೭ ॥ ಝ ಭ ಞ್ ೮ ॥ ಘ ಢ ಧ ಷ್ ೯ ॥ ಜ ಬ ಗ ಡ ದ ಶ್ ೧೦॥ ಖ ಫ ಛ ಠ ಥ ಚ ಟ ತ ವ್ ೧೧॥ ಕ ಪ ಯ್ ೧೨॥ ಶ ಷ ಸ ರ್ ೧೩॥ ಹ ಲ್ ೧೪॥ ಇತಿ ಮಾಹೇಶ್ವರಾಣಿ ಸೂತ್ರಾಣಿ ॥

ಇವು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಹೇಶ್ವರನಿಂದ ಬಂದ ಸೂತ್ರಗಳು. ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರವೆಂದರೆ ಪದಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರ. ವರ್ಣವಿಲ್ಲದೇ ಪದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹೃತವಾದ ವರ್ಣಗಳು ಇಷ್ಟೇ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಮೊದಲು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವು

ಅಲ್ – Whole alphabet
ಅಚ್ – Any vowel
ಹಲ್ – " consonant
ಯಣ್ – A Semi-vowel

ಹಶ್ – A soft consonant
ಖರ್ – A hard "
ಜಶ್ – A soft unaspirate
ಝಷ್ – " " aspirate

ಪಾಣಿನಿಗೆ ಶಿವನ ವರಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಯಿತೆಂದು “ **ನೃತ್ತಾವಸಾನೇ ನಟರಾಜರಾಜೋ ನನಾದ ಢಕ್ಕಾಂ ನವಪಂಚವಾರಂ । ಉದ್ಧರ್ತುಕಾಮಃ ಸನಕಾದಿಸಿದ್ಧಾನೇತದ್ವಿಮರ್ಶೇ ಶಿವಸೂತ್ರಜಾಲಮ್**॥ಎಂದು ನಂದಿಕೇಶ್ವರಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ತಾಂಡವ ನೃತ್ಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಶಿವನು ಲೋಕಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಡಮರು ಧ್ವನಿಯ ನೆಪದಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನೆಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇದಕ್ಕೆ ಅಕ್ಷರ ಸಮಾಮ್ನಾಯ (ವೇದ) ವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಮೊದಲು ಗ್ರಹಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದವುಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ನಲವತ್ತೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು ಇವೆ. ಕೆಲವು ಪದಗಳ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಹಕಾರವು ಎರಡು ಬಾರಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಇವು ಶಿರಸ್ಸಿನಂತಿದ್ದರೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಯಾವುದೊಂದೂ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಇಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಹೇಳಿದುದು ? ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

॥ ಅಣಾದಿ ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥಾನಿ ॥

ಅಣ್ ಆದಿಃ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ಅಣಾದಯಃ।ಅಣಾದಯಶ್ಚ ತಾಃ ಸಂಜ್ಞಾಶ್ಚ ಅಣಾದಿಸಂಜ್ಞಾಃ । ಅಣಾದಿಸಂಜ್ಞಾಃ ಅರ್ಥಃ(ಪ್ರಯೋಜನಂ)**ಯೇಷಾಂ ತಾನಿ ಅಣಾದಿ ಸಂಜ್ಞಾರ್ಥಾನಿ**। ಇದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಸಮಾಸದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಗ್ರಹವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಣ್ ಮುಂತಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳೇ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಿ ಇರುವವುಗಳು ಈ ಸೂತ್ರಗಳು. ಇವುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಅಣ್ ಅಕ್ ಮುಂತಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಈ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ ಈ ಸೂತ್ರಗಳು ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವುಳ್ಳವುಗಳಾದುವು. ಆದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಣ್ ಅಕ್ ಮುಂತಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಹೇಗೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

॥ ಏಷಾಮಂತ್ಯಾ ಇತಃ ॥

ಅಂತೇ ಭವಃ ಅಂತ್ಯಃ । ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಈ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸೂತ್ರಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಇತ್ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಇತ್ತಿನಿಂದ ಮುಂದೆ ಅಣ್ ಅಚ್ ಮುಂತಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಹಕಾರಾದಿಷ್ವಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಃ । ಲಣ್ ಮಧ್ಯೇ ತ್ವಿತ್ಸಂಜ್ಞಕಃ॥

ಹಯವರಟ್ ಮುಂತಾದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ವ್ಯಂಜ

ನವು ಅರ್ಧ ಮಾತ್ರೆಯ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಿದೆ. ಹಕಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಸುಖೋಚ್ಚಾರಣೆಗೋಸ್ಕರ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಹ್‌ಯ್‌ವ್‌ರ್ ಎಂದು ಕಷ್ಟದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಲಣ್ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. '**ಉರಣ್‌ರಪರಃ**' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ರ ಎಂಬ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಇದೊಂದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ ವಾಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥಗಳು ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಬಂದುವೆಂದು ಪ್ರಮಾಣಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧. ಹಲನ್ತ್ಯಮ್ ॥ ೧-೩-೩ ॥

॥ ಉಪದೇಶೇ ಅಂತ್ಯಂ ಹಲ್ ಇತ್ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಹಲ್ ಅಂತ್ಯಂ ಎಂದು ಎರಡುಪದಗಳಿರುವ ಸೂತ್ರ. "**ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರಮಸಂದಿಗ್ಧಂ ಸಾರವದ್ವಿಶ್ವತೋಮುಖಂ। ಅಸ್ತೋಭಮನವದ್ಯಂ ಚ ಸೂತ್ರಂ ಸೂತ್ರವಿದೋ ವಿದುಃ**' ಎಂಬುದಾಗಿ ಕಡಿಮೆ ಅಕ್ಷರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ, ಸಂದೇಹಾಸ್ಪದವಾಗದೆಯೂ, ಸಾರವತ್ತಾದ ಅರ್ಥೋಪೇತವಾಗಿಯೂ, ನಾನಾರೀತಿಯಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಲು ಬರುವಂತೆಯೂ, ವಿಶೇಷ, ಸಾಮಾನ್ಯದೋಷವರ್ಜಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದೇ ಸೂತ್ರ ಸ್ವರೂಪವು. ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರಗಳು ಈ ಸಕಲಾಂಶಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ರೀತಿ ಇದೆ. "**ಸಂಜ್ಞಾ**[1] **ಚ ಪರಿಭಾಷಾ**[2] **ಚ ವಿಧಿ**[3]**ರ್ನಿಯಮ**[4] **ಏವ ಚ। ಅತಿದೇಶೋ**[5]**ಽಧಿಕಾರ**[6]**ಶ್ಚ ಷಡ್ವಿಧಂ ಸೂತ್ರಲಕ್ಷಣಂ**" ॥ ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರ, ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ, ವಿಧಿಸೂತ್ರ, ನಿಯಮಸೂತ್ರ, ಅತಿದೇಶಸೂತ್ರ, ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರವೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಆಗಾಗ ಬಂದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರವು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾಸೂತ್ರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ **ವೃತ್ತಿ**ಯೆಂದು ಹೆಸರು. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಪೂರ್ತಿಯಾಗಲು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪದಗಳಿಲ್ಲವಾದರೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಬೇಕಾದ ಪದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ **ಅನುವೃತ್ತಿ**ಯನ್ನುತ್ತಾರೆ, ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ **ಅಪಕರ್ಷ**ವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೋ ಅದೇರೀತಿ ಪ್ರಕೃತ ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಬೇಕಾದ ಹಾಗೆ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಪ್ರಕೃತ **ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ **ಉಪದೇಶೇ,** ಇತ್ ಎಂಬ ಎರಡುಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ:**—ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ (ವ್ಯಂಜನ) ವರ್ಣಗಳು ಇತ್ ಆಗುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಇತ್ ಎಂಬ ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವಾಕ್ಯಜ್ಞಾನವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಅದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಪದಗಳ ಜ್ಞಾನವಾಗಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶವೆಂದರೇನು ಎಂಬ ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಬರುತ್ತದೆ ಆದುದರಿಂದ ಉಪದೇಶಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಉಪದೇಶ ಆದ್ಯೋಚ್ಚಾರಣಮ್

ಉಪದೇಶವೆಂದರೆ ಆದಿಯ ಉಚ್ಚಾರಣೆ. ಉಪದೇಶವೆಂಬಲ್ಲಿ ಉಪ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವೂ ಘಇಂತವಾದ ದಿಶ ಧಾತುವೂ ಇದೆ. ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಆದಿಯೆಂತಲೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯೆಂತಲೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಆಚಾರ್ಯರ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯೇ ಮೊದಲನೆಯ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವರ್ಣಸಮಾಮ್ನಾಯವೂ ಉಪದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಪ್ರಾಚೀನರು ಕಾರಿಕೆಯಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

1 2 3 4 5 6
" **ಧಾತು ಸೂತ್ರ ಗಣೋಣಾದಿ ವಾಕ್ಯಲಿಂಗಾನುಶಾಸನಮ್** ||
7 8 9
ಆಗಮಪ್ರತ್ಯಯಾದೇಶಾ ಉಪದೇಶಾಃ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಾಃ"

ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ, ಸೂತ್ರ, ಗಣ, ಶಾಕಟಾಯನಪ್ರಣೀತ ಉಣಾದಿಸೂತ್ರ, ವಾರ್ತಿಕ, ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ, ಆಗಮ, ಪ್ರತ್ಯಯ, ಆದೇಶ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮೊದಲು ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಮಾಹೇಶ್ವರಸೂತ್ರಗಳ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಪದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದುದು ಹೇಗೆ? ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸೂತ್ರೇಷ್ವದೃಷ್ಟಂ ಪದಂ ಸೂತ್ರಾಂತರಾದನುವರ್ತನೀಯಂ ಸರ್ವತ್ರ ||

ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಪದವು ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವರ್ತಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಬೇಕಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಲು ಆಯಾಯ ಹಿಂದಿನ ಯಾ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಪದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯ ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಲೋಪವೆಂದ

ರೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಸಂಜ್ಞಾ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಲೋಪಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೨. ಅದರ್ಶನಂ ಲೋಪಃ ॥೧।೧।೬೦॥

ಪ್ರಸಕ್ತಸ್ಯಾದರ್ಶನಂ ಲೋಪಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಅದರ್ಶನಂ, ಲೋಪಃ। ಎರಡು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅದರ್ಶನವೆಂದರೆ ತೋರ ದಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದು ಕೂಡದಿರುವುದರಿಂದ ದರ್ಶನವೆಂದರೆ ಶಬ್ದವಿಷಯಕ ಶ್ರವಣವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. **ದರ್ಶನ-ಸ್ಯಾಭಾವಃ ಅದರ್ಶನಂ । 'ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ'** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ ಉಚ್ಚಾರಣ ಪ್ರಸಕ್ತಿ. ಆಗ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ:**—ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಯಾವುದಾದರೂ ಶಬ್ದಕ್ಕಾಗಲೀ ವರ್ಣಕ್ಕಾಗಲೀ ಶ್ರವಣ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಬಂದಾಗ ಶ್ರವಣವಾಗದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡದಿರುವುದೆಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಲೋಪ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಇತ್ತಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩. ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ॥ ೧-೩-೯ ॥

॥ತಸ್ಯೇತೋ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್॥

ಎರಡು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಎಂಟು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಚ್ಛಬ್ದವು ಹಿಂದಿನದನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಾರಣೆ ಇಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸೂತ್ರಗಳ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಅವುಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜನ ವೇನು ? ಅಂದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

॥ ಣಾದಯೋಽಣಾದ್ಯರ್ಥಾಃ ॥

॥ ಅಣಾದಿಃ ಅರ್ಥಃ (ಪ್ರಯೋಜನಂ) ಯೇಷಾಂ ತೇ ಅಣಾದ್ಯರ್ಥಾಃ ॥

ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಣ್ ಕ್ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಅಣ್ ಅಕ್ ಎಂಬಿವೇಮುಂತಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವುಳ್ಳವುಗಳು. ಇವುಗಳಿಂದ ಕೆಲವು

ಸಂಜ್ಞೆಗಳಾಗುವುದರಿಂದ ವೈಯರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರೀತಿ ಹೇಗೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೪. ಆದಿರಂತ್ಯೇನ ಸಹೇತಾ ॥ ೧-೧-೭೧

॥ ಅಂತ್ಯೇನೇತಾ ಸಹಿತ ಆದಿರ್ಮಧ್ಯಗಾನಾಂ ಸ್ವಸ್ಯ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಸ್ಯಾತ್॥

ಆದಿಃ, ಅಂತ್ಯೇನ, ಸಹ, ಇತಾ ಎಂದು ನಾಲ್ಕುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. '**ಸ್ವಂ ರೂಪಂ ಶಬ್ದಸ್ಯಾಽಶಬ್ದಸಂಜ್ಞಾ**' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವಂ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವಸ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದಿಯೆಂದರೆ ತನಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅಂತ್ಯವೆಂದರೆ ತನಗೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದಿ ಅಂತವೆನ್ನುವ ವರ್ಣಗಳ ಪೂರ್ವಾಪರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದಿ ಅಂತ್ಯವೆಂದಮೇಲೆ ಮಧ್ಯವೆಂಬುದು ಆಕ್ಷೇಪದಿಂದಲೇ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ:—ಅಂತ್ಯವಾದ ಇತ್ ವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಹೇಳಿದ ಆದಿವರ್ಣವು ತನಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಪ್ರಧಾನವಾದ ಆದಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇತಾ ಎಂದು ತೃತೀಯಾಂತವಾಗಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅದು ಅಪ್ರಧಾನ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವ ಅಂದರೆ ಇತ್ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಮಾಡುವುದನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದರಿಂದಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಯಥಾ ಅಣಿತಿ ಅ ಇ ಉ ವರ್ಣಾನಾಂ ಸಂಜ್ಞಾ ।
ಏವಮಚ್ ಹಲ್ ಅಲ್ ಇತ್ಯಾದಯಃ ॥

ವರ್ಣಸಮಾಮ್ನಾಯದಲ್ಲಿ ಅ ಇ ಉಣ್ ಎಂದು ಮೊದಲನೇ ಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯವಾದ ಇತ್ ಣಕಾರ. ಇದರೊಡನೆ ಹೇಳಿದ ಆದಿಯೆಂದರೆ ಅಕಾರ. ಆಗ ಅಣ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ತನಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಅ ಇ ಉ ಈ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ ಅಚ್ ಎಂದರೆ ಒಂಭತ್ತು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಹಲ್ ಎಂದರೆ ಮೂವತ್ತಮೂರು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಅಲ್ ಎಂದರೆ ಕೊನೆಯ ಲಕಾರದಿಂದ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ '**ಆದಿರಂತ್ಯೇನ ಸಹೇತಾ**' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಾಡಿದಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಗೆ **ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ**ಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. '**ಪ್ರತ್ಯಾಹ್ರಿಯಂತೇ ವರ್ಣಾಃ ಯತ್ರ**' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಅನೇಕ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಹೇಳುವುದೆಂದರ್ಥ. ಅ ಇ ಉ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಲಘುವಾಗಿ ಹೇಳಿದಂತಾಗು

ತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಮಾಡಬಹುದಾದರೂ ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವವುಗಳು ನಲವತ್ತೆರಡು ಮಾತ್ರ. ಣಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಅಣ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕ್ ಇಕ್ ಉಕ್ ಎಂದು ಕಕಾರದಿಂದ ಮೂರು, ಏಙ್ ಎಂದು ಙಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಮಾತ್ರ. ಚಕಾರದಿಂದ ಅಚ್, ಇಚ್ ಏಚ್ ಐಚ್, ಎಂದು ನಾಲ್ಕು. ಟಕಾರದಿಂದ ಅಟ್ ಒಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪರಣಕಾರದಿಂದ ಅಣ್ ಇಣ್ ಯಣ್, ಎಂದು ಮೂರು. ಮಕಾರದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಅಮ್, ಯಮ್, ಙಮ್ ಜಮ್, ಞಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಯಞ್. ಷಕಾರದಿಂದ ಎರಡು. ಝಷ್, ಭಷ್. ಶಕಾರದಿಂದ ಆರು. ಅಶ್, ಹಶ್, ವಶ್, ಝಶ್, ಜಶ್, ಬಶ್. ವಕಾರದಿಂದ ಒಂದು ಛವ್. ಯಕಾರದಿಂದ ಐದು. ಯಯ್, ಮಯ್, ಝಯ್, ಖಯ್, ಚಯ್, ರೇಫದಿಂದ ಐದು. ಯರ್, ಝರ್, ಖರ್, ಚರ್, ಶರ್. ಲಕಾರದಿಂದ ಆರು. ಅಲ್, ಹಲ್, ವಲ್, ರಲ್, ಝಲ್, ಶಲ್. ಹೀಗೆ ನಲವತ್ತೆರಡು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಅಚ್ ಎಂದರೆ ಸ್ವರದ ಒಂಭತ್ತು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಹಲ್ ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಜನ ಮೂವತ್ತಮೂರು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಸ್ವರಗಳ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘ ಪ್ಲುತ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೫. ಊಕಾಲೋಽಜ್ಝ್ರಸ್ವದೀರ್ಘಪ್ಲುತಃ ॥೧-೨-೨೭॥

ಉಶ್ಚ ಊಶ್ಚ ಊ೩ಶ್ಚ ವಃ । ವಾಂ ಕಾಲ ಇವ ಕಾಲೋ ಯಸ್ಯ ಸೋಽಚ್ ಕ್ರಮಾತ್ ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘ ಪ್ಲುತಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಊಕಾಲಃ, ಅಚ್, ಹ್ರಸ್ವದೀರ್ಘಪ್ಲುತಃ, ಎಂದು ಮೂರು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಊಕಾಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ವಃ ಕಾಲ ಇವ ಕಾಲೋ, **ಯಸ್ಯ ಸಃ ಊಕಾಲಃ** ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದುದು ಫಲಿತಾರ್ಥ ಮಾತ್ರ. ವಿಗ್ರಹವಲ್ಲ. ವಃ ಅಂದರೆ ಉಕಾರದ ಬಹುವಚನ. ಅದನ್ನು ನಡೆಸಿದರೆ ಉಃ ಊ ವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ ದೀರ್ಘಶ್ಚ ಪ್ಲುತಶ್ಚ ಹ್ರಸ್ವದೀರ್ಘಪ್ಲುತಃ** ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೀತಿ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೂ ಈ ರೂಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರೇತರ ಯೋಗದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಏಕವಚನತಪ್ಪಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಹಾರ ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ ಬರುವುದಾದರೂ ನಪುಂಸಕವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂಥಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆರ್ಷ ಪ್ರಯೋಗವೆಂದು ಒಂದೇ ಸಮಾಧಾನವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಉತ್ತರವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಉ ಊ ಊ೩ ಎಂದು ಕೋಳಿಯ ಕೂಗಿನ ಅನುಕರಣೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲವಾದರೆ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಮ್ಯ ಸಮಂಜಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಒಂದು ಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ

ಎರಡು ಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ, ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ ಕೋಳಿಕೂಗಿನ ಅನುಕರಣೆ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಒಂದುಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ ಉ ಎಂಬ ಕೋಳಿಕೂಗಿನ ಅನುಕರಣೆಯನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಲು ಎಷ್ಟು ಸಮಯ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅಷ್ಟು ಸಮಯದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೆಂದೂ, ಹೀಗೆಯೇಎರಡು ಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ ಊ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಸಮಯದಷ್ಟು ಸಮಯವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವೆಂದೂ, ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಯುಚ್ಚಾರಣೆಯಷ್ಟು ಸಮಯವುಳ್ಳದಕ್ಕೆ ಪ್ಲುತವೆಂದೂ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವೆಂದೂ, ಎರಡುಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವೆಂದೂ, ಮೂರುಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ಲುತವೆಂದೂ ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಮೂರು ವಿಧಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಅರ್ಧಮಾತ್ರಾಕಾಲವಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಈ ವಿಭಾಗವಿಲ್ಲ. ಈ ಹ್ರಸ್ವ, ದೀರ್ಘ, ಪ್ಲುತಗಳು ತಿರುಗಿ ಒಂದೊಂದೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮೂರು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮುದಾತ್ತಾದಿ ಭೇದೇನ ತ್ರಿಧಾ ॥

ಹೀಗೆ ಹ್ರಸ್ವಾದಿಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಸ್ವರವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಒಂದೊಂದೂ ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತ, ವೆಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಮೂರುವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಒಂದೊಂದೂ ಒಂಭತ್ತು ವಿಧಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಉದಾತ್ತಾದಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಉದಾತ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೬. ಉಚ್ಚೈರುದಾತ್ತಃ ॥ ೧-೨-೨೯ ॥

ಉಚ್ಚೈಃ ಉದಾತ್ತಃ ॥ ಎರಡುಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ವರ್ಣಗಳವಿವರಣ ಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ **ಉಚ್ಚೈಃ** ಅಂದರೆ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ತಾಲುಮುಂತಾದ ಸ್ಥಾನಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು.

(ಅನುದಾತ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ.)

೭. ನೀಚೈರನುದಾತ್ತಃ ॥ ೧-೨-೩೦ ॥

ನೀಚೈಃ ಅನುದಾತ್ತಃ ॥ ಎರಡು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ **ನೀಚೈಃ** ಎಂದರೆ ಕೆಳಭಾಗವೆಂದರ್ಥ. ತಾಲ್ವಾದಿಸ್ಥಾನಗಳ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು.

(ಸ್ವರಿತಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೮. ಸಮಾಹಾರಃ ಸ್ವರಿತಃ ॥೧-೨-೩೧॥

ಎರಡು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತವೆಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಸಾಮಂಜಸ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅವುಗಳ ಧರ್ಮವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಯಾವ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತತ್ವ ಅನುದಾತ್ತತ್ವ ರೂಪಗಳಾದ ವರ್ಣ ಧರ್ಮಗಳು ಸಂಮಿಶ್ರಣವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆಯೋ ಆ ಸ್ವರವು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅರ್ಧಭಾಗ ಉದಾತ್ತಧರ್ಮದಿಂದಲೂ ಉಳಿದ ಅರ್ಧಭಾಗ ಅನುದಾತ್ತ ಧರ್ಮದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವುದೇ ಸ್ವರಿತಲಕ್ಷಣ. ಸ್ವರನಿಯಮ ಲೋಕದಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ವೈದಿಕಶಬ್ದಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ಇವು ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿವೆ. ಹೀಗೆ ಒಂಭತ್ತು ವಿಧಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಪುನಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಎರಡು ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ ನವವಿಧೋಽಪಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮನುನಾಸಿಕಾನನುನಾಸಿಕತ್ವಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವಿಧಾ॥

ಹೀಗೆ ಉದಾತ್ತಾದಿ ಭೇದವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಒಂದೊಂದು ಸ್ವರವು ಒಂಭತ್ತು ವಿಧವಾದರೂ ತಿರುಗಿ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವ, ಅನನುನಾಸಿಕತ್ವ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಎರಡು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಒಂದು ಸ್ವರವು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನುನಾಸಿಕವೆಂದರೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಅನುನಾಸಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೯. ಮುಖನಾಸಿಕಾವಚನೋಽನುನಾಸಿಕಃ ॥೧-೧-೮॥

ಮುಖಸಹಿತನಾಸಿಕಯೋಚ್ಚಾರ್ಯಮಾಣೋ ವರ್ಣೋಽನುನಾಸಿಕ-ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ।

ಮುಖಾಸಿಕಾವಚನಃ, ಅನುನಾಸಿಕಃ ॥ ಎರಡು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಮುಖಸಹಿತಾ ನಾಸಿಕಾ, ಮುಖನಾಸಿಕಾ. (ಮಧ್ಯಮಪದಲೋಪವಾದ ಸಮಾಸ. ಹೀಗೆ ಮಾಡದೆ ದ್ವಂದ್ವ ಮಾಡಿದರೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.) **ಉಚ್ಯತೇ (ಉಚ್ಚಾರ್ಯತೇ) ಇತಿ ವಚನಃ** (ವಚ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ **ಲ್ಯುಟ್** ಪ್ರತ್ಯಯ. ಲ್ಯುಟಿಗೆ ಅನಾದೇಶ) **ಮುಖನಾಸಿಕಯಾ ವಚನಃ ಮುಖನಾಸಿಕಾ ವಚನಃ ।** ಇಲ್ಲಿ ಮುಖವೆಂದರೆ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಆಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡ ಮೂಗಿನಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನುನಾಸಿಕ

ಅನನುನಾಸಿಕವೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ವರಗಳು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧಗಳಾಗ ಬೇಕಾಗುತ್ತವೆ ಆದರೆ ಒಂಭತ್ತು ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಯಾವಯಾವ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಭೇದಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತದಿತ್ಥಮ್— ಅ ಇ ಉ ಋ ಏಷಾಂ ವರ್ಣಾನಾಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಷ್ಟಾದಶ ಭೇದಾಃ । ಌವರ್ಣಸ್ಯ ದ್ವಾದಶ, ತಸ್ಯ ದೀರ್ಘಾಭಾವಾತ್ । ಏಚಾಮಪಿ ದ್ವಾದಶ, ತೇಷಾಂ ಹ್ರಸ್ವಾಭಾವಾತ್ ।

ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ವರಭೇದಗಳು ಹೀಗೆ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿವೆ. ಅ ಇ ಉ ಋ, ಈ ನಾಲ್ಕುವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅ ಎಂಬುದೊಂದು ಮೊದಲು **ಹ್ರಸ್ವ ದೀರ್ಘ, ಪ್ಲುತ**ವೆಂದೂ ಮೂರುವಿಧವಾಗಿ ಅದು ಒಂದೊಂದೂ ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತವೆಂದು ಮೂರು ರೀತಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ಒಂಭತ್ತಾಗಿಯೂ, ಈ ಒಂಭತ್ತು ಒಂದೊಂದೂ ಅನುನಾಸಿಕ, ಅನನುನಾಸಿಕವೆಂದು ಎರಡುವಿಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಹದಿನೆಂಟುತರವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಉಳಿದ ಮೂರೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಌಕಾರಕ್ಕಾದರೋ ಹನ್ನೆರಡುಪ್ರಕಾರ ಮಾತ್ರ. ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ **ಹೋತ್ೣ**ಕಾರವೆಂಬ ಭಾಷ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಯೇ ಪ್ರಮಾಣ. **ಹೋತೃ**+ ಌಕಾರವೆಂದಿರುವಾಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿದ್ದದ್ದರೆ ಋೂಕಾರವನ್ನೇಕೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಅದುದರಿಂದ ಌಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ **ಹ್ರಸ್ವ**ದ ಆರುಭೇದಗಳೂ **ಪ್ಲುತ**ದ ಆರುಭೇದಗಳೂ ಸೇರಿ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ **ಏಚ್** ಅಂದರೆ ಏ ಓ ಐ ಔ ಇವುಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡೇ ಭೇದಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ **ಹ್ರಸ್ವ**ವಿಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಕಾರಣ. ಆಗ ಅದರ ಆರು ಭೇದಗಳು ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ಮಾಹೇಶ್ವರಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿರುವುದೇ **ಹ್ರಸ್ವ**ವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಮುಂದೆ ಕಾರ್ಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾದಿಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದರೆ ಅವುಗಳಭೇದಗಳಿಗೂ ಗ್ರಹಣವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಹೇಗೆ ? ಯಾವುದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಕಾರ್ಯಹೇಳುವುದು ಸಹಜ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅ ಎಂದರೆ ಅದು ತನ್ನ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳನ್ನೂ ತೆಗದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಸಲು **ಅಣುದಿತ್ಸವರ್ಣಸ್ಯಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣ ಪದದ ಜ್ಞಾನಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಸವರ್ಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸೂತ್ರ ವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಸವರ್ಣಸಂಜ್ಞೆಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೦. ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನಂ ಸವರ್ಣಮ್ ॥ ೧-೧-೯ ॥

ತಾಲ್ವಾದಿಸ್ಥಾನಮಾಭ್ಯಂತರಪ್ರಯತ್ನಶ್ಚೇತ್ಯೇತದ್ದ್ವಯಂ ಯಸ್ಯಯೇನ ತುಲ್ಯಂ ತನ್ಮಿಥಃ ಸವರ್ಣಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನಂ, ಸವರ್ಣಂ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. **ಅಸ್ಯಂತಿ (ಉಚ್ಚಾರ್ಯಯಂತಿ) ವರ್ಣಾನ್ ಅನೇನ ಇತಿ ಆಸ್ಯಂ ।** ಯಾವುದರಿಂದ ವರ್ಣಗಳು ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯೋ, (ಇದರಿಂದ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.) ಅದು ಆಸ್ಯ, **ಆಸ್ಯೇ ಭವಂ ಆಸ್ಯಂ ।** ಮುಖದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಗಳಾದ ತಾಲ್ವಾದಿಗಳು. **ಪ್ರಕೃಷ್ಟೋ ಯತ್ನಃ ಪ್ರಯತ್ನಃ ।** ಆಭ್ಯಂತರಪ್ರಯತ್ನವೇ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಯತ್ನ. **ಆಸ್ಯಂ ಚ ಪ್ರಯತ್ನಶ್ಚ ಆಸ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನೌ । ತುಲ್ಯೌ ಆಸ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನೌ ಯಸ್ಯ ತತ್ ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನಮ್ ॥** ಸಮಾನವಾದ ತಾಲ್ವಾದಿಸ್ಥಾನವೂ ಆಭ್ಯಂತರ ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಈ ಎರಡು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಯಾವುದರೊಡನೆ ಸಾಮ್ಯವಿದೆಯೋ ಅವುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸವರ್ಣಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಯಾವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಸ್ಥಾನವೂ ಒಂದೇ ಪ್ರಯತ್ನವಿರುತ್ತದೆಯೋ ಅವುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸವರ್ಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಕಂಠಸ್ಥಾನವೂ ವಿವೃತವೆಂಬ ಆಭ್ಯಂತರ ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಕಾರದ ಸವರ್ಣ ಹದಿನೆಂಟೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಋಕಾರ ಮತ್ತು ಌಕಾರಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳ ಸವರ್ಣದಿಂದ ಕಾರ್ಯವಾಗಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಸೂತ್ರ ರಚಿಸಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಾ ೧) **ಋ ಌ ವರ್ಣಯೋರ್ಮಿಥಃ ಸಾವರ್ಣ್ಯಂ ವಾಚ್ಯಮ್ ॥**

ಇದಕ್ಕೆ ವಾರ್ತಿಕಸೂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. **"ಉಕ್ತಾನುಕ್ತದುರುಕ್ತಚಿಂತನಾತ್ಮಕಂ ವಾಕ್ಯಂ ವಾರ್ತಿಕಂ"** ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಲಕ್ಷಣ. ಪಾಣಿನಿಯು ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಸಾಮಂಜಸ್ಯ ಹೇಳದೇ ಇರುವ ಅಂಶ, ಅಧಿಕವಾಗಿರುವ ಅಂಶ, ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಚಾರ ಮಾಡುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಾರ್ತಿಕವೆಂದು ಹೆಸರು. '**ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನಂ ಸವರ್ಣಂ**' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸವರ್ಣಸಂಜ್ಞೆಯು ಸಾಕಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಸವರ್ಣಸಂಜ್ಞೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಋಕಾರ ಌಕಾರಗಳಿಗೆ ಭಿನ್ನಸ್ಥಾನವಾದರೂ ಪರಸ್ಪರ ಸವರ್ಣಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕದ ಅರ್ಥ. ಆಗ ಋ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಹದಿನೆಂಟಕ್ಕಲ್ಲದೆ ಌಕಾರದ ಹನ್ನೆರಡಕ್ಕೂ ಸವರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಮಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವೂ ಸಮಾನವಾದ ಆಭ್ಯಂತರ ಪ್ರಯತ್ನವೂ ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ಥಾನಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಹೇಗೆ? ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪಾಣಿನಿಯ ಶಿಕ್ಷಾವಚನವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ—

ಅಕುಹವಿಸರ್ಜನೀಯಾನಾಂ ಕಂಠಃ । ಇಚುಯಶಾನಾಂ ತಾಲು । ಋಟುರಷಾಣಾಂ ಮೂರ್ಧಾ । ಲೃತುಲಸಾನಾಂ ದಂತಾಃ । ಉಪೂಪಧ್ಮಾನೀಯಾನಾಮೋಷ್ಠೌ । ಞಮಙಣನಾನಾಂ ನಾಸಿಕಾ ಚ । ಏದೈತೋಃ ಕಂಠತಾಲು । ಓದೌತೋಃ ಕಂಠೋಷ್ಠಮ್ । ವಕಾರಸ್ಯ ದಂತೋಷ್ಠಮ್ । ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಸ್ಯ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಮ್ । ನಾಸಿಕಾ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ॥

ಇದು ವರ್ಣೋತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಕೋಷ್ಠಕ. ಅ ಅಂದರೆ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಅದರ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಕು ಅಂದರೆ ಕವರ್ಗವನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಿಗೂ, ಕವರ್ಗಕ್ಕೂ ಹಕಾರ ಮತ್ತು ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕಂಠಸ್ಥಾನ ಇಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಿಗೂ ಚವರ್ಗಕ್ಕೂ ಯಕಾರ ಶಕಾರಗಳಿಗೂ ತಾಲುಸ್ಥಾನ (ಹಲ್ಲಿನ ಮೇಲ್ಭಾಗ). ಋಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರಕಾರಗಳಿಗೂ ಟವರ್ಗಕ್ಕೂ ರೇಫಷಕಾರಗಳಿಗೂ ಮೂರ್ಧಾಸ್ಥಾನ (ತಾಲುವಿನ ಮೇಲ್ಭಾಗ). ಲೃಕಾರದ ಹನ್ನೆರಡು ಭೇದಗಳಿಗೂ ತವರ್ಗಕ್ಕೂ ಲಸಗಳಿಗೂ ದಂತಸ್ಥಾನ. ಉಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳಿಗೂ ಪವರ್ಗಕ್ಕೂ ಉಪಧ್ಮಾನೀಯಕ್ಕೂ (ಈ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ—ಗಪ ಗಫ ಇದರ ಸ್ವರೂಪ) ಓಷ್ಠಸ್ಥಾನ (ತುಟಿ). ಇನ್ನು ಎರೆಡೆರಡು ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, ಞಮಙಣನ ಈ ಐದು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಆಯಾಯ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲದೆ ನಾಸಿಕಸ್ಥಾನವೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಏಕಾರ ಐಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಂಠ ಮತ್ತು ತಾಲುಸ್ಥಾನ. ಓಔಗಳಿಗೆ ಕಂಠ ಮತ್ತು ಓಷ್ಠಸ್ಥಾನಗಳು. ವಕಾರಕ್ಕೆ ದಂತ ಮತ್ತು ಓಷ್ಠಸ್ಥಾನ. ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಕ್ಕೆ (ಇದನ್ನೂ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ᳲಕ ᳲಖವೆಂದು ಇದರ ಸ್ವರೂಪ.) ನಾಲಿಗೆಯ ಬುಡ. ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ನಾಸಿಕಸ್ಥಾನ. ಹೀಗೆ ಇವುಗಳು ವರ್ಣಗಳು ಹುಟ್ಟುವ ಸ್ಥಾನಗಳು. ಇನ್ನು ಪ್ರಯತ್ನಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯತ್ನೋ ದ್ವಿಧಾ—ಆಭ್ಯಂತರೋ ಬಾಹ್ಯಶ್ಚ । ಆದ್ಯಃ ಪಂಚಧಾ-ಸ್ಪೃಷ್ಟ + ಈಷತ್ಸ್ಪೃಷ್ಟ + ಈಷದ್ವಿವೃತ + ವಿವೃತ + ಸಂವೃತ-ಭೇದಾತ್ । ತತ್ರ ಸ್ಪೃಷ್ಟಂ ಪ್ರಯತ್ನಂ ಸ್ಪರ್ಶಾನಾಮ್ ।

ಈಷತ್ಸ್ಪೃಷ್ಟಮಂತಃಸ್ಥಾನಾಮ್ । ಈಷದ್ವಿವೃತಮೂಷ್ಮಣಾಮ್। ವಿವೃತಂ ಸ್ವರಾಣಾಮ್ । ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಾವರ್ಣಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಗೇ ಸಂವೃತಮ್ । ಪ್ರಕ್ರಿಯಾದಶಾಯಾಂ ತು ವಿವೃತಮೇವ ॥

ಹಿಂದೆ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಯತ್ನ ಆಭ್ಯಂತರವೆಂದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಯತ್ನವಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಯತ್ನವಿಭಾಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲು ಆಭ್ಯಂತರ, ಬಾಹ್ಯವೆಂದು ಯತ್ನವು ಎರಡು ವಿಧ. ಮೊದಲನೆಯ ಆಭ್ಯಂತರ ಪ್ರಯತ್ನವು ಸ್ಪೃಷ್ಟ, ಈಷತ್ಸ್ಪೃಷ್ಟ, ಈಷದ್ವಿವೃತ, ವಿವೃತಸಂವೃತ್ತವೆಂದು ಐದು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಐದರಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಶಾಕ್ಷರಗಳಿಗೆ (ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.) ಸ್ಪೃಷ್ಟ ಪ್ರಯತ್ನ. ಅಂತಃಸ್ಥವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಈಷತ್ಸ್ಪೃಷ್ಟಪ್ರಯತ್ನ. ಊಷ್ಮವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಈಷದ್ವಿವೃತಪ್ರಯತ್ನ. ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ವಿವೃತಪ್ರಯತ್ನ. ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂವೃತಪ್ರಯತ್ನ. ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿವೃತಪ್ರಯತ್ನವೇ. ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನದ ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನಸ್ತ್ವೇಕಾದಶಧಾ—ವಿವಾರಃ ಸಂವಾರಃ ಶ್ವಾಸಃ ನಾದೋ ಘೋಷೋಽಘೋಷೋಽಲ್ಪಪ್ರಾಣೋ ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಉದಾತ್ತೋಽನುದಾತ್ತಃ ಸ್ವರಿತಶ್ಚೇತಿ ॥ ಖರೋ ವಿವಾರಾಃ ಶ್ವಾಸಾ ಅಘೋಷಾಶ್ಚ । ಹಶಃ ಸಂವಾರಾ ನಾದಾ ಘೋಷಾಶ್ಚ । ವರ್ಗಾಣಾಂ ಪ್ರಥಮತೃತೀಯಪಂಚಮಾ ಯಣಶ್ಚಾಲ್ಪಪ್ರಾಣಾಃ । ವರ್ಗಾಣಾಂ ದ್ವಿತೀಯಚತುರ್ಥೌ ಶಲಶ್ಚ ಮಹಾಪ್ರಾಣಾಃ ॥

ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನವು ಹನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿದೆ. ವಿವಾರ, ಸಂವಾರ, ಶ್ವಾಸ, ನಾದ, ಘೋಷ, ಅಘೋಷ, ಅಲ್ಪಪ್ರಾಣ, ಮಹಾಪ್ರಾಣ, ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತವೆಂದು ಅವುಗಳ ಹೆಸರು. **ಖರ್**ವರ್ಣಗಳಿಗೆ (ಖ, ಫ, ಛ, ಠ, ಥ, ಚ, ಟ, ತ, ಕಪ, ಶ. ಷ, ಸ,) ವಿವಾರ, ಶ್ವಾಸ, ಅಘೋಷವೆಂದು ಮೂರು ಪ್ರಯತ್ನಗಳು. ಹಶ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ (ಹ, ಯ, ವ, ರ, ಲ, ಞ, ಮ, ಙ, ಣ, ನ, ಝ, ಭ, ಘ, ಢ, ಧ, ಜ, ಬ, ಗ, ಡ, ದ) ಸಂವಾರ, ನಾದ, ಘೋಷವೆಂದು ಮೂರು ಪ್ರಯತ್ನಗಳು. ವರ್ಗದ ಒಂದನೆಯ, ಮೂರನೆಯ, ಐದನೆಯ ವರ್ಣಗಳೂ ಯಣ್ (ಯ, ವ, ರ, ಲ,) ವರ್ಣಗಳೂ ಅಲ್ಪ ಪ್ರಾಣಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳವುಗಳು. ವರ್ಗದ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ವರ್ಣ ಗಳಿಗೂ, ಶಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ (ಶ, ಷ, ಸ, ಹ) ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಪ್ರಯತ್ನವು. ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರಿತ ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿವೆ. ಇದು ಬಾಹ್ಯ

ಪ್ರಯತ್ನವಿವೇಕ. ಆಯಾಯ ಯತ್ನಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಹೇಳಿದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳ ಸ್ವರೂಪ ವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಕಾದಯೋ ಮಾವಸಾನಾಃ ಸ್ಪರ್ಶಾಃ । ಯಣೋಽನ್ತಸ್ಥಾಃ । ಶಲ ಊಷ್ಮಾಣಃ । ಅಚಃ ಸ್ವರಾಃ । ᳵಕ ᳵಖ ಇತಿ ಕಖಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಗರ್ಧವಿಸರ್ಗಸದೃಶೋ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯಃ । ᳶಪ ᳶಫ ಇತಿ ಪಫಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಗರ್ಧವಿಸರ್ಗಸದೃಶ ಉಪಧ್ಮಾನೀಯಃ । ಅಂ ಅಃ ಇತ್ಯಚಃ ಪರಾವನುಸ್ವಾರವಿಸರ್ಗೌ ॥

ಕಕಾರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಮಕಾರದವರೆಗಿರುವ (ವರ್ಗೀಯಾಕ್ಷರಗಳು) ವರ್ಣಗಳಿಗೆ **'ಸ್ಪರ್ಶ'**ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯವರಲ ಈ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ **'ಅಂತಸ್ಥ'**ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಶಷಸಹ ಈ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ **'ಊಷ್ಮ'**ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಚ್ (9) ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸ್ವರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕ ಮತ್ತು ಖ ವರ್ಣಗಳ ಹಿಂದೆ ಅರ್ಧ ವಿಸರ್ಗ ದಂತಿರುವ ವರ್ಣಕ್ಕೆ **'ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ'**ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪಫಗಳ ಹಿಂದೆ ಅರ್ಧ ವಿಸರ್ಗದಂತಿರುವ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ **'ಉಪಧ್ಮಾನೀಯ'**ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಕಾರಾದಿಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ (ಸ್ವರದ) ಬಿಂದುವಿಗೆ **'ಅನುಸ್ವಾರ'**ವೆಂದೂ ಎರಡು ಚಿಕ್ಕ ಬಿಂದುಗಳಿಗೆ **'ವಿಸರ್ಗ'**ವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಹೀಗೆ ಸ್ಥಾನ ಪ್ರಯತ್ನವಿವೇಕವು ಶಿಕ್ಷಾದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನದ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲವಾದರೂ ಮುಂದೆ ಸಂಧಿಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಾಮ್ಯವಿಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಈ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನದ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಬೇಕಾಗು ತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯತ್ನವಿಭಾಗ ಮಾಡುವಾಗ ಕ್ರಮಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದರಿಂದಲೂ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಈಗ '**ತುಲ್ಯಾಸ್ಯಪ್ರಯತ್ನಂ ಸವರ್ಣಂ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಒಂದು ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಸವರ್ಣವಿದೆ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕಾರ್ಯ ವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾದಿಗಳು ಉಪಾತ್ತವಾದರೆ ಅವುಗಳ ಸವರ್ಣಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸವರ್ಣಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಬೋಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸವರ್ಣಗ್ರಾಹಕಸೂತ್ರ)

೧೧. ಅಣುದಿತ್ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ ॥ ೧-೧-೬೯ ॥

ಪ್ರತೀಯತೇ ವಿಧೀಯತ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ। ಅವಿಧೀಯಮಾನೋಽಣುದಿಚ್ಚ

ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾಸ್ಯಾತ್ । ಅತ್ರೈವಾಣ್ ಪರೇಣ ಣಕಾರೇಣ ।
ಕುಚುಟುತುಪು ಏತೇ ಉದಿತಃ ।

ಅಣ್, ಉದಿತ್, ಸವರ್ಣಸ್ಯ, ಚ, ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಉತ್ ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಉದಿತ್. ಪ್ರತೀಯತೇ ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ॥ ಪ್ರತೀಯತೆ ಎಂದರೆ ತೋರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದರೆ ಅಣಾದಿ ಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಪ್ರತೀಯತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಧೀಯತೇ ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ ನ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದೇ ಇರುವುದು. ಉದಿತ್ತೆಂದರೆ ವರ್ಗೀಯಾ. ಕ್ಷರಗಳೆಂದು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದೇ ಇರುವ ಅಣ್ ಅಕ್ಷರಗಳೂ (ಸ್ವರ 9. ಯವರಲಗಳೂ) ಉದಿತ್ ವರ್ಣಗಳೂ ತಮ್ಮ ವರ್ಣ ಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತವೆ. ಮುಂದೆ "ಇಕೋ ಯಣ್ ಅಚಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಇಕ್ ಎಂದರೆ ಇ ಉ ಋ ಌ ನಾಲ್ಕು ಆಗುತ್ತವೆ. ಈ ಸೂತ್ರವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಆ ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ವರ್ಣಸಮಾ ಮ್ನಾಯದಲ್ಲಿ ಆ ನಾಲ್ಕು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಈಗ ಈ ಸೂತ್ರವು ತನ್ನ ಸವರ್ಣಕ್ಕೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಇ ಎಂದರೆ ಅದರ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮುಂದಿನ ವರ್ಣಗಳೂ ತಮ್ಮ ಭೇದ ಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಇಕ್ ಎಂಬುದು ಉದ್ದೇಶವಾದುದರಿಂದ ವಿಧಿಸ ಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ ಯಣ್ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ವರ್ಣ ಸಮಾಮ್ನಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ (ಅನನುನಾಸಿಕ) ಯ ವ ರ ಲ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳು ಮಾತ್ರ ಗೃಹೀತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ 'ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅ ಎಂದು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕಾರ್ಯ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಣ ಹೇಳಿದರೆ ಅದರ ಎಲ್ಲಾ ಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವರ್ಣ ಸಮಾಮ್ನಾಯದಲ್ಲಿ ಣ ಕಾರ ಎರಡು ಕಡೆ ಉಚ್ಚಾರಿತವಾಗಿದೆ. ಆಗ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಣಕಾರವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು, ಪರಣಕಾರವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು ಹೀಗೆ ಸಂಶಯ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು "ಅತ್ರೈವಾಣ್"—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯ ದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದೊಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಪರಣಕಾರ ದಿಂದ ಮಾಡಿದ (ಲಣ್ ಣಕಾರ) ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇನ್ನು ಬೇರೆ ಕಡೆ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಣಕಾರದಿಂದಲೇ (ಅ ಇ ಉಣ್) ಹೇಳ ಬೇಕು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಪ್ರಾಚೀನರು ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. 'ಪೂರ್ವೇಣೈವಾಣ್ ಗ್ರಹಾಃ ಸರ್ವೇ ಪರೇಣೈವೇಣ್‌ಗ್ರಹಾ ಮತಾಃ ॥ ಋತೇಣುದಿತ್ಸ

ವರ್ಣಸ್ಯೇತ್ಯೇತದೇಕಂ ಪರೇಣ ತು ॥" ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಣಕಾರದಿಂದಲೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಣ್ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಣಕಾರ ದಿಂದಲೇ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಅಣುದಿತ್ ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಪರಣ ಕಾರವೇ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈಗ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ನಿಶ್ಚಿತವಾಯಿತು. ಉದಿತ್ ಎಂದರೆ ಏನು ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸ್ಥಾನ ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಕು, ಚು, ಟು, ತು, ಪು, ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆಯಾಯಾ ವರ್ಗಗಳು ಈ ಸಂಜ್ಞೆಗಳಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗಿವೆ. ಕು, ಎಂದರೆ ಕವರ್ಗ. ಹೀಗೆ ಚು ಮುಂತಾದುವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈಗ ಸೂತ್ರಜ್ಞಾನದಿಂದುಂಟಾದ ಫಲಿತಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ತದೇವಮ್—ಅ ಇತ್ಯಷ್ಟಾದಶಾನಾಂ ಸಂಜ್ಞಾ । ತಥೇಕಾರೋಕಾರೌ॥ ಋಕಾರಸ್ತ್ರಿಂಶತಃ । ಏವಂ ಲೃಕಾರೋಽಪಿ । ಏಚೋ ದ್ವಾದಶಾನಾಮ್ । ಅನುನಾಸಿಕಾನನುನಾಸಿಕಭೇದೇನ ಯವಲಾ ದ್ವಿಧಾ ; ತೇನಾನನುನಾಸಿಕಾಸ್ತೇ ದ್ವಯೋರ್ದ್ವಯೋಸ್ಸಂಜ್ಞಾ ॥

"ಅಣುದಿತ್‌ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದುಂಟಾದ ಅರ್ಥಸಾರ ಹೀಗಿದೆ. ಅ ಎಂಬ ಅಕಾರ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉಪಾತ್ತವಾದರೆ ಅದರ ಹದಿನೆಂಟುಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಇಕಾರ ಉಕಾರ ಗಳು. (ಇವೆರಡೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.) ಋಕಾರವು ಮೂವತ್ತಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಋಕಾರ ಌಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಾವರ್ಣ್ಯ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಌಕಾರದ ಹನ್ನೆರಡೂ ಸೇರಿ ಮೂವತ್ತು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಲೃಕಾರವೂ ಕೂಡಾ ಲೃಕಾರದ ಹನ್ನೆರಡು ಭೇದಗಳು ಋಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟುಭೇದಗಳು ಹೀಗೆ ಮೂವತ್ತಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಏ ಓ ಐ ಔ ಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಹನ್ನೆರಡು ಭೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತವೆ. (ಅವುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಭೇದಗಳು ಮಾತ್ರವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ). ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಪರಣಕಾರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದುದರಿಂದ ಅಣಿನಲ್ಲಿ ಹಯವರಲವರ್ಣಗಳೂ ಸೇರಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸವರ್ಣಗ್ರಾಹಕಗಳು ಹೇಗಾಗುತ್ತವೆ ? ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹ ರ ಎಂಬವುಗಳು ಮಧ್ಯೆ ಇದ್ದರೂ ವ್ಯರ್ಥವೇ. ಯವಲಗಳು ಮಾತ್ರ ಅನುನಾಸಿಕ, ಅನನುನಾಸಿಕವೆಂದು ಎರಡುಪ್ರಕಾರವಾದುದರಿಂದ ಅನನುನಾಸಿಕ ಯವಲಗಳು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಉಪಾತ್ತ ಗಳಾದರೆ ಅವುಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಎರಡು ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. ಹೀಗೇ

ವರ್ಣವಿಭಾಗವನ್ನೂ, ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನೂ ಸವರ್ಣ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ, ಸವರ್ಣ ಗ್ರಾಹಕವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಂಧಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೆಲವು ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಹಿತಾಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೨. ಪರಃ ಸಂನಿಕರ್ಷಃ ಸಂಹಿತಾ ॥ ೧-೪-೧೦೯ ॥

ವರ್ಣಾನಾಮತಿಶಯಿತಃ ಸಂನಿಧಿಃ ಸಂಹಿತಾಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಮೂರು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಪರಃ ಎಂದರೆ ಅತಿಶಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಸಂನಿಕರ್ಷವೆಂದರೆ ಸಾಮೀಪ್ಯ. ಅರ್ಧ ಮಾತ್ರಾಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಾಲ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ವರ್ಣಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**. ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಾಮೀಪ್ಯವೇನಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವರ್ಣ ಹೇಳಿ ಒಂದು ನಿಮಿಷವಾದಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದು ವರ್ಣ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಸಂಯೋಗಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೩. ಹಲೋಽನನ್ತರಾಃ ಸಂಯೋಗಃ ॥ ೧-೧-೭ ॥

ಅಜ್ಭಿರವ್ಯಹಿತಾ ಹಲಃ ಸಂಯೋಗಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ ॥

ಹಲಃ, ಅನಂತರಾಃ, ಸಂಯೋಗಃ ॥ ಮೂರುಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. "ಅಂತರಮವಕಾಶಾವಧಿ ಪರಿಧಾನಾಂತರ್ಧಿಭೇದತಾದರ್ಥ್ಯೇ" ಎಂದು ಅಮರವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಧಾನವೆಂದರ್ಥ. ಅವಿದ್ಯಮಾನಂ ಅಂತರಂ (ವ್ಯವಧಾನಂ) ಯೇಷಾಂ ತೇ ಅನಂತರಾಃ। ವಿಜಾತೀಯ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವವುಗಳು. ಹಲಿಗೆ (ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ) ವಿಜಾತೀಯವಾದವುಗಳು ಸ್ವರಗಳು. ಈಗ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಚ್ (ಸ್ವರ) ಗಳಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವ ಹಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗ ವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಗಳ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಬೇಕು. "ಸಂಯುಜ್ಯಂತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಸಮುದಾಯೇ ವರ್ಣಾಃ ಇತಿ" ಸಂಯೋಗಃ। ಹೀಗೆ ಅನ್ವರ್ಥ ಸಂಜ್ಞೆಯಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಸುಧ್ + ಯ್ + ಉಪಾಸ್ಯಃ ಇಲ್ಲಿ ಧ + ಯ್‌ಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗ ಸಂಜ್ಞಾ.

(ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೪. ಸುಪ್ತಿಙನ್ತಂ ಪದಮ್ ॥ ೧-೪-೧೪ ॥

ಸುಬಂತಂ ತಿಙಂತಂ ಚ ಪದಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಸುಪ್ತಿಙಂತಂ, ಪದಂ ॥ ಎರಡುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಸುಪ್ ಚ ತಿಙ್ ಚ ಸುಪ್ತಿಙೌ । ಸುಪ್ತಿಙೌ ಅಂತೇ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಸುಪ್ತಿಙಂತಂ ॥ "ಸ್ವೌಜಸ್....ಪ್" ಎಂದು ಮುಂದೆ ನಾವು ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಸುಪ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. "ತಿಪ್‌ತಸ್....ಙ್" ಎಂದು ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹದಿನೆಂಟಕ್ಕೆ ತಿಙ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವವುಗಳು ಸುಪ್ತಿಙಂತಗಳು. "ದ್ವಂದ್ವಾಂತೇಶ್ರೂಯಮಾಣಂ ಪದಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಭಿ ಸಂಬಧ್ಯತೇ" ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿ ಅದರಮೇಲೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಪದ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆ ಪದವು ಆ ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಪದಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸುಪ್ ತಿಙ್‌ಗಳಿಗೆ ದ್ವಂದ್ವಮಾಡಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸುಬಂತ, ತಿಙಂತವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸುಪೇಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ತಿ ಙೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಪದವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸುಪ್‌ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದು ಮುಂದೆ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದವೆಂದು ಹೆಸರು. ರಾಮಃ ಇದು ಸುಬಂತವಾದುದರಿಂದ ಪದ. ಭವತಿ ಇದು ತಿಙಂತವಾದುದರಿಂದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಸಂಜ್ಞಾಪ್ರಕರಣಮ್

ಈ ರೀತಿ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇತಿ ಎಂಬುದು ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸಂಜ್ಞಾ ಪ್ರಕರಣವು ಮುಗಿಯಿತು.

ಅಚ್ ಸಂಧಿ ಪ್ರಕರಣ

ಅಥಾಚ್ ಸಂಧಿಃ

(ಯಣ್ ಸಂಧಿಃ)

ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲು ಯಣ್ (ಯ ವ ರ ಲ) ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಯಣ್ ಸಂಧಿ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಯಾವುದನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೋ ಅದೇ ಹೆಸರಿನ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

(ಯಣ್ ಸಂಧಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೫. ಇಕೋ ಯಣಚಿ ॥ ೬-೧-೭೭ ॥

ಇಕಃ ಸ್ಥಾನೇ ಯಣ್ ಸ್ಯಾದಚಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ವಿಷಯೇ ॥ ಸುಧೀ+ ಉಪಾಸ್ಯಃ ಇತಿ ಸ್ಥಿತೇ ॥

ಇಕಃ ಯಣ್, ಅಚಿ । ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಇಕಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀ. ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮೀ. "ಷಷ್ಠೀ ಸ್ಥಾನೇಯೋಗಾ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸ್ಥಾನೇ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸಂಹಿತಾಯಾಮ್" ಎಂದು ಅಧಿಕಾರ. ಅಧಿಕಾರ ವೆಂದರೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧ. ತನ್ನ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳದೆ ಉತ್ತರ ಸೂತ್ರ ದಲ್ಲಿ ತಾನು ಹೋಗಿ ತಾನೂ ಸೇರಿ ಒಂದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. "ಸಂಹಿತಾಯಾಂ" ಎಂಬುದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಕಾರ್ಯ ಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯವಾದ ವರ್ಣಗಳ ಸಾಮೀಪ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ:-** ಅತಿಶಯ ವಾದ ವರ್ಣ ಸಾಮೀಪ್ಯವಿರುವಾಗ ಇಕ್ಕಿನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಅಚ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಣ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಧೀ+ಉಪಾಸ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಧೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉ ಈ ಎರಡೂ ಇವೆ. ಇವು ಇಕ್ ವರ್ಣಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಉ ಆ ಅ ಹೀಗೆ ಮೂರು ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇವೆರಡೂ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಎಲ್ಲಾ ಭೇದಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದರೂ ಸಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಉಕಾರಕ್ಕೂ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಯಣ್ ಬರಲಿ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರವೆಂದರೆ ಹೇಗಿದ್ದರೂ ಸಾಕೆಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯವಿಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯನಿಯಮಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೧೬. ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ॥ ೧-೧-೬೬ ॥

ಸಪ್ತಮೀನಿರ್ದೇಶೇನ ವಿಧೀಯಮಾನಂ ಕಾರ್ಯಂ ವರ್ಣಾಂತರೇಣಾ-ವ್ಯವಹಿತಸ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಬೋಧ್ಯಮ್ ॥

ಇದಕ್ಕೆ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. "ಅನಿಯಮೇ ನಿಯಮಕಾರಿಣತ್ವಂ" ಎಂದು ಪರಿಭಾಷೆಯ ಲಕ್ಷಣ. ನಿಯಮವಿಲ್ಲದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸೂತ್ರ. ಇಕೋ ಯಣಚಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಯಮವಿಲ್ಲದೆ ವ್ಯವಹಿತ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರ ವಾದರೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದಾಗ ಈ ಸೂತ್ರವು ನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ತಸ್ಮಿನ್, ಇತಿ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂದು ನಾಲ್ಕುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ, ತಸ್ಮಿನ್ ಎಂದರೆ ಸಕಲಕಾರ್ಯವಿಧಾನ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಅನುಕರಣ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದದಿಂದ ತೋರುವ ಅರ್ಥ. "ಇಕೋಯಣಚಿ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಎಂಬು ದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾದ ಅ ಇ ಮುಂತಾದುವುಗಳು. ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿರ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ದಿಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ ಪ್ರಯ ಬಂಧಿದೆ. ನಿರ್ ಎಂಬುದು ನೈರಂತರ್ಯವನ್ನೂ ದಿಶ್ ಧಾತುವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆಗ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಪದವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಆ ಸಪ್ತ ಮ್ಯಂತಾರ್ಥದ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವ್ಯವಧಾನವು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣದಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಸ್ಥಾನಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವರ್ಣದ ವ್ಯವಧಾನವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮುಂದೆಯೂ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕಾರ್ಯ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಅದರ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವಕ್ಕೇ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಈ ಪರಿಭಾಷೆ ಯನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಈ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಾ ರ್ಥವು ಸ್ಥಾನಿಯ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತಮಂತ್ಯವಿರುವ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ ಪರೇ ಎಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅಚ್ಚಿನ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರುವ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಯಣ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಯಣ್ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಬಂದ ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಚ್‌ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವವೃತ್ತಿಯಾದ ಇಕ್ಕಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಈಗ ಉಕಾರದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ (ಧಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ) ಈ ರೂಪವಾದ ಇಕ್ಕಿಗೇ ಯಣ್ ಬರು ತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಣ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯ ವ ರ ಲ ಎಂದು

ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. "ಇಚುಯಶಾನಾಂ ತಾಲು" ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ತಾಲು ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸಾಮ್ಯವಿದೆ. ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯವಿರುವ ಯಕಾರವೇ ಬರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವು ಹೇಗೆ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ? ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸದೃಶ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೭. ಸ್ಥಾನೇಽನ್ತರತಮಃ ॥ ೧-೧-೫೦ ॥

ಪ್ರಸಂಗೇ ಸತಿ ಸದೃಶತಮಃ ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಸುಧ್ ಯ್+- ಉಪಾಸ್ಯ ಇತಿ ಜಾತೇ ॥

ಸ್ಥಾನೇ, ಅಂತರತಮಃ । ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ನಿಯಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದೂ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ. ಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ ಪ್ರಸಂಗ. ಪ್ರಸಂಗವೆಂದರೆ ಉಚ್ಚಾರಣ ಪ್ರಸಕ್ತಿ. „ಅತಿಶಯಿತಃ ಅಂತರಃ ಅಂತರತಮಃ" । ಅಂತರವೆಂದರೆ ಸದೃಶವೆಂದರ್ಥ. ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಒಂದು ಸ್ಥಾನಿಗೆ ಉಚ್ಚಾರಣಾಪ್ರಸಕ್ತಿ ಇದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಆದೇಶಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಸದೃಶವಾದ ಆದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ತಾಲುಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರವೇ ಅತ್ಯಂತ ಸದೃಶವಾದುದರಿಂದ ಯಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುಧ್ ಯ್+ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ- ಸ್ಥಾನ, ಅರ್ಥ, ಗುಣ, ಪ್ರಮಾಣ, ಈ ನಾಲ್ಕರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿಯ, ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಅನೇಕ ರೀತಿಯಿಂದ ಸಾಮ್ಯ ಬರುವುದಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಬರುವುದನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಗುಣವೆಂದರೆ ಬಾಹ್ಯ ಪ್ರಯತ್ನ. ಪ್ರಮಾಣವೆಂದರೆ ಮಾತ್ರಾಸಾದೃಶ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯವೊಂದೇ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ವಿವಾದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥಾದಿಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಬಂದಾಗ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಸುಧ್ ಯ್+ ಉಪಾಸ್ಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದೇಶಯಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯರಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೮. ಅನಚಿ ಚ ॥ ೮-೪-೪೭ ॥

ಅಚಃ ಪರಸ್ಯ ಯರೋ ದ್ವೇ ವಾ ಸ್ತೋ ನ ತ್ವಚಿ ॥ ಇತಿ ಧಕಾರಸ್ಯ ದ್ವಿತ್ವೇನ ಸುಧ್ ಧ್ ಯ್+ಉಪಾಸ್ಯ ಇತಿ ಜಾತೇ ॥

ಅನಚಿ, ಚ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಯರೋಽನುನಾಸಿಕೇಽನುನಾಸಿಕೋ ವಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದ ಯರಃ ವಾ ಎಂಬ ಪದಗಳೂ, "ಅಚೋರಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಃ ಎಂಬ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪದವೂ ದ್ವೇ ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ನ ಅಚ್, ಅನಚ್, ತಸ್ಮಿನ್ ಅನಚಿ. ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವಾಗ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ನಞ್‌ನಿಂದ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅದಲ್ಲದೆ ಅದರಂತಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಎಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲದ ಮನುಷ್ಯನೆಂದರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯುದಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ನಞ್‌ನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ. ಪರ್ಯುದಾಸಾರ್ಥಕವಾದ ನಞ್ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಕವಾದ ನಞ್ ಪ್ರತಿಷೇಧವೆಂದರೆ ಅಭಾವ. ಇಲ್ಲಿ ಪರ್ಯುದಾಸಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಅಚ್ ಅಲ್ಲದೆ ಅಚಿನಂತಿರುವ ಹಲ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರಲೇಬೇಕು ಎಂದರ್ಥವಾಗುದರಿಂದ ರಾಮಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಏನೂ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಾರದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಚ್ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಯರಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಯರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ (ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ) ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಚಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ "ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಚ್ಚಿನ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು "ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಎರಡು ಪರಿಭಾಷೆಗಳೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪಂಚಮ್ಯಂತವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಾತ್ತವಾದರೆ ಅದರ ಅವ್ಯವಹಿತಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೂ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಉಪಾತ್ತವಾದರೆ ಅದರ ಅವ್ಯಹಿತ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಎರಡೂಒಂದುಕಡೆ ಬಂದರೆ ಪಂಚಮ್ಯಂತಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಪರಕ್ಕೇ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆಂದೂ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಗೊಳ್ಳುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈಗ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**–ಅಚ್ಚಿನ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ (ಯವರಟ್+ಶಷಸರ್) ಅಚ್‌ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಚ್ ಎಂದರೆ ಸಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಉಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯರ್ ವರ್ಣ ಧಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಯಕಾರಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಚ್‌ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಹೀಗೆ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವಬಂದು ಸುಧ್‌ಧ್‌ಯ್+ಉಪಾಸ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಪೂರ್ವದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಜಶ್ತ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೯. ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ ॥ ೮-೪-೫೩ ॥

ಸ್ಪಷ್ಟಮ್ । ಇತಿ ಪೂರ್ವಥಕಾರಸ್ಯ ದಕಾರಃ

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಿರುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಝಶಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ "ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಝಲ್‌ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಝಶ್ ವರ್ಣಗಳು ಅವ್ಯಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಜಶ್‌ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಝಲ್, ಪೂರ್ವಥಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಝಶ್ ಅಂದರೆ ಧಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಜಶ್ ವರ್ಣ ಆದೇಶ. ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಜಶಿನಲ್ಲಿ ದಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸುದ್‌ಧ್‌ಯ್+ಉಪಾಸ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಧಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ಆಶಂಕಿಸಿ ಲೋಪವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಯೋಗಾಂತಕ್ಕೆ ಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೦. ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ॥ ೮-೨-೨೩ ॥

ಸಂಯೋಗಾಂತಂ ಯತ್ಪದಂ ತದಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ, ಲೋಪಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪದಸ್ಯ ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ "ಪದಸ್ಯ" ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸಂಯೋಗಃ ಅಂತಃ ಯಸ್ಯ ತತ್, ಸಂಯೋಗಾಂತಮ್, ತಸ್ಯ ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ" । **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಸಂಯೋಗವೇ ಅಂತವಾಗಿರುವ ಯಾವ ಪದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಅಂತಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವೇ ಅಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದರೂ ಮುಂದೆಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟೇ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಂಯೋಗವೇ ಅಂತವಾದ ಪದವೆಂದರೆ ಸುದ್‌ಧ್‌ಯ್ ಎಂಬ ಪದ. ಅದರ ಅಂತ ಯಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರವು ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಸಂಯೋಗವೇ ಅಂತವಾದ ಪದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ ಹೇಳಿದೆ. ಅಂತಕ್ಕೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಪದವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಲಬ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಪದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪವೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳಿದೆ ? ಅಂದರೆ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆ ಅರ್ಥವು ಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಆ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯನಿಯಮಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೨೧. ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ॥ ೧-೧-೫೨ ॥

ಷಷ್ಠೀನಿರ್ದಿಷ್ಟೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ ಅಲಃ ಆದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಅಲಃ, ಅಂತ್ಯಸ್ಯ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಷಷ್ಠೀಸ್ಥಾನೇಯೋಗಾ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ, ಸ್ಥಾನೇ, ಎಂಬುವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಷಷ್ಠೀ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತವು ತೃತೀಯಾಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಯ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ವಿಧೀಯಮಾನಃ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಲಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಯಾವುದಾದರೊಂದರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆದೇಶವು ಷಷ್ಠೀನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದುದರ ಅಂತ್ಯವಾದ ಅಲ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸಂಯೋಗಾಂತವಾದ ಪದದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲೋಪ ರೂಪ ಆದೇಶವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಲೋಪಾದೇಶವು ಷಷ್ಠೀ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಪದದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಅಲ್ ಎಂದರೆ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಯಲೋಪೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ

ಹೀಗೆ ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸುದ್‌ಧ್‌ಯ್+ಉಪಾಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ವಾ॥ (ಯಣಃ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ) ಸುದ್ಧ್ಯುಪಾಸ್ಯಃ ॥

ಸಂಯೋಗಾಂತಪದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಾದರೆ ಯಣ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ನಿಷೇಧವು ಹೇಳಲ್ಪಡಬೇಕು. ಸಂಯೋಗಾಂತವು ಯವರಲವರ್ಣಗಳಾದರೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಸಂಯೋಗದ ಅಂತ್ಯವು ಯಕಾರ (ಯಣ್) ವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸುದ್ಧ್ಯುಪಾಸ್ಯಃ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಡಿತರಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಇಕ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಉಳಿದ ಉ, ಋ, ಌ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಬಂದ ಯಣ್ ಸಂಧಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಮಧ್ವರಿಃ । ಧಾತ್ರಂಶಃ । ಲಾಕೃತಿಃ ।

ಮಧು + ಅರಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ 'ಇಕೋ ಯಣಚಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಕಾರ ರೂಪವಾದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಅಕಾರರೂಪ ಅಚ್‌ಪರವಾದುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಷ್ಠಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯವುಳ್ಳ ವಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ವ್ + ಅರಿಃ ಎಂದಾದಮೇಲೆ 'ಅನಚಿಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚ್ಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಮಧ್ಧ್ವ್ + ಅರಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 'ಝಲಾಂಜಶ್‌ಝಶಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಧ ಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವದಿಂದ ದಕಾರಾದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ 'ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಯಣ್ ಆದುದರಿಂದ 'ಯಣಃ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಾಚ್ಯಃ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧ. ಮದ್ಧ್ವ್ + ಅರಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಮದ್ಧ್ವರಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮಧು ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದರ್ಥ. ಧಾತೃ + ಅಂಶಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯಣ್ ಬಂದರೆ ಧಾತ್‌ರ್ + ಅಂಶಃ ಎಂದಾದಮೇಲೆ 'ಅನಚಿಚ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಧಾತ್‌ತ್‌ರ್ + ಅಂಶಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಝಲ್ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಝಶ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ರೇಫಯಣ್ಣಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ ನಿಷೇಧ. ಧಾತ್ತ್ರಂಶಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಭಾಗವೆಂದರ್ಥ. ಌ + ಆಕೃತಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣ್ ಬಂದರೆ ಲ್ + ಆಕೃತಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೇರಿಸಿದರೆ ಲಾಕೃತಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಌಕಾರದಂತೆ ಆಕಾರವುಳ್ಳದು ಲಾಕೃತಿಃ ಎಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲಿ ಲಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ವಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರಬಹುದು. ಆದರೆ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಚಾರಿತಾರ್ಥ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಯಥಾಸಂಖ್ಯದಿಂದಲೂ ಲಕಾರಾದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಯಣ್‌ಸಂಧಿ ಮುಗಿಯಿತು

ಯಾಂತಾದೇಶ, ವಾಂತಾದೇಶ ಸಂಧಿಃ—

೨೨. ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ ॥ ೬-೧-೭೮ ॥

ಏಚಃ ಕ್ರಮಾದಯ್ ಅವ್ ಆಯ್ ಆವ್ ಏತೇ ಸ್ಯುರಚಿ ॥

ಏಚಃ, ಅಯವಾಯಾವಃ। ಎರಡು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅಯ್‌ಚ, ಅವ್‌ಚ, ಆಯ್‌ಚ, ಆವ್‌ಚ ಅಯವಾಯಾವಃ। ಇಕೋ ಯಣಚಿ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**:– ಏಚಿಗೆ (ಏ ಓ ಐ ಔ) ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಯ್, ಅವ್, ಆಯ್, ಆವ್ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಏ ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದರೆ ಅಯ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ

ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವ್ ಆದೇಶವೂ, ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಆಯ್, ಆದೇಶವೂ, ಔ ಕಾರಕ್ಕೆ ಆವ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಬರುತ್ತವೆ, ಇಲ್ಲಿ ಏ ಐ ಗಳಿಗೆ ಯಾಂತವಾದ ಆದೇಶವೂ ಓ ಔ ಕಾರಗಳಿಗೆ ವಾಂತವಾದ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಯಾಂತಾದೇಶ ವಾಂತದೇಶ ಸಂಧಿಯೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸೂತ್ರದ ವೃತ್ತಿ ಬರೆಯುವಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬಂದ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಖ್ಯಾಕ್ರಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ)

೨೩. ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್ ।೧-೩-೧೦।

ಸಮಸಂಬಂಧೀ ವಿಧಿರ್ಯಥಾಸಂಖ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್। ಹರಯೇ। ವಿಷ್ಣವೇ। ನಾಯಕಃ । ಪಾವಕಃ ॥

ಯಥಾಸಂಖ್ಯಂ, ಅನುದೇಶಃ, ಸಮಾನಾಮ್ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಮಾನಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ. ಅನುದೇಶವೆಂದರೆ ವಿಧಾನ=ವಿಧಿ. "ಸಂಖ್ಯಾಂ ಅನತಿಕ್ರಮ್ಯ ಯಥಾಸಂಖ್ಯಂ." **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ:-** ಸಂಖ್ಯೆಯಿಂದ ಸಾಮ್ಯವಿರುವವುಗಳಿಗೆ ವಿಧಿಸಿರುವ ಕಾರ್ಯವು ಸಂಖ್ಯಾಕ್ರಮವನ್ನು ಮೀರದೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದನೇದಕ್ಕೆ ಒಂದನೇದೂ ಎರಡನೇದಕ್ಕೆ ಎರಡನೆಯ ಆದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆಂದು ಹೀಗೆ ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಸ್ಥಾನಿ ಮತ್ತು ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಾಮ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಅಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ "ಕ್ರಮಾತ್" ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಹರಯೇ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಹರಿ ಶಬ್ದದ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹರಿ+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಘೇರ್ಙಿತಿ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ ರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ (ಗುಣ) ಬರುತ್ತದೆ. ಹರೇ+ಏ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಅದು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ (ಏ) ಪರವಾದುದರಿಂದ ಆದೇಶದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಅಯ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದೇಶವು ಶತ್ರುವಿನಂತೆ ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಏಕಾರ ಹೋಗಿ ಹರ್+ಅಯ್+ಏ ಎಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದರೆ, ಹರಯೆ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಓಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣವೇ ಎಂಬುದು ಉದಾಹರಣೆ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ವಿಷ್ಣೋ+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಎರಡನೆಯ ಅವ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ವಿಷ್ಣ್+ಅವ್+ಏ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದರೆ ವಿಷ್ಣವೇಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾಯಕಃ ಇದು ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ನೀ (ಞ್) ಧಾತುವಿಗೆ ಣ್ವುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಕಾದೇಶ. ಣಿತ್ತಾದುದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಧಾತುವಿನ ಈ ಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ (ಐ) ಬಂದರೆ ನೈ+ಅಕಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಮನ್ವಯ. ಆಯ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ನ್+ಆಯ್+ಅಕಃ, ನಾಯಕಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಪಾವಕಃ ಎಂಬುದು ಉದಾಹರಣೆ. ಪಾವಕವೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿ. ಪೂ (ಞ್) ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ವೃದ್ಧಿ. ಪೌ+ಅಕಃ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಆವ್ ಆದೇಶ. ಪ್+ಆವ್+ಅಕಃ=ಪಾವಕಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾಂತಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೪. ವಾಂತೋ ಯಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ॥ ೬-೧-೭೯ ॥

ಯಕಾರಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಪರೇ ಓದೌತೋರವ್ ಆವ್ ಏತೌಸ್ತಃ ॥

ಗವ್ಯಮ್ । ನಾವ್ಯಮ್ ॥

ಅಚ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ವಾಂತಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಲು ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ವಾಂತಃ, ಯಿ, ಪ್ರತ್ಯಯೇ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಯಿ ಎಂಬುದು ಯಕಾರದ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನರೂಪ.. ಅದು ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಯಾವುದಾದರೊಂದನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಆ ವಿಶೇಷಣವೇ ಅಂತವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಯಕಾರಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಆ ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ "ಯಸ್ಮಿನ್ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಗ್ರಹಣೇ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಒಂದು ವರ್ಣವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟು ಅದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಇನ್ನೊಂದು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರೆ (ತದಂತಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ) ಆ ವರ್ಣವೇ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷ್ಯವೆಂದು ಪರಿಭಾಷೆಯು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಯಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ವರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಯಕಾರವೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ ಅಂತ್ಯೇ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಾಂತಃ। ವಕಾರವೇ ಅಂತವಾದ ಆದೇಶವೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅವ್ ಆವ್ ಆಗುತ್ತವೆ. ಅವು ಯಾವುದರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷಾ ಬಂದರೆ ಅರ್ಥಾತ್ ಓಕಾರ ಔಕಾರಗಳಿಗೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಅವುಗಳೇ ಸ್ಥಾನಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಯಕಾರವೇ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯ

ಪರವಾದಾಗ ಓಕಾರ ಔಕಾರಗಳಿಗೆ (ಕ್ರಮವಾಗಿ) ಅವ್ ಆವ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಗವ್ಯಮ್ । ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಗೋವಿನ ವಿಕಾರ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಗೋ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಗ್+ಅವ್+ಯ, ಗವ್ಯ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಹೇಳಿದೆ. ಔಕಾರಕ್ಕೆ ನಾವ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಉದಾಹರಣೆ, ನಾವಾ ತಾರ್ಯಂ । ದೋಣಿಯಿಂದ ದಾಟಿಸಲ್ಪಡುವುದು. "ನೌವಯೋಧರ್ಮ......" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ನೌ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಔಕಾರಕ್ಕೆ ಆವಾದೇಶ ಬಂದರೆ ನ್+ಆವ್+ಯ, ನಾವ್ಯ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕ ನಿರ್ದೇಶ. ನಾವ್ಯಮ್.

(ಯಕಾರಾದಿ ಪದ ಪರವಾದಾಗ ಅವಾದೇಶ ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ (ಅಧ್ವ ಪರಿಮಾಣೇ ಚ॥)

॥ ಗವ್ಯೂತಿಃ ॥

ಅಧ್ವಪರಿಮಾಣೇ, ಚ । ದ್ವಿಪದ ವಾರ್ತಿಕ. 'ಗೋಯೂರ್ತೌ ಛಂದಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್' ಎಂದು ಇದರ ಹಿಂದಿನ ವಾರ್ತಿಕ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಗೋಃ, ಯೂತೌ, ಎಂದೂ, 'ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಂ' ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಉಪಸಂಖ್ಯಾನವೆಂದರೆ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಹೇಳುವುದು. ಪಾಣಿನಿಯು ಹೇಳಿರುವುದು ಸಾಕಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಅಧ್ವಪರಿಮಾಣವೆಂದರೆ ಮಾರ್ಗದ ಪರಿಮಾಣ ವಿಶೇಷ. **ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ.** ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯೂತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪರವಾದಾಗ ಮಾರ್ಗಪರಿಮಾಣ ವಿಶೇಷರೂಪ ಅರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಗವ್ಯೂತಿಃ. ಉದಾಹರಣೆ. ಹಸುವು ಕೂಗಿದರೆ ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಕೇಳುವುದೋ ಅಷ್ಟು ಉದ್ದವಾದ ಮಾರ್ಗ. 'ಗವ್ಯೂತಿಃ ಸ್ತ್ರೀ ಕ್ರೋಶಯುಗಮ್' ಎಂದು ಅಮರ. ಎರಡುಮೈಲು ಮಾರ್ಗ. ಗೋ+ಯೂತಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ. ಗ್+ಅವ್+ಯೂತಿಃ = ಗವ್ಯೂತಿಃ. ಯಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯೂತಿ ಎಂಬುದು ಯಕಾರಾದಿಪದ. ಆದುದರಿಂದ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

(ಗುಣಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೧೫. ಅದೇಙ್ ಗುಣಃ ॥ ೧-೧-೨॥

ಅತ್ ಏಙ್ ಚ ಗುಣಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಅದೇಙ್, ಗುಣಃ । ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅಚ್ಚ (ತ್+ಚ) ಏಙ್ ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಅದೇಙ್. ಸಂಜ್ಞಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾ ಎಂಬುದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತ್ ಎಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಅತ್ ಎಂದಾಗ ಬೇರೆ ಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದೆಂದು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಏಙ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ (ಏಕಾರ ಓಕಾರ) **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ** ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಏಕಾರ ಓಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಗುಣ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಈ ಮೂರು ವರ್ಣಗಳು ಬರುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ. ಅತ್ ಎಂದರೆ 'ಅಣ್‌ಉದಿತ್ಸವರ್ಣಸ್ಯಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳೂ ಏಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಕೇವಲ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು ಹೇಗೆ? ಅಂದರೆ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಸ್ವರಗಳ ಭೇದ ಸಂಕೋಚವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೨೬. ತಪರಸ್ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ ॥೧-೧-೭೦॥

ತಃ ಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ಸ ಚ ತಾತ್ಪರಶ್ಚೋಚ್ಚಾರ್ಯಮಾಣಸಮಕಾಲಸ್ಯೈವ ಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಇದು ನಿಯಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಪರಿಭಾಷಾ ಸೂತ್ರ. ತಪರಃ, ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ । ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ತಪರಃ ಎಂಬುದು ಆವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ತಪರಃ ತಪರಃ ಎಂದು ಎರಡು ಬಾರಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಒಂದಕ್ಕೆ ತಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ತಪರಃ । ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ತಾತ್ ಪರಃ ತಪರಃ । ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತಕಾರವೇ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು ಒಂದು, ತಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು ಇನ್ನೊಂದು. ಅತ್ ಮೊದಲಿನದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ತ್+ಏಙ್ ಇದು ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ತಸ್ಯ ಕಾಲ ಇವ ಕಾಲಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ತತ್ಕಾಲಃ. ತಸ್ಯ ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ । ತಪರವಾಗಿರುವ ವರ್ಣವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಲು ಎಷ್ಟು ಕಾಲ ಬೇಕೋ ಅಷ್ಟು ಕಾಲವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಯಾವ ವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿ ತಕಾರವಿದೆಯೋ, ಅದೂ, ತಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದೂ (ಎರಡನೇ ತಪರ) ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ವರ್ಣದ ಸಮಕಾಲವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೇ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಹ್ರಸ್ವವಾದರೆ ಕೇವಲ ಏಕಮಾತ್ರಾಕಾಲವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೇ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ದೀರ್ಘಪ್ಲುತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ತಪರ ದೀರ್ಘವಾಗಿದ್ದರೆ ದ್ವಿಮಾತ್ರಾಕಾಲವುಳ್ಳದ್ದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅತ್ ಎಂದರೆ ಕೇವಲ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಆರು ಭೇದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಜ್ಞೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ ಎಂದರೆ ಅದರ ಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂಬುದು "ಅಣುದಿತ್ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ"

ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರವು ಕೇವಲ ಅದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಕಾಲವುಳ್ಳದ್ದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿಯಮ ಸೂತ್ರ. ಪ್ರಕೃತ "ಅದೇಙ್ ಗುಣಃ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅ+ತ್+ಏಙ್ ಎಂದು ಭೇದ ಮಾಡಿದರೆ ಹೊಸಲಿನ ಮೇಲೆ ದೀಪವಿಟ್ಟಂತೆ ತಕಾರವು ಎರಡು ಕಡೆಗೂ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಕಾರದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದಿದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ವಿಗ್ರಹಾರ್ಥವುಳ್ಳ ತಪರ. ಏಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದಿದರೆ ತಾತ್ಪರವಾದುದರಿಂದ ತಪರ. ಇಲ್ಲಿ ಅ ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ ಎಂದರೆ ಕೇವಲ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ತ್+ಏಙ್ ಎಂದು ದೀರ್ಘ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಗಳಾದ ಏಕಾರ ಓಕಾರ ಮಾತ್ರ ಗುಣ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಅಕಾರ, ದೀರ್ಘವಾದ ಏಕಾರ ಓಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಆ ಗುಣ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಗುಣಸಂಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೨೭. ಆದ್ಗುಣಃ ॥ ೬-೧-೮೭ ॥

ಅವರ್ಣಾದಚಿ ಪರೇ ಪೂರ್ವಪರಯೋರೇಕೋ ಗುಣ ಆದೇಶಃಸ್ಯಾತ್ । ಉಪೇಂದ್ರಃ । ಗಂಗೋದಕಮ್ ॥

ಇಲ್ಲಿ ಗುಣಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆತ್ ಗುಣಃ । ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. 'ಇಕೋ ಯಣಚಿ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚಿ ಎಂಬಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ' ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. ಈ ಸೂತ್ರದ ಮೇಲೆ ಹೇಳುವ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಈ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಸ್ಥಾನಿ ಮತ್ತು ನಿಮಿತ್ತಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ 'ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಚಿನ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ. ಚ್‌ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ** ಅವರ್ಣದಿಂದ ಅವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವಪರಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಗುಣ (ಅ. ಏ. ಓ) ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. (ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಪರದ ಅಚ್ಚಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಒಂದೇ ಗುಣರೂಪ ಆದೇಶ) ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ ಎಂದರೆ ಅಕಾರದ ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನರೂಪ. ತಪರವಲ್ಲ. ಇದು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಣುದಿತ್ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದು

ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಉಪ+ಇಂದ್ರಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪಕಾರದಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇ ಎಂಬ ಅಚ್ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಮತ್ತು ಇಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗುಣ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ' ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಕಂಠಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದಲೂ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ತಾಲುಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದಲೂ ಗುಣಗಳಾದ ಅ, ಏ, ಓ, ಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಠತಾಲು ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಏಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪ್+ಏ+ನ್ದ್ರಃ = ಉಪೇಂದ್ರಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಗಂಗಾ+ಉದಕಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ರೂಪವಾದ ಅಚ್‌ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಂಠ ಓಷ್ಠಸಾಮ್ಯವುಳ್ಳ ಓಕಾರ ರೂಪಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಂಗ್+ಓ+ದಕಮ್ = ಗಂಗೋದಕಮ್. ಅಚ್ ಎಂದರೆ ಅಕಾರಾದಿ ಒಂಭತ್ತು ವರ್ಣಗಳು ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ಗುಣವು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಏ ಓ ಐ ಔ ಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಅಚಿನಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವುದು ಈ ಉ ಋ ಌ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳು ಮಾತ್ರ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇ ಉ ಪರವಾದಾಗ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಋ ಌ ಪರವಾದಾಗ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಕಾರ ಋಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಗುಣ ಯಾವುದು ? ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಕಂಠಸ್ಥಾನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧಸ್ಥಾನ. ಕಂಠ ಮೂರ್ಧಸ್ಥಾನವುಳ್ಳದ್ದು ಗುಣದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಌಕಾರಕ್ಕೆ ದಂತಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಕಂಠದಂತ ಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಸ್ವಲ್ಪ ಸಾಮ್ಯವಿರುವ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಮೂರೂ ಕಂಠಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಋಕಾರ ಌಕಾರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಆದೇಶವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಮೊದಲು ಅಚ್ಚಿಗೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮. ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್ ॥೧-೩-೧॥

ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕೋಽಜಿತ್ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ।

ಉಪದೇಶೇ, ಅಚ್, ಅನುನಾಸಿಕಃ, ಇತ್। ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಉಪದೇಶವೆಂದರೆ ಮೊದಲಿನ ಉಚ್ಚಾರಣೆ. ಧಾತು ಸೂತ್ರಾದಿಗಳೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಅಜ್ವರ್ಣವು ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ಸೂತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಅನುನಾಸಿಕ, ಇದು ಅನನುನಾಸಿಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು

ಹೇಗೆ? ಸೂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದವರು ಪಾಣಿನಿ ಮುಂತಾದವರು ಈಗ ಇಲ್ಲ. ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ಅವರ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ರೀತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನುನಾಸಿಕ್ಯಾಃ ಪಾಣಿನೀಯಾಃ। ಲಣ್ ಸೂತ್ರಸ್ಥಾವರ್ಣೇನ ಸಹೋಚ್ಚಾರ್ಯಮಾಣೋ ರೇಫೋ ರಲಯೋಃ ಸಂಜ್ಞಾ ॥

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯತೆ ಇತಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ । ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದು. ಅನುನಾಸಿಕಸ್ಯ ಭಾವಃ ಆನುನಾಸಿಕ್ಯಂ । ಅನುನಾಸಿಕದ ಭಾವ. ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಆನುನಾಸಿಕ್ಯಂ ಯೇಷಾಂತೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನುನಾಸಿಕ್ಯಾಃ । ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ಅನುನಾಸಿಕದ ಭಾವವುಳ್ಳವರು. ಪಾಣಿನಿನಾ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಪಾಣಿನೀಯಮ್ । ತದಧೀಯತೆ ವಿದಂತಿ ವಾ ಪಾಣಿನೀಯಾಃ ॥ ಪಾಣಿನಿಯಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟುದನ್ನು ತಿಳಿಯುವವರು ಅಥವಾ ಓದುವವರು ಪಾಣಿನೀಯರು. ಪಾಣಿನಿಯ ಶಿಷ್ಯರೇ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವ ಅನುನಾಸಿಕ ಭಾವವುಳ್ಳವರು. ಪಾಣಿನಿಯಿಂದ ಶಿಷ್ಯ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಈ ಅನುನಾಸಿಕ ಭಾವವು ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಅಚ್ಚಿಗೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಲಣ್ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕವೆಂದು ಉಪದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಇತ್ತಾದ ಅಕಾರದೊಡನೆ "ಹಯವರಟ್" ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ರ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಆದಿರಂತ್ಯೇನ ಸಹೇತಾ" ಎಂಬುದರಿಂದ ರ ಎಂಬುದು ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವಾದುದರಿಂದ ರ ಲ ಈ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಲಣ್ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರದೊಡನೆ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ರ ಎಂಬುದು ರ ಲ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥ. ಹೀಗೆ ರ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಅದರಿಂದಾಗುವ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಋ ಌ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಸ್ವರನಿಯಮವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯. ಉರಣ್ ರಪರಃ ॥೧-೧-೫೧॥

ಋ ಇತಿ ತ್ರಿಂಶತಃ ಸಂಜ್ಞೇತ್ಯುಕ್ತಮ್। ತತ್ಸ್ಥಾನೇ ಯೋಽಣ್ ಸ ರಪರಃ ಸನ್ನೇವ ಪ್ರವರ್ತತೇ। ಕೃಷ್ಣರ್ದ್ಧಿಃ। ತವಲ್ಕಾರಃ ॥

ಉಃ, ಅಣ್, ರಪರಃ । ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಉಃ ಎಂಬುದು ಋಕಾರದ ಷಷ್ಠೀ. "ಋ ಌ ವರ್ಣಯೋಃ ಮಿಥಃ ಸಾವರ್ಣ್ಯಂ ವಾಚ್ಯಮ್" ಎಂದುದರಿಂದ ಋಕಾರ

ವೆಂದರೆ ಅದರ ಮೂವತ್ತು ಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. "ಷಷ್ಠೀ ಸ್ಥಾನೇ ಯೋಗಾ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಥಾನೇ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಣ್ ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಅದು ರಪರ ವಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ರ ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವಾದುದರಿಂದ ರ ಲ ವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರಃಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ರಪರಃ । ರಶಿರಸ್ಕವಾಗಿಯೂ ಲಶಿರಸ್ಕವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಣಕಾರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಅ ಇ ಉ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂದಾದುದರಿಂದ, ಐ ಔ ಏ ಓ ಮುಂತಾದುವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಋಕಾರ ಌಕಾರ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಾದರೆ ಅಣ್ ಮಾತ್ರ, ಅದೂ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಋಕಾರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಗುಣವಾದ ಅಕಾರವು ರಪರವಾಗಿ (ಅರ್) ಯೂ ಌಕಾರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಗುಣ ವಾದ ಅಕಾರವು ಲಪರವಾಗಿಯೂ (ಅಲ್) ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಕೃಷ್ಣ + ಋದ್ಧಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ಚಾದ ಋಕಾರ ಪರವಾದುದ ರಿಂದ ಅಕಾರ ಮತ್ತು ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ರೂಪಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಬರುವಾಗ ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ರ ಪರವಾಗಿಯೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಅರ್ ಆದೇಶ. ಕೃಷ್ಣ್ + ಅರ್ ದ್ಧಿಃ = ಕೃಷ್ಣರ್ದ್ಧಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ತವ + ಌಕಾರಃ ಎಂದಿರು ವಾಗ ಅ ಮತ್ತು ಌಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅಲ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತವ್ + ಅಲ್ ಕಾರಃ = ತವಲ್ಕಾರಃ

(ಪದಾಂತ ಯಕಾರವಕಾರ ಲೋಪವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೩೦. ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ॥೮-೩-೧೯॥

ಅವರ್ಣಪೂರ್ವಯೋಃ ಪದಾಂತಯೋರ್ಯವಯೋರ್ಲೋಪೋ ವಾಽಶಿ ಪರೇ ॥

ಲೋಪಃ, ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ.......... ಯೋಽಶಿ" ಎಂಬಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ", "ಅಶಿ, ಎಂಬ ಪದಗಳೂ "ವ್ಯೋರ್ಲಘು ಪ್ರಯತ್ನತರಃ ಶಾಕಟಾಯನಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ "ವ್ಯೋಃ" ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದು "ವ್ಯೋಃ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ದ್ವಿವಚ ನಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನೂ ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ವ್ ಚ ಯ್ ಚ ವ್ಯೌ. ತಯೋಃ ವ್ಯೋಃ । ಅಃ ಪೂರ್ವಃ ಯಾಭ್ಯಾಂ ಅಪೂರ್ವೌ । ತಯೋಃ ಅಪೂರ್ವಯೋಃ । ಅಕಾರವೇ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಯಕಾರವಕಾರಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ

ವ್ಯೋಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣ. ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿದಾಗ ಅವೇ ಅಂತ್ಯವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವರ್ಣಪೂರ್ವವಾದ ಯಕಾರಾಂತ ವಕಾರಾಂತಪದಕ್ಕೆ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಲೋಪವೆಂದರ್ಥ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅದರ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಅಕಾರವೇ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಯಕಾರವಕಾರಗಳಿಗೆ ಅಶ್ [illegible]ವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಲೋಪವೆಂದುದರಿಂದ ಇತರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಲೋಪವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ವಾ ಅಂದರೆ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹರೇ+ಇಹ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಇ) ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ. ಹರಯ್+ಇಹ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಯಕಾರ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ[illegible]ದೆ. ಅದರ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಕಾರವಿದೆ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಶ್ (ಇ) ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಿಂದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಹರ+ಇಹ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ, ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಹರಯಿಹ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಷ್ಣೋ+ಇಹ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ವಿಷ್ಣವ್+ಇಹ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಅಪೂರ್ವವಾದ ಪದಾಂತವಾದ ವಕಾರವಿದು ಅದಕ್ಕೆ ಅಶ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ವಿಷ್ಣ+ಇಹ ಎಂದೂ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವಿಷ್ಣವಿಹ ಎಂದೂ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯೋಃ ಎಂದು ವಕಾರಯಕಾರ [illegible]ವಾಗಿ ಹೇಳಿದರೂ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಕಾರವಕಾರವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ವರ್ಣಸಮಾಮ್ನಾಯದಲ್ಲಿ ಯವ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ರೀತಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದೆ.

ಹರೇ+ಏಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ ಬಂದು ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ [illegible] ಬಂದಮೇಲೆ ಹರ+ಏಹಿ ಎಂದಾದಾಗ "ಓಮಾಙೋಶ್ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಸಂಧಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏಹಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆ+ಇಹಿ ಏಹಿ ಎಂದಾಗಿದೆ. [illegible] ಆ ಎಂಬುದು ಆಙ್‌ನ ಆಕಾರ. ಈಗ ಅದು ಪರವಾದುದರಿಂದ [illegible]ನದಲ್ಲಿ ಏ ರೂಪವಾದ ಪರರೂಪವು ಒಂದೇ ಆದೇಶವಾಗಿ [illegible] ಬರ[illegible]. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಷ್ಣೋ+ಇಹ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಾದೇಶ ಮಾಡಿ [illegible] ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಮಾಡಿದಾಗ ವಿಷ್ಣ+ಇಹ ಎಂದಾದಾಗ [illegible]ಕಾರಕ್ಕೆ [illegible] ಪರವಾದುದರಿಂದ "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಉಪಾಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಅಸಿದ್ಧವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಒಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಸೂತ್ರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧. ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ ॥ ೮-೨-೧॥

ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯೀಂ ಪ್ರತಿ ತ್ರಿಪಾದ್ಯಸಿದ್ಧಾ, ತ್ರಿಪಾದ್ಯಾಮಪಿ ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರತಿ ಪರಂ ಶಾಸ್ತ್ರಮಸಿದ್ಧಮ್ ॥ ಹರ ಇಹ, ಹರಯಿಹ। ವಿಷ್ಣ ಇಹ, ವಿಷ್ಣವಿಹ ॥

ಪೂರ್ವತ್ರ, ಅಸಿದ್ಧಮ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಇದು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. ಆದುದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಹೋಗಿ ಏಕವಾಕ್ಯದಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪಾಣಿನಿಯ ಎಂಟು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರವು ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಮೊದಲಿನ ಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳು ಒಂದು ಗುಂಪೂ ಹಿಂದಿರುವ ಸೂತ್ರಗಳು ಒಂದು ಗುಂಪೂ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯ ಮತ್ತು ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲಿನ ಪಾದ ಒಂದು ಗುಂಪು. ಇದಕ್ಕೇ ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೂರು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರಗಳು ಒಂದು ಗುಂಪು. ಇವುಗಳಿಗೆ ತ್ರಿಪಾದಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು. ಪೂರ್ವತ್ರ ಅಂದರೆ ಇದರ ಹಿಂದಿನವುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮುಂದಿನವುಗಳು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ತ್ರಿಪಾದಿ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ರಿಪಾದಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯವು ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಗೆ ಗೊತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದು ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಮುಂದೆ ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು ಪರವು ಅಸಿದ್ಧ. ಪರ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾರ್ಯಮಾಡಿದರೂ ಪೂರ್ವದ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಗೊತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಹರಯ್ ಇಹ, ವಿಷ್ಣವ್ ಇಹ, ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರ ವಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಮಾಡಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಗೆ ಇದು ಇದೆಯೆಂದು ಗೊತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರರೂಪವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವೂ (ಓಮಾಙೋಶ್ಚ) ಗುಣವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವೂ (ಆದ್ಗುಣಃ) ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಲೋಪವಾದುದು ಗೊತ್ತಿಲ್ಲವೆಂದಮೇಲೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಯಕಾರವಕಾರ ಇನ್ನೂ ಇವೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿದಿರುತ್ತವೆ. ಆಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಆಙ್, ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾಗಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಹಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ಗುಣಸಂಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಲೋಪವಿರುವ ಒಂದು ರೂಪ, ಲೋಪವಿಲ್ಲದ ಒಂದುರೂಪ

ಹೀಗೆ ಎರಡೇ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅದನ್ನೇ ಹರ ಇಹ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಚ್ ಪರವಾದರೆ ಗುಣಸಂಧಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಲು ವೃದ್ಧಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವೃದ್ಧಿಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೩೨. ವೃದ್ಧಿರಾದೈಚ್ ॥೧-೧-೧॥

ಆದೈಚ್ಚ ವೃದ್ಧಿಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ವೃದ್ಧಿಃ ಆದೈಚ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಆಚ್ಚ ಐಚ್ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಆದೈಚ್. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ ಎಂಬುದೂ ಐಚ್ ಎಂಬುದೂ ತಪರ. ಆತ್ ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನವಲ್ಲ, ತಪರವಾದುದರಿಂದ "ತಪರಸ್ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅವುಗಳ ಭೇದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಆತ್ ಎಂಬುದು ತಕಾರವೇಪರವಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಐಚ್ ಎಂಬುದು (ತ್+ಐಚ್) ತಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ದೀರ್ಘವಾದ ಆಕಾರವೂ ಐ, ಔ ಗಳೂ ವೃದ್ಧಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ಆ ಐ, ಔ ಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವೃದ್ಧಿ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩. ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ ॥ ೬-೧-೮೮ ॥

ಆದೇಚಿ ಪರೇ ವೃದ್ಧಿರೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಗುಣಾಪವಾದಃ ।

ಕೃಷ್ಣೈಕತ್ವಮ್ । ಗಂಗೌಘಃ । ದೇವೈಶ್ವರ್ಯಮ್ । ಕೃಷ್ಣೌತ್ಕಂಠ್ಯಮ್ ॥

ವೃದ್ಧಿಃ, ಏಚಿ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ ಎಂಬ ಪಂಚಮ್ಯಂತ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಚ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯು ಪೂರ್ವ ಪರಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವ ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವು ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. "ಯೇನ ನಾಪ್ರಾಪ್ತೇ ಯೋ ವಿಧಿರಾರಭ್ಯತೇ ಸ ತಸ್ಯಾಪವಾದಃ" ಎಂದು ಅಪವಾದದ ಲಕ್ಷಣ. ಒಂದು ಸೂತ್ರವು ಅವಶ್ಯ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ

ಹಾಗೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಪ್ರಕೃತ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಏಚೂ ಅಚ್ಚಾದುದರಿಂದ ಗುಣಬರಬೇಕು. ಅಚ್ ಸಾಮಾನ್ಯ ಏಚ್ ವಿಶೇಷ. ಹೀಗೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಹೇಳಿದೆ. ವೃದ್ಧಿಯು ನಿರವಕಾಶವಾದುದರಿಂದ ಅಪವಾದ. ಗುಣವಾದರೋ ಏಚ್ ನಿಮಿತ್ತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇ ಉ ಋ, ಌ ಪರವಾದಾಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರ. ಆಗ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವಿಶೇಷವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೃಷ್ಣ + ಏಕತ್ವಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅ ಮತ್ತು ಏ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಆದೇಶ, ಅ ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಂಠಸ್ಥಾನ. ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಕಂಠತಾಲು ಸ್ಥಾನ. ಆಗ ವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಠತಾಲುಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಐಕಾರಾದೇಶ, ಕೃಷ್ಣ್ + ಐ + ಕತ್ವಂ = ಕೃಷ್ಣೈಕತ್ವಮ್. ಗಂಗಾ + ಓಘಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏಚಿನ ಓ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೂ ಓಕಾರಕ್ಕೂ ಕಂಠೋಷ್ಠ ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಔಕಾರರೂಪ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗಂಗ್ + ಔ + ಘಃ = ಗಂಗೌಘಃ. ದೇವ + ಐಶ್ವರ್ಯಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಐಕಾರರೂಪ ಏಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಐಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಂಠತಾಲು ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಐಕಾರ ರೂಪವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದೇವ್ + ಐ + ಶ್ವರ್ಯಂ = ದೇವೈಶ್ವರ್ಯಮ್. ಕೃಷ್ಣ + ಔತ್ಕಣ್ಠ್ಯಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಔರೂಪ ಏಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅ ಮತ್ತು ಔಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಂಠೋಷ್ಠಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯವುಳ್ಳ ಔಕಾರ ರೂಪವೃದ್ಧಿ, ಕೃಷ್ಣ್ + ಔ + ತ್ಕಣ್ಠ್ಯಂ = ಕೃಷ್ಣೌತ್ಕಣ್ಠ್ಯಮ್. ಏಚಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

ಈಗ ಕೆಲವು ಸಂಧಿಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಸಂಧಿಯನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವೃದ್ಧಿಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿಶೇಷಸೂತ್ರ)

೩೪. ಏತ್ಯೇಧತ್ಯೂಠ್ಸು ॥ ೬-೧-೮೯ ॥

ಅವರ್ಣಾದೇಜಾದ್ಯೋರೇತ್ಯೇಧತ್ಯೋರೂಠಿ ಚ ಪರೇ ವೃದ್ಧಿರೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಉಪೈತಿ । ಉಪೈಧತೇ । ಪ್ರಷ್ಠೌಹಃ । ಏಜಾದ್ಯೋಃ ಕಿಮ್ ? ಉಪೇತಃ । ಮಾ ಭವಾನ್ ಪ್ರೇದಿಧತ್ ॥

ಒಂದೇ ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಏತಿಶ್ಚ ಏಧತಿಶ್ಚ ಊಠ್ ಚ ಏತ್ಯೇಧತ್ಯೂಠಃ ತೇಷು ಏತ್ಯೇಧತ್ಯೂಠ್ಸು । ಇಲ್ಲಿ ಏತಿ ಏಧತಿ ಎಂಬುದು ಇಣ್ ಧಾತು, ಮತ್ತು ಏಧಧಾತು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "ಇಕ್ ಶ್ತಿಪೌ ಧಾತುನಿರ್ದೇಶೇ " ಧಾತುವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡುವುದಾದರೆ ಇಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯ (ಇ) ಹಚ್ಚಿಯಾಗಲೀ ಶ್ತಿಪ್ (ತಿಉಳಿಕೆ) ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸಿಯಾಗಲೀ ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಣ್

(ಇ) ಧಾತುವಿಗೂ ಏಧಧಾತುವಿಗೂ ಶ್ತಿಪ್ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. "ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಚಿ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಏತಿಏಧತಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವರ್ಣವಾದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣಮಾಡಿದಾಗ ಏಚೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥಬರುತ್ತದೆ. ಊಠಿನಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲ. "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ ಎಂಬ ಪಂಚಮ್ಯಂತಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರವಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಜಾದಿಯಾದ ಇಣ್‌ಧಾತುವೂ ಏಧಧಾತುವೂ ಊಠಾದೇಶವೂ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪೈತಿ (ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ). ಇದು ಏಜಾದಿಯಾದ ಇಣ್‌ಧಾತು ಪರವಾದಾಗ ಉದಾಹರಣೆ. ಉಪ+ಏತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಜಾದಿಯಾದ ಇಣ್ ಧಾತು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಏಕಾರಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಕಂಠತಾಲು ಸ್ಥಾನವುಳ್ಳ ಐಕಾರವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪ್+ಐ+ತಿ=ಉಪೈತಿ. ಉಪ+ಏಧತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏಜಾದಿಯಾದ ಏಧ ಧಾತುವು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅ ಮತ್ತು ಏ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಐಕಾರಾದೇಶ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪ್+ಐ+ಧತೇ=ಉಪೈಧತೇ. ಪ್ರಷ್ಠ+ಊಹಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಊಹಃ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಊಕಾರವು ಊಠಿನ ಊಕಾರ ಪ್ರಷ್ಠಂ ವಹತಿ ಇತಿ ಪ್ರಷ್ಠವಾಟ್. ಪಳಗಿಸುವಾಗ ಕತ್ತಿನ ಮೇಲೆ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ ಮರವನ್ನು ಹೊತ್ತಿರುವ ಎತ್ತು. ವಹ=ಪ್ರಾಪಣೇ ವಹ ಧಾತುವಿಗೆ ಣ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿ "ವಾಹ ಊಠ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಊಠ್ ಮಾಡಿದರೆ ಊಹಃ (ಊಹ್+ಶಸ್) ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಊಠ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಊಕಾರಕ್ಕೂ ಕಂಠೋಷ್ಠಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯವಿರುವ ಔಕಾರ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಷ್ಠ್+ಔ+ಹಃ=ಪ್ರಷ್ಠೌಹಃ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ದಳಕೃತ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಪದಕ್ಕೂ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ಎಂದು ವಿಚಾರ ಮಾಡುವುದೇ ದಳಕೃತ್ಯವೆಂದೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಏಜಾದಿಯಾದ ಇಣ್ ಧಾತುವೂ ಏಧ ಧಾತುವೂ ಪರವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಏತಿ ಏಧತೇ ಎಂದು ಏಜಾದಿಯಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಪುನಃ ಏಕೆ ಏಜಾದಿಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು? ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ ಅಂದರೆ ಉಪೇತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಣ್ ಧಾತುವು ಎಲ್ಲಾ ಲಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಏಜಾದಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೊದಲಿನ ಲಟ್ ಲಕಾರದದಲ್ಲಿಯೇ ಏತಿ, ಇತಃ ಯಂತಿ। ಏಷಿ, ಇಥಃ ಇಥ। ಏಮಿ, ಇವಃ, ಇಮಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಏಕಾರಾದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಇಣ್ ಧಾತು ಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಉಪ+ಇತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಇಣ್ ಧಾತು ಪರವಾದುದ

ರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಇಷ್ಟವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಏಜಾದಿ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಏಜಾದಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಉಪೇತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾ ಭವಾನ್ ಪ್ರ+ಇದಿಧತ್. (ತಾವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಬೇಡಿ). ಇದು ಏಜಾದಿಯಾಗದ ಏಧಧಾತುವಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಏಧಧಾತುವು ಎಲ್ಲಾ ಲಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಏಜಾದಿಯಾದರೂ ಕೆಲವುಕಡೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಇದಿಧತ್ ಎಂದು ಣಿಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಏಧಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದು ಅದರ ಮೇಲೆ ಲುಙ್ ಲಕಾರ ಬಂದು ಪ್ರಥಮಪುರುಷಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇದಿಧತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಲುಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಆಡಾಗಮ ಬಂದು ವೃದ್ಧಿಬಂದು ಐದಿಧತ್ ಎಂದೇ ಆಗಬೇಕಾದುದು. ಆದರೆ ಮಾ ಎಂಬುದರ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಆಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದಿಧತ್ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಏಧಧಾತುಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿಹೇಳಿದ್ದರೆ ಪ್ರ+ಇದಿಧತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ವೃದ್ಧಿಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏಜಾದಿಏಧಧಾತುವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗುಣ. ಏಜಾದಿವಿಶೇಷಣಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವೃದ್ಧಿಯು ಪರರೂಪಸಂಧಿಗೂ ಗುಣಸಂಧಿಗೂ ಅಪವಾದವಾಗಿದೆ. ಉಪ+ಏತಿ, ಉಪ+ಏಧತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಏಙಿಪರರೂಪಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವೂ ಪ್ರಷ್ಠ+ಊಹಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(ವಿಶೇಷವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ಅಕ್ಷಾದೂಹಿನ್ಯಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ॥

ಅಕ್ಷೌಹಿಣೀ ಸೇನಾ ॥

ಅಕ್ಷಾತ್, ಊಹಿನ್ಯಾಂ, ಉಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ॥ ತ್ರಿಪದವಾರ್ತಿಕ. ಅಕ್ಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಊಹಿನೀ ಶಬ್ದ ಪರವಾದಾಗ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಇನ್ನೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ ಅಕ್ಷೌಹಿಣೀ ಎಂಬುದು ಉದಾಹರಣೆ. ಸೇನಾ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ. 21840 ರಥವೂ 21870 ಆನೆಗಳೂ, 65610 ಕುದುರೆಗಳೂ, 109350 ಕಾಲಾಳುಗಳೂ ಇರುವ ಸೇನೆಗೆ ಅಕ್ಷೌಹಿಣೀ ಎಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಅಕ್ಷ+ಊಹಿನೀ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಊಕಾರಕ್ಕೂ ವೃದ್ಧಿ ಔಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅಕ್ಷೌಹಿಣೀ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ವಿಶೇಷ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ಪ್ರಾದೂಹೋಢೋಢ್ಯೇಷೈಷ್ಯೇಷು ॥

ಪ್ರಾತ್, ಊಹೋಢೋಢ್ಯೇಷೈಷ್ಯೇಷು ॥ ದ್ವಿಪದವಾರ್ತಿಕ. ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಊಹ, ಊಢ, ಊಢಿ, ಏಷ, ಏಷ್ಯ, ಇಷ್ಟು ಶಬ್ದಗಳು ಪರವಾದರೆ ಪೂರ್ವಪರ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ವಾರ್ತಿಕವೂ ಗುಣಪರರೂಪಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕವಾಗಿದೆ. ಪ್ರ+ಊಹಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಊಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಪ್ರೌಹಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಅತಿಶಯ ತರ್ಕವುಳ್ಳವನು) ಪ್ರ+ಊಢಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೇ ವೃದ್ಧಿಬಂದರೆ ಪ್ರೌಢಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಪುಷ್ಟನಾದವನು) ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರ+ಊಢಿಃ=ಪ್ರೌಢಿಃ. (ಅತಿಶಯವಾದ ವೃದ್ಧಿ) ಪ್ರ+ಏಷಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅ+ಏ ಇವುಗಳಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಐಕಾರ ಬಂದರೆ ಪ್ರೈಷಃ. (ಕಳುಹಿಸುವಿಕೆ) ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರ+ಏಷ್ಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಐಕಾರ ಬಂದರೆ ಪ್ರೈಷ್ಯಃ (ಸೇವಕನು). ಮೂರು (ಮೊದಲು) ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುಣವೂ ಕೊನೆಯ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(ತೃತೀಯಾಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿವಿಧಾಯಕವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ಋತೇ ಚ ತೃತೀಯಾ ಸಮಾಸೇ ॥

ಸುಖೇನ ಋತಃ ಸುಖಾರ್ತಃ । ತೃತೀಯೇತಿ ಕಿಮ್? ಪರಮರ್ತಃ । ತ್ರಿಪದ–ವಾರ್ತಿಕ. ತೃತೀಯಾಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಕಾರದದೆಸೆಯಿಂದ ಋತವೆಂಬ ಶಬ್ದ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪರ ಅಚ್‌ಗಳ (ಅ+ಋ) ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಒರುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಸುಖೇನ ಋತಃ ಎಂದುದು ತೃತೀಯಾಸಮಾಸದ ವಿಗ್ರಹ. ಸುಖ+ಋತಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುಖ್+ಆರ್+ತಃ=ಸುಖಾರ್ತಃ ! ತೃತೀಯಾಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎಂದುದೇಕೆ ? ತೃತೀಯಾಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಋತಶಬ್ದಪರವಾದಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಶ್ಚಾಸೌ ಋತಶ್ಚ ಪರಮರ್ತಃ। ಇದು ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸ. ಆದುದರಿಂದ ಪರಮ+ಋತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಬಂದರೆ (ಅರ್) ಪರಮರ್ತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾ॥ ಪ್ರವತ್ಸತರಕಂಬಲವಸನಾರ್ಣದಶಾನಾಮೃಣೇ ॥

ಪ್ರಾರ್ಣಮ್ । ವತ್ಸತರಾರ್ಣಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ.

ದ್ವಿಪದ ವಾರ್ತಿಕ. ಪ್ರವತ್ಸತರಕಂಬಲವಸನಾರ್ಣದಶಾನಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀಬಂದಿದೆ. ಪ್ರ, ವತ್ಸತರ, ಕಂಬಲ, ವಸನ, ಋಣ, ದಶ, ಈ ಶಬ್ದಗಳ

ಪರದಲ್ಲಿ ಋಣಶಬ್ದ ಬಂದರೆ ಪೂರ್ವಪರ ಅಚ್‌ಗಳಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶ ವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಪ್ರ+ಋಣಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ವೃದ್ಧಿ. (ಆರ್) :ಪ್ರಾರ್ಣಮ್. ಅಧಿಕಸಾಲ. ವತ್ಸತರ+ಋಣಂ= ವತ್ಸತರಾರ್ಣಮ್ ಕರುವಿಗೋಸ್ಕರ ಮಾಡಿದ ಸಾಲ. ಕಂಬಲ+ಋಣಂ- ಕಂಬಲಾರ್ಣಮ್. ಕಂಬಳಿಗೋಸ್ಕರಸಾಲ. ವಸನ+ಋಣಂ=ವಸನಾರ್ಣಮ್. ವಸ್ತ್ರಕ್ಕೋಸ್ಕರಸಾಲ. ಋಣ+ಋಣಂ=ಋಣಾರ್ಣಮ್. ಒಂದುಸಾಲತೀರಿಸಲು ಮಾಡಿದ ಇನ್ನೊಂದುಸಾಲ ದಶ+ಋಣ=ದಶಾರ್ಣಃ ಒಂದುದೇಶ. ದಶಾರ್ಣಾ ಎಂದು ಒಂದು ನದಿಯೂ ಇದೆ.

(ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೩೫. ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ॥ ೧-೪-೫೯ ॥

ಪ್ರಾದಯಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ । ಪ್ರ (1) ಪರಾ (2) ಅಪ (3) ಸಮ್ (4) ಅನು (5) ಅವ (6) ನಿಸ್ (7) ನಿರ್ (8) ದುಸ್ (9) ದುರ್ (10) ವಿ (11) ಆಙ್ (12) ನಿ (13) ಅಧಿ (14) ಅಪಿ (15) ಅತಿ (16) ಸು (17) ಉತ್ (18) ಅಭಿ (19) ಪ್ರತಿ (20) ಪರಿ (21) ಉಪ (22) ಏತೇ ಪ್ರಾದಯಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಪ್ರಾದಯಃ ಎಂಬ ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾದಿಗಳು ಕ್ರಿಯಾಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗವೆಂಬಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಮುಂತಾದವುಗಳು ಕ್ರಿಯೆಯೊಡನೆ ಅನ್ವಯಹೊಂದುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಅವುಗಳಿಗೆ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆ. ಪ್ರಮುಂತಾದವುಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು. ಮುಂದೆ ವಿಶೇಷವೃದ್ಧಿ ವಿಧಾನ ಮಾಡಲು ಈ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೩೬. ಭೂವಾದಯೋ ಧಾತವಃ ॥ ೧-೩-೧ ॥

ಕ್ರಿಯಾವಾಚಿನೋ ಭ್ವಾದಯೋ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ ॥

ಭೂವಾದಯಃ ಧಾತವಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಭೂಶ್ಚ ವಾಶ್ಚ ಭೂವೌ । ಆದಿಶ್ಚ ಆದಿಶ್ಚ ಆದೀ । ಭೂವೌ ಆದೀ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಭೂವಾದಯಃ । ಆದಿಶ್ಚ ಆದಿಶ್ಚ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆದಿಶಬ್ದ ಮೊದಲಾದವು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಎರಡನೇ ಆದಿ ಶಬ್ದವು ಸಾದೃಶ್ಯ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಭೂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೂ ವಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ

ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯ. ಭೂ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ವಾಸದೃಶಗಳು ಎಂದರ್ಥ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ರಿಯಾ ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ವಾಸಾದೃಶ್ಯ. ಆಗ ವಾಸದೃಶವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾ ವಾಚಕವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕಗಳಾದ ಭೂ ಮುಂತಾ ದವುಗಳು ಧಾತು ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ವಾ ಎಂಬುದು ಎರಡು ರೀತಿ ಯಾಗಿದೆ. ಒಂದು ವಾ = ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತು. ಇನ್ನೊಂದು ವಿಕಲ್ಪಾ ರ್ಥಕವಾದ ಅವ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಹೇಳಿರುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕ ಅವ್ಯಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಹಾಗೆಯೇ ಭೂ ಎಂಬುದೂ ಎರಡು ರೀತಿ ಯಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಭೂಮಿವಾಚಕ ಭೂ ಶಬ್ದ. ಇನ್ನೊಂದು ಭೂ = ಸತ್ತಾಯಾಂ ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾವಾಚಿ ಭೂ ಶಬ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ವಾ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಹೇಳಿ ದುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಭೂ ಎಂಬುದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಭೂ ಮುಂತಾದ ವುಗಳು ಧಾತು ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಪರಸ್ಪರ ಸಾಹಚರ್ಯದಿಂದ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕ ಗಳೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ.

(ಧಾತೂಪಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೩೭. ಉಪಸರ್ಗಾದೃತಿ ಧಾತೌ ॥ ೬-೧-೯೧ ॥

ಅವರ್ಣಾಂತಾದುಪಸರ್ಗಾದೃಕಾರಾದೌ ಧಾತೌ ಪರೇ ವೃದ್ಧಿರೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಪ್ರಾರ್ಚ್ಛತಿ ॥

ಉಪಸರ್ಗಾತ್, ಋತಿ, ಧಾತೌ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದ ರಿಂದ "ಆತ್" ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಉಪಸರ್ಗಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. "ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವಿಶೇಷಣವಾದುದ ರಿಂದ ಅಕಾರವೇ ಅಂತವಾಗಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಋತಿ ಎಂಬುದು ಧಾತು ವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಋತಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವರ್ಣವಾದುದರಿಂದ "ಯಸ್ಮಿ ನ್ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಗ್ರಹಣೇ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತೌ ಎಂಬುದೂ ಸಪ್ತಮೀ ಆದುದರಿಂದ ಋಕಾರಾದಿಯಾದ ಧಾತುವು ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. "ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ಋಕಾರಾದಿಯಾದ ಧಾತು ವಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರ ಅಚ್‌ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಪ್ರ + ಋಚ್ಛತಿ. ಪ್ರ ಎಂಬುದು ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಉಪ ಸರ್ಗ. ಋಚ್ಛತಿ ಎಂಬುದು ಋಕಾರಾದಿಯಾದ ಧಾತು. ಆದುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಋಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ

ಹಿಂದಿನಂತೆ ಆ ಎಂಬುದು ರ ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ್+ಆರ್+ಚ್ಛತಿ=ಪ್ರಾರ್ಚ್ಛತಿ. ಚನ್ನಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

(ಪರರೂಪಸಂಧಿವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೩೮. ಏಜಿ ಪರರೂಪಮ್ ॥ ೬-೧-೯೪ ॥

ಆದುಪಸರ್ಗಾದೇಜಾದೌ ಧಾತೌ ಪರರೂಪಮೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಪ್ರೇಜತೇ । ಉಪೋಷತಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ । "ಉಪಸರ್ಗಾದೃತಿಧಾತೌ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಸರ್ಗಾತ್, ಧಾತೌ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಉಪಸರ್ಗವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಏಜಿ ಎಂಬುದು ಧಾತೌ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದರಿಂದ "ಯಸ್ಮಿನ್ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಗ್ರಹಣೇ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಏಜಾದಿಯಾದ ಧಾತುಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಕಃಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಏಜ್ (ಏ ಓ) ಆದಿಯಾದ ಧಾತುವು ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ+ಏಜತೇ. ಏಜೃ=ದೀಪ್ತೌ. ಧಾತು. ಪ್ರ ಎಂಬುದು ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಉಪಸರ್ಗ. ಏಜತೇ ಎಂಬುದು ಏಜಾದಿಯಾದ ಧಾತು. ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಏಕಾರಕ್ಕೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪರದರೂಪ ಏಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ್+ಏ+ಜತೆ=ಪ್ರೇಜತೇ ॥ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ. ಉಪ+ಓಷತಿ ಉಷ ದಾಹೇ ಧಾತು. ಲಟಿನಲ್ಲಿ ಓಷತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಪರರೂಪವಾದ ಓಕಾರ ಒಂದೇ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪ್+ಓ+ಷತಿ =ಉಪೋಷತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪರರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(ಟಿ ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೩೯. ಅಚೋಽನ್ತ್ಯಾದಿ ಟಿ ॥ ೧-೧-೬೪ ॥

ಅಚಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯೋಽನ್ತ್ಯಃ ಸ ಆದಿರ್ಯಸ್ಯ ತಟ್ಟಿಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ।

ಅಚಃ, ಅಂತ್ಯಾದಿ, ಟಿ। ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅಚಃ ಎಂಬುದು ನಿರ್ಧಾರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ. ಅಚ್ ಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅಥವಾ ಪೈಕಿ ಎಂದರ್ಥ. ಜಾತ್ಯೈಕವಚನ.

ಏಕವಚನವಿದ್ದರೂ ಬಹುವಚನಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂತೇ ಭವಃ ಅಂತ್ಯಃ। ಅಂತ್ಯಃ ಆದಿಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಅಂತ್ಯಾದಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಅಚ್‌ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಅಂತ್ಯವೋ ಅದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಟಿ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಚ್‌ಗಳು ಇದ್ದರೆ ಅಂತ್ಯವಾದ ಅಚ್ ಜಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಸಮುದಾಯವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಟಿ ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮನಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಅಚ್ ನಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ಸಮುದಾಯ ವೆಂದರೆ ಅಸ್. ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಅಸ್ ಟಿ ಯಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಜಂತ ಶಬ್ದ ದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಅಚ್ ಟಿ ಯೆಂದೂ ಹಲಂತ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಅಚ್ ಮತ್ತು ಹಲ್ ಸೇರಿ ಟಿ ಯಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಟಿ ಸಂಜ್ಞೆಗೆ ಪ್ರಯೋ ಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪರರೂಪವಿಧಾಯಕ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ಶಕನ್ಧ್ವಾದಿಷು ಪರರೂಪಂ ವಾಚ್ಯಂ ॥

ತಚ್ಚ ಟೇಃ । ಶಕಂಧುಃ । ಕರ್ಕಂಧುಃ । ಮನೀಷಾ । ಆಕೃತಿಗಣೋಽ ಯಮ್ । ಮಾರ್ತಂಡಃ ॥

ತ್ರಿಪದ ವಾರ್ತಿಕ. ಶಕಂಧು ಶಬ್ದವೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವುದು ಒಂದು ಗಣ. ಶಕಂಧು ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧ ವಾಗಲು ಅಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಯಾವ ಪೂರ್ವಪರಗಳು ಎಂದು ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಬಂದರೆ ತಚ್ಚ ಟೇಃ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪರ ರೂಪವು ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದದ ಟಿಗೂ ಪರ ಶಬ್ದದ ಆದಿ ಅಚ್ಚಿಗೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಶಕ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಟಿಗೆ ಅಂಧು ಮುಂತಾದವುಗಳ ಅಚ್ಚಿಗೂ ಸೇರಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾ ದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಅರ್ಥ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಶಕಾನಾಂ ಅಂಧುಃ ಶಕಂಧುಃ ಶಕದೇಶದವರ ಬಾವಿ. ಶಕ+ಅಂಧುಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಕ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಟಿ ಎಂದರೆ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರ. ಅದಕ್ಕೂ ಅಂಧು ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಪರದ ರೂಪ ವಾದ ಅಕಾರವೇ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಶಕಂಧುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪರರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಕರ್ಕ+ಅಂಧುಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಕರ್ಕಂಧುಃ ಎಂದಾಗು ತ್ತದೆ. ಮನಸ್+ಈಷಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಟಿ ಅಸ್. ಇದಕ್ಕೂ ಈಕಾರಕ್ಕೂ ಪರದ ಈ ಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಮನ್+ಈ+ಷಾ, ಮನೀಷಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಕಂಧು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಇಷ್ಟೇ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಕೆಲವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಇದರಂತೇ ಇತರ ಸಂಧಿ ಬರುವಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಆ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಕೃತ್ಯಾ ಗಣ್ಯತೇ ಇತಿ ಆಕೃತಿಗಣಃ । ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವವುಗಳು. ಯಾವ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಪರ ರೂಪವು ತೋರುತ್ತದೆಯೋ ಅದನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥವು ಗಳು ಈ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಆಕೃತಿ ಗಣವೆಂದರೆ ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಮಾರ್ತಂಡ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶಕಂಧ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಮಾರ್ತ+ಅಂಡಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪರರೂಪವು ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಬೇರೆ ಯಾವ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶಕಂಧ್ವಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಊಹಿಸಬೇಕು. ಮಾರ್ತಾಂಡಃ ಎಂದು ತಿಳಿಯದೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಇದು ತಪ್ಪು. ಮಾರ್ತಂಡನೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯ.

(ಪರರೂಪವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೦. ಓಮಾಙೋಶ್ಚ ॥೬-೧-೯೫॥

ಓಮಿ ಆಙಿ ಚಾತ್ಪರೇ ಪರರೂಪಮೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಶಿವಾಯೋಂ ನಮಃ । ಶಿವ ಏಹಿ ॥

ಓಮಾಙೋಃ ಚ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಏಙಿ ಪರರೂಪಂ" ಎಂಬುದರಿಂದ "ಪರರೂಪಂ" "ಆತ್ ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ "ಆತ್" "ಏಕಃ ಪೂರ್ವ ಪರಯೋಃ" ಎಂಬುದುದರಿಂದ "ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಓಮ್ ಚ ಆಙ್ ಚ ಓಮಾಙೌ ತಯೋಃ ಓಮಾಙೋಃ । ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಓಮ್ ಮತ್ತು ಆಙ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದ. ಶಿವಾಯ+ ಓಂ ನಮಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರವೆಂದರೆ ಯಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಓಂ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅ ಮತ್ತು ಓಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಓಂ ಎಂಬುದು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವಾಯ್+ಓಂ+ನಮಃ ಶಿವಾಯೋಂ ನಮಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿವ+ ಏಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆಙ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಏಹಿ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಏಹಿ ಹೇಗಾಯಿತೆಂದು ಮೊದಲು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಙ್ ಎಂದರೆ ಉಪಸರ್ಗ. ಅಲ್ಲಿ ಙಕಾರ "ಹಲಂತ್ಯಂ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ "ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಹಿ ಎಂಬುದು ಇಣ್ ಧಾತುವಿನ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ

ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಆ+ಇಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಏಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಏ ಎಂಬುದು ಆಙ್‌ನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಇ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೂ ಬಂದಿದೆ. ಆದರೂ ಆಙ್ ಎಂಬುದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಪರರೂಪ ಬರುವುದು ಹೇಗೆ? ಅಂದರೆ ಏಕಾದೇಶವು ಎರಡರ ಧರ್ಮವನ್ನೂ ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂತಾದಿವದ್ಭಾವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೧. ಅಂತಾದಿವಚ್ಚ ॥೬-೧-೮೫॥

ಯೋಽಯಮೇಕಾದೇಶಃ ಸಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂತವತ್ಪರಸ್ಯಾದಿವತ್ ॥ಶಿವೇಹಿ॥

ಅಂತಾದಿವತ್, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅಧಿಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನ್ವಯ. ದ್ವಂದ್ವದ ಮೇಲೆ ವತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಂತವತ್ ಆದಿವತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಪೂರ್ವ ಪರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಏಕಾದೇಶವು ಪೂರ್ವದ ಅಂತದಂತೆಯೂ ಪರದ ಆದಿಯಂತೆಯೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಎರಡು ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇದು ಬಂದಿದ್ದರೂ ಪ್ರಥಮ ವರ್ಣ ಅಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತಿತ್ತೋ ಅದೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ದ್ವಿತೀಯ ವರ್ಣ ಕೂಡಿರುವಾಗ ಅದು ಆದಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತಿತ್ತೋ ಆ ಕಾರ್ಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಶಿವ+ಆ+ಇಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಾಕಾರಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವೂ ಆಕಾರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಆ+ಇಹಿ ಎಂಬುದು ಧಾತು ಉಪಸರ್ಗ ಕಾರ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮೊದಲು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವ+ಏಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಏ ಎಂಬುದು ಅ+ಇ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಆಙ್ ಪರವಾಗಿರಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಾಂತವದ್ಭಾವ ಮಾಡಿದರೆ ಏ ಇದ್ದರೂ ಆ ಇದ್ದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಓಮಾಙೋಶ್ಚ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಶಿವೇಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲೈ ಶಿವನೇ ಬಾ ಎಂದರ್ಥ.

(ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಸಂಧಿ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೨. ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇ ದೀರ್ಘಃ ॥೬-೧-೧೦೧॥

ಅಕಃ ಸವರ್ಣೇಽಚಿ ಪರೇ ಪೂರ್ವಪರಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ ಏಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ । ದೈತ್ಯಾರಿಃ ॥ ಶ್ರೀಶಃ । ವಿಷ್ಣೂದಯಃ । ಹೋತೄಕಾರಃ॥

ಅಕಃ, ಸವರ್ಣೇ, ದೀರ್ಘಃ । ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಇಕೋ ಯಣಚಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ "ಅಚಿ" ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಅಧಿಕಾರ. ಅಕಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**:– ಅಕ್ಕಿಗೆ ಸವರ್ಣವಾದ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ದೈತ್ಯ+ಅರಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣವಾದ ಅಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಎರಡು ಅಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ದೀರ್ಘ (ಆ) ವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ದೈತ್ಯಾರಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಕ್ಷಸರ ಶತ್ರು. ಶ್ರೀ+ಈಶಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈ ಈಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ದೀರ್ಘ. ಈಕಾರಾದೇಶ, ಶ್ರೀಶಃ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿ. ವಿಷ್ಣು+ಉದಯ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಉ ಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಊಕಾರಾದೇಶ. ವಿಷ್ಣೂದಯಃ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ. ಹೋತೃ+ಋಕಾರಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಋ ಋಕಾರಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ೠಕಾರ ಏಕಾದೇಶ. ಹೋತೄಕಾರಃ. ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಌಕಾರ ಪರವಾದಾಗಲೂ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಾದರೆ ದೀರ್ಘವಾದ ೠಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಌಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ.

(ಪೂರ್ವರೂಪ ವಿಧಾಯಕ ಸಂಧಿ)

೪೩. ಏಙಃ ಪದಾನ್ತಾದತಿ ॥೬-೧-೧೦೯॥

ಪದಾಂತಾದೇಙೋಽತಿ ಪರೇ ಪೂರ್ವರೂಪಮೇಕಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಹರೇಽವ । ವಿಷ್ಣೋಽವ ॥

ಏಙಃ ಪದಾಂತಾತ್ ಅತಿ । ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಃ ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಅಧಿಕಾರ. ಪದಾಂತಾತ್ ಎಂಬುದು ಏಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**– ಪದಾಂತವಾದ ಏಙ್‌ಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರವು ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿ ಎಂಬುದು ತಪರ ಮಾಡಿ ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರ ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹರೇ+ಅವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹರೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಏಕಾರವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಪರವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಹರ್+ಏ+ವ=ಹರೇಽವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣೋ+ಅವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಙ್‌ನ ಓಕಾರ ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಓಕಾರ ಬಂದರೆ ವಿಷ್ಣೋಽವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯಾಂತಾದೇಶವಾಂತಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪೂರ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಅಚ್ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೆಂದರೆ ಸಂಧಿಯಾಗದೆ ಇದ್ದುದು ಇದ್ದಂತೇ ಇರುವುದು. ಇದೂ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಚ್ ಸಂಧಿಯ ವಿಭಾಗವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಗೋ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೪. ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾಷಾ ಗೋಃ ॥ ೬-೧--೧೨೨ ॥

ಲೋಕೇ ವೇದೇ ಚೈಙಂತಸ್ಯ ಗೋರತಿ ವಾ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ ಪದಾಂತೇ । ಗೋಅಗ್ರಮ್., ಗೋಽಗ್ರಮ್ । ಏಙಂತಸ್ಯ ಕಿಮ್ ? ಚಿತ್ರಗ್ವಗ್ರಮ್ । ಪದಾಂತೇ ಕಿಮ್ ?ಗೋಃ ॥

ಸರ್ವತ್ರ, ವಿಭಾಷಾ, ಗೋಃ । ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಏಙಃಪದಾಂತಾದತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪದಾಂತಾತ್" "ಅತಿ" ಎಂಬುದೂ, "ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ಪಾದಮವ್ಯಯಪರೆ" ಎಂಬುದರಿಂದ "ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ" ಎಂತಲೂ, ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಭವತಿ. ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಅಂದರೆ ನಿರ್ವಿಕಾರ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಇರುವುದು. ಯಾವ ಸಂಧಿಯೂ ಬರದೆ ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಸರ್ವತ್ರ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವತ್ರ ಎಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರ್ಥ. ಅತಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮೀ. ಏಙಃ ಎಂಬುದು ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ "ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ" ಎಂಬಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಏಙಂತವಾದ ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ (ವಿಭಾಷಾ) ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ, ಈ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ಪದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಪದದ ಕೊನೆಯಾಗದಿರುವಾಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ವಾ, ವಿಭಾಷಾ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್, ಬಹುಲಮ್, ಎಂಬಿವೇ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವು ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳು. ವಾ ಎಂದು ಸುಲಭವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪರ್ಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಲಾಘವ ಗೌರವ ವಿಚಾರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪರಿಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಬಂದಂತೆ ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಗೋ+ಅಗ್ರಮ್. ಎಂದಿರುವಾಗ ಗೋ ಎಂಬುದು ಏಙಂತವಾದ ಗೋ ಶಬ್ದ. ಇದು ಪದವಾದುದರಿಂದ ಓಕಾರವು ಪದಾಂತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅ ಎಂಬ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರವು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗೋ ಅಗ್ರಮ್ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವರೂಪ, ಅವಾದೇಶಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದವು. ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅವುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಾರದಿರುವಾಗ "ಏಙಃಪದಾಂತಾದತಿ "ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಸಂಧಿಯು ಬಂದರೆ ಗೋಽಗ್ರಮ್ ಎಂಬರೂಪವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಸೂತ್ರ

ದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳ ಸಾರ್ಥಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಏಜಂತಸ್ಯಕಿಮ್? ಪದಾಂತದಲ್ಲಿಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಕಾರಪರವಾದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಎಂದರೆ ಸಾಲದೆ ? ಗೋಶಬ್ದವು ಏಜಂತವೇ ಆಗಿದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ತಿರುಗಿ ಏಜಂತವಾದ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದುದು ಏಕೆ ? ಅಂದರೆ ಚಿತ್ರಗ್ವಗ್ರಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. "ಏಕ ದೇಶ ವಿಕೃತಮನನ್ಯವತ್" ಒಂದುಕಡೆ ವಿಕಾರಬಂದರೆ ಅದು ಬೇರೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಪರಿಭಾಷೆ ಇದೆ. ನಾಯಿಯ ಬಾಲ ಕತ್ತರಿಸಿ ಹೋದರೆ ಅದು ನಾಯಿ ಆಗದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಯೆಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ಅದರಂತೆ ಚಿತ್ರಗು+ಅಗ್ರಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಗು ಎಂದಾಗಿದೆ. ಚಿತ್ರಾಃ ಗಾವಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ (ನಾನಾಬಣ್ಣದ ಹಸುವುಳ್ಳವನು) ಚಿತ್ರಗುಃ ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಸಮಾಸವಾದಮೇಲೆ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಉಕಾರಬಂದಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಗೋಶಬ್ದವೇ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಜಂತವಾದ ಗೋಶಬ್ದವೆಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಂದು ಯಣ್‌ಸಂಧಿಬಾರದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏಜಂತವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಗೋಶಬ್ದವಿದ್ದರೂ ಏಜಂತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವಿಲ್ಲ. "ಇಕೋ ಯಣಚಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ (ವ್) ಬಂದು ಚಿತ್ರಗ್ವಗ್ರಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಏಕೆ? ಗೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ತಪ್ಪಿಸಲು ಹಾಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಏಜಂತವಾದ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಪರವಾದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ಅಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಗೋ+ಅಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪದವೆಂದರೆ ಸುಬಂತವಾಗಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸುಪ್ಪೇ (ಅಸ್) ಪರವಾದುದರಿಂದ ಗೋಶಬ್ದ ಕೇವಲ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸ್ ಸೇರಿದಮೇಲೆ ಅದು ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಂತಸಿಗಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದ ಗೋ+ಅಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪಬಂದು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ರೇಫವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದು ಗೋಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸರ್ವಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ)

೪೫ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ । ೧_೧_೫೫ ॥

ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ॥

ಅನೇಕಾಲ್‌ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ। ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ನ ಏಕಃ ಅನೇಕಃ, ಅನೇಕಃ ಅಲ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅನೇಕಾಲ್, ಶಕಾರಃ ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಶಿತ್, ಅನೇಕಾಲ್‌ಚ ಶಿಚ್ಚ

ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್. ಅನೇಕ ವರ್ಣವುಳ್ಳ ಆದೇಶವೂ ಶಕಾರ ಇತ್ತಾದ ಆದೇಶವೂ ಷಷ್ಠೀನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನಿಗೆ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುವೃತ್ತ್ಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿ ಬರೆಯಲಿಲ್ಲ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆದೇಶಸಾಮಾನ್ಯವೂ ಸ್ಥಾನಿಯ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಈ ಎರಡು ಆದೇಶಗಳು ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾದೇಶಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. "ಅಸ್ತೇರ್ಭೂಃ" ಅಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಭೂ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಭೂ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಅಸ್ ಹೋಗಿ ಅದರ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅನೇಕಾಲಾದ ಆದೇಶವು ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಅಪವಾದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂತಾದೇಶವನ್ನು ನಿಯಮಮಾಡುವ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ)

೪೬. ಙಿಚ್ಚ | ೧—೧—೫೩ ||

ಙಿದನೇಕಾಲಪ್ಯನ್ತ್ಯಸ್ಯೈವ ಸ್ಯಾತ್ ||

ಙಿತ್, ಚ, | ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಙಕಾರಃ ಇತ್ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಙಿತ್. " ಅಲೋನ್ತ್ಯಸ್ಯ " ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಙಿತ್ತಾದ ಆದೇಶವು ಸ್ಥಾನಿಯ ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೇ ಬರುತ್ತದೆ. " ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಪುನಃ ಈ ಸೂತ್ರವೇಕೆ ? ಎಂದು ಆಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಇದೂ ಅಪವಾದ ಸೂತ್ರವೆನ್ನಬೇಕು. " ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ " ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆದೇಶವು ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅನೇಕಾಲಾದ ಮತ್ತು ಶಿತ್ತಾದ ಆದೇಶವು ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು " ಅನೇಕಾಲ್ ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಅನೇಕಾಲಾದರೂ ಅದು ಙಕಾರ ಇತ್ ಉಳ್ಳದ್ದಾದರೆ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೇ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು " ಙಿಚ್ಚ " ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಆರಂಭವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಸರ್ವಾದೇಶಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. " ಙಿಚ್ಚ " ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತೋಪಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ

(ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಙ್ ಆದೇಶ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೭. ಅವಙ್ ಸ್ಫೋಟಾಯನಸ್ಯ | ೬-೧ ೧೨೩ ||

ಪದಾಂತೇ ಏಙಂತಸ್ಯ ಗೋರವಙ್ ವಾಽಚಿ | ಗವಾಗ್ರಮ್ ,ಗೋಽಗ್ರಮ್ | ಪದಾಂತೇ ಕಿಮ್ ? ಗವಿ ||

ಅವಙ್, ಸ್ಫೋಟಾಯನಸ್ಯ | ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಅತಿ ಎಂಬುದು

ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. " ಇಕೋ ಯಣಚಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿ ಎಂಬುದೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಗೋಃ " ಎಂದೂ " ಪದಾಂತೇ " ಎಂದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸ್ಫೋಟಾಯನಸ್ಯ ಎಂದುದರಿಂದ ಸ್ಫೋಟಾಯನಾಚಾರ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಕಾರ್ಯವೆಂದೂ ಇತರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಆಗುವುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಏಜಂತವಾದ ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಅವಙ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೋ+ಅಗ್ರಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಜಂತವಾದ (ಓ) ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆಅಚ್ (ಅ) ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅವಙ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವಙ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ " ಹಲಂತ್ಯಮ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಕಾರವು ಇತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಅದು ಙಿತ್ತಾಯಿತು. " ಙಿಚ್ಚ " ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೋ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯ ಓಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಅವ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಗ್+ಅವ+ಅಗ್ರಮ್ = ಗವಾಗ್ರಮ್. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾಣಿನಿಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಈ ಆದೇಶವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ " ಏಙಃ ಪದಾಂತಾದತಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಸಂಧಿ ಬಂದರೆ ಗೋಽಗ್ರಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ವಿಚಾರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪದಾಂತೇ ಕಿಮ್? ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಏಕೇ? ಸಾಮಾನ್ಯ ಗೋ ಶಬ್ದವೆಂದರೆ ಸಾಲದೇ ? ಅಂದರೆ ಹಾಗೆ ಹೇಳದೇ ಹೋದರೆ ಗವಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅವಙಾದೇಶ ಬಂದು ಆ ರೂಪ ಆಗದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಙಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಙಕಾರ ಇತ್ತಾಗುವುದರಿಂದ ಉಳಿಯುವುದು ಇಕಾರ. ಇದು ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಸುಬಂತವಾಗುವುದರಿಂದ ಗೋ ಶಬ್ದವು ಪರವಾಗಿ ಓಕಾರ ಪದಾಂತವಾಗುವುದು. ಇ ಪರವಾದಾಗ ಗೋ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗೋ ಶಬ್ದ ಪದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪರವಾದರೂ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅವಙಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಚಿಗೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ " ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ " ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಗ್+ಅವ್+ಇ = ಗವಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅವಙಾದೇಶ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೮ ಇಂದ್ರೇ ಚ ॥ ೬_೧_೧೨೪ ॥

ಗೋರವಙ್ ಸ್ಯಾದಿಂದ್ರೇ। ಗವೇಂದ್ರಃ ॥

ಇಂದ್ರೇ ಚ। ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. " ಸರ್ವತ್ರ ವಿಭಾಷಾ ಗೋಃ " ಎಂಬುದರಿಂದ " ಗೋಃ " " ಅವಙ್ಸ್ಫೋಟಾಯನಸ್ಯ " ಎಂಬುದರಿಂದ "ಅವಙ್" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**:—ಗೋಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವಙ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿಬಂದರೆ ಗೋ+ಇಂದ್ರಃ

ಗ್+ಅವ+ಇಂದ್ರಃ, ಗವ+ಇಂದ್ರಃ ಎಂದಾದಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಇಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣವು ಬಂದರೆ ಗವೇಂದ್ರಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಪ್ಲುತಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೪೯. ದೂರಾದ್ಧೂತೇ ಚ ॥ ೮—೨—೮೪ ॥

ದೂರಾತ್ಸಂಬೋಧನೇ ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ಟೇಃ ಪ್ಲುತೋ ವಾ ॥

ದೂರಾತ್ ಹೂತೇ ಚ। ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. "ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ಟೇಃ ಪ್ಲುತಃ ಉದಾತ್ತಃ" ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ವಾಕ್ಯದ ಟಿಗೆ (ಅಂತ್ಯ) ಪ್ಲುತವು ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅದರರ್ಥ. ವಾಕ್ಯ ಯಾವರೀತಿಯೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೂತವೆಂದರೆ ಆಹ್ವಾನ. ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಿದುದನ್ನು ಕೇಳದಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೋ ಅದು ದೂರ. ಇಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನದಿಂದ ಸಂಬೋಧನೆಯು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ದೂರದಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸುವಾಗ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ವಾಕ್ಯದ ಟಿಗೆ ಪ್ಲುತ ಬರುತ್ತದೆ, ಟಿಯೆಂದರೆ ಅಂತ್ಯದ ಸ್ವರ ಅಥವಾ ಅದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವ ವ್ಯಂಜನ. ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಪ್ಲುತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆಗಚ್ಛ ಕೃಷ್ಣ. ಕೃಷ್ಣನೇ ಬಾಯೆಂದು ಇದು ದೂರದಿಂದ ಕರೆಯುವ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಟಿ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ಲುತ ಬಂದರೆ ಆಗಚ್ಛ ಕೃಷ್ಣ ३ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ಲುತವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೫೦. ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿ ನಿತ್ಯಮ್ ॥ ೬—೧—೧೨೫ ॥

ಏತೇಽಚಿ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಸ್ಯುಃ। ಆಗಚ್ಛ ಕೃಷ್ಣ ३ ಅತ್ರ ಗೌಶ್ಚರತಿ ॥

ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾಃ ಅಚಿ ನಿತ್ಯಮ್। ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಪ್ಲುತಾಶ್ಚ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಾಶ್ಚ ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾಃ। ಪ್ರಗೃಹ್ಯವೆಂದರೆ ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆ. ಅದನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. "ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ಪಾದಮವ್ಯಪರೆ" ಎಂಬುದರಿಂದ "ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ" ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮೀಯಾದುದರಿಂದ ಅಚ್ (ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದೆ) ಪರವಾದಾಗ ಎಂಬರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ಪ್ಲುತಗಳೂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಗಳೂ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ

ಪ್ರಕೃತಿಭಾವದಿಂದ ಇರುತ್ತವೆ. ಯಾವಸಂಧಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪ್ರಕೃತ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯದ ಟಿಗೆ ಪ್ಲುತಹೇಳಿವೆ. ಆ ಪ್ಲುತಕ್ಕೆ ಅಚ್‌ಪರ ವಾದರೆ ಸಂಧಿಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆಗಚ್ಛ ಕೃಷ್ಣ ೩ ಅತ್ರಗೌಶ್ಚರತಿ. ಕೃಷ್ಣನು ಹಸುಗಳನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅವನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಕರೆಯುವ ವಾಕ್ಯ. ಕೃಷ್ಣನೇ ಬಾ ಇಲ್ಲಿ ಹಸು ಮೇಯುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ಕೃಷ್ಣ ೩ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ಲುತವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಚ್ಚಿನ ಅಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಸಂಧಿಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಧಿಯಾಗದೆ ಹಾಗೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೫೧. ಈದೂದೇದ್ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್ । ೧-೧-೧೧ ॥

ಈದೂದೇದಂತಂ ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ ಹರೀ ಏತೌ । ವಿಷ್ಣೂ ಇಮೌ ॥ ಗಂಗೇ ಅಮೂ ॥

ಈದೂದೇತ್ ದ್ವಿವಚನಂ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್ । ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಈತ್ ಚ, ಊತ್ ಚ, ಏತ್ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಈದೂದೇತ್. ಇದು ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ವಾದುದರಿಂದ "ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಇವೇ ಅಂತವಾದ ದ್ವಿವಚನವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈತ್ ಊತ್ ಏತ್ ಎಂದು ತಪರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ "ತಪರಸ್ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**:—ಈಕಾರಾಂತವಾದ ಊಕಾರಾಂತವಾದ, ಏಕಾರಾಂತವಾದ ದ್ವಿವಚನವು ಪ್ರಗೃಹ್ಯವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಹರೀ, ಶಂಭೂ, ಗಂಗೇ, ಮುಂತಾದ ದ್ವಿವಚನ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಚ್ ಪರವಾದರೆ ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಯಾವಸಂಧಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹರೀ + ಏತೌ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಇಕೋ ಯಣಚಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣ್‌ಸಂಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಹರೀ ಏತೌ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ ವಿಷ್ಣೂ ಇಮೌ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಯಣ್ಣಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಗಂಗೇ + ಅಮೂ (ಗಂಗಾಶಬ್ದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದ್ವಿವಚನ) ಇಲ್ಲಿ "ಏಙಃ ಪದಾಂತಾದತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಸಂಧಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಅದಸ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೫೨. ಅದಸೋಮಾತ್ । ೧-೧-೧೨ ॥

ಅಸ್ಮಾತ್ಪರಾವೀದೂತೌ ಪ್ರಗೃಹ್ಯೌ ಸ್ತಃ । ಅಮೀ ಈಶಾಃ । ರಾಮ-ಕೃಷ್ಣಾವಮೂ ಆಸಾತೇ । ಮಾತ್ ಕಿಮ್ ? ಅಮುಕೇಽತ್ರ ॥

ಅದಸಃ ಮಾತ್ । ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಪ್ರಗೃಹ್ಯಮ್ " ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಸಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. ಅದಸ್ ಶಬ್ದದ ಅವಯವವಾದ ಮಕಾರವೆಂದರ್ಥ. ಅದಶ್ಶಬ್ದದ ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಏಕಾರಸಂಭವಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಈತ್ ಊತ್ ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವೂ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನಮ್ ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**:—ಅದಶ್ಶಬ್ದಾವಯವವಾದ ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಈಕಾರ ಊಕಾರಗಳು ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅಚ್‌ಪರವಾದರೆ " ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾಅಚಿ ನಿತ್ಯಮ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಅಮೀ+ಈಶಾಃ ಅಮೀಯೆಂಬುದು ಅದಶ್ಶಬ್ದದಬಹುವಚನಾಂತರೂಪ. ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಈಕಾರಬಂದುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಗೃಹ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹಾಗೇ ಇರುತ್ತದೆ. ರಾಮಕೃಷ್ಣೌ+ಅಮೂ+ಆಸಾತೇ ಇಲ್ಲಿ ಔಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್‌ಪರವಾದುದರಿಂದ " ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ " ಎಂಬುದರಿಂದ ಆವಾದೇಶ. ರಾಮಕೃಷ್ಣಾವಮೂ+ಆಸಾತೇ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದಶ್ಶಬ್ದದ ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಊಕಾರಬಂದುದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಗೃಹ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಆಪರವಾದುದರಿಂದ ಯಣ್‌ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಅಮೂ ಎಂಬರೂಪವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಪುಲ್ಲಿಂಗವೆರಡರ ದ್ವಿವಚನವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದರೂಪಮಾತ್ರ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ರಾಮಕೃಷ್ಣೌ ಎಂಬ ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅಮೂ ಎಂಬ ರೂಪವನ್ನು ಮಾಡುವ ಮೊದಲೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಬರುವುದರಿಂದ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಈಗ ಸೂತ್ರದ ಪದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. "ಮಾತ್ಕಿಮ್" ಮಕಾರದ ಪರವಾಗಿರುವವುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಏಕೆ ? ಅಮುಕೇಽತ್ರ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್‌ಪದವಿಲ್ಲದೇ ಹೋದರೆ ಅದಸ್ ಶಬ್ದದ ಈದೂದೇತ್‌ಗಳಿಗೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಮುಕೇಽತ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಧಿಯಾಗದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮಾತ್ ಇದ್ದರೆ ಮಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಏಕಾರ ಸಂಭವಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಈಗ ಮಕಾರವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಮೂರೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅದಸ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಕಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಕಚ್‌ಸಹಿತವಾದ ಅದಸ್‌ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಮುಕೇ ಎಂಬರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಮುಕೇ+ಅತ್ರ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವರೂಪಸಂಧಿಬಾರದೇ

ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೇ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮಕಾರದ ಪರವಾದವುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳದರೆ ಸಂಭವವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಏಕಾರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅಮುಕೇಽತ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬಾರದೇ "ಏಙಃ ಪದಾಂತಾದತಿ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಸಂಧಿ, ಹೀಗೆ ಮಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಾಫಲ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಹೇಳಲೇಬೇಕು.

(ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೫೩. ಚಾದಯೋಽಸತ್ತ್ವೇ । ೧-೪-೫೭ ॥

ಅದ್ರವ್ಯಾರ್ಥಾಶ್ಚಾದಯೋ ನಿಪಾತಾಃ ಸ್ಯುಃ ॥

ಚಾದಯಃ ಅಸತ್ತ್ವೇ। ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಪ್ರಾಗ್ರೀಶ್ವರಾನ್ನಿಪಾತಾಃ ಎಂಬುದು ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಾಃ ಎಂದು ಅಧಿಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ ಸತ್ತ್ವವೆಂದರೆ ದ್ರವ್ಯ (ಪದಾರ್ಥ.) ಲಿಂಗಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯವಾದುದು. "ದ್ರವ್ಯಾಸುವ್ಯವಸಾಯೇಷು ಸತ್ತ್ವಮ್" ಎಂದು ಅಮರ. ನ ಸತ್ತ್ವಂ, ಅಸತ್ತ್ವಂ. ದ್ರವ್ಯವಲ್ಲದಿರುವುದು ಚ ಆದಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಚಾದಯಃ। ಚ ಮುಂತಾದವುಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಗಣಪಾಠದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ದ್ರವ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡದಿರುವ ಚ ಮುಂತಾದವುಗಳು ನಿಪಾತವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪಶುವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ಚಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಛಾಗಃ ಪಶುಃ (ಆಡು ಪಶುಜಾತಿ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯವಾಚಿಯಾಗುವುದರಿಂದ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದವುದಿಲ್ಲ. ಪುಷ್ಟಂ ಪಶು ಮನ್ಯತೇ (ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದದ್ದನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಶುವೆಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯಾರ್ಥಕವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೫೪. ಪ್ರಾದಯಃ । ೧-೪-೫೮ ॥

ಏತೇಽಪಿ ತಥಾ ॥

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. "ಅಸತ್ತ್ವೇ" ಎಂಬುದು ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಪಾತಾಃ ಅಧಿಕಾರ. ಸುಲಭವಾದ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇವೂ ಹಾಗೆಯೇ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ. ದ್ರವ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡದ ಪ್ರಮುಂತಾದವುಗಳೂ ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಮುಂತಾದವುಗಳು

"ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ" ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿವೆ. (೨೨) ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೫೫. ನಿಪಾತ ಏಕಾಜನಾಜ್ । ೧—೧—೧೪ ।

ಏಕೋಽಚ್ ನಿಪಾತ ಆಙ್‌ವರ್ಜಃ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಇ ಇಂದ್ರಃ । ಉ ಉಮೇಶಃ । ವಾಕ್ಯಸ್ಮರಣಯೋರಙಿತ್ ; ಆ ಏವಂನು ಮನ್ಯಸೇ । ಆ ಏವಂಕಿಲ ತತ್ । ಅನ್ಯತ್ರ ಙಿತ್ ; ಆ (ಈಷತ್) ಉಷ್ಣಮ್ ಓಷ್ಣಮ್ ॥

ನಿಪಾತಃ ಏಕಾಚ್ ಅನಾಙ್ । ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಈದೂದೇತ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕಶ್ಚಾಸೌ ಅಚ್ ಚ ಏಕಾಚ್ ಕರ್ಮಧಾರಯಸಮಾಸ, ಒಂದಾದಸ್ವರವೆಂದರ್ಥ. ನ ಆಙ್ ಅನಾಙ್. ಆಙ್ ಅಲ್ಲದಿರುವುದು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**–ಆಙ್‌ಯೆಂಬುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಂದೇ ಅಚ್ (ಸ್ವರ) ರೂಪವಾದ ನಿಪಾತವು ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇ ಇಂದ್ರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಚ್‌ಪರವಾದಾಗ ಸಂಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇ ಉ ಮುಂತಾದ ಒಂದೊಂದೇ ಅಚ್‌ಗಳೂ ನಿಪಾತಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅರ್ಥವೂ ಹೇಳಿದೆ. ವಿಸ್ಮಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇ, ವಿತರ್ಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಇಪರವಾದಾಗ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಉ ಉಮೇಶನೆಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಆಙ್ ಪ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಙಕಾರವು "ಹಲಂತ್ಯಂ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗಿ "ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವಾದರೆ ಆ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಚಾದಿಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಆ ಎಂಬುದೇ ಙಕಾರವಿಲ್ಲದೇ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಯೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಆ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆಗ ಆಙ್‌ಗೆಮಾತ್ರ ಪ್ರಗೃಹ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಹೇಗೆ? ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅವುಗಳಿಗೆ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಲು ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಾಕ್ಯಸ್ಮರಣಯೋಃ ಅಙಿತ್ ವಾಕ್ಯ, ಸ್ಮರಣ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಙಕಾರವಿಲ್ಲದ ಆಕಾರ, ಚಾದಿಪಠಿತವಾದ ಆಕಾರ. ಆಙಲ್ಲ. ಪ್ರಕ್ರಾಂತವಾದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥಕಲ್ಪಿಸುವುದೇ ವಾಕ್ಯ. ಒಂದು ವಿಷಯಸ್ಮರಿಸುವುದು ಸ್ಮರಣೆ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಪಡಿಸುವ

ಆ ಎಂಬುದು ಙಿತ್ತಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. ಏಕಾಚಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಂಧಿಯಿಲ್ಲ. ಆ ಏವಂನು ಮನ್ಯಸೇ । ವಾಕ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವಲ್ಲಿ ಇದು ಉದಾಹರಣೆ ನೀನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತೀ. ಆ+ಏ ಎಂಬಲ್ಲಿ. "ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಆ ಏವಂ ಕಿಲ ತತ್. ಇದು ಸ್ಮರಣೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡಿ ಅದರಂತಿರುವ ಹಿಂದೆ ನೋಡಿದುದನ್ನು ಸ್ಮರಿಸುವಾಗ ಹೇಳುವಮಾತು ಇದರಂತೆಯೇ ಅದು ಇತ್ತು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆಙಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಅನ್ಯತ್ರ ಙಿತ್. ಬೇರೆಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಕಾರವೆಲ್ಲಾ ಙಿತ್ತೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನುಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಅದು ಆಙ್ ಎಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಅನಾಙ್ ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ (ಈಷತ್) ಉಷ್ಣಮ್=ಓಷ್ಣಮ್. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬುದು ಸ್ವಲ್ಪ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಙಿತ್. ಆ ಈಷತ್ ಎಂಬುದು ಅರ್ಥನಿರ್ದೇಶ. ಆ+ಉಷ್ಣಮ್ (ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿಸಿ) ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ "ಆದ್ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಓಷ್ಣಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಮತ್ತು ಆಙ್‌ಗಳ ವಿವೇಕವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದುಶ್ಲೋಕವು ಹೇಳಿದೆ "ಈಷದರ್ಥೇ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಮರ್ಯಾದಾಭಿವಿಧೌ ಚ ಯಃ । ಏತಮಾತಂ ಙಿತಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ವಾಕ್ಯಸ್ಮರಣಯೋರಙಿತ್ ॥ ಸ್ವಲ್ಪವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಿಯಾಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗಲೂ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಅವಧಿ (ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಅದನ್ನು ಸೇರಿ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಆ ಎಂಬುದು ಙಿತ್ತಾದ ಆಕಾರ. ಆಙ್ ವಾಕ್ಯ, ಸ್ಮರಣ ಈ ಎರಡರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರ ಙಿತ್ತಲ್ಲ. ಕೇವಲಾಕಾರ.

(ಓದಂತನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೫೬. ಓತ್ । ೧-೧-೧೫ ॥

ಓದಂತೋ ನಿಪಾತಃ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಅಹೋ ಈಶಾಃ ॥

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. ನಿಪಾತಃ ಎಂಬುದು ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಓತ್ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ:**—ಓಕಾರಾಂತವಾದ ನಿಪಾತವು ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಹೋ ಈಶಾಃ ಉದಾಹರಣೆ.

ಅಹೋ ಯಂಬುದು ಚಾದಿಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಓಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಈಶಾಃ ಎಂಬುದು ಪರವಾದಾಗ ಸಂಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ.

(ಓಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೫೭. ಸಂಬುದ್ಧೌ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯೇತಾವನಾರ್ಷೇ । ೧-೧-೧೬ ॥

ಸಂಬುದ್ಧಿನಿಮಿತ್ತಕ ಓಕಾರೋ ವಾ ಪ್ರಗೃಹ್ಯೋಽವೈದಿಕೇ ಇತೌ ಪರೇ ವಿಷ್ಣೋ ಇತಿ, ವಿಷ್ಣ ಇತಿ, ವಿಷ್ಣವಿತಿ ॥

ಸಂಬುದ್ಧೌ, ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ, ಇತೌ, ಅನಾರ್ಷೇ । ನಾಲ್ಕುಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಸಂಬುದ್ಧೌ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. "ಓತ್" ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಮಿತ್ತಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಸಂಬುದ್ಧಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಓಕಾರ ಎಂದರ್ಥ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಓಕಾರ. ಶಾಕಲ್ಯವೆಂಬುದು ಋಷಿಯಹೆಸರು. ಶಾಕಲ್ಯರಮತದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯಬರುವುದರಿಂದ ಪಾಣಿನಿಯಮತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಆಗ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಋಷಿಯೆಂದರೆ ವೇದ. ಋಷೌಭವಃ ಆರ್ಷಃ, ನ ಆರ್ಷಃ ಅನಾರ್ಷಃ । ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗದಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. ಇತಿ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಪರವಾದುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ಬಂದಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸದ ಇತಿಶಬ್ದ ಪರವಾದಾಗ (ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಇತಿ ಶಬ್ದ) ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ (ಸಂಬುದ್ಧಿನಿಮಿತ್ತಕ) ಓಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ. ವಿಷ್ಣೋ ಇತಿ. ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ. (ಓ) ವಿಷ್ಣೋ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬುದ್ಧಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಓಕಾರವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಇತಿ ಶಬ್ದಪರವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞೆ ಶಾಕಲ್ಯರಮತದಲ್ಲಿ ಬಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಇತರರ ಮತದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಸಂಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್‌ಪರವಾದುದರಿಂದ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಾದೇಶ. ವಿಷ್ಣವ್+ಇತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅಕಾರಪೂರ್ವವಾಗಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಅಶ್ (ಇ) ಪರವಾದುದರಿಂದ "ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾಕಲ್ಯರಮತದಲ್ಲಿ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ವಿಷ್ಣ+ಇತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಲೋಪವಾದದ್ದು "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿದಂತೆ "ಆದ್ಗುಣಃ" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದು

ವಕಾರವಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ, ಅವಾದೇಶ, ವಕಾರಲೋಪ ಈ ಮೂರುಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಮೂರು ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ.

(ಉಞಿಗೆ ವಕಾರಾದೇಶ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೫೮. ಮಯ ಉಞೋ ವೋ ವಾ । ೮-೩-೩೩ ॥

ಮಯಃ ಪರಸ್ಯ ಉಞೋ ವೋ ವಾಽಚಿ । ಕಿಮ್ವುಕ್ತಮ್ । ಕಿಮು ಉಕ್ತಮ್॥

ಮಯಃ, ಉಞಃ ವಃ, ವಾ, । ನಾಲ್ಕು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. " ಙಮೋ ಹ್ರಸ್ವಾದಚಿ ಙಮುಣ್ನಿತ್ಯಮ್ " ಎಂಬುದರಿಂದ " ಅಚಿ " ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಯಃ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಪಂಚಮೀ " ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ " ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಮಯಿನ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಞಿನಲ್ಲಿ ಞಕಾರ " ಹಲಂತ್ಯಂ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಮಯಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಉಞಿಗೆ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಞ್ ಏಕಾಚಾದ ನಿಪಾತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಕಾರ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಕಿಮ್ವುಕ್ತಮ್ ಕಿಮ್ + ಉ + ಉಕ್ತಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಯ್ ಕಿಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಮಕಾರ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಉಞ್ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಉ ರೂಪವಾದ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ. ವಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಕಿಮ್+ವ್+ಉಕ್ತಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ವಕಾರಾದೇಶ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಕಿಮ್+ಉ+ಉಕ್ತಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉ ಎಂಬುದು ಏಕಾಚಾದ ನಿಪಾತವಾದುದರಿಂದ " ನಿಪಾತ ಏಕಾಜನಾಜ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾ ಬಂದರೆ " ಪ್ಲುತಪ್ರಗೃಹ್ಯಾ ಅಚಿ ನಿತ್ಯಮ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ. ಕಿಮು ಉಕ್ತಮ್. ಕಿಮ್+ವ್+ಉಕ್ತಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರರೂಪ ಹಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ " ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಕಾರಾದೇಶವು " ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಂತೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಇಕ್ಕಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೫೯. ಇಕೋಽಸವರ್ಣೇ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ । ೬-೧-೧೨೭ ॥

ಪದಾಂತಾ ಇಕೋ ಹ್ರಸ್ವಾ ವಾ ಸ್ಯುರಸವರ್ಣೇಽಚಿ । ಹ್ರಸ್ವವಿಧಿ ಸಾಮ

ರ್ಥ್ಯಾನ್ನ ಸ್ವರ ಸಂಧಿಃ । ಚಕ್ರಿ ಅತ್ರ., ಚಕ್ರ್ಯತ್ರ । ಪದಾಂತಾ ಇತಿ ಕಿಮ್ ? ಗೌರ್ಯೌ॥

ಇಕಃ, ಅಸವರ್ಣೇ, ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ, ಹ್ರಸ್ವಃ ಚ ॥ ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. "ಏಙಃ ಪದಾಂತಾದತಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪದಾಂತಾತ್" " ಇಕೋಯಣಚಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಅಚಿ " ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಕಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀ. ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಪದಾಂತಾತ್ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸವರ್ಣೇ ಪದವು ಅಚಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ವಾಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಅಸವರ್ಣವಾದ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಪದಾಂತವಾದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ (ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ) ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. " ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃ ... .ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬುದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಹ್ರಸ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂದು ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ. ವೃತ್ತಿಕಾರನು ಎರಡು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬರೆದಿಲ್ಲ. ಆ ಅರ್ಥ ಬರುವಂತೆ ಬೇರೆ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಹ್ರಸ್ವವಿಧಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾನ್ನಸ್ವರ ಸಂಧಿಃ. ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಯಾವ ಸ್ವರಸಂಧಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಕ್ಕಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೂ ಯಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಾದರೇ ಮೊದಲೇ ದೀರ್ಘಕ್ಕೇ ಮಾಡಬಹುದಿತ್ತು. ಇಕಾರಕ್ಕಾಗಲೀ ಈಕಾರಕ್ಕಾಗಲೀ ಯಣ್ ಬಂದರೆ ರೂಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದು ಸಫಲವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸ್ವರಸಂಧಿಯೂ ಬರಬಾರದು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರದಿಂದ ವಾಕ್ಯದ್ವಯ ಕಲ್ಪನೆ ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ. ಚಕಾರ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರಕಾರರಿಗೆ ವಾಕ್ಯದ್ವಯಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ. ಅರ್ಥಾತ್ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯದ್ವಯ ಬೇಡವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಉದಾ—: ಚಕ್ರೀ+ಅತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಚಕ್ರೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾದ ಇಕ್ ಈಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣವಲ್ಲದ ಅಚ್ (ಅಕಾರ) ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಂತೆ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಅದು ಸಫಲವಾಗಲು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಚಕ್ರಿ+ಅತ್ರ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಯಣ್ ಸಂಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಣಿನಿ ಮತದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಚಕ್ರೀ+ಅತ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿ " ಇಕೋಯಣಚಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಪದಾಂತಾ ಇತಿ ಕಿಮ್ ? ಪದಾಂತವಾದ ಇಕ್ ಹೇಳಿದುದು ಏಕೆ ? ಪದಾಂತತ್ವ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಅಸವರ್ಣ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಹ್ರಸ್ವವಿಕಲ್ಪ ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆಗ ಗೌರೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ಅಲ್ಲಿಯೂ (ಗೌರೀ+ಔ) ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದಾಂತವಾದ ಇಕ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಗೌರೀ+ಔ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ

ಈಕಾರವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಪದಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಔ ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಅದು ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಬಂತತಿಙಂತವಾದುದು ಪದ. ಅಲ್ಲಿ ಯಣ್‌ಸಂಧಿ ಬಂದು ಗೌರ್ಯೌ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದಾಗ ಆ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯರ್‌ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೬೦. ಅಚೋ ರಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ । ೮-೪-೪೬ ॥

ಅಚಃ ಪರಾಭ್ಯಾಂ ರೇಫಹಕಾರಾಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಯರೋ ದ್ವೇ ವಾಸ್ತಃ ಗೌರ್ಯ್ಯೌ ॥

ಅಚಃ, ರಹಾಭ್ಯಾಂ, ದ್ವೇ । ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ- " ಯರೋಽನುನಾಸಿಕೇಽನುನಾಸಿಕೋ ವಾ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯರಃ, ವಾ, ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ- ಅಚಃ, ರಹಾಭ್ಯಾಂ, ಎರಡೂ ಪಂಚಮೀ " ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ '' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯರಃ ಷಷ್ಠೀ. ರಶ್ಚಹಶ್ಚರಹೌ, ತಾಭ್ಯಾಂ ರಹಾಭ್ಯಾಮ್ । **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಅಚ್ಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಹಕಾರಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯರ್‌ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ- ಗೌರ್+ಯ್+ಔ. ಇಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಗಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಔಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ರೇಫವಿದೆ. ಅದರಪರದಲ್ಲಿ ಯರ್– ವರ್ಣಯಕಾರವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವಬಂದರೆ ಗೌರ್+ಯ್+ಔ=ಗೌರ್ಯ್ಯೌ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗೌರ್ಯೌ. ಹೀಗೆ ಎರಡುರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವನಿಷೇಧವಿಧಿಸುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ನ ಸಮಾಸೇ ॥

ವಾಪ್ಯಶ್ವಃ ॥

ದ್ವಿಪದವಾರ್ತಿಕ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಶಾಕಲ್ಯರು ಹೇಳಿರುವ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಉದಾ–** ವಾಪ್ಯಾಂ ಅಶ್ವಃ ವಾಪ್ಯಶ್ವಃ । ಸಪ್ತಮೀ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸುಪ್‌ಲೋಪವಾದಾಗ ವಾಪೀ+ಅಶ್ವ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಾಕಲ್ಯರಮತದಂತೆ ಪದಾಂತವಾದ ಈಕಾರವಾದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧ. ಯಣ್ ಸಂಧಿ ಬಂದಿದೆ. ಬಾವಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕುದುರೆ ಎಂದರ್ಥ.

(ಅಕ್ಕಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೬೧. ಋತ್ಯಕಃ । ೬-೧-೧೨೮ ॥

ಪದಾಂತಾ ಅಕಃ ಋತಿಪರೇ ಪ್ರಾಗ್ವದ್ವಾ। ಬ್ರಹ್ಮ+ಋಷಿಃ। ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಃ॥

ಋತಿ, ಅಕಃ। ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಏಙಃಪದಾಂತಾದತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾಂತಾತ್ ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ, ಹ್ರಸ್ವಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಋತಿ ಸಪ್ತಮೀ. "ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಋಕಾರದ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಋಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**–ಪದಾಂತವಾದ ಅಕ್ಕಿಗೆ ಋಕಾರಪರವಾದಾಗ ಶಾಕಲ್ಯರ ಮತದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ "ಪ್ರಾಗ್ವದ್ವಾ" (ಹಿಂದಿನಂತೇ) ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದ ರಿಂದ ಋಕಾರಪರವಾದಾಗ ಪದಾಂತವಾದ ಇಕ್‌ವರ್ಣಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹ್ರಸ್ವ ವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ. ಬ್ರಹ್ಮಾ+ಋಷಿಃ ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರ ಪದಾಂತವಾದ ಅಕ್ ಇದಕ್ಕೆ ಋಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಋಷಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಹ್ರಸ್ವಸಾಫಲ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಬೇರೆ ಸಂಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹ್ರಸ್ವಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಚ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ "ಆದ್ಗುಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದಾದುದರಿಂದ "ಉರಣ್‌ರಪರಃ" ಎಂಬುದ ರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ (ಅರ್) ಬಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತಾಃ ಕಿಮ್? ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪದಾಂತವಾದ ಅಕ್ ಎಂದುದು ಏಕೆ ? ಹಾಗೆ ಹೇಳದೇ ಹೋದರೆ ಆರ್ಚ್ಛತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹ್ರಸ್ವವಿಕಲ್ಪ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆ+ಋಚ್ಛತ್. ಋಚ್ಛ ಧಾತುವಿಗೆ ಲಙ್‌ಮಾಡಿದಾಗ ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಆ ಎಂಬದು ಋಚ್ಛ್‌ಧಾತುವಿನ ಅವಯವ ಪದಾಂತವಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಕ್ಕಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತತ್ವವಿಶೇಷಣ ಹೇಳಿದರೆ ಪ್ರಕೃತ ಆ ಎಂಬುದು ಪದಾಂತವಾದ ಆಕಾರವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲ. "ಆಟಶ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ರಪರವಾಗಿ (ಆರ್) ಬಂದರೆ. ಆರ್ಚ್ಛತ್ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಹ್ರಸ್ವವಿಕಲ್ಪವು ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತ ಋಷೀಣಾಮ್ । ಸಪ್ತರ್ಷೀಣಾಮ್ ॥ ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಬರುವಸಂಧಿಯು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಮುಂದಿನಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ (ಹಲ್) ಬರುವ ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಅಥ ಹಲ್‌ಸಂಧಿಃ

(ಶ್ಚುತ್ವಸಂಧಿ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೬೨. ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ ॥ ೮-೪-೪೦ ॥

ಸಕಾರತವರ್ಗಯೋಃ ಶಕಾರಚವರ್ಗಾಭ್ಯಾಂ ಯೋಗೇ ಶಕಾರಚವರ್ಗೌ ಸ್ತಃ । ರಾಮಶ್ಶೇತೆ । ರಾಮಶ್ಚಿನೋತಿ । ಸಚ್ಚಿತ್ । ಶಾರ್ಙ್ಗಿಞ್ಜಯ ॥

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಸ್‌ಚ ತುಶ್ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಸ್ತುಃ. ಸಮಾಹಾರದಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕವಾಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಆರ್ಷವಾದುದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಬಂದಿದೆ. ಆರ್ಷವೆಂದರೆ ಋಷಿ ಹೇಳಿದುದು. ನಾವು ಹಾಗೆ ಹೇಳುವುದು ತಪ್ಪು. ಇತರೇತರ ದ್ವಂದ್ವಮಾಡಿದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸಾಧುವಾದರೂ ದ್ವಿವಚನ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ದ್ವಿವಚನ ಮಾಡದಿರುವುದು ಆರ್ಷವೆನ್ನಬೇಕು. ಹೀಗೆಮುಂದಿನ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸ್ತೋಃ ಷಷ್ಠೀ. ಶ್‌ಚ ಚುಶ್ಚ ಶ್ಚುಃ ತೇನ ಶ್ಚುನಾ, ತೃತೀಯಾ. ಶ್ಚುಃ ಪ್ರಥಮಾಂತ. ತು. ಚು ಇವು ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವರ್ಗವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ತವರ್ಗಸ್ಥಾನಿ. ಶಕಾರ ಚವರ್ಗ ನಿಮಿತ್ತ. ಶಕಾರಚವರ್ಗ ಆದೇಶ. ಶ್ಚುನಾ ಎಂಬುದು ಸಹಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಸಕಾರ ತವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಶಕಾರ ಚವರ್ಗಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಶಕಾರ ಚವರ್ಗಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿ, ಆದೇಶ, ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ "ಯಥಾಸಂಖ್ಯಮನುದೇಶಃ ಸಮಾನಾಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೇದಕ್ಕೆ ಮೊದಲನೇದು ಎರಡನೇದಕ್ಕೆ ಎರಡನೇದು ಇತ್ಯಾದಿ ನಿಯಮ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಮುಂದಿನ ನಿಷೇಧಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ನಿಯಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸ್ಥಾನಿ ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ನಿಯಮ. ಸ್ಥಾನಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರದ ಯೋಗವೆಂದು ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಶಕಾರ ಚವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದರ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೆ ಸಾಕು. ಯೋಗವೆಂದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾಪರನಿಯಮವೂ ಇಲ್ಲ. ಸಕಾರ ತವರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು ಪರದಲ್ಲಿ ಶಕಾರಚವರ್ಗ ಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಕಾರ ಚವರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದು ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರತವರ್ಗವಿದ್ದರೂ ಆದೇಶ ಬರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ನಿಯಮ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರವೂ ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಚವರ್ಗವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮಸ್ + ಶೇತೇ, (ರಾಮನು

ಮಲಗುತ್ತಾನೆ.) ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರ ಬಂದರೆ ರಾಮಶ್+ಶೇತೇ = ರಾಮಶ್ಶೇತೇ. ರಾಮಸ್+ಚಿನೋತಿ. ನಿಮಿತ್ತದಲ್ಲಿ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂದುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ ರಾಮಶ್ಚಿನೋತಿ, (ರಾಮನು ಆರಿಸುತ್ತಾನೆ) ಸತ್+ಚಿತ್, ತಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಸಚ್ಚಿತ್ (ಸದ್ರೂಪಿಯಾದ) ಶಾರ್ಙ್ಗಿನ್+ಜಯ, ನಕಾರಕ್ಕೆ ಞಕಾರಾದೇಶ ಶಾರ್ಙ್ಗಿಞ್ಜಯ, (ವಿಷ್ಣುವೇ ಜಯಶೀಲನಾಗು)

(ಶ್ಚುತ್ವನಿಷೇಧ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೬೩. ಶಾತ್ । ೮-೪-೪೪ ॥

ಶಾತ್ಪರಸ್ಯ ತವರ್ಗಸ್ಯ ಶ್ಚುತ್ವನ್ ನ ಸ್ಯಾತ್ । ವಿಶ್ನಃ ಪ್ರಶ್ನಃ ॥

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. ಶಾತ್ ಶಕಾರದ ಪಂಚಮೀರೂಪ. "ನಪದಾಂತಾಟ್ಟೋರನಾಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಪದವೂ "ಸ್ತೋಃಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ತೋಃ" "ಶ್ಚುಃ" ಪದಗಳೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಶಾತ್‌ಪಂಚಮೀ ಆದುದರಿಂದ "ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಶಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಾನಿನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ನಿಯಮವಿರುವುದಾದರೆ ಈ ನಿಷೇಧವು ಕೂಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಲೇ ಕೇವಲ ಸ್ಥಾನಿಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯನಿಯಮವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿಶ್ನಃ ವಿಶ್+ನಃ ವಿಚ್ಛಧಾತುವಿಗೆ ನಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. "ಛ್ವೋಃಶೂಠನುನಾಸಿಕೇಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ. ಶಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ತವರ್ಗದ ನಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಶ್ಚುತ್ವ ನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಹಾಗೇ ಇರುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ನಃ. ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಚ್ಛಧಾತುವಿಗೂ ನಙ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಛಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರಶ್+ನಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೇ ನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಪ್ರಶ್ನಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಷ್ಟುತ್ವಸಂಧಿವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೬೪. ಷ್ಟುನಾ ಷ್ಟುಃ ॥ ೮-೪-೪೧॥

ಸ್ತೋಃ ಷ್ಟುನಾ ಯೋಗೇ ಷ್ಟುಃ ಸ್ಯಾತ್ । ರಾಮಷ್ಷಷ್ಠಃ । ರಾಮಷ್ಟೀಕತೇ । ಪೇಷ್ಟಾ । ತಟ್ಟೀಕಾ । ಚಕ್ರಿಣ್ಢೌಕಸೇ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸ್ತೋಃ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಷ್‌ಚ ಟುಶ್ಚ ಷ್ಟುಃ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಆರ್ಷಏಕವಚನ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಸಕಾರತವರ್ಗ

ಗಳಿಗೆ ಷಕಾರಟವರ್ಗಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಷಕಾರಟವರ್ಗಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಾನಿಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಯಥಾಸಂಖ್ಯನಿಯಮ. ಸ್ಥಾನಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ರಾಮಸ್+ಷಷ್ಠಃ. ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ (ನಿಯಮದಿಂದ) ಷಕಾರಾದೇಶ. ರಾಮಷ್ಷಷ್ಠಃ (ರಾಮನು ಆರನೆಯವನು). ರಾಮಸ್+ಟೀಕತೇ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ರಾಮಷ್ಟೀಕತೇ (ರಾಮನು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ). ಸ್ಥಾನಿನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಉದಾಹರಣೆ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಪೇಷ್+ತಾ (ಪುಡಿಮಾಡುವವನು). ಪಿಷ್ಲೃ ಸಂಚೂರ್ಣನೇ ಧಾತು. ತೃಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಟಕಾರಾದೇಶ. ಪೂರ್ವಪರನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂದುದರಿಂದ ತಕಾರಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್+ಟೀಕಾ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಟಕಾರಾದೇಶ. ತಟ್ಟೀಕಾ. (ಅದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ). ಚಕ್ರಿನ್+ಢೌಕಸೇ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಟವರ್ಗದ ಢಕಾರಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಣಕಾರಾದೇಶ. ಚಕ್ರಿಣ್ ಢೌಕಸೇ. (ವಿಷ್ಣುವೇ ಹೋಗುತ್ತೀ),

(ಷ್ಟುತ್ವನಿಷೇಧಸೂತ್ರ)

೬೫. ನ ಪದಾಂತಾಟ್ಟೋರನಾಮ್ ॥೮-೪-೪೨॥

ಪದಾಂತಾಟ್ಟವರ್ಗಾತ್ಪರಸ್ಯ ಅನಾಮಃ ಸ್ತೋಃ ಷ್ಟುರ್ನ ಸ್ಯಾತ್ । ಷಟ್‌ಸಂತಃ । ಷಟ್‌ತೇ । ಪದಾಂತಾತ್ಕಿಮ್ ಈಟ್ಟೇ । ಟೋಃ ಕಿಂ । ಸರ್ಪಿಷ್ಟಮಮ್ ॥

ನ, ಪದಾಂತಾತ್, ಟೋಃ, ಅನಾಮ್ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. "ಸ್ತೋಃ ಷ್ಟುಃ" ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಾಮ್ ಎಂಬುದು ಸ್ತೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಅದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕಪದ. ಅಂದರೆ ಅದರಮೇಲಿನ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಲೋಪಮಾಡಿ ಪಾಣಿನಿಯು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ, ಟೋಃ ಪಂಚಮಿ. ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಪದಾಂತವಾದ ಟವರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ನಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸಕಾರತವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಷ್ಟುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ನಾಮ್ ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಲ್ಲಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. ಷಟ್‌ಸಂತಃ (ಆರುಜನ ಸಜ್ಜನರು). ಇಲ್ಲಿ ಟಕಾರ ಪದಾಂತವಾಗಿದ್ದು ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಷ್ಟುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಬಂದಿದ್ದರೆ ಷಂತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಷಟ್+ತೇ ಎಂದಿರುವಾಗಲೂ ಟಕಾರವು ಪದಾಂತವಾಗಿ

ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ತಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಟಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪದಾಂತಾತ್ ಕಿಮ್? ದಳಕೃತ್ಯ (ಪದಪ್ರಯೋಜನ) ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾದ ಟವರ್ಗವೆಂದುವೇಕೆ? ಟವರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಷ್ಟುವಿಗೆ ಷ್ಟುತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಸಾಲದೇ? ಅಂದರೆ ಈಟ್ಟೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಿಷೇಧ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈಡ ಸ್ತುತೌ ಧಾತು. ಲಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ತೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಈಡ್+ತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪದಾಂತವಾಗಬೇಕು ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ ಪ್ರಕೃತ ತೇ ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯದ ಈಡ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪದಾಂತವಾದ ಡಕಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು ಈಡ್+ಟೇ ಆಗಿ "ಖರಿ ಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೂ ಟಕಾರಾದೇಶ ಬಂದು ಈಟ್ಟೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. (ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾನೆ). ಟೋಃ ಕಿಮ್? ನಿಮಿತ್ತ, ಷಕಾರಟವರ್ಗವೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಟವರ್ಗ ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುದು ದೇಕೆ? ಅಂದರೆ ಸರ್ಪಿಷ್ಟಮಮ್। ಸರ್ಪಿಷ್+ತಮಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದು (ತಕಾರಟಕಾರ) ಸರ್ಪಿಷ್+ಟಮಮ್=ಸರ್ಪಿಷ್ಟಮಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಷಕಾರವನ್ನೂ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾದ ಷಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸ್ತುವಿನ ತಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬಂದು ಇಷ್ಟವಾದ ರೂಪವಾಗದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಷಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಟವರ್ಗ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(ಷ್ಟುತ್ವನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಪ್ರಸವ ಹೇಳುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ಅನಾಮ್ನವತಿ ನಗರೀಣಾಮಿತಿ ವಾಚ್ಯಮ್ ॥

ಷಣ್ಣಾಮ್ । ಷಣ್ಣವತಿಃ । ಷಣ್ಣಗರ್ಯಃ ॥

ಅನಾಮ್ನವತಿನಗರೀಣಾಂ, ಇತಿ, ವಾಚ್ಯಮ್ ॥ ತ್ರಿಪದ ವಾರ್ತಿಕ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು ಸಾಕಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ವಾರ್ತಿಕ ಆರಬ್ಧವಾಗಿದೆ. ನಾಮಿನ ನಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಸಕಾರ ತವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಷ್ಟುತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಹಾಗೆಯೇ ನವತಿ ಶಬ್ದದ ನಕಾರಕ್ಕೂ, ನಗರೀ ಶಬ್ದದ ನಕಾರಕ್ಕೂ ಷ್ಟುತ್ವ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಕು ಎಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರ ಮತ. ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಮುನಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಇದೇ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಷಡ್+ನಾಮ್. ಷಷ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನ ನಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ ಬಂದು ಈ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಡ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಡಕಾರ ಪದಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಪರದನಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ. ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದರೆ ಷಡ್+ಣಾಮ್. "ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭಾಷಾಯಾಂ

ನಿತ್ಯಂ " ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ, ಷಣ್ಣಾಮ್, (ಆರರ) ಷಡ್ + ನವತಿಃ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಷ್ಟುತ್ವ ಬಂದರೆ ಷಡ್ + ಣವತಿಃ " ಯರೋऽನುನಾಸಿಕೇ ಅನುನಾಸಿಕೋವಾ " ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಣಕಾರಾದೇಶ. ಷಣ್ಣವತಿಃ, (ತೊಂಭತ್ತಾರು) ಷಡ್ + ನಗರ್ಯಃ, ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವ, ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಣಕಾರ. ಷಣ್ಣಗರ್ಯಃ (ಆರು ಪಟ್ಟಣಗಳು)

(ಷ್ಟುತ್ವನಿಷೇಧ ಸೂತ್ರ)

೬೬. ತೋಃ ಷಿ । ೮-೪-೪೩ ॥

ನ ಷ್ಟುತ್ವಮ್ । ಸನ್ಷಷ್ಠಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ತೋಃ ಷಷ್ಠೀ, ಷಿ ಸಪ್ತಮೀ, " ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ " ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಷಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ಕಾರ್ಯ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ಷ್ಟುತ್ವನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್ + ಷಷ್ಠಃ ಉದಾಹರಣೆ. ತವರ್ಗದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ನಿಷೇಧಗಳಿಂದ ಸ್ಥಾನಿ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಜಶ್ತ್ವಸಂಧಿ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೬೭. ಝಲಾಂ ಜಶೋऽನ್ತೇ ॥ ೮-೨-೩೯ ॥

ಪದಾಂತೇ ಝಲಾಂ ಜಶಃ ಸ್ಯುಃ । ವಾಗೀಶಃ ॥

ಝಲಾಂ, ಜಶಃ, ಅಂತೇ । ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಝಲ್, ಜಶ್, ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಝಲಾಂ ಷಷ್ಠೀ. ಜಶಃ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ. " ಪದಸ್ಯ " ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಪದಾಂತದಲ್ಲಿರುವ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜಶ್ ವರ್ಣಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ವಾಕ್ + ಈಶಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಕಾರ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. " ಸುಪ್ತಿಙಂತಂ ಪದಮ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾಕ್ ಎಂಬುದು ಪದ. ಇದಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಬರಬೇಕು " ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಗಕಾರರೂಪ ಜಶ್ತ್ವವು (ಕಂಠಸಾಮ್ಯ) ಬಂದರೆ ವಾಗೀಶಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅನುನಾಸಿಕ ಸಂಧಿ)

೬೮. ಯರೋऽನುನಾಸಿಕೇऽನುನಾಸಿಕೋ ವಾ ॥ ೮-೪-೪೫

ಯರಃ ಪದಾಂತಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕೇ ಪರೇऽನುನಾಸಿಕೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಏತನ್ಮುರಾರಿಃ, ಏತದ್ ಮುರಾರಿಃ ॥

ಯರಃ, ಅನುನಾಸಿಕೇ, ಅನುನಾಸಿಕಃ ವಾ। ನಾಲ್ಕುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಯರಃ ಷಷ್ಠೀ. ಅನುನಾಸಿಕೇ ಸಪ್ತಮೀ ಆದುದರಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದು ಫಲಿತವಾಗುತ್ತದೆ. "ನಪದಾಂತಾಟ್ಟೋರನಾಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪದಾಂತಾತ್" ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಪದಾಂತವಾದ ಯರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣ ಪರವಾದಾಗ ಅನುನಾಸಿಕವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣ "ಮುಖನಾಸಿಕಾವಚನೋಽನುನಾಸಿಕಃ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಞ, ಮ, ಙ, ಣ, ನ ಅನುನಾಸಿಕ ವರ್ಣಗಳು. ಏತದ್+ಮುರಾರಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಕಾರ ಪದಾಂತವಾದ ಯರ್ ಅದಕ್ಕೆ ಮಕಾರರೂಪ ಅನುನಾಸಿಕವು ಪರವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ದಂತಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ನಕಾರರೂಪ ಅನುನಾಸಿಕವರ್ಣ ಬಂದರೆ ಏತನ್ಮುರಾರಿಃ, ವಿಕಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಏತದ್+ಮುರಾರಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ನಿತ್ಯಾನುನಾಸಿಕ ವಿಧಾಯಕ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭಾಷಾಯಾಂ ನಿತ್ಯಮ್॥

ತನ್ಮಾತ್ರಮ್। ಚಿನ್ಮಯಮ್॥

ತ್ರಿಪದ ವಾರ್ತಿಕ. ಭಾಷಾಯಾಂ ಎಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ-ಪದಾಂತವಾದ ಯರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಅನುನಾಸಿಕಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಲೌಕಿಕ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕ ಬರುತ್ತದೆ. ತನ್ಮಾತ್ರಮ್ ತಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್+ಮಾತ್ರಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ (ಯರ್) ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದಂತಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ನಕಾರಾದೇಶ. ತನ್ಮಾತ್ರಮ್ (ಆಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳದ್ದು). ಚಿದ್+ಮಯಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಮಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರರೂಪ ಅನುನಾಸಿಕಾದೇಶ. ಚಿನ್ಮಯಮ್, ಚೇತನಸ್ವರೂಪವೆಂದರ್ಥ.

(ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೬೯. ತೋರ್ಲಿ ॥ ೮-೪ ೬೦॥

ತವರ್ಗಸ್ಯ ಲಕಾರೇ ಪರೇ ಪರಸವರ್ಣಃ। ತಲ್ಲಯಃ। ವಿದ್ವಾಂಲ್ಲಿಖತಿ। ನಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕೋ ಲಃ॥

ತೋಃ ಲಿ। ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪರಸವರ್ಣಃ" ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತು ಎಂಬುದರ ಷಷ್ಠೀ

ತೋಃ ಆಗಿದೆ. ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವರ್ಗಗ್ರಹಣ. ಲಿ ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಲಕಾರಪರವಾದಾಗ ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ತವರ್ಗಕ್ಕೆ ಲಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪರಸವರ್ಣ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್+ಲಯಃ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಪರದ ಲಕಾರದ ಸವರ್ಣಲಕಾರವೇ ಬಂದರೆ ತಲ್+ಲಯ ತಲ್ಲಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವಾನ್+ಲಿಖತಿ. ಇಲ್ಲಿ ತವರ್ಗದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕಾರ ಬರಬೇಕು. ನಕಾರ ಅನುನಾಸಿಕವಾದುದರಿಂದ ಲಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುನಾಸಿಕ ಭೇದವಿರುವುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಲಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನೇ "ನಸ್ಯಾ-ಲಃ" ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ವಿದ್ವಾँಲ್ಲಿಖತಿ ||

(ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೭೦. ಉದಃ ಸ್ಥಾಸ್ತಮ್ಭೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ||೮-೪-೬೧||

ಉದಃ ಪರಯೋಃ ಸ್ಥಾಸ್ತಂಭೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ ।

ಉದಃ, ಸ್ಥಾಸ್ತಂಭೋಃ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ । ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಪರಸವರ್ಣ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಸ್ವರಿತೇನಾಧಿಕಾರಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವರಿತದಿಂದ ಕೂಡಿದುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪರಸವರ್ಣವೆಂದು ಒಂದೇಸಮಾಸಪದವಾದರೂ ಸವರ್ಣ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ವರಿತವಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಉದಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮೀ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅವ್ಯವಹಿತಪರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಥಾ ಸ್ತಂಭು ಎರಡು ಧಾತುಗಳು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಉತ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾ ಮತ್ತು ಸ್ತಂಭುಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವದ ಸವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉದಿನ ಅವ್ಯವಹಿತಪರವಾದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ? ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಎಂಬರ್ಥವೂ ಆಗಬಹುದಲ್ಲವೇ ಅಂದರೆ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಂಚಮಿಯಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯನಿಯಮ ಹೇಳುವ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ)

೭೧. ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ ||೧-೧-೬೭||

ಪಂಚಮೀನಿರ್ದೇಶೇನ ಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ಕಾರ್ಯಂ ವರ್ಣಾಂತರೇಣಾ-ವ್ಯವಹಿತಸ್ಯ ಪರಸ್ಯ ಜ್ಞೇಯಮ್ ||

ತಸ್ಮಾತ್, ಇತಿ, ಉತ್ತರಸ್ಯ । ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ತಸ್ಮಾತ್ ಎಂಬುದು ಸಕಲ ಕಾರ್ಯವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಮ್ಯಂತ್ಯದ ಅನುಕರಣ. ಇತಿ ಎಂದ

ಮೇಲೆ ತೋರುತ್ತಿರುವಾಗ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. "ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ-ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ'' ಸೂತ್ರದಿಂದ "ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಂಚಮ್ಯಂತಾರ್ಥವು ತೋರಿ ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಿತವಾದಾಗ ಅದರ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಪಂಚಮಿಯನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಪಂಚಮ್ಯಂತಕ್ಕಿಂತ ವರ್ಣಾಂತರವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದಿರುವ (ಅವ್ಯವಹಿತಪರವಾದ) ಪರಕ್ಕೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಕ್ಕೇ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ನಿಯಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ. ಪ್ರಕೃತ ಉದಃ ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಉದಿನ ಅವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾಸ್ತಂಭುಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಹೀಗೆಯೇ ಪಂಚಮ್ಯಂತವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳಿದರೆ ಅವ್ಯವಹಿತಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದೂ, ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕಾರ್ಯ ವಿಧಿಸಿದರೆ ಆ ಕಾರ್ಯವು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ್ಯದ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವಕ್ಕೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ ಪಂಚಮ್ಯಂತಾರ್ಥವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದೂ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಾರ್ಥವು ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದೂ ಫಲಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪಂಚಮ್ಯಂತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಯ (ಪರಕ್ಕೆ) ಎಂತಲೂ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪರೇ (ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ) ಎಂತಲೂ ವೃತ್ತಿ ಬರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಉದಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥಾಸ್ತಂಭುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವೆಂದರೆ ಷಷ್ಠಿಯಾದುದರಿಂದ "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ'' ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅವುಗಳ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ'' ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಆದಿಗೆ ಆದೇಶ ನಿಯಮ ಮಾಡುವ ಪರಿಭಾಷೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಆದಿಗೆ ಕಾರ್ಯ ನಿಯಮಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

೭೨. ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ ॥೧-೧-೫೪॥

ಪರಸ್ಯ ಯದ್ವಿಹಿತಂ ತತ್ತಸ್ಯಾದೇರ್ಬೋಧ್ಯಮ್ । ಇತಿ ಸಸ್ಯ ಥಃ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ವಿಹಿತಂ ಎಂಬುದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಪರಕ್ಕೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಪರದ ಆದಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದು "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಪ್ರಕೃತ ಉದಿನ ಪರವಾದ ಸ್ಥಾಸ್ತಂಭುಗಳಿಗೆ ಪರಸವರ್ಣರೂಪ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಥಾಸ್ತಂಭುಗಳ ಆದಿಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದ ದಕಾರದ ಸವರ್ಣ ಹೇಳಬೇಕು, ದಕಾರದ ಸವರ್ಣ ಐದು. (ತವರ್ಗ) ತವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಸದೃಶವಾದ ವರ್ಣ ಯಾವುದು ? ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯ ಐದು ವರ್ಣ

ಗಳಿಗೂ ಇವೆ. ಅಭ್ಯಂತರಪ್ರಯತ್ನ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಯಾವುದೂ ಸಮವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯ ಹೇಳಬೇಕು. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮಹಾಪ್ರಾಣ. ವಿವಾರ, ಶ್ವಾಸ, ಅಘೋಷಪ್ರಯತ್ನಗಳಿವೆ. ತವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳದ್ದು ಥಕಾರಮಾತ್ರವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಥಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ "ಇತಿ ಸಸ್ಯ ಥಃ" ಎಂದಿದ್ದಾನೆ ಉದ್+ಸ್ಥಾನಂ. ಉದಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಧಾತು ಬಂದಿವೆ. ಸ್ಥಾಧಾತುವಿಗೆ ಲ್ಯುಟ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾಡಿದಾಗ ಸ್ಥಾನಂ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಥಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಉದ್+ಥ್‌ಥಾನಂ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಆದೇಶ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಝರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೭೩. ಝರೋ ಝರಿ ಸವರ್ಣೇ ॥೮-೪-೬೫॥

ಹಲಃ ಪರಸ್ಯ ಝರೊ ವಾಲೋಪಃ ಸವರ್ಣೇ ಝರಿ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಝಯೋ ಹೋನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ (ವಿಕಲ್ಪ) "ಹಲೋಯಮಾಂ ಯಮಿ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಹಲಃ" "ಲೋಪಃ" ಎಂತಲೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಃ ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ "ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸ್ಯ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಹಲಿನಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝರ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಸವರ್ಣವಾದ ಝರ್‌ವರ್ಣ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದ್+ಥ್+ಥಾನಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಲ್‌ದಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝರ್‌ವರ್ಣ ಮೊದಲಿನ ಥಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣವಾದ ಝರ್ ವರ್ಣವೆಂದರೆ ಥಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲಿನ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಉದ್+ಥಾನಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಚರ್ತ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೭೪. ಖರಿ ಚ ॥ ೮-೪-೫೫ ॥

ಖರಿ ಝಲಾಂ ಚರಃ ಸ್ಯುಃ । ಇತ್ಯುದೋ ದಸ್ಯ ತಃ । ಉತ್ಥಾನಮ್ । ಉತ್ತಮ್ಭನಮ್ ॥

ಖರಿ, ಚ । ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಝಲಾಂ" "ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಚರ್" ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಖರ್ ಪರವಾದಾಗ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಉದ್+ಥಾನಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಝಲ್ ಉದಿನ ದಕಾರ ಅದಕ್ಕೆ ಥಕಾರರೂಪ ಖರ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ ಬರಬೇಕು. ಚರ್ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ತಕಾರವೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಉತ್+ಥಾನಮ್= ಉತ್ಥಾನಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದಾಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಉತ್ಥ್ಥಾನಮ್ ಎಂದೇ ರೂಪಹೇಳಬೇಕು. ಉದಿಗೆ ಸ್ತಂಭು ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಉತ್ತಂಭನಮ್ ಉದ್+ಸ್ತಂಭನಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಥಕಾರಾದೇಶ. ಉದ್+ಥ್+ತಂಭನಂ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಝರೋ ಝರಿ ಸವರ್ಣೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರರೂಪ ಸವರ್ಣ ಪರವಾದುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಥಕಾರಲೋಪ. ದಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶ, ಉತ್+ತಂಭನಮ್=ಉತ್ತಂಭನಮ್. ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಾರದಿದ್ದರೆ ಉತ್+ಥ್+ತಂಭನಂ=ಉತ್ಥ್ತಂಭನಂ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೭೫. ಝಯೋ ಹೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ॥೮—೪—೬೨॥

ಝಯಃ ಪರಸ್ಯ ಹಸ್ಯ ವಾ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ । ನಾದಸ್ಯ ಘೋಷಸ್ಯ ಸಂವಾರಸ್ಯ ಮಹಾಪ್ರಾಣಸ್ಯ ತಾದೃಶೋ ವರ್ಗಚತುರ್ಥಃ । ವಾಗ್ಘರಿಃ । ವಾಗ್ಹರಿಃ ॥

ಝಯಃ, ಹಃ, ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. "ಉದಃಸ್ಥಾಸ್ತಂಭೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪೂರ್ವಸ್ಯ" "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸವರ್ಣಃ" ಎಂತಲೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್ ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥಕ ಅವ್ಯಯ, ಪರ್ಯಾಯಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಲಾಘವಗೌರವಚರ್ಚೆಯಿಲ್ಲವೆಂದುದರಿಂದ ವಾ ಬದಲಾಗಿ "ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಝಯಃ ಪಂಚಮೀ. ಹಃ ಹಕಾರವೆಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಝಯ್‌ವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಕ್+ಹರಿಃ. ಜಸ್ತ್ವದಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. ವಾಗ್+ಹರಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಝಯ್ ಗಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಹಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ. ಇಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕಂಠಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಸವರ್ಣ ಬರುವುದಾದರೆ ಕವರ್ಗವೈದೂ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ

ಆಂತರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು "ನಾದಸ್ಯ ಘೋಷಸ್ಯ......" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಮಹಾಪ್ರಾಣ, ನಾದ, ಘೋಷ, ಸಂವಾರ, ಪ್ರಯತ್ನಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಕವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಯತ್ನವುಳ್ಳ ವರ್ಣವು ಘಕಾರ ಮಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ, (ಹಶಃ ಸಂವಾರಾ ನಾದಾ ಘೋಷಾಶ್ಚ) ಆಗ ಘಕಾರವು ಬಂದರೆ ವಾಗ್+ಘರಿಃ ವಾಗ್ಘರಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವಾಗ್ಹರಿಃ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಛತ್ವವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೭೬. ಶಶ್ಛೋಽಟಿ ॥ ೮—೪—೬೩ ॥

ಝಯಃ ಪರಸ್ಯ ಶಸ್ಯ ಛೋ ವಾಽಟಿ। ತದ್ ಶಿವ ಇತ್ಯತ್ರ ದಸ ಶ್ಚುತ್ವೇನ ಜಕಾರೇ ಕೃತೇ ಖರಿ ಚೇತಿ ಜಕಾರಸ್ಯ ಚಕಾರಃ। ತಚ್ಛಿವಃ। ತಚ್‌ಶಿವಃ ॥

ಶಃ, ಛಃ, ಅಟಿ। ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಝಯಃ" "ಅನ್ಯತರಸ್ಯಾಮ್" ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಶಃ ಷಷ್ಠೀ. (ಶ್ ಶೌ ಶಃ) ಛಃ ಪ್ರಥಮಾಂತ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಝಯಿನಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಅಟ್‌ಪರವಾದಾಗ ಛಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತದ್+ಶಿವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ಜಕಾರಮಾಡಿದಮೇಲೆ "ಖರಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ. ತಚ್+ಶಿವಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಛತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಬರುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚುತ್ವ ಬಂದರೆ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ. ತಜ್+ಶಿವಃ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಖರಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ ತಚ್+ಶಿವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅವೆರಡು ಕಾರ್ಯಗಳು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಹೇಳಬೇಕು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರಗಳಿಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆಂದು "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈಗ ಝಯ್ ಚಕಾರ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಶಕಾರ ಬಂದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಇಕಾರರೂಪ ಅಚ್ ಪರವಾಗಿದೆ. (ತಚ್+ಶ್+ಇವ) ಆದುದರಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಛಕಾರಾದೇಶ. ತಚ್+ಛಿವಃ=ತಚ್ಛಿವಃ। ಛಕಾರಾದೇಶ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತಚ್‌ಶಿವಃ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. (ತಸ್ಯಶಿವಃ=ಅವನ ಶಿವನು).

(ಛತ್ವನಿಯಾಮಕವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ಛತ್ವಮಮೀತಿ ವಾಚ್ಯಮ್ ॥

ತಚ್ಛ್ಲೋಕೇನ ॥

ಛತ್ವಂ, ಅಮಿ, ಇತಿ, ವಾಚ್ಯಮ್ ॥ ಚತುಷ್ಪದವಾರ್ತಿಕ. ಝಯಿನ ಪರವಾದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಅಟ್‌ಪರವಾದಾಗ ಛತ್ವವೆಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಅದು ಸಾಲದೆಂದು ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಛತ್ವಬರುತ್ತದೆಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ತಚ್ಛ್ಲೋಕೇನ. ತದ್+ಶ್ಲೋಕೇನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮೊದಲು ದಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ " ಖರಿಚ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಾದೇಶ. ತಚ್+ಶ್ಲೋಕೇನ; ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಶಕಾರಕ್ಕೆ (ಶ್+ಲೋಕೇನ) ಲಕಾರ ಪರವಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಕಾರರ ಮತದಂತೆ ಲಕಾರ ಅಟನಲ್ಲಿ ಸೇರದಿರುವುದರಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಛತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈಗ ಅಮ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಲಕಾರ ಅಮಿನಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಛತ್ವಬಂದರೆ ತಚ್‌ಛ್ ಲೋಕೇನ= ತಚ್ಛ್ಲೋಕೇನ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. (ಆ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ). ಅಮಿನ ಮುಂದಿನ ವರ್ಣ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಪರವಾದರೆ ಛತ್ವವಿಲ್ಲ. ವಾಕ್+ಶ್ಚೋತತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರ ಪರವಾಗಿದೆ. ಇದು ಅಮಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಛತ್ವವಿಲ್ಲ.

(ಅನುಸ್ವಾರ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೭೭. ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ ॥ ೮-೩-೨೩ ॥

ಮಾಂತಸ್ಯ ಪದಸ್ಯ ಅನುಸ್ವಾರೋ ಹಲಿ ॥ ಹರಿಂ ವನ್ದೇ ॥

ಮಃ ಅನುಸ್ವಾರಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಮಃ ಷಷ್ಠೀ. " ಪದಸ್ಯ " ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. " ಪದಸ್ಯ " ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣ. " ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ " ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭ, " ಹಲಿಸರ್ವೇಷಾಮ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಹಲಿ " ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಮಕಾರಾಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ಹಲ್ ಪರವಾದಾಗ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪದಕ್ಕೆ ಎಂದು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ " ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ " ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯವಾದುದು ಮಕಾರವೇ ಆದುದರಿಂದ ಪದದ ಕೊನೆಯ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರವೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಹರಿಮ್+ವಂದೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಕಾರ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಕಾರರೂಪ ಹಲ್‌ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಹರಿಂ ವಂದೇ. (ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.)

(ಅಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಅನುಸ್ವಾರವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೭೮. ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ ॥ ೮—೩—೨೪ ॥

ನಸ್ಯ ಮಸ್ಯ ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲ್ಯನುಸ್ವಾರಃ । ಯಶಾಂಸಿ । ಆಕ್ರಂಸ್ಯತೇ । ಝಲಿ ಕಿಮ್ ? ಮನ್ಯತೇ ॥

ನ, ಚ, ಅಪದಾಂತಸ್ಯ, ಝಲಿ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಚಕಾರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ ಮಃ ಎಂಬುದೂ ಸಂಬದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಃ ನಃ ಎರಡೂ ಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಅಪದಾಂತವಾದ (ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ) ನಕಾರ ಮಕಾರಗಳಿಗೆ ಝಲ್ ವರ್ಣಪರವಾದಾಗ ಅನುಸ್ವಾರ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಶಾಂಸಿ. ಯಶಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಸ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ. ದೀರ್ಘ. ಯಶಾನ್+ಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರ ಪದಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಾದೇಶ. ಯಶಾಂಸಿ. ಆಕ್ರಂಸ್ಯತೇ. ಆಙ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಕ್ರಮುಧಾತು. ಲೃಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಆಕ್ರಮ್+ಸ್ಯತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪದಮಧ್ಯವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಕ್ರಂಸ್ಯತೇ. ಝಲಿಕಿಮ್ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಝಲ್ ಪರವಾದಾಗ ಅನುಸ್ವಾರವೆಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಏಕೆ ? ಅಪದಾಂತವಾದ ನಕಾರಮಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನುಸ್ವಾರವೆಂದರೆ ದೋಷವೇನು ? ಮನ್ಯತೇ. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಝಲಿಯೆಂದು ನಿಮಿತ್ತ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಪದಾಂತವಾದರೂ (ಮನ್+ಯತೇ) ಯಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೭೯. ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ ॥ ೮-೪-೫೮ ॥

ಸ್ಪಷ್ಟಮ್ । ಶಾನ್ತಃ ॥

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಯಯಿ ಸಪ್ತಮೀ. ಅನುವೃತ್ತ್ಯಾದಿಕ್ಲೇಶವಿಲ್ಲದಿದ್ದುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಮ್ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಯಯ್ ವರ್ಣಪರವಾದರೆ ಪರಸವರ್ಣ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಾನ್ತಃ. ಶಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘ. ಶಾಮ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಯಯ್ನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ತಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ತಕಾರದ ಸವರ್ಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ನಾಸಿಕಾಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ

"ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ನಾಸಿಕಾಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯವಿರುವ ತಕಾರದ ಸವರ್ಣವಾದ ನಕಾರ ಬಂದರೆ ಶಾನ್ತಃ=ಶಾನ್ತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ವಿಕಲ್ಪಪರಸವರ್ಣವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೮೦. ವಾ ಪದಾನ್ತಸ್ಯ ॥ ೮-೪-೫೯ ॥

ತ್ವಙ್ಕರೋಷಿ । ತ್ವಂ ಕರೋಷಿ ॥

ವಾ, ಪದಾಂತಸ್ಯ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಪದಾಂತವಾದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಯಯ್ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪರಸವರ್ಣ, ತ್ವಮ್+ಕರೋಷಿ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮೊದಲು ಮಕಾರಕ್ಕೆ (ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ) ಅನುಸ್ವಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಕಾರರೂಪ ಯಯ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದರೆ ಙಕಾರ (ಅನುನಾಸಿಕ) ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವಙ್ಕರೋಷಿ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅನುಸ್ವಾರವೇ ಇರುತ್ತದೆ. ತ್ವಂಕರೋಷಿ.

(ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೮೧. ಹೇ ಮಪರೇ ವಾ ॥ ೮-೩-೨೬ ॥

ಮಪರೇ ಹಕಾರೇ ಪರೇ ಮಸ್ಯ ಮೋ ವಾ ॥ ಕಿಮ್ ಹ್ಮಲಯತಿ, ಕಿಂ ಹ್ಮಲಯತಿ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. । "ಮೋಽನುಸ್ವಾರ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಮಃ" ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದವೂ, "ಮೋರಾಜಿಸಮಃ ಕ್ವೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಮಃ" ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಃ ಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ಮಪರಃ. ಮಕಾರವೇ ಪರವಾಗಿರುವುದು. ಹೇ ಸಪ್ತಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ಮಕಾರ ಪರವಾದ ಹಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಮಕಾರವೇ ಇರುವಾಗ ತಿರುಗಿ ಮಕಾರ ವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವುದು ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು ಹೇಳಿವೆ. ಕಿಮ್ + ಹ್ಮಲಯತಿ (ಏನನ್ನು ಅಲ್ಲಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ ?) ಇಲ್ಲಿ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಹಕಾರ ಪರವಾಗಿವೆ. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದರೆ ಕಿಂ ಹ್ಮಲಯತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಯವಲ ವಿಧಾಯಕ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ಯವಲಪರೇ ಯವಲಾ ವಾ ॥

ತ್ರಿಪದವಾರ್ತಿಕ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಯ, ವ, ಲ ಪರವಾಗಿರುವ ಹಕಾರಪರವಾದರೆ ಯವಲಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕಿಮ್‌+ಹ್ಯಃ. ಇಲ್ಲಿ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಪರವಾದ ಹಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಯಕಾರಾದೇಶ. ಮಕಾರದ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕ ಯಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿಯ್‌ ಹ್ಯಃ (ನಿನ್ನೆ ಏನು ?) ಯಕಾರ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಕಿಂ ಹ್ಯ: । ಕಿಮ್‌+ಹ್ವಲಯತಿ. ಇಲ್ಲಿ ವಕಾರಪರವಾದ ಹಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ವಕಾರ. ಕಿವ್ँ ಹ್ವಲಯತಿ, ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಕಿಂ ಹ್ವಲಯತಿ ಕಿಮ್‌+ಹ್ಲಾದಯತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಲಕಾರಪರವಾದ ಹಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವಾದ ಲಕಾರಾದೇಶ. ಕಿಲ್ँಹ್ಲಾದಯತಿ, ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದರೆ ಕಿಂ ಹ್ಲಾದಯತಿ (ಏನು ಸುಖಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ ?)

(ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೮೨. ನಪರೇ ನಃ ॥ ೮—೩—೨೭ ॥

ನಪರೇ ಹಕಾರೇ ಮಸ್ಯ ನೋವಾ ॥ ಕಿನ್ ಹ್ನುತೇ ; ಕಿಂ ಹ್ನುತೇ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಹೇ" ಪದವೂ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಮಃ" ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಃ ಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ನಪರಃ ತಸ್ಮಿನ್ ನಪರೇ. "ಹೇಮಪರೇ ವಾ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ನಕಾರವೇ ಪರವಾಗಿರುವ ಹಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿಮ್‌+ಹ್ನುತೇ. ಹ್ನು ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರಪರವಾದ ಹಕಾರವಿದೆ (ಹ್‌+ನು) ಆದುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಕಿನ್‌ಹ್ನುತೇ ॥ ಅದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಕಿಂ ಹ್ನುತೇ ॥ ಏನನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಮುಂದೆ ಟಕಾರ ಇತ್ಯಾದ ಕಕಾರ ಇತ್ಯಾದ ವರ್ಣವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವು ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವಯವಗಳಂತೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಆಗಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಬರುವುದಾದರೆ ಅವು ಆದ್ಯವಯವಾಗಿಯೇ ಅಂತಾವಯವಾಗಿಯೇ ಎಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಆದ್ಯಂತಾವಯವ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೮೪. ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ ॥ ೧-೧-೪೬ ॥

ಟಿತ್‌ಕಿತೌ ಯಸ್ಯೋಕ್ತೌ ತಸ್ಯ ಕ್ರಮಾದಾದ್ಯಂತಾವಯವೌ ಸ್ತಃ ||

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಆದಿಶ್ಚ ಅಂತಶ್ಚ ಆದ್ಯಂತೌ । ಟಶ್ಚ ಕ್‌ಚ ಟಕೌ । ಟಕೌ ಇತೌ ಯಯೋಸ್ತೌ ಟಕಿತೌ | ಟಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕ ವಾಗಿದೆ. ಟಕೌ ಎಂಬುದು ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ. ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪದವು ಪ್ರತ್ಯೇಕಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವು ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಇತ್ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಿತವಾದರೆ ಟಿತ್ ಕಿತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಟಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿರುವುದು, ಕಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿರುವುದು. "ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗಿವೆಯೋ ಅವುಗಳ" ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**. ಟಿತ್ ಕಿತ್ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗಿವೆಯೋ ಅವುಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿಯೂ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಟಿತ್ತಾದುದು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ, ಕಿತ್ತಾದುದು ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮಿತ್ರನಂತೆ ಹತ್ತಿರ ಬಂದು ಸೇರುವುದರಿಂದ ಇವು ಆಗಮಗಳು, ಸ್ಥಾನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಬರುವುದರಿಂದ ಶತ್ರುವಿನಂತೆ ಆದೇಶಗಳು ಈ ಟಿತ್‌ಕಿತ್‌ಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಕುಕ್ ಟುಕ್ ಆಗಮವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೮೫. ಙ್ಣೋಃ ಕುಕ್‌ಟುಕ್ ಶರಿ ॥ ೮—೩—೨೮ ॥

ವಾ ಸ್ತಃ ||

ಙ್ಣೋಃ ಕುಕ್‌ಟುಕ್, ಶರಿ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಕುಕ್‌ಚ ಟುಕ್‌ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಕುಕ್‌ಟುಕ್. ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಬರುತ್ತದೆ ಙ್ ಚ ಣ್ ಚ ಙ್ಣೌ ತಯೋಃ ಙ್ಣೋಃ. "ಹೇಮಪರೇ ವಾ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಶರಿ ಸಪ್ತಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**. ಙಕಾರಣಕಾರಗಳಿಗೆ ಶರ್ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕುಕ್ ಟುಕ್ ಆಗಮಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಯಥಾಸಂಖ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಙಕಾರಕ್ಕೆ ಕುಕ್ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ಟುಕ್ ಇವು ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ "ವಾಸ್ತಃ" (ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ) ಎಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾಙ್+ಷಷ್ಠಃ. ಇಲ್ಲಿ ಙಕಾರಕ್ಕೆ ಶರಿನ ಷಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಕುಕ್ ಆಗಮ. ಙಕಾರದ

ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಙ್ಕ್+ಷಷ್ಠಃ ಕಕಾರಷಕಾರಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಕ್ಷ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಙ್ಕ್ಷಷ್ಠಃ|| ಇಲ್ಲಿ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಖಕಾರ ಹೇಳುವ ವಾರ್ತಿಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ದ್ವಿತೀಯಾಕ್ಷರವಿಧಾಯಕವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ|| ಚಯೋ ದ್ವಿತೀಯಾಃ ಶರಿ ಪೌಷ್ಕರಸಾದೇರಿತಿ ವಾಚ್ಯಮ್ ||

ಪ್ರಾಙ್‌ಖ್ ಷಷ್ಠಃ, ಪ್ರಾಙ್ಷಷ್ಠಃ, ಪ್ರಾಙ್‌ಷಷ್ಠಃ| ಸುಗಣ್‌ಠ್ ಷಷ್ಠಃ, ಸುಗುಣ್‌ಟ್‌ಷಷ್ಠಃ | ಸುಗಣ್ ಷಷ್ಠಃ ||

ಆರು ಪದವುಳ್ಳ ವಾರ್ತಿಕ. ಪುಷ್ಕರಸದಃ, ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್, ಪೌಷ್ಕರಸಾದಿಃ. ಬಾಹ್ವಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಅಪತ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಞ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇವರೂ ಒಬ್ಬರು ವೈಯ್ಯಾಕರಣರು. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಚಯ್‌ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಘಟಕ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಶರ್‌ವರ್ಣ ಪರವಾದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ವರ್ಗದ ದ್ವಿತೀಯ ವರ್ಣಗಳು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ, ಹಿಂದೆ ಕುಕ್ ಆಗಮ ಬಂದಾಗ ಪ್ರಾಙ್ಕ್+ಷಷ್ಠಃ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಪೌಷ್ಕರಸಾದಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತದಂತೆ ದ್ವಿತೀಯವರ್ಣ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಙ್‌ಖ್‌ಷಷ್ಠಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಗಣ್+ಷಷ್ಠಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟುಕ್ ಆಗಮ ಬಂದರೆ ಸುಗಣ್‌ಟ್ + ಷಷ್ಠಃ ಎಂದಾಗ ಪೌಷ್ಕರಸಾದಿ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತದಂತೆ ದ್ವಿತೀಯಾಕ್ಷರ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸುಗಣ್‌ಠ್ ಷಷ್ಠಃ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕುಕ್ ಟುಕ್ ಆಗಮಗಳೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಙ್‌ಷಷ್ಠಃ. ಸುಗುಣ್‌ಷಷ್ಠಃ ಎಂದೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

(ಧುಡಾಗಮ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೮೫. ಡಃ ಸಿ ಧುಟ್ ॥ ೮-೩-೨೯ ॥

ಡಾತ್ಪರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಧುಡ್ವಾ | ಷಟ್‌ತ್ಸಂತಃ, ಷಟ್‌ಸಂತಃ ||

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಹೇ ಮಪರೇವಾ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಡಃ ಪಂಚಮೀ. ಸಿ ಸಪ್ತಮೀ. ಡಃ ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ "ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಡಕಾರದ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರ(ಪೂರ್ವ)ಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದೂ ಸಿ ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ "ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಕಾರದ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದೂ ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಎರಡಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ "ಉಭಯನಿರ್ದೇಶೇ ಪಂಚಮೀ ನಿರ್ದೇಶೋ ಬಲೀಯಾನ್" ಸಪ್ತಮೀ ಪಂಚಮೀ ಎರಡೂ ಒಂದೆಡೆ ಹೇಳಿದಾಗ

ಪಂಚಮೀ ನಿರ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವೆಂದರ್ಥ ಕೊಡುವ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪಂಚಮಿಗೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ. ಸಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ಡಕಾರದ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಧುಟ್ ಆಗನು ಬರುತ್ತದೆ. ಧುಟಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೋಸ್ಕರವಿದೆ. ಟಕಾರ "ಹಲಂತ್ಯಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಳಿಯುವುದು ಧ್ ಮಾತ್ರ.

ಉದಾ—ಷಡ್+ಸಂತಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಪರವಾಗಿದೆ. ಷಷ್ ಶಬ್ದ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವ ಬರುವುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಡಾಗಮ. ಇದು ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ "ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಡ್+ಧ್ ಸಂತಃ. ಇಲ್ಲಿ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರರೂಪ ಖರ್ ವರ್ಣಪರವಾದುದರಿಂದ "ಖರಿ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಷಡ್+ತ್ ಸಂತಃ. ಪುನಃ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರರೂಪ ಖರ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಷಟ್ ತ್ ಸಂತಃ, ಧುಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಷಡ್+ಸಂತಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಷಟ್ ಸಂತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಧುಡ್ವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೮೭. ನಶ್ಚ ॥ ೮-೩-೩೦ ॥

ನಾಂತಾತ್ಪರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಧುಡ್ವಾ ॥ ಸನ್ತ್ಸಃ, ಸನ್ಸಃ ॥

ನಃ ಚ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸಿ", "ಧುಟ್", "ಹೇಮಪರೇ ವಾ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ವಾ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತ್ಯವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ನಃ ಎಂಬ ಪಂಚಮ್ಯಂತ್ಯವು ವಿಶೇಷಣ. "ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ನಕಾರಾಂತ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಧುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್+ಸಃ. ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾದ ನಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಟ್ ಆಗಮ. ಸನ್+ಧ್ ಸಃ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಧಕಾರಕ್ಕೆ "ಖರಿ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಸನ್ ತ್ ಸಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಧುಡಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಹಾಗೇ ಇರುತ್ತದೆ ಸನ್ಸಃ. ಇರುವ ಅವನು ಎಂದರ್ಥ.

(ತುಗಾಗಮವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೮೮. ಶಿ ತುಕ್ ॥ ೮—೩—೩೧ ॥

ಪದಾಂತಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಶೇ ಪರೇ ತುಗ್ವಾ । ಸಞ್ಛಂಭುಃ, ಸಞ್ಚ್ಛಂಭುಃ। ಸಞ್ಚ್ಶಂಭುಃ । ಸಞ್ಶಂಭುಃ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ನಃ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಧಿಕೃತವಾದ "ಪದಸ್ಯ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. "ವಾ" ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪದಾಂತವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ತುಕ್ ಆಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಾಂತಪದಕ್ಕೆ ತುಕಾಗಮ ಎಂದು ಮೊದಲು ಲಬ್ಧವಾದರೂ "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪದಾಂತವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತುಕೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸನ್+ಶಂಭುಃ. ಇಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಪದಾಂತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಶಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ತುಕ್ ಆಗಮ. ತುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕಕಾರ "ಹಲಂತ್ಯಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ತ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ "ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸನ್‌ತ್+ಶಂಭುಃ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಈ ಚಕಾರವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಅದರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಞಕಾರಾದೇಶ. ಸಞ್ಚ್+ಶಂಭುಃ. ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರಝಯ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಶಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಕಾರರೂಪ ಅಟ್‌ಪರವಾದುದರಿಂದ "ಶಶ್ಛೋಟಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಛಕಾರಾದೇಶ. ಸಞ್ಚ್+ಛಂಭುಃ. ಇಲ್ಲಿ ಞಕಾರರೂಪ ಹಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಚಕಾರರೂಪ ಝರ್ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಸವರ್ಣವಾದ ಛಕಾರರೂಪ ಝರ್‌ವರ್ಣವಿರುವುದರಿಂದ "ಝರೋ ಝರಿಸವರ್ಣೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪ. ಸಞ್ಛಂಭುಃ. ಇದು ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸಞ್ಚ್ಛಂಭುಃ. "ಶಶ್ಛೋಟಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಛತ್ವವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅದೂ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸಞ್ಚ್ಶಂಭುಃ. "ಶಿ ತುಕ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ತುಗಾಗಮವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಶ್ಚುತ್ವಮಾತ್ರ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಞ್ಶಂಭುಃ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತುಕ್‌ಛತ್ವ, ಚಲೋಪರೂಪ ಮೂರು ಕಾರ್ಯಗಳೂ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನೇ ಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕರೂಪವಾಗಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಞಛೌ ಞಚಛಾ ಞಚಶಾ ಞಶಾವಿತಿ ಚತುಷ್ಟಯಂ ॥ ರೂಪಾಣಾಮಿಹ ತುಕ್‌ಛತ್ವಚಲೋಪಾನಾಂ ವಿಕಲ್ಪನಾತ್ ॥ ಮೂರು ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಬಂದರೆ ಞಛವರ್ಣಗಳೂ "ಝರೋಝರಿ ಸವರ್ಣೇ" ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಮೂರು ಞಚಛವರ್ಣಗಳೂ, "ಶಶ್ಛೋಟಿ" ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಞಚಶವರ್ಣಗಳೂ, ತುಕಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಞಶವರ್ಣ ಇರುತ್ತವೆ.

(ಙಮುಟಾಗಮವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

ಙಮೋ ಹ್ರಸ್ವಾದಚಿ ಙಮುಣ್ ನಿತ್ಯಮ್

|| ೮—೩—೩೨ ||

ಹ್ರಸ್ವಾತ್ಪರೋ ಯೋ ಙಮ್ ತದಂತಂ ಯತ್ಪದಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪರಸ್ಯಾಚೋ ಙಮುಟ್ । ಪ್ರತ್ಯಙ್ಙಾತ್ಮಾ । ಸುಗಣ್ಣೀಶಃ । ಸನ್ನಚ್ಯುತಃ ।।

ಙಮಃ, ಹ್ರಸ್ವಾತ್, ಅಚಿ, ಙಮುಟ್, ನಿತ್ಯಮ್ । ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಙಮ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ (ಙಣನ). ಇದು ಪಂಚಮೀ. "ಪದಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಅದು ಪಂಚಮ್ಯಂತ್ಯವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾದುದರಿಂದ ಪದಾತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಙಮಃ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. "ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತ ಲಾಭ. ಹ್ರಸ್ವಾತ್, ಪದಾತ್ ಎರಡೂ ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ "ತಸ್ಮಾದಿತಿ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಚಿ ಎಂದು ಸಪ್ತಮಿ ಯಿದ್ದರೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪಂಚಮ್ಯಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಙಮ್ (ಙ, ಣ, ನ) ಇದೆಯೋ ಅದೇ ಅಂತವಾದ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಚಿಗೆ ಙಮುಟ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಙಮುಟ್ ಟಿತ್ತಾಗಿದೆ. ಙಮ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಮೇಲೆ ಟಿತ್ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. "ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಮಿತ್ತ ಆಗಮಗಳಿಗೆ ಯಥಾ ಸಂಖ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಙಕಾರದ ಪರದ ಅಚಿಗೆ ಙಕಾರ, ಣಕಾರದ ಪರದ ಅಚಿಗೆ ಣಕಾರ, ನಕಾರಪರದ ಅಚಿಗೆ ನಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "ಹೇಮಪರೇ ವಾ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು ನಿತ್ಯಂ ಎಂದಿರು ತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತ್ಯಙ್+ಆತ್ಮಾ. ಇಲ್ಲಿ ಙಕಾರ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಅದು ನಿತ್ಯದ ಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಆಯೆಂಬ ಅಚ್ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಙಕಾರವು ಆದ್ಯವಯವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಙ್+ಙ್ ಆತ್ಮಾ= ಪ್ರತ್ಯಙ್ಙಾತ್ಮಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಗಣ್+ಈಶಃ. ಇಲ್ಲಿ ಉಕಾರರೂಪ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರ ದಲ್ಲಿ ಣಕಾರರೂಪ ಙಮ್ ಇದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಈಕಾರರೂಪ ಅಚಿಗೆ ಣಕಾರವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸುಗಣ್ಣೀಶಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸನ್+ಅಚ್ಯುತಃ ಅಕಾರ ರೂಪ ಹ್ರಸ್ವದ ಪರವಾಗಿ ನಕಾರವು ಪದಾಂತವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾರ ರೂಪ ಅಚ್ಚಿಗೆ ನಕಾರವು ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸನ್+ನ್ ಅಚ್ಯುತಃ ಸನ್ನಚ್ಯುತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ರುತ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೯೦. ಸಮಃ ಸುಟಿ ॥ ೮-೩-೫

ಸಮೋ ರುಃ ಸುಟಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಮಃ ಷಷ್ಠೀ. "ಮತುವಸೋ ರು ಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ರುಃ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಟಿ ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ "ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸುಟಿನ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸುಟ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಮಿಗೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಮಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವೆಂದಾಯಿತು. ಸಮ್+ಸ್ಕರ್ತಾ. ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಇದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತೃಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ. ಕರ್ತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತವೆ. "ಸಂಪರಿಭ್ಯಾಂ ಕರೋತೌ ಭೂಷಣೇ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸುವುದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಮಿನ (ಮತ್ತು ಪರಿ ಎಂಬುದರ) ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಟಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮ್+ಸ್‌ಕರ್ತಾ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸುಟ್ (ಸಕಾರ) ಬಂದುದರಿಂದ ಸಮಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ರುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸರ್‌ಸ್ಕರ್ತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಅನುನಾಸಿಕ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೯೧. ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವಾ ॥ ೮-೩-೨

ಅತ್ರ ರುಪ್ರಕರಣೇ ರೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾನುನಾಸಿಕೋ ವಾ ॥

ಅತ್ರ, ಅನುನಾಸಿಕಃ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ತು, ವಾ ॥ ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. "ಮತವಸೋರು ಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ. ಆಮೇಲೆ ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅತ್ರ ಅಂದರೆ (ಇಲ್ಲಿ) ಈ ರುಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ರುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರಗಳು ಎರಡು. ಒಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರ. ಇನ್ನೊಂದು "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಎಂಬುದು. ಅದು ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಸಾಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ರುವಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ತು ಸ್ಪಷ್ಟಾರ್ಥಕ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಈ ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ರುವಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅನುನಾ

ಸಿಕವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ + ಸ್ಕರ್ತಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ರೇಫದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ, ಅಕಾರವು ಅನುನಾಸಿಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಸँರ್ + ಸ್ಕರ್ತಾ. ಅನುನಾಸಿಕ ಬಾರದಿರುವಾಗ ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅನುಸ್ವಾರಾಗಮವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೯೨. ಅನುನಾಸಿಕಾತ್ಪರೋಽನುಸ್ವಾರಃ ॥ ೮-೩-೪ ॥

ಅನುನಾಸಿಕಂ ವಿಹಾಯ ರೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಮಾತ್ಪರೋಽನುಸ್ವಾರಾಗಮಃ ॥

ಅನುನಾಸಿಕಾತ್, ಪರಃ, ಅನುಸ್ವಾರಃ ॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಅನುನಾಸಿಕಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲ್ಯಬಂತಪದ ಲುಪ್ತವಾಗಿರುವಾಗ ಬಂದ ಪಂಚಮೀ. "ಪ್ರಾಸಾದಾತ್ ವೀಕ್ಷತೇ" ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಸಾದಮಾರುಹ್ಯ ವೀಕ್ಷತೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆರುಹ್ಯ (ಹತ್ತಿ) ಎಂಬುದು ಲೋಪಹೊಂದಿದೆ. ಆಗ ಪಂಚಮೀ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ ಇಲ್ಲಿ ವಿಹಾಯ (ಬಿಟ್ಟು) ಎಂಬ ಲ್ಯಬಂತವು ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮೀ ಬಂದಿದೆ. ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ಮಾಡದಿರುವಾಗ (ಬಿಟ್ಟು) ಎಂದರ್ಥ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ರುವಿನ ಪೂರ್ವದ ಪರವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವು ಮಧ್ಯೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಆಗಮವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅನುನಾಸಿಕ ಬಾರದಿರುವಾಗ ರುವಿನ ಪೂರ್ವಾಕ್ಷರದ ಪರವಾಗಿ ಅನುಸ್ವಾರವು ಆಗಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂರ್ + ಸ್ಕರ್ತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ರುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ವಿಸರ್ಗವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೯೩. ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ॥ ೮-೩-೧೫ ॥

ಖರಿ ಅವಸಾನೇ ಚ ಪದಾಂತಸ್ಯ ರೇಫಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗಃ ॥

ಖರವಸಾನಯೋಃ, ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ರೋ ರಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ರಃ" ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ರಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ರೇಫವೇ ಅಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೂ ಷಷ್ಠಿಯಾದುದರಿಂದ "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯವಾದುದು ರೇಫವೇ. ಖರವಸಾನಯೋಃ

ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನ. ಇದು ನಿಮಿತ್ತ, ಖರ್ ಚ ಅವಸಾನಂ ಚ ಖರವಸಾನೇ ತಯೋಃ, ಖರವಸಾನಯೋಃ. ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಖರ್, ಅವಸಾನವೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬರುತ್ತದೆ. "ವಿರಾಮೋಽವಸಾನಮ್" ಎಂದು ಮುಂದೆ ವರ್ಣಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಅವಸಾನವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಸರ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫವು ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಖರಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಸಕಾರವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಗ ಸಃ+ಸ್ಕರ್ತಾ. ಸಂಃ+ಸ್ಕರ್ತಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರವನ್ನು ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರವಿಧಾಯಕವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ ಸಂಪುಂಕಾನಾಂ ಸೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ ॥

ಸँಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ । ಸಂಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ ॥

ತ್ರಿಪದವಾರ್ತಿಕ. ಸಮ್ ಚ ಪುಮ್ ಚ ಕಾನ್ ಚ ಸಂಪುಂಕಾನಃ, ತೇಷಾಂ ಸಂಪುಂಕಾನಾಂ. ಸಮ್, ಪುಮ್, ಕಾನ್ ಇವುಗಳ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಸಮಿನ ವಿಸರ್ಗವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಆಗ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅನುನಾಸಿಕದ ರೂಪ ಸँಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ. ಅನುಸ್ವಾರದ ರೂಪ ಸಂಸ್ಸ್ಕರ್ತಾ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಹಲವು ರೂಪಗಳಾದರೂ ಬಾಲರಿಗೆ ದುರ್ಬೋಧವೆಂದು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ.

(ಪುಮಿಗೆ ರುತ್ವವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೯೪. ಪುಮಃ ಖಯ್ಯಮ್ಪರೇ ॥ ೮-೩-೬ ॥

ಅಮ್ಪರೇ ಖಯಿ ಪುಮೋ ರುಃ । ಪುँಸ್ಕೋಕಿಲಃ । ಪುಂಸ್ಕೋಕಿಲಃ ॥

ಪುಮಃ, ಖಯಿ, ಅಮ್ಪರೇ ॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ರುಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಮ್ ಪರೋ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ಅಮ್ಪರಃ. ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಇದು ಪರವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಖಯ್‌ಗೆ ಇದು ವಿಶೇಷಣ. ಸಪ್ತಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಅಮ್ ಪರವಾಗಿರುವ ಖಯ್ ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ. ಪುಮಃ ಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಮ್ ಪರವಾಗಿರುವ ಖಯ್ ಪರವಾಗಿರುವಾಗ ಪುಮಿಗೆ ರು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಷಷ್ಠಿಯಾದುದರಿಂದ "ಅಲೋಽಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪುಮಿನ ಅಂತ್ಯವಾದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಪುಮ್+ಕೋಕಿಲಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಖಯ್

ಕಕಾರ (ಕೋ) ಇದಕ್ಕೆ ಓ ರೂಪವಾದ (ಕ್+ಓ) ಅಮ್ ಪರವಾಗಿದೆ. ಅಮ್‌ಪರವಾದ ಖಯ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪುಮಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬಂದರೆ ಪುರ್+ ಕೋಕಿಲಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರುತ್ವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅನುನಾಸಿಕ, ಅನುಸ್ವಾರಗಳು ಬಂದರೆ ಪುँರ್+ಕೋಕಿಲಃ, ಪುಂರ್+ಕೋಕಿಲಃ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆಗ "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. "ಸಂಪುಂಕಾನಾಂ ಸೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ" ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ (ಪುಮ್ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ) ಬಂದಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಪುँಸ್‌ಕೋಕಿಲಃ, ಪುಂಸ್ಕೋಕಿಲಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗಂಡು ಕೋಗಿಲೆ ಎಂದರ್ಥ.

(ನಾಂತಪದಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೯೫. ನಶ್ಛವ್ಯಪ್ರಶಾನ್ ॥ ೮-೩-೭ ॥

ಅಮ್ಪರೇ ಛವಿ ನಾಂತಸ್ಯ ಪದಸ್ಯ ರುಃ, ನ ತು ಪ್ರಶಾನ್‌ಶಬ್ದಸ್ಯ ॥

ನಃ, ಛವಿ, ಅಪ್ರಶಾನ್॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಮ್ಪರೇ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಛವಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಪದಸ್ಯ ಅಧಿಕಾರ. "ನಃ" ಷಷ್ಠ್ಯಂತವು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ನಾಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. "ರುಃ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ಅಮ್ ಪರವಾದ ಛವ್ (ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ) ಪರವಾದಾಗ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ("ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪದದಕೊನೆಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.) ಪ್ರಶಾನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ರುತ್ವವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಶಾನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮ್ಪರ ಛವ್ ಪರವಾದರೂ ರುತ್ವವಿಲ್ಲ. ಚಕ್ರಿನ್+ತ್ರಾಯಸ್ವ ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾದ ನಕಾರವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ತಕಾರರೂಪ ಛವ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ರೇಫರೂಪ (ತ್+ರ್+ಆ) ಅಮ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಮ್ ಪರವಾದ ಛವ್ ಆಯಿತು. ಆಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವಬಂದರೆ ಚಕ್ರಿರ್+ತ್ರಾಯಸ್ವ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅತ್ರಾನುನಾಸಿಕಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ತು ವಾ". ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುನಾಸಿಕವೂ "ಅನುನಾಸಿಕಾತ್ಪರೋನುಸ್ವಾರಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರವೂ ಬಂದರೆ ಚಕ್ರಿँರ್+ತ್ರಾಯಸ್ವ, ಚಕ್ರಿಂರ್+ತ್ರಾಯಸ್ವ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ರೇಫಗಳಿಗೆ ವಿಸರ್ಗಬಂದಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಕಾರ ಹೇಳಲು ಬೇರೆ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದೆ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಸಮ್, ಪುಮ್, ಕಾನ್ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸತ್ವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೯೬. ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ ॥ ೮-೩-೩೪ ॥

ಖರಿ ॥ ಚಕ್ರೀಸ್ತ್ರಾಯಸ್ವ, ಚಕ್ರಿಂಸ್ತ್ರಾಯಸ್ವ । ಅಪ್ರಶಾನ್ ಕಿಮ್ ? ಪ್ರಶಾನ್ ತನೋತಿ । ಪದಸ್ಯೇತಿ ಕಿಮ್ ? ಹಂತಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅನುವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಖರಿ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಏಕದೇಶಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯವಿಲ್ಲವಾದರೂ ಒಂದುಕಡೆಮಾತ್ರ ಸ್ವರಿತಹೇಳಿದರೆ ಆಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಖರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ವರಿತತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ಖರ್ ಪರವಾದಾಗ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ತಕಾರರೂಪ ಖರ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರ ಬಂದರೆ ಚಕ್ರೀಸ್‌ತ್ರಾಯಸ್ವ, ಚಕ್ರಿಂಸ್‌ತ್ರಾಯಸ್ವ ಎಂದು ಎರಡುರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಶಾನ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಲ್ಲವೇಕೆ ? ಪ್ರಶಾನ್+ತನೋತಿ ನಿಷೇಧಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪದಾಂತನಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರರೂಪ ಅಮ್ ಪರವಾದ ತಕಾರರೂಪ ಛವ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ರುತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ, ಅದು ಇಷ್ಟವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ನಿಷೇಧಹೇಳಿದೆ. ಪದಸ್ಯ ಕಿಮ್ ? ಪದಾಂತವಾದ ನಕಾರವೆಂದುದು ಏಕೆ ? ಹನ್ತಿ. ಹನ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಲಟಿನಲ್ಲಿ ತಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದಾಗ ಹನ್+ತಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಛವ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ರುತ್ವಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಕಾರವು (ಪದಾಂತವಾಗದೆ) ಪದಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ರುತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ನ್ನಾನ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೯೭. ನ್ನಾನ್ ಪೇ ॥ ೮-೩-೧೦ ॥

ನ್ನಾನಿತ್ಯಸ್ಯ ರುರ್ವಾ ಪೇ ॥

ನ್ನಾನ್, ಪೇ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ನ್ನಾನ್ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕಪದ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದು ಇಲ್ಲಿ ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಂತಪದದ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠಿ ಹೇಗೆ ಬರುತ್ತದೆ ? ಅಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ನ್ನಾನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. ಅರ್ಥಪರವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ ಮೇಲೆ ತಿರುಗಿ ವಿಭಕ್ತಿಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ರು" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಉಭಯಥರ್ಕ್ಷು" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಉಭಯಥಾ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪೇ ಪಕಾರದ ಸಪ್ತಮೀರೂಪ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ನ್ನಾನ್ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ (ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ) ಪಕಾರಪರವಾದಾಗ ರುತ್ವವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ನ್ನಾನ್+ಪಾಹಿ. ಇಲ್ಲಿ ಪಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ನ್ನಾನ್ ಎಂಬುದರ ಕೊನೆಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬಂದರೆ

ನ್ವಾರ್+ಪಾಹಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನುನಾಸಿಕ, ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದರೆ ನ್ವಾँರ್+ಪಾಹಿ ನ್ವಾಂರ್+ಪಾಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ "ಖರವಸಾನಯೋಃ ರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಬೇರೆ ಆದೇಶವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ᳵಕ ᳶಪವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೯೮. ಕುಪ್ವೋಃ ᳵಕ ᳶಪೌ ಚ ॥ ೮-೩-೩೭ ॥

ಕವರ್ಗೇ ಪವರ್ಗೇ ಚ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ᳵಕ ᳶಪೌ ಸ್ತಃ, ಚಾದ್ವಿಸರ್ಗಃ ॥ ನ್ವೄँᳶಪಾಹಿ, ನ್ವೄँಃ ಪಾಹಿ, ನ್ವೄಂᳶಪಾಹಿ, ನ್ವೄಂಃ ಪಾಹಿ । ನ್ವಾನ್ ಪಾಹಿ ॥

ಕುಪ್ವೋಃ, ᳵಕᳶಪೌ ಚ । ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಕುಶ್ಚ ಪುಶ್ಚ ಕುಪೂ, ತಯೋಃ ಕುಪ್ವೋಃ ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ವರ್ಗ ಗ್ರಹಣ. ಕವರ್ಗ, ಪವರ್ಗ ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಮಿತ್ತಾದೇಶಗಳಿಗೆ ಯಥಾಸಂಖ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಮವು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಕಾರವು ವಿಸರ್ಗವೂ ಬರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗ, ಪವರ್ಗಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯವೂ, ಉಪಧ್ಮಾನೀಯವೂ (ಕ್ರಮವಾಗಿ) ಬರುತ್ತವೆ. ಚಕಾರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದಾಯಿತು. ಕಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಅರ್ಧ ವಿಸರ್ಗ ಸದೃಶವಾದುದು ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯವೆಂದೂ, ಪಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಅರ್ಧ ವಿಸರ್ಗದಂತಿರುವುದು ಉಪಧ್ಮಾನೀಯವೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧ್ಮಾನೀಯಾದೇಶ ಬಂದರೆ ನ್ವೄँᳶಪಾಹಿ, ನ್ವೄಂᳶಪಾಹಿ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ವಿಸರ್ಗವೂ ಬರುವುದೆಂದುದರಿಂದ ನ್ವೄँಃ ಪಾಹಿ ನ್ವೄಂಃ ಪಾಹಿ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವೇ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ ನ್ವಾನ್ ಪಾಹಿ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

(ಆಮ್ರೇಡಿತ ಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೯೯. ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತಮ್ ॥ ೮-೧-೨ ॥

ದ್ವಿರುಕ್ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತಂ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ತಸ್ಯ, ಪರಂ, ಆಮ್ರೇಡಿತಮ್ । ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. "ಸರ್ವಸ್ಯ ದ್ವೇ" ಎಂದು

ಇದರ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರ. ತಸ್ಯಎಂಬುದು ಪೂರ್ವಪರಾಮರ್ಶಿಯಾದುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**–ಎಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೋ (ಎರಡುಬಾರಿ ಉಚ್ಚಾರಣೆ) ಅಲ್ಲಿ ಪರದರೂಪಕ್ಕೆ ಆಮ್ರೇಡಿತವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾನ್ ಕಾನ್ ಎಂದು ಎರಡುಸಲ ಉಚ್ಚಾರಿತವಾದಾಗ ಎರಡನೆಯ ಕಾನ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಮ್ರೇಡಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಕಾನಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೧೦. ಕಾನಾಮ್ರೇಡಿತೇ ॥ ೮-೩-೧೨ ॥

ಕಾನ್ನಕಾರಸ್ಯ ರುಃ ಸ್ಯಾದಾಮ್ರೇಡಿತೇ । ಕಾँಸ್ಕಾನ್, ಕಾಂಸ್ಕಾನ್ ॥

ಕಾನ್, ಆಮ್ರೇಡಿತೇ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಕಾನ್ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂತದ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ. "ರುಃ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**–ಕಾನಿಗೆ ಆಮ್ರೇಡಿತ ಪರವಾದಾಗ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಕಾನಿನ ಅಂತ್ಯದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕಾನ್+ಕಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಎರಡನೆಯಕಾನ್ ಆಮ್ರೇಡಿತ. ಇದು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಕಾನಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಕಾರ್+ಕಾನ್ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅನುನಾಸಿಕ, ಅನುಸ್ವಾರ. ಕಾँರ್+ಕಾನ್ ಕಾಂರ್+ಕಾನ್. "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಇದಕ್ಕೆ "ಕುಪ್ವೋ ᳵಕᳶಪೌಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ "ಸಂಪುಂಕಾನಾಂ ಸೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ" ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಕಾँಸ್ ಕಾನ್, ಕಾಂಸ್ಕಾನ್, ಎಂದು ಎರಡುರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ತುಗಾಗಮವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೧೧. ಛೇ ಚ ॥ ೬-೧-೭೩ ॥

ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಛೇ ತುಕ್ । ಶಿವಚ್ಛಾಯಾ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಛೇ ಛಕಾರದ ಸಪ್ತಮೀ. "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ" "ತುಕ್" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**.

ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ಛಕಾರಪರವಾದಾಗ ತುಗಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವಸ್ಯ ಛಾಯಾ ಶಿವಚ್ಛಾಯಾ. ಶಿವ+ಛಾಯಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ ಹ್ರಸ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ ಛಕಾರ ಪರವಾಗಿದೆ. ತುಕ್ ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ "ಆದ್ಯಂತೌ ಟಕಿತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ತ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಶಿವತ್+ಛಾಯಾ ಎಂದಾದಾಗ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಛಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ ಶಿವಚ್ಛಾಯಾ. ಶಿವನಕಾಂತಿ.

(ವಿಕಲ್ಪ ತುಗಾಗಮವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೦೨. ಪದಾಂತಾದ್ವಾ ॥ ೬-೧-೭೬ ॥

ದೀರ್ಘಾತ್ ಪದಾಂತಾಚ್ಛೇ ತುಗ್ ವಾ । ಲಕ್ಷ್ಮೀಚ್ಛಾಯಾ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಛಾಯಾ ॥

ಪದಾಂತಾತ್, ವಾ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ದೀರ್ಘಾತ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವೂ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಪಿತಿ ಕೃತಿ ತುಕ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ತುಕ್" "ಛೇಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಛೇ" ಪದಗಳೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ದೀರ್ಘಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದಾಂತಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಛಕಾರ ಪರವಾದಾಗ ತುಗಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದೀರ್ಘಾತ್ ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರವಾದ ಛಕಾರಕ್ಕೆ ತುಗಾಗಮವೆಂದರ್ಥವಾಗಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ಜ್ಞಾಪಕದಿಂದ ದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ತುಗೆಂದು ನಿರ್ಣೀತವಾಗಿದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾಃ ಛಾಯಾ, ಲಕ್ಷ್ಮೀಛಾಯಾ. ಇಲ್ಲಿ ಪದಾಂತವಾದ ದೀರ್ಘ ಈಕಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ಛಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ ಬಂದರೆ (ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಂತಾವಯವ) ಲಕ್ಷ್ಮೀತ್ ಛಾಯಾ. ಆಗ ಶ್ಚುತ್ವದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರಾದೇಶ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಚ್ಛಾಯಾ. ತುಗಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀಛಾಯಾ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ.

ಇತಿ ಹಲ್‌ಸಂಧಿಃ ॥

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹಲ್ (ವ್ಯಂಜನ) ಗಳಿಗೆ ಬರುವ ಸಂಧಿಯು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನುಮುಂದೆ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಬರುವ ಸಂಧಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ

॥ ಅಥ ವಿಸರ್ಗಸಂಧಿಃ ॥

(ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೦೩. ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ ॥ ೮-೩-೩೪ ॥

ಖರಿ ॥ ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಾತಾ ॥

ಇದು ಹಿಂದೆ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. (96 ಸೂ.) ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಬರುವ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಕರಣವಾದುದರಿಂದ ತಿರುಗಿ ಹೇಳಿದೆ. "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ (ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ) ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲೂ ಹೇಳಿದೆ. ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಕಾರಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾದುದರಿಂದ ಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುಸ್+ತ್ರಾತಾ "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾಂತವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ "ಖರವಸಾನಯೋಃ ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ವಿಷ್ಣುಃ ತ್ರಾತಾ. ಇಲ್ಲಿ ತಕಾರರೂಪ ಖರ್‌ಪರವಾದುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಾತಾ. ವಿಷ್ಣುವು ರಕ್ಷಕನು.

(ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೦೪. ವಾ ಶರಿ ॥ ೮-೩-೩೬ ॥

ಶರಿ ವಿಸರ್ಗಸ್ಯ ವಿಸರ್ಗೋ ವಾ ॥ ಹರಿಃ ಶೇತೇ, ಹರಿಶ್ಶೇತೇ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಶರ್ಪರೇ ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರ. ಇದರಿಂದ "ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ" ಎಂದು ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಶರಿ ಸಪ್ತಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವಿಧಾನಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹರಿಸ್+ಶೇತೇ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪದಾಂತಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಖರ್‌ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಹರಿಃ+ಶೇತೇ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಶರಿನ ಶಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಹರಿಸ್+ಶೇತೇ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುರಿಂದ "ಸ್ತೋಃಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಾದೇಶ. ಹರಿಶ್+ಶೇತೇ=ಹರಿಶ್ಶೇತೇ. ಎರಡುರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

(ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೦೫. ॥ ಸಸಜುಷೋಃರುಃ॥ ೮-೨-೬೬ ॥

ಪದಾಂತಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಸಜುಷಶ್ಚ ರುಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಸಸಜುಷೋಃ ರುಃ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಸಶ್ಚ ಸಜೂಶ್ಚ ಸಸಜುಷೌ ತಯೋಃ ಸಸಜುಷೋಃ. ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಸಜುಷ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಎಂದರ್ಥ. "ಪದಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ "ಸಸಜುಷೋಃ" ವಿಶೇಷಣ. "ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೂ ಸಜುಷ್ ಅಂತವಾದ ಪದಕ್ಕೂ ಎಂದರ್ಥ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದದ ಅಂತ್ಯ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಸಜುಷಿನ ಅಂತ್ಯಷಕಾರಕ್ಕೂ ಎಂದು ಫಲಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ರುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ "ಉಪದೇಶೇಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್" ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್‌ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ "ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪದಾಂತವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಸಜುಷ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೂ (ಷಕಾರಕ್ಕೆ) ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾಏಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಿವಸ್ ಇಲ್ಲಿ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸಕಾರಬಂದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಶಿವರ್. ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಚ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದ ಮುಂದೆ ಇರುವಾಗ (ಶಿವರ್+ಅರ್ಚ್ಯಃ) ಕಾರ್ಯಾಂತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ರುವಿಗೆ ಉಕಾರವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೦೬. ಅತೋ ರೋರಪ್ಲುತಾದಪ್ಲುತೇ ॥ ೬-೧-೧೧೩ ॥

ಅಪ್ಲುತಾದತಃ ಪರಸ್ಯ ರೋರುಃ ಸ್ಯಾದಪ್ಲುತೇಽತಿ ॥ ಶಿವೋಽರ್ಚ್ಯಃ॥

ಅತಃ, ರೋಃ, ಅಪ್ಲುತಾತ್, ಅಪ್ಲುತೇ ॥ ನಾಲ್ಕುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅತಃ ಪಂಚಮೀ. ತಪರಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾ ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಪ್ಲುತಾತ್ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಪ್ಲುತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ. ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರವೆಂದುದರಿಂದಲೇ ದೀರ್ಘಪ್ಲುತವ್ಯಾವೃತ್ತಿಯಾದರೂ ಲಕ್ಷ್ಯವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಈ ಕಾರ್ಯತಪ್ಪಿಸಲು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ರೋಃ ಷಷ್ಠೀ. "ಋತಉತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಉತ್" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಪರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಉಕಾರವೆಂದರ್ಥ. "ಏಙಃ ಪದಾಂತಾದತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅತಿ" ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಪ್ಲುತೇ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಪ್ಲುತವಾದ ಹ್ರಸ್ವಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರುವಿಗೆ ಅಪ್ಲುತವಾದ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರವು ಪರವಾದಾಗ ಉಕಾರಾದೇಶ

ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವರ್ + ಅರ್ಚ್ಯಃ. ಇಲ್ಲಿ ವಕಾರದಮೇಲೆ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರವಿದೆ, ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ರು ಬಂದಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರ (ಅರ್ಚ್ಯಃ) ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಉತ್ವ ಬಂದರೆ ಶಿವಉ+ಅರ್ಚ್ಯಃ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ "ಆದ್ಗುಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರೋಕಾರಗಳಿಗೆ ಓಕಾರರೂಪ ಗುಣವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವೋ+ಅರ್ಚ್ಯಃ. ಇಲ್ಲಿ ಪದದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏಙಿಗೆ (ಓ) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ "ಏಙಃ ಪದಾಂತಾದತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪವು ಓಕಾರಅಕಾರಗಳಿಗೆ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ "ಶಿವೋಽರ್ಚ್ಯಃ" ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿವನು ಪೂಜ್ಯನು.

(ಉತ್ವವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೦೭. ಹಶಿ ಚ ॥ ೬-೧-೧೧೪ ॥

ತಥಾ ॥ ಶಿವೋ ವಂದ್ಯಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅತಃ, ರೋಃ ಅಪ್ಲುತಾತ್" ಈ ಮೂರುಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಋತಉತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಉತ್" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಇಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ಹೇಳಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**— ಪ್ಲುತವಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರುವಿಗೆ ಹಶ್ (ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ) ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಿವಸ್+ವಂದ್ಯಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ. ಶಿವರ್+ವಂದ್ಯಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಪ್ಲುತವಾದ ಅಕಾರದಪರದಲ್ಲಿರುವ ರುವಿಗೆ ವಕಾರರೂಪ ಹಶ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಉಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಶಿವಉ+ವಂದ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಆದ್ಗುಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಶಿವೋ ವಂದ್ಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರುವಿಗೆ ಉತ್ವವೆಂದುದರಿಂದ "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದ ರುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಉತ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರುವ ರೇಫಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತರ್+ಗಚ್ಛ ಎಂಬಿವೇ ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ವಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಮುಂದೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

(ರುವಿಗೆ ಯಕಾರಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೦೮. ಭೋ ಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯೋಽಶಿ॥

॥ ೮-೩-೧೭ ॥

ಏತತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ರೋರ್ಯಾದೇಶೋಽಶಿ । ದೇವಾ ಇಹ, ದೇವಾಯಿಹ । ಭೋಸ್, ಭಗೋಸ್ ಅಘೋಸ್ ಇತಿ ಸಾಂತಾ ನಿಪಾತಾಃ । ತೇಷಾಂ ರೋರ್ಯತ್ವೇ ಕೃತೇ ॥

ಭೋ ಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ, ಯಃ, ಅಶಿ ॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಭೋಸ್ ಚ ಭಗೋಸ್‌ಚ ಅಘೋಸ್‌ಚ ಅಶ್ಚ ಭೋ ಭಗೋ ಅಃ, ಏತೇ ಪೂರ್ವೇ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ಭೋ ಭಗೋ ಅಪೂರ್ವಃ, ತಸ್ಯ. ಭೋ....ಪೂರ್ವಸ್ಯ. ದ್ವಂದ್ವದ ಮೇಲೆ ಪೂರ್ವ ಶಬ್ದ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯ ಮಾಡಿದರೆ ಭೋ ಪೂರ್ವವಾದ ಭಗೋ ಪೂರ್ವವಾದ, ಅಘೋ ಪೂರ್ವವಾದ ಅವರ್ಣ ಪೂರ್ವವಾದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ರುವಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಅವರ್ಣವೆಂದುದರಿಂದ "ಅಣುದಿತ್ಸವರ್ಣಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರದ ಹದಿನೆಂಟು ಭೇದಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**–ಭೋ ಪೂರ್ವವಾದ ಭಗೋ ಪೂರ್ವವಾದ, ಅಘೋ ಪೂರ್ವವಾದ ಅವರ್ಣ ಪೂರ್ವವಾದ ರುವಿಗೆ ಅಶ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಉದಾಹರಣೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ದೇವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ದೇವಾಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ. ದೇವಾರ್+ಇಹ ಎಂದಿರುವಾಗ ರುವಿಗೆ ಅಶಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಇಕಾರ ಪರವಾಗಿದೆ. ರುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಕಾರವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಯತ್ವ ಬಂದರೆ ದೇವಾಯ್+ಇಹ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರ ಪೂರ್ವವಾದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರರೂಪ ಅಶ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ "ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ದೇವಾ ಇಹ. ಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ದೇವಾಯಿಹ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭೋಸ್, ಭಗೋಸ್, ಅಘೋಸ್, ಈ ಮೂರೂ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ನಿಪಾತಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ ಮಾಡಿದರೆ ಭೋರ್, ಭಗೋರ್, ಅಘೋರ್, ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ದೇವಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಪರವಾದಾಗ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯತ್ವಮಾಡಿದರೆ ಭೋಯ್ ದೇವಾಃ, ಭಗೋಯ್+ದೇವಾಃ, ಅಘೋಯ್+ದೇವಾಃ ಎಂದು ರೂಪವಾದಾಗ ಆ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೮೯. ಹಲಿ ಸರ್ವೇಷಾಮ್ ॥ ೮-೩-೨೨ ॥

ಭೋ ಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾದ್ಧಲಿ ॥ ಭೋ ದೇವಾಃ । ಭಗೋ ನಮಸ್ತೇ । ಅಘೋ ಯಾಹಿ ॥

ಹಲಿ, ಸರ್ವೇಷಾಮ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭೋ ಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ವ್ಯೋರ್ಲಘು ಪ್ರಯತ್ನತರಃ ಶಾಕಟಾಯನಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಯಸ್ಯ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತಿ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅನುವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲ. "ಲೋಪಃ ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಂದ "ಲೋಪಃ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಹಿಂದೆ ಆಯಾಯ ಋಷಿಗಳ ಮತದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಮತದಿಂದಲೂ ಲೋಪವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು "ಸರ್ವೇಷಾಂ" ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ಭೋ, ಭಗೋ, ಅಘೋ, ಅಪೂರ್ವವಾದ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಹಲ್ (ವ್ಯಂಜನ) ಪರವಾದಾಗ ಎಲ್ಲರ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಭೋಯ್ + ದೇವಾಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಭೋಪೂರ್ವವಾಗಿರುವ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರ ರೂಪಹಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಭೋ ದೇವಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಭಗೋ ನಮಸ್ತೇ, ಅಘೋ ಯಾಹಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಯಕಾರಲೋಪ ಬಂದಿದೆ.

(ರೇಫಾದೇಶವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೧೦. ರೋಽಸುಪಿ ॥ ೮-೨-೬೯ ॥

ಅಹ್ನೋ ರೇಫಾದೇಶೋ ನ ತು ಸುಪಿ । ಅಹರಹಃ । ಅಹರ್ಗಣಃ ॥

ರಃ, ಅಸುಪಿ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಅಹನ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿ ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. ನ ಸುಪ್, ಅಸುಪ್, ತಸ್ಮಿನ್. ಅಸುಪಿ. ಸುಪ್ ನಾಮವಿಭಕ್ತಿ. ಇದು ಪರದಲ್ಲಿರಬಾರದು ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಹನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ರೇಫಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಿಧಾನ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ "ಅಲೋಽಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಅಹನ್ + ಅಹನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಹನ್ ಶಬ್ದ ಸುಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಾದೇಶ. ಅಹರ್ + ಅಹನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಹನ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗ. ಅಹರಹಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫ ಹೇಳದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದ ನಕಾರಕ್ಕೂ "ಅಹನ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ರುತ್ವಕ್ಕೂ ರೇಫಾದೇಶಕ್ಕೂ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದೆ. ರುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇತ್ ಆಗಿದೆ. ರುತ್ವ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಅಪೂರ್ವವಾದುದರಿಂದ "ಭೋಗ ಭಗೋ....ಶಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಕೇವಲ ರೇಫ ಹೇಳಿದರೆ ಈ ಉತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಉಕಾರಾನು ಬಂಧ

ವಿಲ್ಲ. ಅಹ್ನಾಂ ಗಣಃ ಅಹರ್ಗಣಃ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಹನ್+ಗಣಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಪ್‌ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ರು ಅಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ "ಹಶಿ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

(ರೇಫಲೋಪವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೧೧. ರೋ ರಿ ॥ ೮-೩-೧೪ ॥

॥ ರೇಫಸ್ಯ ರೇಫೇ ಪರೇ ಲೋಪಃ । ॥

ರಃ, ರಿ, ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಡೋ ಢೇ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಲೋಪಃ" ಪದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ರಃ ಷಷ್ಠೀ. ರಿ ಸಪ್ತಮೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**–ರೇಫಕ್ಕೆ ರೇಫ ಪರವಾದರೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುನರ್+ರಮತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ ರೇಫ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಪುನ ರಮತೇ. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

೧೧೨. ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ ॥ ೬-೩-೧೧೧ ॥

ಢರೇಫಯೋರ್ಲೋಪನಿಮಿತ್ತಯೋಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಣೋ ದೀರ್ಘಃ। ಪುನಾ ರಮತೇ। ಹರೀ ರಮ್ಯಃ। ಶಂಭೂ ರಾಜತೇ। ಅಣಃ ಕಿಮ್? ತೃಢಃ, ವೃಢಃ। ಮನಸ್‌ರಥ ಇತ್ಯತ್ರ ರುತ್ವೇ ಕೃತೇ ಹಶಿಚೇತ್ಯುತ್ವೇ ರೋರೀತಿ ಲೋಪೇ ಚ ಪ್ರಾಪ್ತೇ॥

ಢ್ರಲೋಪೇ, ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ದೀರ್ಘಃ, ಅಣಃ, ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಢ್‌ಚ ರೇಫಶ್ಚ ಢ್ರೌ, ತೌ ಲೋಪಯತೀತಿ ಢ್ರಲೋಪಃ। ಢಕಾರವನ್ನೂ ರೇಫವನ್ನೂ ಲೋಪಮಾಡುವುದು ಯಾವುದೋ ಅದು ಢ್ರಲೋಪವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಢಲೋಪ, ರೇಫ ಲೋಪನಿಮಿತ್ತವೆಂದು ಫಲಿತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಢೊ ಢೇ ಲೋಪಃ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರಪರವಾದಾಗ ಲೋಪಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಢಲೋಪನಿಮಿತ್ತ ಢಕಾರವೇ, ಹಾಗೇ ರೇಫ ಲೋಪನಿಮಿತ್ತ ರೇಫವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**–ಢಮತ್ತು ರೇಫಗಳ ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದದ್ದು (ಢಕಾರ, ರೇಫ) ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಣಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪುನ+ರಮತೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫವನ್ನು ಲೋಪ ಮಾಡಿದ ರೇಫವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಣ್ ಎಂದರೆ ನಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಪುನಾರಮತೇ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಣಿನಲ್ಲಿ ಅ ಇ ಉ

ಸೇರುವುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹರೀ ರಮ್ಯಃ. ಹರಿಸ್+ರಮ್ಯಃ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ. ಹರಿರ್+ರಮ್ಯಃ ಇಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ರೇಫ ಪರವಾದುದರಿಂದ "ರೋರಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರೇಫಲೋಪಮಾಡಿದ ರೇಫವು ಪರವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಆದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಹರೀ ರಮ್ಯಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉಕ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಶಂಭುಸ್+ರಾಜತೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಣ್ ಆದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಶಂಭೂ ರಾಜತೇ. ಅಣಃ ಕಿಮ್? ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಢಲೋಪ ರೇಫ ಲೋಪಮಾಡಿರುವ ವರ್ಣಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ವೆಂದರೆ ದೋಷವೇನು. ಪೂರ್ವದ ಅಣ್‌ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವೆಂದುದೇಕೆ? ಅಂದರೆ, ವೃಢತೃಢಃ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ತೃಹೂ ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ತೃಹ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹೋಢಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರಾದೇಶ. ತೃಢ್+ತ. ಝಷ್‌ವರ್ಣದ ಪರದಲ್ಲಿ ತಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ "ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ. ತೃಢ್+ಧ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಷ್ಟುನಾ ಷ್ಟುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಷ್ಟುತ್ವದಿಂದ ಢಕಾರಾದೇಶ. ತೃಢ್+ಢ "ಢೋಢೇ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇಲ್ಲಿ ಢಲೋಪಮಾಡಿದ ಢಕಾರ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಅಣಃ ಎಂದು ಹೇಳದಿದ್ದರೆ ಋಕಾರಕ್ಕೂ ದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಣ್ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಋಕಾರ ಅಣಿನಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ತೃಢಃ ಎಂದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವೃಹೂ ಉದ್ಯಮನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಪರವಾದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಢತ್ವ, ಧತ್ವ, ಷ್ಟುತ್ವ, ಢಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ವೃಢಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಣಿಗೆ ದೀರ್ಘವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಮನಸ್+ರಥಃ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಮನರ್+ರಥಃ ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ರು ಇದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಹಶ್‌ರೂಪವಾದ ರೇಫ ಪರವಾದುದರಿಂದ "ಹಶಿ ಚ", ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುವಿಗೆ ಉತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ರೇಫಕ್ಕೆ ರೇಫಪರವಾದುದರಿಂದ "ರೋರಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ರೇಫಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳೂ ಒಂದೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಎರಡೂ ಸಮಬಲವುಳ್ಳವುಗಳು. ಆವಾಗ ಯಾವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ವಿವಾದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಯಾಮಕಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳು ಒಂದು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದಾಗ ಪರಸೂತ್ರ ನಿಯಮ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

೧೧೩. ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್ ॥ ೧-೪-೨ ॥

ತುಲ್ಯಬಲವಿರೋಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ । ಇತಿ ಲೋಪೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ॥ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮಿತಿ ರೋರೀತ್ಯಸ್ಯ ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾದುತ್ವಮೇವ । ಮನೋರಥಃ ॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವಿಪ್ರತಿಷೇಧವೆಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವೆಂದರ್ಥ. ವಿರೋಧವು ಸಾಮಾನ್ಯ, ಸಮಾನ ಬಲವುಳ್ಳವರಿಗೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾನ ಬಲವುಳ್ಳವುಗಳು ಎಂದರೆ ಎರಡು ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚರಿತಾರ್ಥಗಳಾಗಿ (ಸಾಫಲ್ಯ ಹೊಂದಿ) ಒಂದು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.** ತುಲ್ಯ ಬಲವಿರುವಾಗ ಪರಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಶಾಸ್ತ್ರವೇ ಪ್ರಬಲವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ " ರೋ ರಿ " ಸೂತ್ರವು ಹರೀ ರಮ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಚರಿತಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. " ಹಶಿ ಚ " ಸೂತ್ರವೂ ದೇವೋ ವಂದ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಫಲ್ಯ ಹೊಂದಿ ಇಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸೂತ್ರ " ರೋ ರಿ " ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರ. "ಹಶಿ ಚ" ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರ. ಆದುದರಿಂದ " ರೋರಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫ ಲೋಪವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿ ಮನರಥ ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ " ರೋ ರಿ " ಸೂತ್ರವು ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಆಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪಮಾಡಿದರೂ ಲೋಪಬಂದಿರುವುದು " ಹಶಿ ಚ " ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಗೊತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ. " ಪೂರ್ವತ್ರಾ-ಸಿದ್ಧಮ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ತ್ರಿಪಾದಿಯು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ತ್ರಿಪಾದಿ ಇದೆಯೆಂಬ ಜ್ಞಾನವೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ " ಹಶಿಚ " ಸೂತ್ರವು ಅಲ್ಲಿ ರೇಫ ಇದೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿದಿರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ವ ಬಂದರೆ ಮನ ಉ+ರಥಃ ಎಂದಿರುವಾಗ " ಆದ್ಗುಣಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಓಕಾರ ಗುಣ ಬಂದರೆ ಮನೋರಥಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸುಲೋಪ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೧೪. ಏತತ್ತದೋಃ ಸುಲೋಪೋಽಕೋರನಞ್ ಸಮಾಸೇ ಹಲಿ ॥ ೬-೧-೧೩೨ ॥

ಅಕಕಾರಯೋರೇತತ್ತದೋರ್ಯಃ ಸುಸ್ತಸ್ಯ ಲೋಪೋ ಹಲಿ ನ ತು ನಞ್ ಸಮಾಸೇ । ಏಷ ವಿಷ್ಣುಃ । ಸ ಶಂಭುಃ । ಅಕೋಃ ಕಿಮ್ ?

ವಿಷಕೋ ರುದ್ರಃ । ಅನಞ್ಸಮಾಸೇ ಕಿಮ್ ? ಅಸಃ ಶಿವಃ । ಹಲಿ ಕಿಮ್ ? ಏಷೋಽತ್ರ ॥

ಏತತ್ತದೋಃ, ಸು, ಲೋಪಃ, ಅಕೋಃ, ಅನಞ್ಸಮಾಸೇ, ಹಲಿ ॥ ಆರು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಸು ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ. ಸುವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಏತಚ್ಚ ತಚ್ಚ ಏತತ್ತದೌ ತಯೋಃ ಏತತ್ತದೋಃ. ಸು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಏತತ್ತದೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಅವಿದ್ಯಮಾನಃ ಕಕಾರಃ ಯಯೋಸ್ತೌ ಅಕೌ, ತಯೋಃ ಅಕೋಃ, ನನಞ್ಸಮಾಸಃ ಅನಞ್ಸಮಾಸಃ, ತಸ್ಮಿನ್ ಅನಞ್ಸಮಾಸೇ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**–ಕಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವ ಏತದ್ ತದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಸುವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಹಲ್ ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ನಞ್ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಈ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಉದಾ-ಏಷ ವಿಷ್ಣುಃ. ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ. “ ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ. “ ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವನಂತ್ಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. “ ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ಏಷಸ್ + ವಿಷ್ಣುಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏತಚ್ಛಬ್ದಸಂಬಂಧಿ ಸುವಿಗೆ ವಕಾರರೂಪ ಹಲ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಏಷ ವಿಷ್ಣುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ತಚ್ಛಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮಾಡಿದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಸಸ್ + ಶಂಭುಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಸ ಶಂಭುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. “ಅಕೋಃ ಕಿಮ್ ? ” ದಳಕೃತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕಕಾರರಹಿತವಾದ ಏತತ್ತಚ್ಛಬ್ದವೆಂದುದೇಕೆ ? ಕೇವಲ ಏತತ್ತಚ್ಛಬ್ದಗಳಿಗೆ ಎಂದಿದ್ದರೆ “ ಏಷಕೋಽರುದ್ರಃ ” ಇಲ್ಲಿಯೂ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಏತದ್ ಶಬ್ದ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ “ ಅವ್ಯಯಸರ್ವನಾಮ್ನಾಮಕಚ್ ಪ್ರಾಕ್ ಟೇಃ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿಯ ಮೊದಲು ಅಕಚ್ ಆಗಮಬರುತ್ತದೆ. ಏತದ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಟಿ ಅದ್. ಇದರ ಹಿಂದೆ ಅಕಚ್ (ಅಕ್) ಬಂದರೆ ಏತಕದ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಕಾರಬಂದರೂ ಅದು ಏತಚ್ಛಬ್ದವೆಂದೇ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕಾರ್ಯಬಂದು ಏಷಕಸ್ + ರುದ್ರಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಲೋಪವನ್ನು ಬಾರದಂತೆ ಮಾಡಲು ಕಕಾರರಹಿತವಾದ ಏತತ್ತಚ್ಛಬ್ದಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ “ ಸಸಜುಷೋರುಃ ” ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ. ಅದಕ್ಕೆ ಹಶ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ “ ಹಶಿ ಚ ” ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ವ. ಏಷಕ + ಉ + ರುದ್ರಃ । ಗುಣ ಬಂದರೆ ಏಷಕೋರುದ್ರಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಞ್ಸಮಾಸೇ ಕಿಮ್ ? ನಞ್ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದುದು ಏಕೆ ? ಅಸಃ ಶಿವಃ ಇಲ್ಲಿ ಸುಲೋಪ ಬಾರದಿರಲು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ನ ಸಃ ಅಸಃ. ಇದು ನಞ್ಸಮಾಸ. ಅಸಸ್ + ಶಿವಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅಸಃ ಶಿವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಿ ಕಿಮ್ ? ಹಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಲೋಪವೆಂದುದೇಕೆ?

ಅಚ್‌ಪರವಾದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಷಸ್+ಅತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಅಚ್ ಪರವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವಬಂದರೆ ಏಷರ್+ಅತ್ರ. ಅಕಾರ ಪೂರ್ವವಾದ ರುವಿಗೆ ಅಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ "ಅತೋರೋ......ತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವ. ಅಕಾರ ಉಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ. ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಪರವಾದುದರಿಂದ "ಏಙಃ ಪದಾಂತಾದತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಾದೇಶ. ಏಷೋऽತ್ರ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

(ತಚ್ಛಬ್ದದ ಸುಲೋಪವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೧೫. ಸೋऽಚಿ ಲೋಪೇ ಚೇತ್ಪಾದಪೂರಣಮ್ । ೬-೧-೧೩೪ ॥

ಸ ಇತ್ಯಸ್ಯ ಸೋರ್ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾದಚಿ ಪಾದಶ್ಚೇಲ್ಲೋಪೇ ಸತ್ಯೇವ ಪೂರ್ಯೇತ । ಸೇಮಾಮವಿಡ್ಢಿ ಪ್ರಭೃತಿಮ್ । ಸೈಷ ದಾಶರಥೀ ರಾಮಃ ॥

ಸಃ, ಅಚಿ, ಲೋಪೇ, ಚೇತ್, ಪಾದಪೂರಣಮ್ । ಪಂಚಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದು ಲೋಪ ವಾಗಿದೆ. ಲುಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕ ಪದ. ಸುಲೋಪಃ ಎಂದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಚ್ ನಿಮಿತ್ತ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ತಚ್ಛಬ್ದದ ಸು ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅಚ್ ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಲೋಪ ಮಾಡಿದರೇ (ಶ್ಲೋಕಾದಿಗಳ) ಪಾದಪೂರ್ತಿಯಾಗುತ್ತೆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಲೋಪ. ಹಾಗಿಲ್ಲವಾದರೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಸೇಮಾಮವಿಡ್ಢಿ ಪ್ರಭೃತಿಮ್" ಇದು ವೇದದ ಋಕ್ಕಿನ ಒಂದು ಪಾದ. ಸಸ್+ಇಮಾಮವಿಡ್ಢಿ ಪ್ರಭೃತಿಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪಮಾಡಿದರೆ ಪಾದ ಸರಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಸ+ಇಮಾ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ. ಲೋಪ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಸುವಿಗೆ ರುತ್ವಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಯತ್ವ ಲೋಪಬಂದು "ಸ ಇಮಾ......ತಿಮ್" ಎಂದು ರೂಪವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಒಂದು ವರ್ಣ ಹೆಚ್ಚಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಲೋಪ ಮಾಡಲೇಬೇಕು. ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಲೋಪವಿದೆಯೆಂದು ತೋರಿಸಲು ಶ್ಲೋಕಪಾದವನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. "ಸೈಷ ದಾಶರಥೀ ರಾಮಃ" ಸಸ್+ಏಷ ದಾಶರಥೀ ರಾಮಃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುಲೋಪ ಬಂದರೆ ವೃದ್ಧಿ ಸಂಧಿ. ಸೈಷ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬಂದರೇ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದು ಒಂದಕ್ಷರ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಲೋಪಬಾರದಿದ್ದರೆ ರುತ್ವ ಯತ್ವ,

ಯಲೋಪ ಬಂದು ಸ ಏಷ ಎಂದಾಗುವುದರಿಂದ ಒಂದಕ್ಷರ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಛಂದೋಭಂಗ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಲೋಪಮಾಡಿದೆ.

॥ ಇತಿ ವಿಸರ್ಗಸಂಧಿಃ ॥

—: ಶ್ರೀ :—

ಈ ರೀತಿ ಪಂಚಸಂಧಿಗಳು ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿವೆ. ಪಂಚಸಂಧಿಗಳು, ಅಚ್‌ಸಂಧಿ (ಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಸಂಧಿ) ಹಲ್‌ಸಂಧಿ. (ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ವಿಹಿತ ವಾದ ಸಂಧಿ) ವಿಸರ್ಗಸಂಧಿ. (ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೇಳಿರುವ ಕಾರ್ಯ) ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಸಂಧಿ. ಸ್ವಾದಿಸಂಧಿ. (ಸುವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಹೇಳಿದಸಂಧಿ) ಹೀಗೆ ವಿಭಾಗವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

॥ ಪಾಣಿನಯೇ ನಮಃ ॥

———

ಸೂಚನೆ

ಮೋ ರಾಜಿ ಸಮಃ ಕ್ವೌ ॥ ೮—೩—೨೫ ॥

ಕ್ವಿಬಂತೇ ರಾಜತೌ ಪರೇ ಸಮೋ ಮಸ್ಯ ಮ ಏವ ಸ್ಯಾತ್ । ಸಮ್ರಾಟ್ ॥

ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ರಾಜಿ ಎಂಬುದು ಇಗಂತದಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಧಾತು. ಕ್ವಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದು ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ಕ್ವಿಬಂತ ವಾದ ರಾಜೃಧಾತುವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಮಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಸಮ್+ರಾಟ್. "ಮೋಽನುಸ್ವಾರಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಮಕಾರ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಹಾಗೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸಮ್ರಾಟ್. (ಚಕ್ರವರ್ತಿ). ಹಲಂತದಲ್ಲಿ ಇದು 77ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಹೋದುದರಿಂದ 81ನೆಯ ಸೂತ್ರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

———

ಅಥ ಅಜಂತಪುಲ್ಲಿಂಗಪ್ರಕರಣಮ್ ॥

ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವೆಂದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮೂರುಲಿಂಗಗಳಿವೆ. ಈಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಎರಡುವಿಭಾಗವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಜಂತಶಬ್ದ, ಹಲಂತಶಬ್ದ. ಲಿಂಗವಿಭಾಗಮೊಡನೆ ಹೇಳಿದರೆ ಆರುರೀತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಮೊದಲು ಅಜಂತಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞಾವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೧೬. ಅರ್ಥವದಧಾತುರಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್

॥ ೧-೨-೪೫ ॥

ಧಾತುಂ ಪ್ರತ್ಯಯಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಂ ಚ ವರ್ಜಯಿತ್ವಾ ಅರ್ಥವಚ್ಛಬ್ದಸ್ವರೂಪಂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಂ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಅರ್ಥವತ್, ಅಧಾತುಃ, ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್ ॥ ನಾಲ್ಕುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅರ್ಥಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಅರ್ಥವತ್. "ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪಂ" ಎಂದು ವಿಶೇಷ್ಯವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನ ಧಾತುಃ ಅಧಾತುಃ ಕ್ರಿಯಾಪದವಲ್ಲದಿರುವುದು. ನ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ ಪ್ರತ್ಯಯವಲ್ಲದಿರುವುದು. ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ ಎಂಬುದು ಆವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪದದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವೆಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಲ್ಲದಿರುವುದು, ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**— ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನೂ, ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ, ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆಂದರೆ ನಾಮಪದ. ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಾತುಃ ಎಂದು ಅದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೇ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ, (ಅಣ್, ಠಕ್) ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಿಗೂ (ರಾಮಃ, ಹರಿಂ ಮುಂತಾದವುಗಳು) ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೂ "ಅಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಎಂದು ನಿಷೇಧಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸದೇ ಇರುವ ಮೂಲಸ್ವರೂಪವೇನಿದೆಯೋ ಅದು ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ರಾಮ, ಗೋ, ಲಿಹ್ ಇವೇಮುಂತಾದವುಗಳು ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಇವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳು. ಈಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ವಿಭಾಜಿಸಿದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯಸಿಗುವುದಾದರೆ ಇವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆಗ ಮುಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಹಾಗೆ ವಿಭಾಜಿಸಲುಬಾರದ ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನಶಬ್ದಗಳು ಡಿತ್ಥಮುಂತಾದವುಗಳು

ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಸುಬ್‌ವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು (ನಾಮದಪ್ರತ್ಯಯ) ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮೇಲೆ ವಿಧಿಸುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೧೭. ಕೃತ್ತದ್ಧಿತ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ॥ ೧-೨-೪೬ ॥

ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಾಂತಾ ಸಮಾಸಾಶ್ಚ ತಥಾ ಸ್ಯುಃ ॥

ಕೃತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಃ, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಕೃಚ್ಚ ತದ್ಧಿತಶ್ಚ ಸಮಾಸಶ್ಚ ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಃ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಂ" ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃತ್ ಧಾತುವಿನಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗುವ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತದ್ಧಿತ ನಾಮದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಾಗ ತದಂತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕೃದಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಮಾಸವೂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೃದಂತ ತದ್ಧಿಂತಾತಗಳು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಜಪುರುಷ ಇದು ಸಮಾಸ ಪದ. ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಲ್ಲ. ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದು ಏಕೆ? ಅಂದರ ನಿಯಮಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. "ಸಿದ್ಧೇಸತಿ ಆರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ" ಒಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾರ್ಯಾದಿಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವಾಗ ಪುನಃ ಇನ್ನೊಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದರೆ ಅಲ್ಲಿ ನಿಯಮವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಒಂದು ನಿಯಮ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರಬಹುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಲ್ಲ ಧಾತುವಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪದಸಮುದಾಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಾದರೆ ಸಮಾಸಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ. ಇತರ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ನಿಯಮವು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ರಾಮ, ಕುಂಭಕಾರ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಕೃದಂತಗಳು. ಔಪಗವ, ದಾಶರಥಿ ಮುಂತಾದವುಗಳು ತದ್ಧಿತಾಂತಗಳು. ಅಕ್ಷಶೌಂಡ, ರಾಜಪುರುಷ, ಚಿತ್ರಗು ಮುಂತಾದವುಗಳು ಸಮಾಸಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಇವು ನಾಮವಾಗುತ್ತವೆ. ಈಗ ಸಾಮನ್ಯ ನಾಮಪದಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ರೀತಿಯಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಬಹುದು. 1) ಪ್ರಕೃತಿಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಂಗಡಿಸಲು ಬಾರದ ನಾಮಪದ. ಇದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನಪ್ರಾತಿಪದಿಕವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅವ್ಯಯವೂ ಅವಯವಾರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಹೆಸರೂ ಈ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರುತ್ತವೆ. 2) ಕೃದಂತನಾಮ. 3)

ತದ್ಧಿತಾಂತನಾಮ. 4) ಸಮಾಸ. ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಬರುವ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಕೆಲವು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಈಗ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುವ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ)

೧೧೮. ಪ್ರತ್ಯಯಃ ॥ ೩-೧-೧ ॥

ಆ ಪಂಚಮಪರಿಸಮಾಪ್ತೇರಧಿಕಾರೋಽಯಮ್ ॥

ಇದು ಒಂದುಪದವುಳ್ಳ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಏನೂ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಒಂದನೇಪಾದದ ಒಂದನೇಸೂತ್ರ. ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯಮುಗಿಯುವವರಗೆ ಈ ಸೂತ್ರವು ಹೋಗಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೆ ಹೇಳುವುದೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "ಅರ್ಥಪ್ರತ್ಯಾಯಕತ್ವಂ ಪ್ರತ್ಯಯತ್ವಂ." ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಅರ್ಥವನು ಹೇಳುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದರ್ಥ. ಸ್ವಾರ್ಥಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳುವುದಾದುದರಿಂದ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಅನ್ವರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಎಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ? ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆಂದು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೧೯. ಪರಶ್ಚ ॥ ೩-೧-೨ ॥

ಅಯಮಪಿ ತಥಾ ॥

ಪರಃ ಚ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಇದೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. ಇದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೂ ಐದನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಪೂರ್ತಿ ಇದೆಯೆಂದು, "ಇದೂ ಹಾಗೇಯೇ" ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಮುಂದೆಹೇಳುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಪರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತವೆಯೆಂದು ಪ್ರತಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೋಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೨೦. ಙ್ಯಾಪ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ॥ ೪-೧-೧ ॥

ಙ್ಯಂತಾತ್, ಆಬಂತಾತ್, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಇತ್ಯಾಪಂಚಮಸಮಾಪ್ತೇ-ರಧಿಕಾರಃ ॥

ಙ್ಯಂತಾತ್

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. ಙೀಚ, ಆಪ್‌ಚ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಂ ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮ್. ತಸ್ಮಾತ್ ಙ್ಯಾಪ್‌ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್. ಇದೂ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರುಪದಗಳಿವೆ. ಙೀ, ಆಪ್, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ವೆಂದರೆ ಅರ್ಥವುಳ್ಳಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇನ್ನುಳಿದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಬೋಧಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಙೀ ಎಂಬದು ಙೀಪ್, ಙೀಷ್, ಙೀನ್, ಈ ಮೂರನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ. "ಹಲಂತ್ಯಮ್" ಎಂದು ಈಮೂರರ ಕೊನೆಗೆ ಇತ್ ಹೇಳಿ ಲೋಪಮಾಡಿದರೆ ಉಳಿಯುವುದು ಙೀ. ಆದುದರಿಂದ ಙೀ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೂರನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆಪ್‌ಯೆಂಬುದೂ ಟಾಪ್, ಡಾಪ್, ಚಾಪ್ ಎಂದು ಮೂರನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿಯವರ್ಣ ಲೋಪವಾದರೆ ಉಳಿಯುವುದು ಆಪ್ ಆಗ ಙ್ಯಂತ, ಆಬಂತವೆಂದರೆ ಈ ಆರುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಗ್ರಹಣ. ಇದು ನಾಲ್ಕನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗಳು ಙ್ಯಂತದ ಮೇಲೂ, ಆಬಂತದಮೇಲೂ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೂ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದು ಈ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಙೀ, ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಾದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೂರು ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಸೂತ್ರವು ಇದರ ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರುಸೂತ್ರಗಳೂ ಹೋಗಿ ತಮ್ಮ ಅರ್ಥ ವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಒಂದರ್ಥವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉತ್ತರಸೂತ್ರದೊಡನೆ ಏಕಾರ್ಥ್ಯ ವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದೇ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರದ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ, ಹೀಗೆ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಾಮವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೧೨೧. ಸ್ವೌಜಸಮೌಟ್‌ಛಷ್ಟಾಭ್ಯಾಮ್ ಭಿಸ್ ಙೇ ಭ್ಯಾಮ್ ಭ್ಯಸ್‌ಙಸಿ ಭ್ಯಾಮ್‌ಭ್ಯಸ್ ಙಸೋಸಾಮ್ ಙ್ಯೋಸ್ಸುಪ್ ॥

೪-೧-೨ ॥

ಸು ಔ ಜಸ್ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾ ॥ ಅಮ್ ಔಟ್ ಶಸ್ ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ॥ ಟಾ ಭ್ಯಾಮ್ ಭಿಸ್ ಇತಿ ತೃತೀಯಾ । ಙೇ ಭ್ಯಾಮ್

ಭ್ಯಸ್ ಇತಿ ಚತುರ್ಥೀ । ಙಸಿ ಭ್ಯಾಮ್ ಭ್ಯಸ್ ಇತಿ ಪಂಚಮೀ । ಙಸ್ ಓಸ್ ಆಮ್ ಇತಿ ಷಷ್ಠೀ॥ ಙಿ ಓಸ್ ಸುಪ್ ಇತಿ ಸಪ್ತಮೀ॥

ಒಂದು ಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಸುಚ, ಔಚ, ಜಸ್ ಚ, ಅಮ್‌ಚ, ಔಟ್‌ಚ, ಶಸ್ ಚ, ಟಾಚ, ಭ್ಯಾಮ್ ಚ, ಭಿಸ್ ಚ, ಙೇ ಚ, ಭ್ಯಾಮ್, ಭ್ಯಸ್. ಚ, ಙಸಿ ಚ, ಭ್ಯಾಮ್ ಚ, ಭ್ಯಸ್ ಚ, ಙಸ್ ಚ, ಓಸ್ ಚ, ಆಮ್ ಚ, ಙಿ ಚ, ಓಸ್ ಚ, ಸುಪ್ ಚ, ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ । ಸ್ವೌಜಸ..... ಸುಪ್ ॥ ಇಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇವು ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿವೆ. 1) ಪ್ರಥಮಾ (ಉ) 2) ದ್ವಿತೀಯಾ, (ಅನ್ನು) 3) ತೃತೀಯಾ (ಇಂದ) 4) ಚತುರ್ಥಿ (ಓಸ್ಕರ ಗೆ ಕ್ಕೆ) 5) ಪಂಚಮೀ (ದೆಸೆಯಿಂದ) 6) ಷಷ್ಠೀ (ಅಗೆ) 7) ಸಪ್ತಮೀ (ಅಲ್ಲಿ) ಎಂದು ಇವುಗಳ ಹೆಸರು. ಈ ಪ್ರಥಮಾ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಹಿಂದಿನ ವೈಯಾಕರಣರಿಂದ ಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಬಂದಿವೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನವೆಂದು ಮೂರು ವಚನಗಳಿವೆ. ಆಗ ಒದೊಂದು ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಮೂರು ಮೂರು ವಚನಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹಚ್ಚುವುದರಿಂದ ಒದೊಂದು ನಾಮಪದವೂ 21 ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಕಾರ್ಯ ವಿಧಿಸುವಾಗ ಸಂಬೋಧನೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳ ವಿವೇಕವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸೂತ್ರದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಸು, ಔ, ಜಸ್ ಈ ಮೂರು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು. ಅಮ್, ಔಟ್, ಶಸ್, ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ. ಟಾ, ಭ್ಯಾಮ್, ಭಿಸ್, ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ. ಙೇ, ಭ್ಯಾಮ್, ಭ್ಯಸ್, ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ. ಙಸಿ, ಭ್ಯಾಮ್, ಭ್ಯಸ್, ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿ. ಙಸ್, ಓಸ್, ಆಮ್, ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ. ಙಿ ಓಸ್, ಸುಪ್, ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿ. ಈ ಏಳು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕುಂಡಲಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಸು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಕೊನೆಯ ಪ್ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಿದರೆ ಸುಪ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ 21 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೂ ಸಂಜ್ಞೆಯಾಗುತ್ತದೆ, ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಸುಪ್ ವಿಭಕ್ತಿಯೆಂದರೆ ಈ 21 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು ಬರುವುದರಿಂದ ಆಗುವ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸು ಮುಂತಾದ 21, ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಙ್ಯಂತದ ಮೇಲೂ ಆಬಂತದ ಮೇಲೂ ಪ್ರಾತಿಪದಕದ ಮೇಲೂ (ಪರವಾಗಿ) ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ರಾಮ ಎಂಬುದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. ರಮ್(ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ) ಧಾತುವಿನ ಮೇಲೆ ಘಙ್ (ಅ ಉಳಿಕೆ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ರಾಮ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದು ಕೃದಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. ಇದರ ಪರಕ್ಕೆ ಸು ಮುಂತಾದ 21 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. "ಖಲೇಕಪೋತನ್ಯಾಯ" ದಿಂದ ಅಂದರೆ ಕಣದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿಯ ಕಾಳನ್ನು ಹರವಿದಾಗ

ಎಲ್ಲಾ ಪಾರಿವಾಳಗಳೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಗುವಂತೆ ರಾಮವೆಂಬ ಒಂದು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದಮೇಲೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ 21 ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆ ಬಂದರೆ ಅರ್ಥಸಾಮಂಜಸ್ಯವಾಗಲೀ ರೂಪ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಲೀ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ವಚನವಿಧಾಯಕಸೂತ್ರ)

೧೨೨. ಸುಪಃ ॥ ೧-೪-೧೦೩ ॥

ಸುಪಸ್ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ ವಚನಾನ್ಯೇಕಶ ಏಕವಚನದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನ-ಸಂಜ್ಞಾನಿ ಸ್ಯುಃ ॥

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. ಸುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ 21ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಇದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸುಪಃ ಎಂಬುದು ಷಷ್ಠೀಏಕವಚನ. „ತಾನ್ಯೇಕವಚನದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನಾನ್ಯೇಕಶಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕವಚನದ್ವಿವಚನಬಹುವಚನಾನಿ. ಏಕಶಃ ಎಂದು ಎರಡುಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಏಕಶಃ ಅಂದರೆ ಒಂದೊಂದೂ ಎಂದರ್ಥ. "ತಿಜಸ್ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ರೀಣಿ ತ್ರೀಣಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪಃ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಅನ್ವಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ–** ಸುಪಿನ ಮೂರು ಮೂರುವಚನಗಳೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಒಂದೊಂದೂ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ, ಬಹುವಚನವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸುಪ್ ಅಂದರೆ 21 ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮೂರು ಅವಯವವುಳ್ಳ 7 ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆ ಮೂರು ಮೂರರಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರಥಮಾದಲ್ಲಿ ಸು, ಔ, ಜಸ್ ಎಂದು ಮೂರು ಅವಯುವಗಳು ಇವೆಯಷ್ಟೆ. ಅಲ್ಲಿ ಸು ಏಕವಚನ, ಔ ದ್ವಿವಚನ, ಜಸ್ ಬಹುವಚನವಾಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೇ ದ್ವಿತೀಯಾದಿಗಳಲ್ಲೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ರಾಮನು ಎಂಬರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಮೂರುಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆಗ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಪಡಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಸು, ಔ ಜಸ್‌ಗಳೂ ಕೂಡಾ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪ್ತವಾದರೆ ಎರಡನ್ನು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಪಡಿಸಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ದ್ವಿವಚನ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೧೨೩. ದ್ವ್ಯೇಕಯೋರ್ದ್ವಿವಚನೈಕವಚನೇ ॥ ೧-೪-೨೨ ॥

ದ್ವಿತ್ವೈಕತ್ವಯೋರೇತೇ ಸ್ತಃ ॥

ದ್ವ್ಯೇಕಯೋಃ, ದ್ವಿವಚನೈಕವಚನೇ । ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿ. ಏಕ ಸೇರಿದರೆ ಮೂರಾಗುವುದರಿಂದ ಬಹುವಚನ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ದ್ವಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನೂ ಏಕ ಪದದಿಂದ ಏಕತ್ವ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದ್ವಿತ್ವ, ಏಕತ್ವ, ಎರಡೇ ಆದುದರಿಂದ ದ್ವಿವಚನ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**–ಪದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ತೋರಿದರೆ ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ತೋರಿದರೆ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತ ಒಬ್ಬ ರಾಮನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕವಚನವಾದ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಉಳಿದ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವ್ಯಾವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಕಾರ " ಉಪದೇಶೇಜನುನಾಸಿಕಇತ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. " ತಸ್ಯ ಲೋಪಃ " ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ರಾಮ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮುಂದಿನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅವಸಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅವಸಾನಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೧೨೪. ವಿರಾಮೋಽವಸಾನಮ್ ॥ ೧-೪-೧೧೦ ॥

ವರ್ಣಾನಾಮಭಾವೋಽವಸಾನಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗೌ ॥

ರಾಮಃ ॥

ವಿರಾಮಃ ಅವಸಾನಮ್ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ವಿರಮ್ಯತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ಇತಿ ವಿರಾಮಃ । ಯಾವ ವರ್ಣ ಉಚ್ಚರಿಸಿದೊಡನೇ ವಿರಮಿಯುತ್ತದೋ ಮುಂದೆ ವರ್ಣಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದು ವಿರಾಮ. ಆಗ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವೂ ವಿರಾಮವಾಗಬಹುದು ಮುಂದಿನ ಶೂನ್ಯವೂ ವಿರಾಮವಾಗಬಹುದು. ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಮುಂದೆ ಯಾವವರ್ಣಗಳೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಅವಸಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ರಾಮಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ ಅವಸಾನ. ಅಥವಾ ಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದಿನ ಶೂನ್ಯಕ್ಕೆ ಅವಸಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮಸ್ ಎಂಬುದು ಸುಬಂತವಾದುದರಿಂದ ಪದ. ಪದದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ " ಸಸುಜುಷೋರುಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ರಾಮರ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ರ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಸಾನ ಪರವಾದುದರಿಂದ (ಏನೂ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ) " ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ರಾಮಃ ರಾಮನು. ಇಬ್ಬರು ರಾಮರು ಎಂದರ್ಥವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ದ್ವಿವಚನವಾದ ಔ

ತ್ರಿಶಬ್ದಸ್ಯ ತ್ರಯಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾದಾಮಿ । ತ್ರಯಾಣಾಮ್ । ತ್ರಿಷು । ಗೌಣತ್ವೇಽಪಿ ಪ್ರಿಯತ್ರಯಾಣಾಮ್ ॥

ತ್ರೇಃ, ತ್ರಯಃ । ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಆಮಿ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ತ್ರಿಶಬ್ದರೂಪ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ "ತ್ರಯ" ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದೇಶವು ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ "ಅನೇಕಾಲ್‌ಶಿತ್ ಸರ್ವಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ರಯ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. "ನಾಮಿ" ಅಜಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ತ್ರಯಾನಾಮ್. "ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್‌ನುಮ್‌ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ತ್ರಯಾಣಾಮ್. ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ತ್ರಿಷು. "ಗೌಣತ್ವೇತಿ" ॥ "ಗೌಣಮುಖ್ಯಯೋಃ ಮುಖ್ಯೇ ಕಾರ್ಯಸಂಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಎಂದು ಪರಿಭಾಷೆ. ಒಂದು ಪ್ರಧಾನ, ಇನ್ನೊಂದು ಅಪ್ರಧಾನ (ಗೌಣ) ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಕಾರ್ಯಬರುವುದಾದರೆ ಮುಖ್ಯ (ಪ್ರಧಾನ) ವಾದುದಕ್ಕೇ ಕಾರ್ಯಬರುತ್ತದೆಂದು ಈ ಪರಿಭಾಷೆ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಧಾನವೆಂದರೆ ಅದರ ಅರ್ಥವು ಇನ್ನೊಂದುಕಡೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗದಿರುವುದು. ಅಪ್ರಧಾನವೆಂದರೆ ಅದರ ಅರ್ಥವು ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. ತ್ರಯಃ ಎಂದರೆ ಮೂರು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರಧಾನ. ಪ್ರಿಯವಾದ ಮೂರು ಉಳ್ಳವನು. ಪ್ರಿಯತ್ರಿಃ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನ. ಪ್ರಿಯತ್ರಿ ಶಬ್ದ ಹರಿಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಮಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತ್ರಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆಯೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಜಿಜ್ಞಾಸೆ ಬಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಗ್ರಂಥಕಾರನು ಅಪ್ರಧಾನವಾದರೂ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಗೌಣಮುಖ್ಯನ್ಯಾಯವು ಪದಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದೂ ಇದು ಅಂಗಕಾರ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಬರಲು ಯಾವ ಅಭ್ಯಂತರವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅವರಮತ. ಪ್ರಿಯತ್ರಯಾಣಾಮ್. ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಿಯವಾದಮೂರುಉಳ್ಳವನು ಎಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ ದ್ವಿವಚನಗಳೂ ಇವೆ. ಮೂರುಉಳ್ಳವನು ಅನ್ಯನು.

ದ್ವಿ ಶಬ್ದ

ಇದು ದ್ವಿತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯ ದ್ವಿವಚನಾಂತ. ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔ ಬಂದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅಕಾರವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭ್ಯಾಮ್ । ಪ್ರಧೀಭ್ಯಃ ॥ ಷ—ಪ್ರಧ್ಯಃ ।ಪ್ರಧ್ಯೋಃ । ಪ್ರಧ್ಯಾಮ್ ॥ ಸ—ಪ್ರಧ್ಯಿ । ಪ್ರಧ್ಯೋಃ । ಪ್ರಧೀಷು ॥

(ಪ್ರಧೀ + ಇ = ಪ್ರಧ್ + ಯ್ + ಇ = ಪ್ರಧ್ಯಿ)

ಏವಂ ಗ್ರಾಮಣೀಃ. ಹೀಗೆಯೇ ಗ್ರಾಮಣೀ. ಶಬ್ದ. ಗ್ರಾಮಂ ನಯತಿ—ಗ್ರಾಮದ ಮುಖಂಡ ಪಟೇಲ ಸುವಿಗೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಗ್ರಾಮಣೀಃ (ನೀಗೆ ಣತ್ವ) ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಕ ಇಕಾರಾಂತ ಧಾತುವೇ ಅಂತವಾಗಿರುವ ಅನೇಕಾಚಾದ ಅಂಗವಾದುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ. ಗ್ರಾಮಣ್ಯಾ—ಗ್ರಾಮಣ್ಯಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಗ್ರಾಮಣೀ + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ನೀಶಬ್ದದಪರದಲ್ಲಿ ಙಿ ಬಂದುದರಿಂದ "ಙೇರಾಮ್ ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಆಮ್ ಆದೇಶ. ಗ್ರಾಮಣೀ + ಆಮ್. ಯಣ್ ಗ್ರಾಮಣ್ಯಾಮ್-ಗ್ರಾಮಣ್ಯೋಃ ಗ್ರಾಮಣೀಷು.

ಸೂತ್ರದ ದಳದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅನೇಕಾಚಃ ಕಿಮ್ ? ಅಂಗವು ಅನೇಕಾಚಾಕಿರಬೇಕೆಂಬುದೇಕೆ ? ನೀಃ—ನಿಯೌ—ನಿಯಃ ॥ ನಯತಿ ಇತಿ ನೀಃ. ಒಯ್ಯುವವ ನೀ ಧಾತು (ಣೀಞ್—ಪ್ರಾಪಣೇ) ಇಕಾರಾಂತ ಧಾತುವೇ ಅಂತವಾದ ಅಂಗವೆಂದರೆ ನೀ. ಇಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಸಂಯೋಗವೂ ಇಲ್ಲ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಾಚ್ ಪದವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯಣ್ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. (ಇಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಾರದಿರಲು ಅನೇಕಾಚಃ ಎಂದಿದೆ) ಯಣ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯಸೂತ್ರದಿಂದ(೨೦೦) ಇಯಙ್ ಆದೇಶ. "ಅಚಿಶ್ನು ಧಾತು ಭ್ರುವಾಂ"—ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಙ್ ಹೇಳಿದೆ. ಇಯಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಙಕಾರ "ಹಲಂತ್ಯಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ನ್ + ಇಯ್ + ಔ = ನಿಯೌ—ನಿಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇಯಙಾದೇಶ ವಿಶೇಷ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಮಿನಲ್ಲಿಯೂ ಶಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಇಯಙ್ ಆದೇಶವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಙಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೇ "ಙೇರಾಮ್‌ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಆದೇಶ. ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಙ್ ನಿಯಾಮ್. ನಿಯೋಃ—ನೀಷು ॥ ಅಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕಿಮ್ ? ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಸಂಯೋಗವಿರಬಾರದು ಎಂದುದೇಕೆ? ಸುಶ್ರಿಯೌ—ಸುಶ್ರಿಯಃ॥ ಯವಕ್ರಿಯೌ॥ ಇಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತು"-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಯಙಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಸು ಶ್ರಯತಿ ಇತಿ ಸುಶ್ರೀಃ. ಚನ್ನಾಗಿ ಸೇವಿಸುವವನು. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತು ಇಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. ಆ ಧಾತುವೇ ಅಂತವಾದ ಅನೇಕಾಚಾದ ಅಂಗವೂ ಇದೆ. ಆದರೆ ಇಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಸಂಯೋಗವಿದೆ. ಸುಶ್ + ರ್ + ಈ + ಔ.

ಆದುದರಿಂದ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಯಜ್ ಬಂದರೆ ಸುಶ್ರಿಯೌ ಇತ್ಯಾದಿ. ಯವಂ ಕ್ರೀಣಾತಿ ಇತಿ ಯವಕ್ರೀಃ. ಭತ್ತ ಮಾರುವವನು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಧಾತುವಿನ ಅವಯವವಾದ ಸಂಯೋಗವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಯಣ್ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಇಯಜ್. ಯವಕ್ರಿಯೌ ಇತ್ಯಾದಿ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಈಕಾರಾಂತ ಶುದ್ಧಧೀ ಶಬ್ದ

ಶುದ್ಧಾ ಧೀಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಶುದ್ಧಧೀಃ. ಶುದ್ಧವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು. ಸುವಿಗೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಶುದ್ಧಧೀಃ ॥ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔಪರವಾದಾಗ ಪ್ರಧೀಶಬ್ದದಂತೆ ಯಣ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮೊದಲು "ಗತಿ" ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಗತಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೦೨. ಗತಿಶ್ಚ ॥೧-೪-೬೦ ॥

ಪ್ರಾದಯಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ ಗತಿಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ ।

ಗತಿಃ, ಚ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಉಪಸರ್ಗಾಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ" "ಪ್ರಾದಯಃ" ಸೂತ್ರಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಯೋಗಃ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗಃ ತಸ್ಮಿನ್ ಕ್ರಿಯಾಯೋಗೇ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**–ಪ್ರಾದಿಗಳು ಕ್ರಿಯಾಸಂಬಂಧ ವಿರುವಾಗ 'ಗತಿ' ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಹಿಂದೆ ಉಪಸರ್ಗಸಂಜ್ಞೆಯು ಇವುಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ಕ್ರಿಯಾಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಪ್ರಾದಿಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ.

(ಯಣ್‌ನಿಷೇಧಮಾಡುವ ವಾರ್ತಿಕ)

ವಾ॥ (ಗತಿಕಾರಕೇತರಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಯಣ್ ನೇಷ್ಯತೇ ॥) ಶುದ್ಧಧಿಯೌ॥

ಗತಿ, ಕಾರಕಾಭ್ಯಾಂ ಇತರತ್, ಪೂರ್ವಂ ಪದಂ ಯಸ್ಯ ॥ ಗತಿಕಾರಕಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಪದವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವ ಅಂಗದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಗತಿಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲಿಹೇಳಿದೆ. ಕಾರಕವೆಂದರೆ ಕರ್ಮಾದಿ ಆರು ಎಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಶುದ್ಧಧೀಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವೆಂಬುದು ಪೂರ್ವಪದ. ಇದು ಗತಿಯೂ ಅಲ್ಲ. ಕಾರಕವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಯಣ್‌ನಿಷೇಧ. ಯಣ್‌ಬಾರದಿದ್ದರೆ "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಮ್"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಯಜಾದೇಶ. ಶುದ್ಧಧಿಯೌ—ಶುದ್ಧಧಿಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ

ರೂಪಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ.

ಸುಧೀ ಶಬ್ದ. (ಒಳ್ಳೇ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನು.)

ಶೋಭನಾ ಧೀಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ, ಸುಧೀಃ। ಪ್ರಥಮಾ ಸುಪರವಾದಾಗ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಸುಧೀಃ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔ ಪರವಾದಾಗ ಮೊದಲು "ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ"–ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಙಾದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ "ಏರನೇಕಾಚೋಽಸಂಯೋಗಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಪೂರ್ವವಾದುದರಿಂದ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಯಣ್ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಸೂತ್ರ ದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಭೂ, ಸುಧೀ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಣ್ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೦೩. ನ, ಭೂಸುಧಿಯೋಃ ॥ ೬-೪-೮೫

ಏತಯೋರಚಿ ಸುಪಿ ಯಣ್ ನ ॥ ಸುಧಿಯೌ । ಸುಧಿಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ॥

ಸುಖಮಿಚ್ಛತೀತಿ ಸುಖೀಃ । ಸುಖ್ಯೌ । ಸುಖ್ಯುಃ । ಸುತಮಿಚ್ಛತೀತಿ ಸುತೀಃ । ಸುತ್ಯೌ । ಸುತ್ಯುಃ । ಶೇಷಂ ಪ್ರಧೀವತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಇಕೋಯಣಚಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಚಿ" "ಇಣೋಯಣ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಯಣ್" "ಓಃ ಸುಪಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸುಪಿ" ಶಬ್ದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಸುಪಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ "ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಃ"–ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭೂ, ಸುಧೀ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಜಾದಿಯಾದ ಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಣ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಧೀ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣ್ ನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಅಚಿಶ್ನುಧಾ–) ಇಯಙಾದೇಶ. ಸುಧಿಯೌ–ಸುಧಿಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇಯಙಾದೇಶ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ.

ಸುಖೀ ಶಬ್ದ । ಸುಖವನ್ನು ಬಯಸುವವನು. ಇಚ್ಛಾರ್ಥ ತೋರುವಾಗ ಸುಖ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕ್ಯಚ್ (ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್) ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ಯಚಿನಲ್ಲಿ "ಯ" ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸುಖ+ಯ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಕ್ಯಚಿ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಖಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ. ಸುಖೀಯ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿಪನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಕ್ಯಚಿಗೂ ಲೋಪ. ಸುಖೀ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ "ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞಾ. ಹೀಗೆಯೇ ಸುತಮಿಚ್ಛತಿ. (ಮಗನನ್ನು ಬಯಸುವವನು)

ಓಕಾರಾಂತ. ಗೋ ಶಬ್ದ. (ಎತ್ತು.)

ಗೋಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಸುಪರವಾದಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸುಟಿಗೆ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೧೪. ಗೋತೋ ಣಿತ್ ॥ ೭-೧-೯೦ ॥

ಓಕಾರಾದ್ವಿಹಿತಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಂ ಣಿದ್ವತ್ ॥ ಗೌಃ, ಗಾವೌ, ಗಾವಃ ॥

ಗೋತಃ, ಣಿತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು "ಓತೋಣಿದಿತಿ-ವಾಚ್ಯಮ್" ಗೋತಃ ಶಬ್ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಓತಃ ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. "ಇತೋತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಓಕಾರದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಣಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಣಿತ್ ಪರವಾದಾಗ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಾರ್ಯಾತಿದೇಶ. ಸುಟ್ ಪಂಚಕ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ. ಇದು ಣಿತ್ತಲ್ಲ. ಣಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ ಎಂದುದರಿಂದ ಣಿತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಓಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿಲ್ಲ. ಓಕಾರದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿರಬೇಕು. ವಿಹಿತ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡದೇ ಹೋದರೆ ಹೇ ಭಾನೋ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗಲೂ ಣಿತ್ ಕಾರ್ಯ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಸು ಓಕಾರದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಉಕಾರದ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿ ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಗುಣ ಬಂದಿದೆ, ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಣಿತ್ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಗೋಶಬ್ದ ಒಂದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಸುದ್ಯೋ ಮುಂತಾದ ಓಕಾರಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಈಕಾರ್ಯ ಬರುತ್ತಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ ಣಿತ್ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಓತಃ ಎಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ಗೋ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸ್ ಣಿತ್ತಾದುದರಿಂದ "ಅಚೋಙ್ಣಿತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ. ಔ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಗೌಃ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಬಂದಾಗ "ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆವಾದೇಶ. ಗಾವೌ. ಜಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ವೃದ್ಧಿ ಅವಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಗಾವಃ ॥ ಸಂಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾದಂತೇರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಿತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ "ಗೋತೋಣಿತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬಂದು ವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಆಕಾರ ಏಕಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಮ್‌ಶಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಆಕಾರಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೧೫. ಔತೋಽಮ್‌ಶಸೋಃ ॥ ೬-೧-೯೩ ॥

ಓತೋಽಮ್‌ಶಸೋರಚಿ ಆಕಾರ ಏಕಾದೇಶಃ ॥ ಗಾಮ್ । ಗಾವೌ । ಗಾಃ । ಗವಾ । ಗವೇ । ಗೋಃ । ಇತ್ಯಾದಿ ॥

ಆ–ಓತಃ–ಅಮ್‌ಶಸೋಃ ॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಅಮ್, ಶಸ್‌ಚ, ಅಮ್‌ಶಸೌ–ತಯೋಃ ಅಮ್‌ಶಸೋಃ. ಓತಃ ಪಂಚಮೀ. "ಇಕೋಯಣಚಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಚಿ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಮ್‌ಶಸೋಃ ಅವಯುವಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಚಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. "ಏಕಃ ಪೂರ್ವಪರಯೋಃ" ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ಓಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಅಮ್, ಶಸ್‌ಗಳ ಅಚ್‌ಪರವಾದಾಗ ಓಕಾರ ಮತ್ತು ಅಮ್‌ಶಸ್‌ಗಳ ಅಚಿಗೆ ಆಕಾರವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೋ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಓ+ಅಕಾರಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಗ್+ಆ+ಮ್=ಗಾಮ್ । ಗೋ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವಬಂದು ವೃದ್ಧಿ–ಆವಾದೇಶಬಂದರೆ, ಗಾವೌ ॥ ಶಸಿನಲ್ಲಿ ಅಮಿನಂತೆರೂಪ. ಗೋ+ಅಸ್=ಗ್+ಆ+ಸ್=ಗಾಃ ॥ ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಟಾಪರವಾದಾಗ ಗೋ+ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅವಾದೇಶ. ಗವಾ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ಗೋಭ್ಯಾಮ್–ಗೋಭಿಃ ॥ ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅವಾದೇಶ. ಗೋ+ಏ=ಗವೇ–ಗೋಭ್ಯಾಮ್–ಗೋಭ್ಯಃ ॥ ಪಂಚಮೀಷಷ್ಠೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ " ಙಸಿಙಸೋಶ್ಚ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಏಕಾದೇಶ. ಗೋಸ್ (ಓ+ಅ=ಓ) ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಗೋಃ ಗೋಭ್ಯಾಮ್–ಗೋಭ್ಯಃ। ಷ–ಗೋಃ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಅವಾದೇಶ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಗೋ+ಓಸ್=ಗವೋಸ್-ಗವೋಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಅವಾದೇಶ. ಗವಾಮ್. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಏಚಿಗೆ (ಏ ಓ ಐ ಔ) ಹ್ರಸ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದುದರಿಂದ "ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪಃ"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅವಾದೇಶ. ಗೋ+ಇ=ಗವಿ. ಗೋ+ಓಸ್=ಗವೋಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಇಣಿನಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಗೋಷು ॥

ಐಕಾರಾಂತ ರೈ ಶಬ್ದ. (ಸಂಪತ್ತು.)

ಪ್ರಥಮಾದಲ್ಲಿ ರೈಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅನ್ನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ.)

೨೪೮. ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ ॥ ೬-೪-೧೩೪ ॥

ಅಂಗಾವಯವೋಽಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯಜಾದಿಸ್ವಾದಿಪರೋ ಯೋಽನ್ ತಸ್ಯಾಽಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ // ದಧ್ನಾ ದಧ್ನೇ । ದಧ್ನಃ । ದಧ್ನಃ ದಧ್ನೋಃ । ದಧ್ನೋಃ।

ಅತ್, ಲೋಪಃ, ಅನಃ । ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಅತ್ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ ಪದ. ಅತಃ ಎಂದಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಷಷ್ಠೀಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಅನಃ ಷಷ್ಠೀ. ಅತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ. ಅನಿನ ಅವಯವವಾದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. "ಭಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. "ಯಚಿಭಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲದ ಅಜಾದಿ, ಯಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ (ಕಪಿನವರೆಗಿರುವ) ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಭ ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಆಗ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲದ ಯಕಾರಾದಿ, ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದ ಅಂಗಾವಯವವಾದ ಯಾವ ಅನ್ ಇದೆಯೋ ಅದರ ಅವಯವವಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದವಳಗೆ ಸೇರಿದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದಧನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ದಧ್‌ನ್+ಆ=ದಧ್ನಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಮುಂದೆ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಲೋಪ ಬಂದುದನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಚ ॥ ದಧ್ನೇ । ಪಂ ॥ ದಧ್ನಃ । ಷ—ದಧ್ನಃ ॥ ಷ—ದ್ವಿ—ದಧಿ+ಓಸ್=ದಧನ್+ಓಸ್ ದಧ್ನೋಸ್—ದಧ್ನೋಃ । ಸ—ದ್ವಿ—ದಧ್ನೋಃ ॥ ಷ—ಬ—ದಧ್ನಾಮ್. ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಅಜಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೪೯. ವಿಭಾಷಾ ಙಿಶ್ಯೋಃ ॥ ೬-೪-೧೩೬ ॥

ಅಂಗಾವಯವೋಽಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಯಜಾದಿಸ್ವಾದಿಪರೋ ಯೋಽನ್ ತಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪೋ ವಾ ಸ್ಯಾತ್, ಙಿಶ್ಯೋಃ ಪರಯೋಃ ॥ ದಧ್ನಿ, ದಧನಿ । ಶೇಷಂ ವಾರಿವತ್ । ಏವಮಸ್ಥಿಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷಿ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ "ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೇ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. "ಅಂಗಸ್ಯ" "ಭಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಮಾತ್ರವಿಶೇಷ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ವರ್ಜವಾದ ಅಜಾದಿ, ಯಾದಿ ಪರವಾದ, ಅಂಗಾವಯವವಾದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಙಿ, ಶೀ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದರೂ ಙಿ ಆದುದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ. ಲೋಪಬಂದರೆ ದಧ್ನ್+ಇ=ದಧ್ನಿ. ಲೋಪಬಾರದಿದ್ದರೆ ಇದ್ದಂತೇ ಇರುತ್ತದೆ. ದಧನ್+ಇ=ದಧನಿ. ಶೇಷಂವಾರಿವತ್. ಇನ್ನು ತೃತೀಯಾದಿಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷ ವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ವಾರಿಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ದಧಿಭ್ಯಾಂ—ದಧಿಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆಯೇ ಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತಗಳಾದ ಅಸ್ಥಿ, (ಮೂಳೆ) ಸಕ್ಥಿ (ತೊಡೆ) ಅಕ್ಷಿ(ಕಣ್ಣು) ಮೂರುಶಬ್ದಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ. ಅಜಾದಿ ಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅನಙ್ ಬಂದು ಅಕಾರಲೋಪಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸಪ್ತಮೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ. ಅಸ್ಥಿ—ಅಸ್ಥಿನೀ, ಅಸ್ಥೀನಿ. ೨. ಅಸ್ಥ್ನಾ—ಅಸ್ಥಿಭ್ಯಾಮ್—ಅಸ್ಥಿಭಿಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

(ಇಕಾರಾಂತ ಸುಧಿ ಶಬ್ದ.)

॥ ಸುಧಿ । ಸುಧಿನೀ । ಸುಧೀನಿ ॥ ಹೇ ಸುಧೇ—ಹೇ ಸುಧಿ ॥

ಶೋಭನಾ ಧೀಃ ಯಸ್ಯ ತತ್. ಒಳ್ಳೇಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳಕುಲ. ಸುಧೀ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹ್ರಸ್ವೋನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ. ಸುಧಿ ಹ್ರಸ್ವಇಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. ಸುಧಿ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔಪರವಾದಾಗ "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದಔಗೆ ಶೀ ಭಾವ. ಸುಧಿ+ಈ. "ಇಕೋಚಿವಿಭಕ್ತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸುಧಿನ್+ಈ=ಸುಧಿನೀ ॥ ಜಸ್‌ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿ ಭಾವ. ಸುಧಿ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ನುಮ್. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಸುಧೀನಿ ॥ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸುವಿಗೆ ಲುಕ್. ಹೇ ಸುಧಿ. ಲುಕಿಗೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವಿದ್ದರೆ "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಗುಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಹೇ ಸುಧೇ. ತೃತೀಯಾದಿ ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ "ಇಕೋಚಿವಿಭಕ್ತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್ ಬಂದು ಒಂದೇರೂಪವಾಗುವುದಾದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆಯೂ ಒಂದುರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಪುಂಸಕಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೫೦. ತೃತೀಯಾದಿಷು ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಂ ಪುಂವದ್ಗಾಲವಸ್ಯ ॥ ೭-೧-೭೪ ॥

ಉಕಾರಾಂತ ಮಧು ಶಬ್ದ. (ಜೇನು)

ಮಧು । ಮಧುನೀ । ಮಧೂನಿ । ಹೇ ಮಧೋ–ಹೇ ಮಧು ॥

ಇದು ವಾರಿ ಶಬ್ದದಂತೇ ಕಾರ್ಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಶೀ ಭಾವ ನುಮ್. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಿ ಭಾವ. ನುಮ್ ದೀರ್ಘ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪ ಗುಣ. ತೃತೀಯಾದ್ಯಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ನುಮ್. ಮಧುನಾ–ಇತ್ಯಾದಿ.

ಉಕಾರಾಂತ ಸುಲು ಶಬ್ದ. (ಚನ್ನಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುವ ಕುಲ)

ಸುಲು । ಸುಲುನೀ । ಸುಲೂನಿ । ಸುಲ್ವಾ । ಸುಲುನಾ । ಇತ್ಯಾದಿ ॥

ಸುಷ್ಠು ಲುನಾತಿ ಇತಿ ಸುಲೂ ಚನ್ನಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುವುದು. ಕುಲಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಮಾಡಿದರೆ ನಪುಂಸಕವಾಗುತ್ತದೆ. "ಹ್ರಸ್ವೋ ನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ. ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾಗಳಲ್ಲಿ ಮಧು ಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಚನ್ನಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುವಿಕೆ ಈ ಅರ್ಥ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದಾದುದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತೈಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಜಾದಿ ತೃತೀಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ಒಂದು ರೂಪ. ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ "ಓಃ ಸುಪಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣ್ ಬರುವುದರಿಂದ ಸುಲ್ವಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ಆಗದಿರುವಾಗ ನುಮ್. ಸುಲುನಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಚ ॥ ಸುಲ್ವೇ–ಸುಲುನೇ ॥ ಪಂ ಸುಲ್ವಃ–ಸುಲುನಃ ॥ ಷ. ಸುಲ್ವಃ ಸುಲುನಃ ॥ ಸುಲ್ವೋಃ ಸುಲುನೋಃ॥ ಸುಲ್ವಾಂ–ಸುಲುನಾಂ॥ ಸ–ಸುಲ್ವಿ–ಸುಲಿನಿ ॥ ಸುಲ್ವೋಃ–ಸುಲುನೋಃ ॥ ಎಂದು ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ.

ಋಕಾರಾಂತ ಧಾತೃ ಶಬ್ದ. (ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವುದು)

ಧಾತೃ । ಧಾತೃಣೀ । ಧಾತೄಣಿ ॥ ಹೇ ಧಾತಃ–ಹೇ ಧಾತೃ ॥ ಧಾತ್ರಾ–ಣಾಮ್ । ಏವಂ ಜ್ಞಾತ್ರಾದಯಃ ॥

ಧಾತೃ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಸು, ಅಮ್, ಬಂದಾಗ "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ಧಾತೃ. ಔ ಪರವಾದಾಗ ಶೀ ಭಾವ ನುಮ್. (ವಾರಿ ಶಬ್ದ

ದಂತೇ.) ಧಾತೃನೀ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್" ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಣತ್ವ. ಧಾತೃಣೀ. ಜಸಿನಲ್ಲಿ ನುಮ್, ದೀರ್ಘ, ಣತ್ವ. ಧಾತೄಣಿ ॥ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ "ನಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ" ಸೂತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಿಸದಿರುವಾಗ "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಹೇ ಧಾತರ್. "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಹೇ ಧಾತಃ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಗುಣವಿಲ್ಲ. ಹೇ ಧಾತೃ. ತೃತೀಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ "ಇಕೋಽಚಿ ವಿಭಕ್ತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುವಾಗಮ. ತೃ ॥ ಧಾತೃಣಾ–ಧಾತೃಭ್ಯಾಮ್–ಧಾತೃಭಿಃ ॥ ಚ ಧಾತೃಣೇ–ಧಾತೃಭ್ಯಾಮ್–ಧಾತೃಭ್ಯಃ ॥ ಪಂ–ಧಾತೃಣಃ–ಧಾತೃಭ್ಯಾಮ್–ಧಾತೃಭ್ಯಃ ॥ ಷ–ಧಾತೃಣಃ–ಧಾತೃಣೋಃ ॥ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ನುಮನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ "ನುಮಚಿರತೃಜ್ವದ್ಭಾವೇಭ್ಯೋ ನುಟ್ ಪೂರ್ವವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇನ" ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಟ್. ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಪುನಃ ನುಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ನಾಮಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಧಾತೄಣಾಮ್. ॥ ಸ–ಧಾತೃಣಿ–ಧಾತೃಣೋಃ–ಧಾತೃಷು ॥ ಹೀಗೆಯೇ ಜ್ಞಾತೃ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಉಕಾರಾಂತ ಪ್ರದ್ಯು ಶಬ್ದ (ಒಳ್ಳೇ ಆಕಾಶವುಳ್ಳ ದಿನ)

ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾ ದ್ಯೌಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ತತ್. ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಆಕಾಶವುಳ್ಳದ್ದು ಪ್ರದ್ಯೋ ಎಂದು ಆದಾಗ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳಬೇಕು. ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರವೂ ಬರಬಹುದು. ಉಕಾರವೂ ಬರಬಹುದು ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ನಿಯಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(ಏಚಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೫೧. ಏಚ ಇಗ್ಘ್ರಸ್ವಾದೇಶೇ ॥ ೧-೧-೪೮ ॥

ಆದಿಶ್ಯಮಾನೇಷು ಹ್ರಸ್ವೇಷು ಏಚಃ ಇಗೇವ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಪ್ರದ್ಯು । ಪ್ರದ್ಯುನೀ । ಪ್ರದ್ಯೂನಿ । ಪ್ರದ್ಯುನಾ । ಇತ್ಯಾದಿ ॥ ಪ್ರರಿ । ಪ್ರರಿಣೀ । ಪ್ರರೀಣಿ । ಪ್ರರಿಣಾ । ಏಕದೇಶವಿಕೃತಮನನ್ಯವತ್ ॥ ಪ್ರರಾಭ್ಯಾಮ್ । ಪ್ರರೀಣಾಮ್ ॥ ಸುನು । ಸುನುನೀ । ಸುನೂನಿ । ಸುನುನೇತ್ಯಾದಿ ॥

ಏಚಃ, ಇಕ್, ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶೇ ॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಆದಿಶ್ಯತೇ ಇತಿ ಆದೇಶಃ ಆದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚಾಸೌ ಆದೇಶಶ್ಚ ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶಃ. ತಸ್ಮಿನ್. ನಿರ್ಧಾ

ರಣ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ಅರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವ (ಆದೇಶ ಹೊಂದುವ) ಹ್ರಸ್ವಗಳ ಪೈಕಿ (ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ) ಏಚಿಗೆ ಇಕ್ಕೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಚಿಗೆ ಇಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಪುನಃ ಇಕ್ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂದುದರಿಂದ ನಿಯಮವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಕ್ಕೇ ವಿನಾ ಬೇರೆಯಾವುದೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಅಕಾರವನ್ನು ನಿವೃತ್ತಿಪಡಿಸಿ ದಂತಾಯಿತು. ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರದ್ಯೋ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಚಾದ ಓಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದಾ ದರೆ ಇಕ್ ಎಂದುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಉಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರದ್ಯೋ ಎಂಬುದು ಉಕಾರಾಂತಶಬ್ದವಾಯಿತು. ಮಧುಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಹೊಂದು ತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ. ಪ್ರದ್ಯು ಪ್ರದ್ಯುನೀ, ಪ್ರದ್ಯೂನಿ, ಇತ್ಯಾದಿ

ಪ್ರಕೃಷ್ಟೋ ರಾಃ ಯಸ್ಯ ತತ್. ಅಧಿಕಹಣವುಳ್ಳಕುಲ. ಪ್ರರೈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದರೆ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಐಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರರಿ ಎಂದು ಇಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾರಿ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಜಾದಿ ಯಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ. ಭ್ಯಾಮಾದಿ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ " ರಾಯೋ ಹಲಿ ". ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ರೈ ಶಬ್ದವಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ " ಏಕದೇಶ ವಿಕೃತಮನನ್ಯವತ್ " ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಆತ್ವಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಲ್ಪವಿಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಇದು ಬೇರೆಯಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ಆತ್ವಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರರಾಭ್ಯಾಮ್-ಪ್ರರಾಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹೀಗೆ ಆತ್ವಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ನುಮನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪೂರ್ವವಿಪ್ರತಿಷೇಧದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಟ್. " ನಾಮಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರರೀ ಣಾಮ್ (ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ) ಪ್ರರಾಸು. ಇಣಿನಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದ ರಿಂದ ಷತ್ವವಿಲ್ಲ. ||

ಶೋಭನಾ ನೌಃ ಯಸ್ಯ ತತ್. ಒಳ್ಳೇ ದೋಣಿಇರುವ ಕುಲ. ಸುನೌಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೂ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಹಿಂದಿನ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಕಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಸುನು ಎಂದು ಉಕಾರಾಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಧುಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಸುನು—ಸುನುನೀ—ಸುನೂನಿ ಇತ್ಯಾದಿ. || ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ. ಸುನುನಾ—ಸುನುಭ್ಯಾಮ್—ಸುನುಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಹೀಗೆ ಅಜಂತನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ವಿವೃತವಾಗಿವೆ.

—ಶ್ರೀಃ—

ಅಸ್ಯ ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸೌ ಪರೇ ॥ ಅನಡ್ವಾನ್ ॥

ಸೌ, ಅನಡುಹಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಆಚ್ಛೀನದ್ಯೋರ್ನುಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ನುಮ್" ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅನುಡುಹಃ ಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಪರವಾದಾಗ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಮಿನಲ್ಲಿ ಮಕಾರ "ಹಲಂತ್ಯಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಇದೂ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಅಚ್ ಆಕಾರ. ಅದರ ಪರವಾಗಿ ಅವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅನಡ್ವಾನ್‌ಹ್ + ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಹಲ್ ಙ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಅನಡ್ವಾನ್‌ಹ್. ಸಂಯೋಗಾಂತಪದವಾದುದರಿಂದ "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅನಡ್ವಾನ್. ಇಲ್ಲಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಹಕಾರ ಲೋಪವಾದದ್ದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹಕಾರವಿದೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಅನಡ್ವಾನ್—ಅನಡ್ವಾಹೌ—ಅನಡ್ವಾಹಃ । ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಆಮ್. ನುಮ್ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಸಂಬುದ್ಧಿ ಸುಪರವಾದಾಗ ಆಮಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೬೨. ಅಮ್ ಸಂಬುದ್ಧೌ ॥ ೭-೧-೯೯ ॥

ಚತುರನಡುಹೋರಮ್‌ಸ್ಯಾತ್ ಸಂಬುದ್ಧೌ ॥ ಹೇ ಅನಡ್ವನ್ । ಹೇ ಅನಡ್ವಾಹೌ । ಹೇ ಅನಡ್ವಾಹಃ । ಅನಡುಹಃ ॥ ಅನಡುಹಾ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ "ಚತುರನಡುಹೋಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಚತುರ್ ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಂಬುದ್ಧಿಪರವಾದಾಗ ಅಮ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಆಮ್ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. ಅಂತ್ಯಾಚಿಗೆ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಅನಡು+ಅಹ್+ಸ್. ಯಣ್. ಅನಡ್ವಹ್ + ಸ್. ಹಿಂದಿನಂತೇನುಮಾಗಮ. ಸುಲೋಪ. ಹಲೋಪ, ಹೇ. ಅನಡ್ವನ್‌ಹ + ಸ್— ಅನಡ್ವನ್‌ಹ್—ಅನಡ್ವನ್ । ಹೇ ಅನಡ್ವಾಹೌ—ಹೇ ಅನಡ್ವಾಹಃ ದ್ವಿ. ಅನಡ್ವಾಹಂ— ಅನಡ್ವಾಹೌ—ಅನಡುಹಃ. ಶಸ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆಮ್ ಇಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ತೃ॥ ಅನಡುಹಾ **ಅನಡುಹ್** + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ **ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.**

(ವಸ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ದಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೬೩. ವಸುಸ್ರಂಸುಧ್ವಂಸ್ವನಡುಹಾಂ ದಃ ॥ ೮-೨-೭೨॥

ಸಾಂತವಸ್ವಂತಸ್ಯ ಸ್ರಂಸಾದೇಶ್ಚ ದಃ ಸ್ಯಾತ್ಪದಾಂತೇ । ಅನಡುದ್ಭ್ಯಾ-ಮಿತ್ಯಾದಿ ॥ ಸಾಂತೇತಿ ಕಿಮ್ ? ವಿದ್ವಾನ್ । ಪದಾಂತೇ ಕಿಮ್ ? ಸ್ರಸ್ತಮ್ । ಧ್ವಸ್ತಮ್ ॥

ವಸುಸ್ರಂಸುಧ್ವಂಸ್ವನಡುಹಾಂ, ದಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ "ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದಂತಗ್ರಹಣಮ್" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವಸ್ವಂತ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸ" ವೆಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ವಸುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ. ಸಾಂತವಾದವಸ್ವಂತಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ ಸ್ರಂಸ್, ಧ್ವಂಸ್ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲ. ಅನುಡುಹ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಭವವೇ ಇಲ್ಲ. ವಸುವಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವುಕಡೆ ವಿಕಾರ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಾಂತವೆಂದರೆ ಸಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. ಅಂತೇ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಕಾರಾಂತವಾದ ವಸ್ವಂತಕ್ಕೂ ಸ್ರಂಸ್ ಧ್ವಂಸ್ ಅನುಡುಹ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ. ಪ್ರಕೃತ "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಡುಹ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭ್ಯಾಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ. ಅನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್–ಅನುಡುದ್ಭಿಃ ॥ ಹೀಗೆ ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ದಕಾರಾದೇಶ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದದ ಪ್ರಯೋಜನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸಾಂತೇತಿಕಿಮ್ ? ಸಾಂತವಾದ ವಸ್ವಂತವೆಂದುದೇಕೆ ? ವಿದ್ವಾನ್. ಇಲ್ಲಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿದ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಶತೃ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ ವಸು ಆದೇಶ. ವಿದ್+ವಸ್=ವಿದ್ವಸ್ ಶಬ್ದ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್. ವಿದ್ವನ್ಸ್+ಸ್. "ಸಾಂತಮಹತಃ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ವಿದ್ವಾನ್ಸ್+ಸ್ ಹಲ್‌ಙ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರ ಲೋಪ. ವಿದ್ವಾನ್. ಇಲ್ಲಿ ವಸ್ವಂತವಾದರೂ ಸಾಂತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದುರಿಂದ ದತ್ವವಿಲ್ಲ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದಕಾರಾದೇಶವೆಂದುದರಿಂದ ಸ್ರಸ್ತಮ್, ಧ್ವಸ್ತಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರವಿಲ್ಲ. ಸ್ರಂಸ್, ಧ್ವಂಸ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅನುನಾಸಿಕ ಲೋಪವಾಗಿ ಸ್ರಸ್ತಮ್, ಧ್ವಸ್ತಮ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ರಸ್, ಧ್ವಸ್, ಪದಾಂತವಲ್ಲ. ಕ್ತ ಸೇರಿದ ಮೇಲೆ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದತ್ವವಿಲ್ಲ.

ವಕಾರಾಂತ ಸುದಿವ್ ಶಬ್ದ. (ಶುಭ್ರಾಕಾಶವುಳ್ಳದಿನ)

ಶೋಭನಾ ದ್ಯೌಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ. ಸುದ್ಯೌಃ. ಒಳ್ಳೇ ಆಕಾಶವುಳ್ಳದಿನ ಮುಂತಾದವು. ಸುದಿವ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಔಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ದಿವ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಔತ್ವಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೬೫. ದಿವ ಔತ್ ॥ ೭.೧-೮೪ ॥

ದಿವಿತಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ಔತ್ಸ್ಯಾತ್ ಸೌ ಪರೇ ॥ ಸುದ್ಯೌಃ-ಸುದಿವೌ-ಸುದಿವಃ ॥

ದಿವಃ ಔತ್ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಸಾವನಡುಹಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸೌ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ದಿವಃ ಷಷ್ಠೀ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ದಿವ್ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಸುಪರವಾದಾಗ ಔತ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಔತ್‌ನಲ್ಲಿ ತಕಾರ ಸುಖೋಚ್ಚಾರಣೆಗೋಸ್ಕರ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅನೇಕಾಲಲ್ಲ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿವ್ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯುತ್ಪನ್ನ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. (ಉಣಾದಿಯಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ) ಸುದಿವ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಔಕಾರಬಂದರೆ ಸುದಿ+ಔ+ಸ್. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಯಣ್. ಸುದ್ಯೌಸ್. ಹಲಿನಪರದಲ್ಲಿ ಸುಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಪ್"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪವಿಲ್ಲ. ರುತ್ವ. ವಿಸರ್ಗ. ಸುದ್ಯೌಃ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸುದಿವೌ-ಸುದಿವಃ ॥ ದ್ವಿ. ಸುದಿವಂ-ಸುದಿವೌ ಸುದಿವಃ ॥ ತೃ ಸುದಿವಾ—ಸುದಿವ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ದಿವಿಗೆ ಉತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೬೬. ದಿವ ಉತ್ ॥ ೬-೧-೧೩೧ ॥

ದಿವೋಂತಾದೇಶ ಉಕಾರಃ ಸ್ಯಾತ್ ಪದಾಂತೇ ॥ ಸುದ್ಯುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯಾದಿ॥

ದಿವಃ ಉತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಏಙಃ ಪದಾಂತಾದತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪದಾಂತಾತ್" ಅನುವೃತ್ತವಾಗಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ದಿವ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಕ್ಕೆ ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಂತಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೇಶವೆಂದು ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞಾ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ದಿ+ಉ+

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ವರ್ಜವಾದ ಅಜಾದಿ, ಯಾದಿ ಪರವಾದ, ಅಂಗಾವಯವವಾದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಙಿ, ಶೀ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದರೂ ಙಿ ಆದುದರಿಂದ ಇದರಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ. ಲೋಪಬಂದರೆ ದಧ್ನ್+ಇ=ದಧ್ನಿ. ಲೋಪಬಾರದಿದ್ದರೆ ಇದ್ದಂತೇ ಇರುತ್ತದೆ. ದಧನ್+ಇ=ದಧನಿ. ಶೇಷಂವಾರಿವತ್. ಇನ್ನು ತೃತೀಯಾದಿಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಶೇಷ ವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ವಾರಿಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ದಧಿಭ್ಯಾಂ—ದಧಿಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆಯೇ ಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತಗಳಾದ ಅಸ್ಥಿ, (ಮೂಳೆ) ಸಕ್ಥಿ (ತೊಡೆ) ಅಕ್ಷಿ (ಕಣ್ಣು) ಮೂರುಶಬ್ದಗಳೂ ಆಗುತ್ತವೆ- ಅಜಾದಿ ಟಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅನಙ್ ಬಂದು ಅಕಾರಲೋಪಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸಪ್ತಮೀಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ. ಅಸ್ಥಿ—ಅಸ್ಥಿನೀ, ಅಸ್ಥೀನಿ. ೨. ಅಸ್ಥ್ನಾ—ಅಸ್ಥಿಭ್ಯಾಮ್ —ಅಸ್ಥಿಭಿಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

(ಇಕಾರಾಂತ ಸುಧಿ ಶಬ್ದ.)

॥ ಸುಧಿ । ಸುಧಿನೀ । ಸುಧೀನಿ ॥ ಹೇ ಸುಧೇ—ಹೇ ಸುಧಿ ॥

ಶೋಭನಾ ಧೀಃ ಯಸ್ಯ ತತ್. ಒಳ್ಳೇಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳಕುಲ. ಸುಧೀ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹ್ರಸ್ವೋನಪುಂಸಕೇ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ. ಸುಧಿ ಹ್ರಸ್ವಇಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. ಸುಧಿ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔಪರವಾದಾಗ "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದಔಗೆ ಶೀ ಭಾವ. ಸುಧಿ+ಈ. "ಇಕೋಚಿ ವಿಭಕ್ತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸುಧಿನ್+ಈ=ಸುಧಿನೀ ॥ ಜಸ್‌ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿ ಭಾವ. ಸುಧಿ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ನುಮ್. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಸುಧೀನಿ ॥ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಸುವಿಗೆ ಲುಕ್. ಹೇ ಸುಧಿ. ಲುಕಿಗೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವಿದ್ದರೆ "ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಗುಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಹೇ ಸುಧೇ. ತೃತೀಯಾದಿ ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ "ಇಕೋಚಿವಿಭಕ್ತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್ ಬಂದು ಒಂದೇರೂಪವಾಗುವುದಾದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆಯೂ ಒಂದುರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಪುಂಸಕಕ್ಕೆ ಪುಂವದ್ಭಾವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೫೦. ತೃತೀಯಾದಿಷು ಭಾಷಿತಪುಂಸ್ಕಂ ಪುಂವದ್ಗಾಲವಸ್ಯ ॥ ೭-೧-೭೪ ॥

ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. ಟಾ ಆರಂಭಿಸಿ ಸುಪ್ ಪರ್ಯಂತ. (ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥಿ ಪಂಚಮಿಾ, ಷಷ್ಠೀ, ಸಪ್ತಮೀ) ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಕಚ್ ಬಂದಾಗ ಕಕಾರದಿಂದ, ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಈ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಕಕಾರವಿಲ್ಲದ ಇದಮಿಗೆ ಟಾ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಇದ್ ಅಂಶಕ್ಕೆ ಅನ್ ಬಂದರೆ ಅನ+ಆ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಟಾ ಇರುವುದರಿಂದ " ಟಾಙಸಿಙಸಾ "—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಕ್ಕೆ ಇನಾದೇಶ. ಅನ+ಇನ, ಗುಣ ಅನೇನ. ಇದಮ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಇದ+ಭ್ಯಾಮ್. ಈಗ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಇದಮಿನ ಇದಿಗೆ ಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೭೯. ಹಲಿ ಲೋಪಃ ॥ ೭-೨-೧೧೩ ॥

ಅಕಕಾರಸ್ಯೇದಮ ಇದೋ ಲೋಪ ಆಪಿ ಹಲಾದೌ ॥ ನಾನರ್ಥಕೇಽ

ಲೋಂತ್ಯವಿಧಿರನಭ್ಯಾಸವಿಕಾರೇ ॥

ಹಲಿ, ಲೋಪಃ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಿಂದ "ಆಪಿ", "ಅಕಃ" " ಇದಮಃ " " ಇದಃ " ಅನುವೃತ್ತಿ. ಆಪಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹಲಿ ವಿಶೇಷಣ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ಅಲ್ ಆದುದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಹಲಾದಿಯಾದ ಆಪ್ ವಿಭಕ್ತಿ. (ಭ್ಯಾಮಾದಿ)
ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ಕಕಾರರಹಿತವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಇದಿಗೆ ಹಲಾದಿಯಾದ ಟಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಭ್ಯಾಮ್ : ಹಲಾದಿ ಆಪ್ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪಬರಬೇಕು. ಇದಿಗೆ ಲೋಪವೆಂದು ಷಷ್ಠೀ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ " ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿನ ಅಂತ್ಯ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ನಿಷೇಧಹೇಳುತ್ತಾನೆ. " ನಾನರ್ಥಕೇ-"ಇತಿ॥ ಇದು ಪರಿಭಾಷೆ. ನ ಅನರ್ಥಕೇ ಅಲೋಂತ್ಯವಿಧಿಃ, ಅನಭ್ಯಾಸವಿಕಾರೇ ॥ ಅನರ್ಥಕವಾದ ಶಬ್ದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ " ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ " ಪರಿಭಾಷೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆಂದು ನಿಯಮಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. " ಅನಭ್ಯಾಸವಿಕಾರೇ ॥ " ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಏನಾದರೂ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಈ ನಿಷೇಧವಿಲ್ಲ. " ಪೂರ್ವೋಽಭ್ಯಾಸಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಬಂದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲವಾದರೂ " ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ " ಪರಿಭಾಷೆ ಬಂದೇಬರುತ್ತದೆ. ಇತರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನರ್ಥಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಭಾಗವಾದ ಇದಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲ. ಇದು ಅಭ್ಯಾಸವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಪರಿಭಾಷೆ ಬಂದು ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆಂದು ನಿಯಮ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇದ್ ಸಂಪೂರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಅ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು

ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವವನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೦. ಆದ್ಯಂತವದೇಕಸ್ಮಿನ್ ॥ ೧-೧-೨೧ ॥

ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ಕಾರ್ಯಮಾದಾವಿವಾಂತ ಇವ ಚ ಸ್ಯಾತ್॥ ಸುಪಿ ಚೇತಿ ದೀರ್ಘಃ। ಆಭ್ಯಾಮ್ ॥

ಆದ್ಯಂತವತ್, ಏಕಸ್ಮಿನ್ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಏಕ ಶಬ್ದ ಅಸಹಾಯ ವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವತಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದು ದ್ವಂದ್ವದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯ. ಆದಿವತ್, ಅಂತವತ್ ಎಂದು ಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**–ಒಂದುಶಬ್ದ ಅಥವಾ ವರ್ಣವು ಆದಿಯಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ, ಅಥವಾ ಅಂತವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯವು ಅಸಹಾಯಕವಾದ ಒಂದರಲ್ಲೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಆದಿಯಾಗಿರುವುದಕ್ಕೂ ಅದಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ತದಾದಿತದಂತಕ್ಕೆ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಅದಕ್ಕೂ ಬರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಧಾತುವಿನ ಅವಯವವಾದ ಝಷಂತದ ಬಶಿಗೆ ಭಷ್ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅವಯವ ಗಳು ಎರಡು ಇರಬೇಕು ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಝಷಂತ ಅವಯುವವೊಂದು. ಇನ್ನೊಂದು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆಯಾದುದರಿಂದ ದುಹ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಾರದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಝಷಂತ ವಾದ ಧಾತುವಿನ ಅವಯುವೂ ಅದೇ. ಅದೇ ಅಂತವಾದ ಧಾತುವೂ ಅದೇ. ಒಬ್ಬನೇ ಮಗನಿದ್ದರೆ ಜ್ಯೇಷ್ಠನೂ ಅವನೇ ಕನಿಷ್ಠನೂ ಅವನೇ. ಜ್ಯೇಷ್ಠಾದಿವ್ಯ ವಹಾರಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ।ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಚಿಕ್ಕವನಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಾಗ ಎಲ್ಲವೂ ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಆರೋಪ. ಪ್ರಕೃತ " ಸುಪಿ ಚ " ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಯಞಾದಿಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘವೆಂದಿದೆ. ತದಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯ ವೆಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವವೇ ಅಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಅ + ಭ್ಯಾಮ್. ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವರೂಪ ಅಂಗವಿದೆ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗ ಬೇರೊಂದಿಲ್ಲ. ಆದುದ ರಿಂದ ದೀರ್ಘಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಈ ವ್ಯವಹಾರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಅಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದಕಾರ್ಯ ಅದಕ್ಕೂ ಬರುವುದೆಂದುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯ ಹ್ರಸ್ವರೂಪ ಅಂಗಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ " ಸುಪಿ ಚ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಆಭ್ಯಾಮ್. ಇದಮ್ + ಭಿಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ. ಪರರೂಪ, ಇದ + ಭಿಸ್. " ಹಲಿಲೋಪಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪಬಂದರೆ ಅ + ಭಿಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರದಪರದಲ್ಲಿ ಭಿಸ್ ಬಂದುದ

ಿಂದ ಆದಕ್ಕೆ " ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐಸ್ ಆದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಷೇಧಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೧. ನೇದಮದಸೋರಕೋಃ ॥ ೭-೧-೧೧ ॥

ಅಕಕಾರಯೋರಿದಮದಸೋರ್ಭಿಸ ಐಸ್ ನ । ಏಭಿಃ॥ ಅಸ್ಮೈ। ಏಭ್ಯಃ ಅಸ್ಮಾತ್ । ಅಸ್ಯ । ಅನಯೋಃ। ಏಷಾಮ್। ಅಸ್ಮಿನ್। ಅನಯೋಃ। ಏಷು ॥

ನ, ಇದಮದಸೋಃ, ಅಕೋಃ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. ನ ವಿದ್ಯತೇ ಕಕಾರಃ ಯಯೋಃ ಅಕೋಃ ಕಕಾರವಿಲ್ಲದವುಗಳು. " ಅತೋ ಭಿಸ ಐಸ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಿಸಃ, "ಐಸ್" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ಕಕಾರರಹಿತವಾದ ಇದಮ್, ಅದಸ್ ಶಬ್ದಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಐಸ್ ಆದೇಶ ಬಾರದಿದ್ದರೆ " ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ. ಏಭಿಸ್. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಏಭಿಃ ॥ ಚತುರ್ಥಿ ಏಕವಚನ ಪರವಾದಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಇದ+ಙೇ. " ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಮೈ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೇ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಮೈ ಆದೇಶ. ಇದ+ಸ್ಮೈ. ಈಗ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದಿನ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. (ಹಲಿಲೋಪಃ) ಅಸ್ಮೈ। ಅಭ್ಯಾಮ್. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ. ಏಭ್ಯಃ. ಹಿಂದಿನಂತೆ " ಹಲಿಲೋಪಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಏತ್ವ. ॥ ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಇದ+ಙಸಿ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ " ಙಸಿಙ್ಯೋಃಸ್ಮಾತ್‌ಸ್ಮಿನೌ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ಮಾತ್ ಆದೇಶ. ಆಗ ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಮಾತ್. ಅಭ್ಯಾಮ್—ಏಭ್ಯಃ॥ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಙಸ್ ಪರವಾದಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಪರರೂಪ ಬಂದಮೇಲೆ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ "ಟಾಙಸಿಙಸಾಮಿನಾತ್ಸ್ಯಾಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಸ್ಯ ಆದೇಶ. ಆಗ ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಯ ॥ ಇದಮ್+ಓಸ್. ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಪರರೂಪ. ಇದ+ಓಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿಯಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಆಗ " ಅನಾಪ್ಯಕಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿಗೆ ಅನ್ ಆದೇಶ. ಅನ+ಓಸ್. " ಓ ಸಿಚ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಕ್ಕೆ ಏಕಾರ. ಅನೇ+ಓಸ್. " ಏಚೋಯವಾಯಾವಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಅಯಾದೇಶ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಅನಯೋಃ ॥ ಇದಮ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಇದ+ಆಮ್. ಸರ್ವನಾಮವಾದುದರಿಂದ " ಆಮಿಸರ್ವನಾಮ್ನಃ

ಸುಟ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಇದ+ಸಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ " ಹಲಿಲೋಪಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅ+ಸಾಮ್. ಝಲಾದಿಯಾದ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಏತ್ವ ಏಸಾಮ್. ಇಣಿನಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ " ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಏಷಾಮ್ ॥ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಙಿಪರವಾದಾಗ ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಇದ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪಂಚಮಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸ್ಮಿನ್ಆದೇಶ. ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಮಿನ್. ಅನಯೋಃ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ " ಹಲಿಲೋಪಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. " ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ. " ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಏಷು. ॥ ಕಕಾರ ಬಂದರೆ ಇದಕಮ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಅಯಕಮ್ + ಇಮಕಾ—ಇಮಕೇ । ಇತ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಇದಿಗೆ ಲೋಪವಾಗಲೀ, ಅನಾದೇಶವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ ನಿಷೇಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಇಮಕೇನ ಇಮಕಾಭ್ಯಾಮ್—ಇಮಕೈಃ ॥ ಹೀಗೆ ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತೀಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಏನಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಏನಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೨. ದ್ವಿತೀಯಾಟೌಸ್ಸ್ವೇನಃ ॥ ೨-೪-೩೪ ॥

ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ, ಟೌಸೋಶ್ಚ ಪರತಃ ಇದಮೇತದೋರೇನಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾದನ್ವಾದೇಶೇ ॥

ಕಿಂಚಿತ್ಕಾರ್ಯಂ ವಿಧಾತುಮುಪಾತ್ತಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಾಂತರಂ ವಿಧಾತುಂ ಪುನರುಪಾದಾನಮನ್ವಾದೇಶಃ । ಯಥಾ—ಅನೇನ ವ್ಯಾಕರಣಮಧೀತಮೇನಂ ಛಂದೋಽಧ್ಯಾಪಯೇತಿ । ಅನಯೋಃ ಪವಿತ್ರಂ ಕುಲಮೇನಯೋಃ ಪ್ರಭೂತಂ ಸ್ವಮಿತಿ ॥ ಏನಮ್ । ಏನೌ । ಏನಾನ್ ॥ ಏನೇನ । ಏನಯೋಃ । ಏನಯೋಃ ॥

ದ್ವಿತೀಯಾಟೌಸ್ಸು, ಏನಃ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. " ಇದಮೋಽನ್ವಾದೇಶೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಇದಮಃ " " ಅನ್ವಾದೇಶೇ " ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. " ದ್ವಿತೀಯಾ ಚ, ಟಾಚ, ಓಸ್ಚ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಟೌಸಃ, ತೇಷು, ದ್ವಿತಿಯಾಟೌಸ್ಸು." ದ್ವಿತೀಯಾ

ವಿಭಕ್ತಿ, ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾ, ಷಷ್ಠೀ, ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನ ಓಸ್ ಇವು ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. "ಏತದಃ" ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಏತದಸ್ತ್ರತಸೋಃ) ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇದಮ್, ಏತದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯಾ, ಟಾ, ಓಸ್ ಈ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಅನ್ವಾದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ "ಏನ" ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನ್ವಾದೇಶವೆಂದರೇನೆಂಬುದನ್ನು "ಕಿಂಚಿತ್ಕಾರ್ಯಂ—" ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿಧಾನಮಾಡಲು ಒಬ್ಬನನ್ನು ಮೊದಲು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಪುನಃ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಪುನಃ ಅವನನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಾದೇಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಇವನಿಂದ ವ್ಯಾಕರಣವು ಚನ್ನಾಗಿ ಕಲಿಯಲ್ಪಟ್ಟದೆ. ಇವನಿಗೆ ಛಂದಃಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಡು. ಇದೊಂದು ಅನ್ವಾದೇಶ. ಇವರಿಬ್ಬರ ಕುಲವು ಪವಿತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಹಣವಿದೆ. ಇದೂ ಅನ್ವಾದೇಶ. ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕರಣಾಧ್ಯಯನರೂಪಕಾರ್ಯ ತಿಳಿಸಲು ಒಂದುಸಲ ಉಪಾತ್ತನಾದವನನ್ನೇ ತಿರುಗಿ ಛಂದಸ್ಸು ಹೇಳಲು ಪುನಃ ಉಪಾದಾನಮಾಡಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲಿನ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನೇ ಪುನಃ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಹಾಗೆ ಎರಡನೇ ಸಲ ಅವರನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅನ್ವಾದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಏನಾದೇಶ ಹೇಳಬೇಕು. ಮೊದಲನೇಸಲ ಕೇವಲ ಆಯಾಯ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಎರಡನೇಸಲ ಅವರನ್ನೇ ಹೇಳುವುದಾದುದರಿಂದ ಏನಾದೇಶ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಅಮ್‌ಪರವಾದಾಗ ಏನ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಏನಮ್. ಏನ+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಏನೌ. ಬಹುವಚನ ಶಸ್‌ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ. ಏನ+ಅಸ್=ಏನಾಸ್=ಏನಾನ್ ॥ ತೃತೀಯಾ ಟಾ ಪರವಾದಾಗ ಏನಾದೇಶ. ಅದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಟಾ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಇನಾದೇಶ. ಗುಣ. ಏನ+ಆ=ಏನ+ಇನ=ಏನೇನ. ಓಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಏನಾದೇಶ. ಏನ+ಓಸ್. "ಓಸಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ. ಅಯಾದೇಶ. ಏನಯೋಃ. ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಏನಯೋಃ. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ನಕಾರಾಂತ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದ (ರಾಜನು)

ರಾಜಾ.

ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಬಂದಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ.

(ಅಂತ್ಯದ ಹಿಂದಿನ ವರ್ಣ ಉಪಧಾ) ರಾಜಾನ್+ಸ್. "ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ರಾಜಾನ್. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರಾಜಾ. ಸಂಬುದ್ಧಿಸು ಪರವಾದಾಗಲೂ ಹೀಗೆ ಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೩. ನ ಙಿಸಂಬುದ್ಧ್ಯೋಃ ॥ ೮-೨-೮ ॥

ನಸ್ಯ ಲೋಪೋ ನ ಙೌ ಸಂಬುದ್ಧೌ ಚ ॥ ಹೇ ರಾಜನ್ (ಙಾವುತ್ತರ ಪದೇ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ) ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಃ ॥ ರಾಜಾನೌ ॥ ರಾಜಾನಃ । ರಾಜ್ಞಃ ।

ನ, ಙಿಸಂಬುದ್ಧ್ಯೋಃ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಙಿ ಚ ಸಂಬುದ್ಧಿಶ್ಚ ಙಿಸಂಬುದ್ಧೀ—ತಯೋಃ ಙಿಸಂಬುದ್ಧ್ಯೋಃ" ಙಿ, ಸಂಬುದ್ಧಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. "ನ ಲೋಪಃ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ನ" "ಲೋಪಃ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀಲೋಪವಾಗಿದೆ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಙಿಮತ್ತು ಸಂಬುದ್ಧಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಾಂತಪದದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸಂಬುದ್ಧಿಪರವಾದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ "ಅಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂದು ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘವೂ ಇಲ್ಲ. "ಹಲ್‌ಜ್ಯಾಭ್ಯೋ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಹೇ ರಾಜನ್. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಙಿಪರವಾದಾಗ ಲೋಪನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಙಿಪರವಾದಾಗ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. "ಙಾವುತ್ತರೇತಿ- ॥" ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ. ಉತ್ತರಪದಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಙಿ ಇದೆಯೋ ಅದು ಪರವಾದಾಗ "ನಙಿಸಂಬುದ್ಧ್ಯೋಃ" ಎಂಬ ನಿಷೇಧವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ನ ಲೋಪ ಬರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇದರ ಉದಾಹರಣೆ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಃ. "ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಠಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ" ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ್+ಙಿ, ನಿಷ್ಠಾಸು ಎಂದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಙಿಗೆ ನಿಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸುಪಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಬ್ರಹ್ಮ

ನಿಷ್ಠ ಎಂದಾದಮೇಲೆ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಅದರಮೇಲೆ ಸು ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಃ ॥

ರಾಜನ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ರಾಜಾನೌ. ರಾಜನ್+(ಜ್)ಅಸ್. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೇ ದೀರ್ಘ. ಔಟನ ವರೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ರಾಜಾನಸ್. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ರಾಜಾನಃ ॥ ಸಂಬೋಧನಾ ದ್ವಿಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೇ ರೂಪ. ಹೇ ರಾಜಾನೌ—ಹೇ ರಾಜಾನಃ ॥ ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ರಾಜಾನಮ್—ರಾಜಾನೌ. ರಾಜನ್+ಶಸ್=ರಾಜನ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ "ಯಚಿಭಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಅಲ್ಲೋಪೋನಃ" ಸೂತ್ರ (248)ದಿಂದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ರಾಜ್+ನ್+ಅಸ್. ನಕಾರಕ್ಕೆ "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಞಕಾರಾದೇಶ. ಜ ಞ ಸೇರಿದರೆ ಜ್ಞ ಆಗುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಞಃ ॥

ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಾಜನ್+(ಟ್)ಆ=ರಾಜ್ಞಾ. ರಾಜನ್+ಭ್ಯಾಮ್ "ನಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ರಾಜಭ್ಯಾಮ್. ಇನ್ನು ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪ. ರಾಜಭಿಃ ॥ ಚ—ರಾಜನ್+ಏ ರಾಜ್ಞೇ-ರಾಜಭ್ಯಾಮ್—ರಾಜಭ್ಯಃ ॥ ಪಂ—ರಾಜನ್+ಅಸ್=ರಾಜ್ಞಃ—ರಾಜಭ್ಯಾಮ್—ರಾಜಭ್ಯಃ ॥ ಷ—ರಾಜ್ಞಃ—ರಾಜ್ಞೋಃ—ರಾಜ್ಞಾಮ್. ॥ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಙಿ ಪರವಾದಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ "ವಿಭಾಷಾ ಙಿಶ್ಯೋಃ" ಸೂತ್ರ (250)ದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪ. ಲೋಪ ಬಂದರೆ ರಾಜ್ಞಿ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ರಾಜನಿ—ರಾಜ್ಞೋಃ—ರಾಜಸು.

ರಾಜ+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ಪಿರುವುದರಿಂದ "ಸುಪಿ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ, ರಾಜ+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಬಹುವಚನೇಝಲ್ಯೇತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವವೂ, ರಾಜ+ಭಿಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅತೋಭಿಸ ಐಸ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಐಸ್ತ್ವವೂ ಏಕೆ ಬರಬಾರದು ? ನಲೋಪವಾದ ಮೇಲೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ, ಅಂದರೆ ನಲೋಪ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಕು. "ಸುಪಿ ಚ" ಮುಂತಾದ ಸೂತ್ರಗಳು ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿವೆ. ನಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿದೆ. "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಸೂತ್ರವು ತ್ರಿಪಾದಿ ಅಸಿದ್ಧವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ನಲೋಪ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ "ಸುಪಿಚ" ಮುಂತಾದ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿದೆಯಂದೇ ತಿಳಿದಿರುತ್ತವೆ.

ನಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದಂತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಆತ್ವ, ಏತ್ವ, ಐಸ್ತ್ವಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನ ಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ನಕಾರ ವಿದ್ದಂತೇ ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಗಳು (ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯೀ) ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಬಾರದೇ ಹೋದರೆ ನಲೋಪ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೆಲವು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವೆಂದೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅದು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗುತ್ತದೆಂದೂ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಯಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(ನಲೋಪಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧತ್ವವನ್ನು ನಿಯಮಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೪. ನಲೋಪಃ ಸುಪ್ಸ್ವರಸಂಜ್ಞಾತುಗ್ವಿಧಿಷು ಕೃತಿ

॥ ೮-೨-೨ ॥

ಸುಬ್ವಿಧೌ, ಸ್ವರವಿಧೌ, ಕೃತಿ ತುಗ್ವಿಧೌ ಚ ನಲೋಪೋಽಸಿದ್ಧೋ ನಾನ್ಯತ್ರ–ರಾಜಾಶ್ವ ಇತ್ಯಾದೌ। ಇತ್ಯಸಿದ್ಧತ್ವಾದಾತ್ವಮೇತ್ವ ಮೈಸ್ತ್ವಂ ಚ ನ ॥ ರಾಜಭ್ಯಾಮ್. ಇತ್ಯಾದಿ ॥

ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. "ನಸ್ಯಲೋಪಃ ನಲೋಪಃ". "ಸುಪ್‌ಚ ಸ್ವರಶ್ಚ, ಸಂಜ್ಞಾಚ ತುಕ್‌ಚ–ಸುಪ್‌ಸ್ವರಸಂಜ್ಞಾತುಕಃ"–"ಸು....ತುಕಾಂ ವಿಧಯಃ". "ಸುಪ್‌ಸ್ವರ ಸಂಜ್ಞಾತುಕ್‌ವಿಧಯಃ"। ತೇಷು. "ಪೂರ್ವತ್ರಾ ಸಿದ್ಧಮ್" ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಾನುವೃತ್ತಿಯಿದೆ. ಕೃತಿ ಎಂಬುದುಕ್ಕೆ ತುಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧ. ಸುಬಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಂಭವವಾದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸುಪನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ವರ ವಿಧಾನಮಾಡುವಾಗಲೂ, ಸಂಜ್ಞಾ ವಿಧಾನಮಾಡುವಾಗಲೂ, ಕೃತ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಮಾಡುವ ತುಕ್‌ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ- ಇತರ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ ನಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವೆಂದು ತಿಳಿದಮೇಲೆ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪುನಃ ಅಸಿದ್ಧಭಾವ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ "ಸಿದ್ಧೇ ಸತ್ಯಾರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಮಾಯ" ಎಂಬಂತೆ ನಿಯಮಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವಾಗಮಾತ್ರ ಅಸಿದ್ಧ. ಬೇರೆ ಕಾರ್ಯಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಯಮದ ಫಲ. ಪ್ರಕೃತ ಸುಬಾಶ್ರಯ ವಿಧಿಯಾದುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆತ್ವ, ಏತ್ವ, ಐಸ್ತ್ವಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದುದರಿಂದ ರಾಜಾಶ್ವ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಬಂದಿದೆ. "ರಾಜನ್+ಅಸ್+ಅಶ್ವ+ಸ್" ಎಂದು ಅಲೌಕಿಕ ವಿಗ್ರಹ

ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಸುಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ನಲೋಪ. ನಲೋಪವಾದದ್ದು ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಬರಲು ತೊಂದರೆ ಇಲ್ಲ. ರಾಜಾಶ್ವಃ ||

ನಕಾರಾಂತ ಯಜ್ವನ್ ಶಬ್ದ. (ಯಾಗಮಾಡುವವನು.)

ಯಜ್ವಾ-ಯಜ್ವಾನೌ-ಯಜ್ವಾನಃ |

ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದವರೆಗೆ (ಸು—ಔಟ್) ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ನ ಲೋಪದೀರ್ಘ. ಯಜ್ವಾ—ಯಜ್ವಾನೌ—ಯಜ್ವಾನಃ || ಹೇ ಯಜ್ವನ್—ಹೇ ಯಜ್ವಾನೌ—ಹೇ ಯಜ್ವಾನಃ || ಯಜ್ವಾನಂ—ಯಜ್ವಾನೌ— || ಯಜ್ವನ್ +(ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ನಿಷೇಧಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಲ್ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೫ ನ ಸಂಯೋಗಾದ್ವಮಂತಾತ್ || ೬-೪-೧೩೭ ||

ವಮಂತಸಂಯೋಗಾದನೋಽಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪೋ ನ | ಯಜ್ವನಃ |

ಯಜ್ವನಾ | ಯಜ್ವಭ್ಯಾಮ್ || ಬ್ರಹ್ಮಣಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ||

ನ, ಸಂಯೋಗಾತ್, ವಮಂತಾತ್ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. "ವಶ್ಚ ಮ್‌ಚ ವಮೌ. ವಮೌ ಅಂತೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ವಮಂತಃ, ತಸ್ಮಾತ್ ವಮಂತಾತ್". ವಕಾರಮಕಾರಗಳೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. "ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಕಾರವೇ ಅಂತವಾದ ಅಥವಾ ಮಕಾರವೇ ಅಂತವಾದ ಸಂಯೋಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜ್ವನ್+ಅಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ (ಯಜ್‌ವ್+ಅನ್+ಅಸ್) ವಕಾರವೇ ಅಂತವಾದ ಸಂಯೋಗ ಅಂದರೆ ಜ್‌ವ್ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಅನ್ ಬಂದುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಯಜ್ವನಃ || ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ವಿಭಕ್ತಿ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ. ತೃ|| ಯಜ್ವನಾ—ಯಜ್ವಭ್ಯಾಮ್-ಯಜ್ವಭಿಃ || ಚ—ಯಜ್ವನೇ ಯಜ್ವಭ್ಯಾಮ್—ಯಜ್ವಭ್ಯಃ || ಪಂ—ಯಜ್ವನಃ—ಯಜ್ವಭ್ಯಾಮ್—ಯಜ್ವಭ್ಯಃ || ಷ. ಯಜ್ವನಃ—ಯಜ್ವನೋಃ—ಯಜ್ವನಾಮ್|| ಸ—ಯಜ್ವನಿ—ಯಜ್ವನೋಃ—ಯಜ್ವಸು|| ಮಕಾರಾಂತ

ಸಂಯೋಗದ ಪರದ ಅನಿಗೆಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು "ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ" । ಉದಾಹರಣೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಶಬ್ದ. ಸುಟ್‌ವರೆಗೆ ರಾಜನ್‌ಶಬ್ದದಂತೆ. ಪ್ರ. ಬ್ರಹ್ಮಾ–ಬ್ರಹ್ಮಾಣೌ–ಬ್ರಹ್ಮಾಣಃ॥ ದ್ವಿ. ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ–ಬ್ರಹ್ಮಾಣೌ–ಬ್ರಹ್ಮನ್ + ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಹ್‌ಮ್ ಸಂಯೋಗ. ಇದು ಮಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಯಜ್ವನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ. ಬ್ರಹ್ಮಣಃ॥ ತೃ–ಬ್ರಹ್ಮಣಾ–ಇತ್ಯಾದಿ.

ನಕಾರಾಂತ "ವೃತ್ರಹನ್" ಶಬ್ದ. (ಇಂದ್ರ)

"ವೃತ್ರಂ ಹತವಾನ್." ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಂದವನು. ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ. ಸು ಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರ ನಿಯಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ನಿಯಮ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೬. ಇನ್‌ಹನ್‌ಪೂಷಾರ್ಯಮ್ಣಾಂ ಶೌ ॥ ೬-೪-೧೨ ॥

ಏಷಾಂ ಶಾವೇವೋಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘೋ ನಾನ್ಯತ್ರ ॥ ಇತಿ ನಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಢ್ರಲೋಪೇ–ದೀರ್ಘೋऽಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ದೀರ್ಘಃ" "ನೋಪಧಾಯಾಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಉಪಧಾಯಾಃ" ಪದಗಳಿಗೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಇನ್ ಚ, ಹನ್ ಚ, ಪೂಷಾ ಚ, ಅರ್ಯಮಾ ಚ, "ಇನ್ ಹನ್ ಪೂಷಾರ್ಯಮಣಃ" ತೇಷಾಂ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. ಇನ್ನಾದಿಗಳು ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಇನ್ನಾದ್ಯಂತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಇನ್ ಹನ್, ಪೂಷನ್, ಅರ್ಯಮನ್ ಅಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಧೆಗೆ ಶೀ ಪರವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘ, ಇತರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪುನಃ ದೀರ್ಘ ಹೇಳಿದುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ "ಸಿದ್ಧೇಸತ್ಯಾರಭ್ಯಮಾಣೋ ವಿಧಿಃ ನಿಯಾಮಯ" ಎಂಬಂತೆ ನಿಯಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಶಿ ರೂಪ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಇತರ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ.

ಇದೇ ನಿಯಮ. ಪ್ರಕೃತ ಇಲ್ಲಿ ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲ. ಸುವಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ.

(ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೨೮೭. ಸೌ ಚ ॥ ೬-೪-೧೩ ॥

ಇನ್ನಾದೀನಾಮುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘೋಽಸಂಬುದ್ಧೌ ಸೌ॥ ವೃತ್ರಹಾ। ಹೇ ವೃತ್ರಹನ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಽಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಸಂಬುದ್ಧೌ" ಅನುವೃತ್ತಿ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಇದು ಪುನಃ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲದ ಸುಪರವಾದಾಗ ಇನ್ನಾದ್ಯಂತ ಅಂಗದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಪೂರ್ಣದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧ ಬಂದರೆ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬರಬಹುದೆಂದು ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಹನ್ನಂತ ಅಂಗ ವೃತ್ರಹನ್. ಅದಕ್ಕೆ ಸುಪರವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ವೃತ್ರಹಾನ್+ಸ್. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. "ನಲೋಪಃ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ವೃತ್ರಹಾ. ಸಂಬುದ್ಧಿ ಸುವಿನಲ್ಲಿ "ಅಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. "ನಙಿಸಂಬುದ್ಧ್ಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ನಿಷೇಧ. ಹೇ ವೃತ್ರಹನ್. ವೃತ್ರಹನ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದ ನಿಯಮದಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ವೃತ್ರಹನೌ. ರೇಫನಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಟ್ ಮಾತ್ರ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ "ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್‌ನುಮ್‌ವ್ಯವಾಯೇಪಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ "ಸಮಾನಪದೇ"=ಒಂದೇ ಪದದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತನಿಮಿತ್ತಿ ಇರಬೇಕು ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪದಗಳಿದ್ದು ನಿಮಿತ್ತ ಒಂದು ಪದದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿ ಒಂದು ಪದದಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಣತ್ವವಿಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅನ್ಯಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಣತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೮. ಏಕಾಜುತ್ತರಪದೇ ಣಃ ॥ ೮-೪-೧೨ ॥

ಏಕಾಜುತ್ತರಪದಂ ಯಸ್ಯ ತಸ್ಮಿನ್ ಸಮಾಸೇ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಥಾನ್ನಿಮಿತ್ತಾತ್ಪರಸ್ಯ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತ ನುಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ಥಸ್ಯ ನಸ್ಯ ಣಃ ॥ ವೃತ್ರಹಣೌ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತನುಮ್ವಿಭಕ್ತಿಷು ಚ" ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವೇ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಪೂರ್ವಪದಾತ್ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಗಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪೂರ್ವಪದಾತ್" ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಪೂರ್ವಂ ಪದಂ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಪೂರ್ವಪದಮ್". ತಸ್ಮಾತ್. ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. "ಏಕಃ ಅಚ್ ಯಸ್ಮಿನ್ ತತ್, ಏಕಾಚ್." "ಏಕಾಚ್ ಉತ್ತರಪದಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ" ಏಕಾಜುತ್ತರಪದಃ ತಸ್ಮಿನ್ ಏಕಾಜುತ್ತರಪದೇ. ಒಂದೇ ಅಚುಳ್ಳ ಉತ್ತರ ಪದವುಳ್ಳ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಒಂದೇ ಅಚುಳ್ಳ ಉತ್ತರ ಪದವುಳ್ಳ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿರುವ ನಿಮಿತ್ತದ ಅಂದರೆ ರೇಫ ಷಕಾರಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ, ನುಮ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ನಕಾರವು ಮೂರು ರೀತಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ರಹಣೌ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃತ್ರ ಪೂರ್ವಪದ. ಹನ್ ಉತ್ತರಪದ. ಪೂರ್ವಪದದಲ್ಲಿ ರೇಫರೂಪ ನಿಮಿತ್ತವಿದೆ. (ವೃತ್(ರ್+ಅ) ಉತ್ತರಪದವಾದ ಹನ್ ಏಕಾಜಾಗಿದೆ. ನಕಾರವು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಣತ್ವ ಬಂದರೆ ವೃತ್ರಹಣೌ—ಜಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇ ಣತ್ವ. ವೃತ್ರಹಣಃ। ದ್ವಿ—ವೃತ್ರಹಣಂ—ವೃತ್ರಹಣೌ. । ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವೃತ್ರಹನ್+(ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ "ಅಲ್ಲೋಽಪೋಽನಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ವೃತ್ರಹ್ನ್+ಅಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಹನ್ ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೯. ಹೋ ಹಂತೇರ್ಞ್ಣಿನ್ನೇಷು ॥ ೭-೩-೫೪॥

ಞಿತಿ ಣಿತಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇ, ನಕಾರೇ ಚ ಪರೇ ಹಂತೇರ್ಹಕಾರ್ಯಸ್ಯ ಕುತ್ವಮ್ ॥ ವೃತ್ರಘ್ನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ॥ ಏವಂ ಶಾರ್ಙ್ಗಿನ್, ಯಶಸ್ವಿನ್, ಅರ್ಯಮನ್, ಪೂಷನ್ ॥

ಹಃ, ಹಂತೇಃ, ಞ್ಣಿನ್ನೇಷು ॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಃ ಸ್ಥಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. ಹಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ಹಂತೇಃ ಅವಯವ ಷಷ್ಠೀ. ಹನ್ ಧಾತುವಿನಅವಯವವಾದ ಎಂದರ್ಥ. ಶ್ತಿಪಿನಿಂದ ಧಾತುನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. "ಞ್ ಚ ಣ್ ಚ ಞ್ಣೌ. ಞ್ಣೌ ಇತೌ ಯಯೋಸ್ತೌ ಞ್ಣಿತೌ. ಞ್ಣಿತೌ ಚ ನಶ್ಚ ಞ್ಣಿನ್ನಾಃ" ತೇಷು. ದ್ವಂದ್ವದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇತ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯ. ಞಿತ್, ಣಿತ್, ನಕಾರ ಇವು ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ.

ಞಿತ್, ಣಿತ್, ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅಂಗಾಧಿಕಾರವಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರಲೇಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಞಿತ್, ಣಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ನಕಾರವೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹನ್‌ಧಾತುವಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. "ಚಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಯತೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಕುಃ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಪ್ರಕೃತ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ನಕಾರ ಪರವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಕು ಅಂದರೆ ಕವರ್ಗ. ಆ ಐದರಲ್ಲಿ ಘೋಷ, ನಾದ, ಸಂವಾರ, ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಯತ್ನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ವೃತ್ರಘ್‌ನ್+ಅಸ್=ವೃತ್ರಘ್ನಸ್=ವೃತ್ರಘ್ನಃ ॥ ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲೋಪ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರಾದೇಶ. ತೃ ॥ ವೃತ್ರಘ್ನಾ—ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ. ವೃತ್ರಹಭ್ಯಾಮ್—ವೃತ್ರಹಭಿಃ॥ ಚ ॥ ವೃತ್ರಘ್ನೇ—ವೃತ್ರಹಭ್ಯಾಮ್—ವೃತ್ರಹಭ್ಯಃ ॥ ಪಂ—ವೃತ್ರಘ್ನಃ—ವೃತ್ರಹಭ್ಯಾಮ್—ವೃತ್ರಹಭ್ಯಃ ॥ ಷ—ವೃತ್ರಘ್ನಃ—ವೃತ್ರಘ್ನೋಃ—ವೃತ್ರಘ್ನಾಮ್. ॥ ಸ—ವೃತ್ರಘ್ನಿ—ವೃತ್ರಹಣಿ। ವೃತ್ರಘ್ನೋಃ—ವೃತ್ರಹಸು ॥

"ಶಾರ್ಙ್ಗಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಶಾರ್ಙ್ಗೀ". (ವಿಷ್ಣು) "ಶಾರ್ಙ್ಗಿನ್" ಶಬ್ದ. ಇದು ಇನ್ನಂತವಾದುದಂದ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರದೀರ್ಘ. ರೇಫವಿರುವುದರಿಂದ "ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರ—ಶಾರ್ಙ್ಗೀ—ಶಾರ್ಙ್ಗಿಣೌ—ಶಾರ್ಙ್ಗಿಣಃ ॥ ದ್ವಿ—ಶಾರ್ಙ್ಗಿಣಂ-ಶಾರ್ಙ್ಗಿಣೌ-ಶಾರ್ಙ್ಗಿಣಃ। ತೃ-ಶಾರ್ಙ್ಗಿಣಾ-ಶಾರ್ಙ್ಗಿಭ್ಯಾಮ್. ಶಾರ್ಙ್ಗಿಭಿಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. "ಯಶಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ" ಯಶಸ್ವೀ. "ಯಶಸ್ವಿನ್" ಶಬ್ದ. ಇನ್ನಂತವಾದುದರಿಂದ ಶಾರ್ಙ್ಗಿನ್ ಶಬ್ದದಂತೇರೂಪ. ಅರ್ಯಮನ್-ಪೂಷನ್. ಸೂರ್ಯನ ಹೆಸರು. ಇವೆರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ನಿಯಮದಿಂದ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರದೀರ್ಘ. ರೇಫಷಕಾರ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ "ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವ. ಅರ್ಯಮಾ. ಅರ್ಯಮಣೌ ಅರ್ಯಮಣಃ ॥ ಶಸಾದಿ ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ "ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಅರ್ಯಮ್ಣಃ—ಅರ್ಯಮ್ಣಾ—ಇತ್ಯಾದಿ ॥ ಪೂಷಾ—ಪೂಷಣೌ ಪೂಷಣಃ। ಪೂಷಣಂ—ಪೂಷಣೌ—ಪೂಷ್ಣಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ನಕಾರಾಂತ ಮಘವನ್ ಶಬ್ದ. (ಇಂದ್ರ)

೨೯೦. ಮಘವಾ ಬಹುಲಮ್ ॥ ೬-೪-೧೨೮ ॥

ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಸ್ಯ ವಾ ತೃ ಇತ್ಯಂತಾದೇಶಃ ॥ ಋ ಇತ್ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. " ಅರ್ವಣಸ್ತ್ರಸಾವನಞಃ. " ಸೂತ್ರದಿಂದ "ತೃ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಮಘವಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ತೃ ಆದೇಶಬರುತ್ತದೆ. " ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ " ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶ. ಇದನ್ನೇ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೇಶವೆಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ತೃ ಎಂಬಲ್ಲಿ " ಉಪದೇಶೇಽಜನುನಾಸಿಕ ಇತ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಮಘವತ್ ಶಬ್ದವಾಯಿತು. ನಾಂತ ಹೋಗಿತಾಂತವಾಯಿತು. ಮಘವತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೧. ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ

॥ ೭-೧-೭೦ ॥

ಅಧಾತೋರುಗಿತೋ ನಲೋಪಿನೋಽಞ್ಚತೇಶ್ಚ ನುಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಪರೇ ॥ ಮಘವಾನ್–ಮಘವಂತೌ–ಮಘವಂತಃ ॥ ಹೇ ಮಘವನ್ । ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್ । ತೃತ್ವಾಭಾವೇ ಮಘವಾ । ಸುಟಿರಾಜವತ್ ॥

ಉಗಿದಚಾಂ, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ, ಅಧಾತೋಃ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. " ಉಕ್ ಇತ್ ಯೇಷಾಂತೇ " ಉಗಿತಃ. ಉಕ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ. (ಉ, ಋ, ಲೃ) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಇತ್ ಆಗಿರುವುದು ಉಗಿತ್. " ಉಗಿತಶ್ಚ, ಅಚ್‌ಚ, " ಉಗಿದಚಃ, ತೇಷಾಂ ಉಗಿದಚಾಮ್. ಅಞ್ಚುಗತಿಪೂಜನಯೋಃ, ಧಾತು. ಅಲ್ಲಿ ನಲೋಪ ಮಾಡಿದರೆ ಅಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನಲೋಪಮಾಡಿದ ಅಂಚುಧಾತು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಅಧಾತೋಃ ಎಂಬುದು ಉಗಿತ್ತಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಣ. ಅಂಚುವಿನಲ್ಲಿ ಅಸಂಭವವಾದುದರಿಂದ ವಿಶೇಷಣವಿಲ್ಲ. " ಇದಿತೋ ನುಮ್ ಧಾತೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ "ನುಮ್" ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—**ಧಾತುಭಿನ್ನವಾದ ಉಕ್ ಇತ್ತಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ, ನಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅಂಚುಧಾತುವಿಗೂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಘವತ್‌ಶಬ್ದ ಉಗಿತ್. ತೃ ಅಂತವಾದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಋಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿದೆ. ಋಕಾರ ಉಕಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನುಮ್. ನುಮಿನಲ್ಲಿ ಮಕಾರ "ಹಲಂತ್ಯಮ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿದೆ. ನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ

"ಮಿದಚೋಂತ್ಯಾತ್ಪರಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಘವತಿನ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯಾಚ್ ವಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅದರ ಪರಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಬಂದರೆ ಮಘವನ್ತ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಮಘವನ್ತ್. ಸಂಯೋಗಾಂತ ಪದವಾದುದರಿಂದ "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ, ಲೋಪ. ಮಘವನ್. ಈಗ ನಾಂತವಾದುದರಿಂದ "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಮಘವಾನ್. ನಲೋಪ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರವು ತಕಾರವಿದೆಯೆಂದೇ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದಾರೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಗೆ ಬಂತು? "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರ ಸಪಾದ ಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿದೆ. ತ್ರಿಪಾದಿಯಕಾರ್ಯ ಅದಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ? ಅಂದರೆ ದೀರ್ಘ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲೋಪಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇತರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧ. ಇದು "ಮಘವಾ ಬಹುಲಮ್" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಬಹುಳವೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದರ್ಥ. ಅಂದರೆ "ಬಹೂನ್ ಅರ್ಥಾನ್‌ಲಾತಿ" ಬಹುಲಮ್ ಎಂದು ಅವಯವಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ಕಡೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ಆ ಪದದಿಂದಲೇ ಸಿಕ್ಕಿದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ "ಕ್ವಚಿತ್‌ಪ್ರವೃತ್ತಿಃ, ಕ್ವಚಿದಪ್ರವೃತ್ತಿಃ, ಕ್ವಚಿದ್ವಿಭಾಷಾ, ಕ್ವಚಿದನ್ಯದೇವ ॥ ಶಿಷ್ಟಪ್ರಯೋಗಾನನುಸೃತ್ಯಲೋಕೇ ವಿಜ್ಞೇಯಮೇತತ್ ಬಹುಲಗ್ರಹೇತು ॥" ಎಂದು ಬಹುಲಗ್ರಹಣವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವುಕಡೆ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂಬ ಅಂಶಮಾತ್ರ. ಕೆಲವುಕಡೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಂಶಮಾತ್ರ. ಕೆಲವುಕಡೆ ಬರುತ್ತದೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎರಡು ಅಂಶಗಳು. ಕೆಲವುಕಡೆ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತಕಾರ್ಯ. ಹೀಗೆ ಬಹುಲಂ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ನಾನಾ ರೀತಿಯಾಗಿ ರೂಪನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ "ಕ್ವಚಿದನ್ಯದೇವ" ಎಂಬ ಅಂಶಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಬಹುಳ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಘವತ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್. ಮಘವನ್ತ್+ಔ. ನಕಾರಕ್ಕೆ "ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ. "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ. ನಕಾರ. ಮಘವನ್ತೌ–ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೇ ನುಮ್. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ಮಘವನ್ತಃ ॥ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ "ಅಸಂಬುದ್ಧೌ" ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಹೇ ಮಘವನ್–ಹೇ ಮಘವನ್ತೌ–ಹೇ ಮಘವನ್ತಃ ॥ ಮಘವನ್ತಂ–ಮಘವನ್ತೌ–ಮಘವತಃ ॥ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ತೃ॥ ಮಘವತಾ ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ತಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ. ದಕಾರ.

ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್—ಮಘವದ್ಭಿಃ ॥ ಚ—ಮಘವತೇ—ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್—ಮಘವದ್ಭ್ಯಃ॥ ಪಂ—ಮಘವತಃ—ಮಘವದ್ಭ್ಯಾಮ್—ಮಘವದ್ಭ್ಯಃ॥ ಷ—ಮಘವತಃ—ಮಘವತೋಃ—ಮಘವತಾಮ್ । ಸ । ಮಘವತಿ । ಮಘವತೋಃ—ಮಘವತ್ಸು ॥

ತೃತ್ವ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಮಘವನ್ ನಾಂತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಸುಟಿನಲ್ಲಿ (ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ) ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಪ್ರ. ಮಘವಾ—ಮಘವಾನೌ—ಮಘವಾನಃ॥ ಸಂ—ಹೇ ಮಘವನ್—॥ ದ್ವಿ. ಮಘವಾನಮ್ ಮಘವಾನೌ— । ಮಘವನ್ + ಶಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಶ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೮೨ ಶ್ವಯುವಮಘೋನಾಮತದ್ಧಿತೇ ॥ ೬-೪-೧೩೩॥

ಅನ್ನಂತಾನಾಂ ಭಸಂಜ್ಞಕಾನಾಮೇಷಾಮತದ್ಧಿತೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಮಘೋನಃ । ಮಘವಭ್ಯಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ । ಏವಂ ಶ್ವನ್, ಯುವನ್ ॥

ಶ್ವಯುವಮಘೋನಾಂ, ಅತದ್ಧಿತೇ ॥ "ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್" ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಅಲ್ಲೋಽಪೋಽನಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅನಃ" ಅಪಕರ್ಷ. ಅದು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಅಪಕರ್ಷ. "ಭಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. "ಶ್ವಾಚ, ಯುವಾಚ, ಮಘವಾಚ," ಶ್ವಯುವಮಘವಾನಃ. ತೇಷಾಂ ಶ್ವಯುವಮಘೋನಾಂ. "ಅನಃ" ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತವಿಧಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅನ್ನಂತವಾದ ಶ್ವನ್, ಯುವನ್, ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೇ ಇರುವಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. (ಯಚಿ ಭಮ್—ಭ ಸಂಜ್ಞಾ) ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಇವೆ. ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇಲ್ಲಿ ಪರವಾಗಿಲ್ಲ. ಮಘವನ್ ಅನ್ನಂತವಾಗಿದೆ. ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬಂದರೆ (ಇಗ್ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್) ಮಘವನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಮಘ+ಉ+ಅನ್+ಅಸ್. "ಆದ್ಗುಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣ. ಮಘೋನಸ್. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಮಘೋನಃ ॥ ತೃತೀಯಾ ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೀಗೆ ಕಾರ್ಯ ಬಂದು ಮಘೋನ್ ರೂಪವಾಗಿ ಆಯಾಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಮಘವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ ಬಂದಾಗ, ಅದು ಅನ್ನಂತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತೃ—ಮಘೋನಾ—ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಮಘವ

ಭ್ಯಾಮ್—ಮಘವಭಿಃ ॥ ಚ-ಮಘೋನೇ—ಮಘವಭ್ಯಾಮ್—ಮಘವಭ್ಯಃ ॥ ಪಂ—ಮಘೋನಃ—ಮಘವಭ್ಯಾಮ್—ಮಘವಭ್ಯಃ ॥ ಷ—ಮಘೋನಃ—ಮಘೋನೋಃ—ಮಘೋನಾಮ್ ॥ ಸ—ಮಘೋನಿ—ಮಘೋನೋಃ—ಮಘವಸು ॥ ಹೀಗೆಯೇ ಶ್ವನ್, ಯುವನ್ ಶಬ್ದ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶ್ವನ್ ಶಬ್ದ ಸುಟಿನಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಶ್ವಾ—ಶ್ವಾನೌ—ಶ್ವಾನಃ । ಹೇ ಶ್ವನ್— ॥ ದ್ವಿ. ಶ್ವಾನಂ—ಶ್ವಾನೌ ॥ ಶ್ವನ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ಶ್+ಉ+ಅನ್+ಅಸ್ ಶುನಸ್=ಶುನಃ ॥ ಶುನಾ—ಶ್ವಭ್ಯಾಮ್—ಶ್ವಭಿಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಯುವನ್ ಶಬ್ದವೂ ಸುಟಿನಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಯುವಾ-ಯುವಾನೌ-ಯುವಾನಃ ॥ ಹೇ ಯುವನ್ ॥ ದ್ವಿ—ಯುವಾನಂ—ಯುವಾನೌ—ಯುವನ್+(ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರಬೇಕು. ಆದರೆ ಯಣಿಗೆ ಇಕ್ ಬರುವುವೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಎರಡಿದೆ. ಯಕಾರ, ವಕಾರ. ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕು? ಅಂದರೆ ಇದನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಲು ಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಪ್ರಸಾರಣನಿಯಮ ಮಾಡುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೩. ನ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ॥ ೬-೧-೩೭ ॥

ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಪರತಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ನ ಸ್ಯಾತ್ । ಇತಿ ಯಕಾರಸ್ಯ ನೇತ್ವಮ್। ಅತ ಏವ ಜ್ಞಾಪಕಾದಂತ್ಯಸ್ಯ ಯಣಃ ಪೂರ್ವಂ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ । ಯೂನಃ। ಯೂನಾ। ಯುವಭ್ಯಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ। ಅರ್ವಾ। ಹೇ ಅರ್ವನ್॥

ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ । **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅದರ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಈ ಸೂತ್ರ ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೇ ಪರಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮಾಡಿದರೆ ಯು+ಉ+ಅನ್=ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಯು+ಉನ್+ಅಸ್. ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಇಕಾರ ಬರಲಿ ಎಂದರೆ ಈಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಪರವಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಯೂನಸ್=ಯೂನಃ ॥ ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಯೂನ್ ಅಂಗ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ತೃ॥ ಯೂನಾ—ಯುವಭ್ಯಾಮ್ ಯುವಭಿಃ ॥ ಚ ಯೂನೇ—ಯುವಭ್ಯಾಮ್—ಯುವಭ್ಯಃ ॥ ಪಂ—ಯೂನಃ—

ಯುವಭ್ಯಾಮ್—ಯುವಭ್ಯಃ || ಷ—ಯೂನಃ—ಯೂನೋಃ—ಯೂನಾಮ್ ||
ಸ—ಯೂನಿ—ಯೂನೋಃ—ಯುವಸು ||

ನಕಾರಾಂತ ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದ (ಕುದುರೆ)

ಅರ್ವನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ, "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ, ಅರ್ವಾ. ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ತೃ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅರ್ವನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೪. ಅರ್ವಣಸ್ತ್ರಸಾವನಞಃ ॥ ೬-೪-೧೨೭ ॥

ನಞಾರಹಿತಸ್ಯ ಅರ್ವನ್ನಿತ್ಯಸ್ಯಾಂಗಸ್ಯ ತೃ ಇತ್ಯಂತಾದೇಶೋ ನ ತು ಸೌ॥
ಅರ್ವಂತೌ । ಅರ್ವಂತಃ ॥ ಅರ್ವಂತಂ । ಅರ್ವತಃ ॥ ಅರ್ವತಾ । ಅರ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ ॥

ಅರ್ವಣಃ, ತೃ, ಅಸೌ, ಅನಞಃ || ನಾಲ್ಕುಪದವುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ನವಿದ್ಯತೇ ನಞ್ ಯಸ್ಯಸಃ ಅನಞ್. ತಸ್ಯ ಅನಞಃ ॥ ನಞ್ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. ನಸೌ. ಅಸೌ, ಸುಪರವಾದಾಗ ಇಲ್ಲ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ನಞ್ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಅರ್ವನ್ ರೂಪವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ತೃ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸುಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆದೇಶವೆಂದರೆ "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂಗದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆಂದುದರಿಂದ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತಾದೇಶವೆಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಕೃತ ನಞ್ ಇಲ್ಲ. ಸುಪರದಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅರ್ವನ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ತೃ ಅಂತಾದೇಶ. ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಋಕಾರ ಇತ್. ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರ ಬಂದರೆ ಅರ್ವತ್+ಔ ಎಂದು ನಕಾರಾಂತ ಹೋಗಿ ತಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃವಿನಲ್ಲಿ ಋಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿತ್ತಾಯಿತು. ಆಗ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಘವತ್ ಶಬ್ದದಂತೇ "ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅರ್ವನ್ತ್+ಔ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ಅರ್ವನ್ತೌ—ಅರ್ವನ್ತಃ ॥ ಸಂ—ಪ್ರ—ಹೇಅರ್ವನ್—ಹೇ ಅರ್ವನ್ತೌ—ಹೇ ಅರ್ವನ್ತಃ॥ ದ್ವಿ—ಅರ್ವನ್ತಂ। ಅರ್ವನ್ತೌ. ಅರ್ವತಃ॥ ಕೇವಲ ತೃ ಅಂತಾದೇಶ. ತೃ—ಅರ್ವತಾ ಅರ್ವ

ಧ್ಭ್ಯಾಮ್ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ. ಅರ್ವದ್ಭಿಃ ಚ || ಅರ್ವತೇ—ಇತ್ಯಾದಿ. ಅರ್ವತ್ ಅಂಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ.

ನಕಾರಾಂತ "ಪಥಿನ್" ಶಬ್ದ (ದಾರಿ)

ಪಥಿನ್+ ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಥಿನ್ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಆತ್ವಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೫. ಪಥಿಮಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಮಾತ್ || ೭-೧-೮೫ ||

ಏಷಾಮಾಕಾರೋಽನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸೌ ಪರೇ ||

ಪಥಿಮಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಮ್, ಆತ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಸಾವನಡುಹಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸೌ" ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಪಂಥಾಶ್ಚ, ಮಂಥಾಶ್ಚ, ಋಭುಕ್ಷಾಶ್ಚ" ಪಥಿ ಮಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಣಃ. ತೇಷಾಂ ಪಥಿಮಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಮ್. ಆತ್ ತಪರ ಮಾಡಿರುವು ದರಿಂದ "ತಪರಸ್ತತ್ಕಾಲಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ ಮಾತ್ರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪಥಿನ್, ಮಥಿನ್, ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸುಪರವಾದಾಗ ಆಕಾರ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ ವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬಂದರೆ ಪಥಿಆ+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಥಿನ್ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೬. ಇತೋಽತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ || ೭-೧-೮೬ ||

ಪಥ್ಯಾದೇರಿಕಾರಸ್ಯ ಅಕಾರಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಪರೇ ||

ಇತಃ, ಅತ್, ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪಥಿಮಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಂ" ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಅತ್" ತಪರಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಅಕಾರಮಾತ್ರವೆಂದು ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಸವರ್ಣಗ್ರಹಣ ವಿಲ್ಲ. ಸ್ಪಷ್ಟಪ್ರತಿಪತ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ತಪರಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪಥಿನ್, ಮಥಿನ್, ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ (ಸುಟ್) ಪರವಾದಾಗ ಅಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಥಿ+ಆ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಬಂದರೆ ಪಥ+ ಆ–ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ಥ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಥಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ಥ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೭. ಥೋ ನ್ಥಃ ॥ ೭-೧-೮೭ ॥

ಪಥಿಮಥೋಸ್ಥಸ್ಯ ನ್ಥಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಪರೇ ॥

ಪನ್ಥಾಃ। ಪನ್ಥಾನೌ। ಪನ್ಥಾನಃ ॥ ಪನ್ಥಾನಂ । ಪನ್ಥಾನೌ ॥

ಥಃ ನ್ಥಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಥ್—ಥೌ—ಥಃ || ಥಃ—ಥೋಃ ಥಾಮ್ || ಥಃ ಷಷ್ಠೀ. ನ್ಥಃ ಪ್ರಥಮಾ. ಅಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಥಿಮಥಿ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಮಾತ್ರ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಥಕಾರವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ " ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪಥಿನ್ ಮಥಿನ್ ಶಬ್ದಗಳ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ ನ್ಥಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಥ್‌ಗೆ ನ್ಥ್ ಆದೇಶ. ಪಥ+ಆ+ಸ್. ಪನ್ಥ+ಆ+ಸ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಪನ್ಥಾಸ್. "ಸಸಜುಷೋರುಃ " ರುತ್ವ. " ಖರವಸಾನಯೋಃ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಪನ್ಥಾಃ || ಹೀಗೇ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ. ಥಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ಥಾದೇಶ. ಪಥಿನ್+ಔ. ಪಥನ್ + ಔ=ಪನ್ಥನ್+ಔ. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಽಸಂಬುದ್ಧೌ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಪನ್ಥಾನೌ—ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಪಥಿನ್+(ಜ್) ಅಸ್ =ಪಥನ್+ಅಸ್-ಪನ್ಥನ್+ಅಸ್. ದೀರ್ಘ. ಪನ್ಥಾನಃ || ಸಂಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇ ಪಂಥಾಃ ಹೇ ಪಂಥಾನೌ-ಹೇ ಪಂಥಾನಃ || ದ್ವಿ. ಪಂಥಾನಂ-ಪಂಥಾನೌ—ಪಥಿನ್+(ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ (ಇದು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲ) ಟಿಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಥಿನ್ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೮. ಭಸ್ಯ ಟೇರ್ಲೋಪಃ ॥ ೭-೧-೮೮ ॥

ಭಸ್ಯ ಪಥ್ಯಾದೇಷ್ಟೇರ್ಲೋಪಃ ॥ ಪಥಃ । ಪಥಾ । ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್ ॥

ಏವಂ ಮಥಿನ್, ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ॥

ಭಸ್ಯ, ಟೇಃ, ಲೋಪಃ || ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. " ಪಥಿಮಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಮ್ " ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವ (ಯಾದಿ, ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ) ಪಥಿನ್, ಮಥಿನ್, ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಶಬ್ದಗಳ ಟಿಗೆ

ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿದೆ. "ಅಚೋಽಂತ್ಯಾದಿಟಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಇನ್ ಟಿ. ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಪಥ್+ಅಸ್=ಪಥಃ || ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ. ತೃ—ಪಥಾ—ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್—ಪಥಿಭಿಃ | ಚ—ಪಥೇ—ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್—ಪಥಿಭ್ಯಃ || ಪಂ—ಪಥಃ—ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್ ಪಥಿಭ್ಯಃ || ಷ—ಪಥಃ—ಪಥೋಃ—ಪಥಾಮ್ || ಸ. ಪಥಿ—ಪಥೋಃ—ಪಥಿಷು. ಹೀಗೆಯೇ ಮಥಿನ್ ಶಬ್ದ. ಮಂಥಾಃ—ಮಂಥಾನೌ—ಮಂಥಾನಃ || ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವಲ್ಲಿ. ಮಥಃ—ಇತ್ಯಾದಿ. (ಕಡಗೋಲು ಅರ್ಥ) ಹೀಗೆಯೇ ಋಭುಕ್ಷಿನ್ ಶಬ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ಥಕಾರವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಆದರ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಋಭುಕ್ಷಾಃ—ಋಭುಕ್ಷಾಣೌ—ಋಭುಕ್ಷಾಣಃ || "ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್‌ನುಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರ ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ. ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವಲ್ಲಿ ಋಭುಕ್ಷಿನ್+ಅಸ್=ಋಭುಕ್ಷಃ—ಋಭುಕ್ಷಾ—ಇತ್ಯಾದಿ—

ನಕಾರಾಂತ,— "ಪಂಚನ್—" ಶಬ್ದ (ಐದು)

ಇದು ಬಹುತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಇದಕ್ಕೆ "ಷಟ್" ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

("ಷಟ್" ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೨೯೯. ಷ್ಣಾಂತಾ ಷಟ್ ॥ ೧-೧-೨೪ ॥

ಷಾಂತಾ ನಾಂತಾ ಚ ಸಂಖ್ಯಾ ಷಟ್‌ಸಂಜ್ಞಾ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಪಂಚನ್ ಶಬ್ದೋ ನಿತ್ಯಂ ಬಹುವಚನಾಂತಃ ॥ ಪಂಚ । ಪಂಚ । ಪಂಚಭಿಃ । ಪಂಚಭ್ಯಃ । ಪಂಚಭ್ಯಃ ॥ ನುಟ್ ॥

ಷ್ಣಾಂತಾ, ಷಟ್ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಬಹುಗಣವತುಡತಿ ಸಂಖ್ಯಾ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸಂಖ್ಯಾ" ಅನುವೃತ್ತಿ. ಷ್ ಚ, ನಶ್ಚ—ಷ್ಣೌ (ಷ್ಟುತ್ವದಿಂದ ನಕ್ಕೆ ಣ) ಷ್ಣೌ ಅಂತೇ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ಷ್ಣಾಂತಾ || ಅನುವೃತ್ತವಾದ ಸಂಖ್ಯಾವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞಾ ಎಂದಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ಅರ್ಥ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸಂಖ್ಯಾ ಹೇಳುವ ಪಂಚ ಷಟ್, ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಷಕಾರಾಂ

ತವಾದ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳು " ಷಟ್ " ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪಂಚನ್ ಎಂಬುದು ನಾಂತವಾದ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದ ವಾದುದರಿಂದ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದು ನಿತ್ಯಬಹುವಚನಾಂತ ವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪಂಚನ್ + ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ " ಷಡ್ಭ್ಯೋಲುಕ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಸ್ ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪಂಚನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈಗ ನಾಂತವಾದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ವಾದುದರಿಂದ " ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪಃ. ಪಂಚ. ಶಸಿಗೂ ಲುಕ್ ಬರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೇ ಪಂಚ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಿಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಪಂಚಭಿಃ || ಚ–ಪಂಚಭ್ಯಃ | ಪಂ– ಪಂಚಭ್ಯಃ || ಷಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಪಂಚನ್ + ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ " ಷಟ್‌ಚತುರ್ಭ್ಯಶ್ಚ " ಸೂತ್ರ (267)ದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಟಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವ. ಪಂಚನ್+ನಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಾಂತದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೦. ನೋಪಧಾಯಾಃ ॥ ೬-೪-೭ ॥

ನಾಂತಸ್ಯೋಪಧಾಯಾಃ ದೀರ್ಘೋ ನಾಮಿ || ಪಂಚಾನಾಮ್ || ಪಂಚಸು ||

ನ, ಉಪಧಾಯಾಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. " ಅಂಗಸ್ಯ " ಅಧಿಕಾರ. ನ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕಪದ. ಅಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿ ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಅದು ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ನಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥ. "ಢ್ರಲೋಪೇ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ " ದೀರ್ಘಃ " ಪದವೂ " ನಾಮಿ " ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ನಾಮ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ನಾಮ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ನಾಂತವಾದ ಅಂಗ ಪಂಚನ್. ಅದರ ಉಪಧೆಯೆಂದರೆ ಚಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಪಂಚಾನ್ + ನಾಮ್. " ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಪಂಚಾನಾಮ್. ಸ || ಪಂಚಸು. ಇಣಿನಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರು ವುದರಿಂದ ಷತ್ವವಿಲ್ಲ.

ನಕಾರಾಂತ ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದ (ಎಂಟು)

ಇದು ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾಂತಶಬ್ದ. ಅಷ್ಟನ್+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತ್ವ ಬರುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೧. ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ ॥ ೭-೨-೮೪॥

ಅಷ್ಟನಃ ಆತ್ವಂ ವಾಸ್ಯದ್ಧಲಾದೌ ವಿಭಕ್ತೌ ಪರತಃ॥

ಅಷ್ಟನಃ, ಆ, ವಿಭಕ್ತೌ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ರಾಯೋ ಹಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಹಲಿ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪಕರ್ಷ .ಅದು ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ "ವಿಭಕ್ತೌ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ "ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಗ್ರಹಣೇ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಹಲಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಆ ಎಂಬುದು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಸವರ್ಣಗ್ರಹಣವಿಲ್ಲ. ವಾ ಎಂಬುದು ಜ್ಞಾಪಕದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದುದು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಆತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಹಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಆತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಅದು ಬರುವ ಉಪಾಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದದ ಜಶ್ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಔಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೨. ಅಷ್ಟಾಭ್ಯ ಔಶ್ ॥ ೭-೧-೨೧ ॥

ಕೃತಾಕಾರಾದಷ್ಟನಃ ಪರಯೋಃ ಜಸ್‌ಶಸೋಃ ಔಶ್ ಸ್ಯಾತ್ ಅಷ್ಟಭ್ಯ ಇತಿ ವಕ್ತವ್ಯೇ ಕೃತಾऽऽತ್ವನಿರ್ದೇಶೋ ಜಶ್ಶಸೋರ್ವಿಷಯೇ ಆತ್ವಂ ಜ್ಞಾಪಯತಿ । ಅಷ್ಟೌ । ಅಷ್ಟೌ । ಅಷ್ಟಾಭಿಃ । ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ । ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ । ಅಷ್ಟಾನಾಮ್ । ಅಷ್ಟಾಸು । ಆತ್ವಾಭಾವೇ ಅಷ್ಟ ಪಂಚವತ್ ॥

ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ ಔಶ್ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಜಶ್ಶಸೋಃಶಿಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಜಶ್ಶಸೋಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ ಎಂದು ದೀರ್ಘ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಾ ಎಂಬ ದೀರ್ಘಾಂತವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತ. ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ "ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುತ್ತರಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ

ಆಕಾರವುಳ್ಳ ಅಷ್ಟನ್‌ಶಬ್ದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಜಸ್‌ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಔಶ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಔಶಿನಲ್ಲಿ ಶಕಾರ ಇತ್. ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. (ಅನೇಕಾಲ್‌ಶಿತ್‌ಸರ್ವಸ್ಯ) ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರಾದೇಶ ಹೊಂದಿದ ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದದ ಪರದ ಜಶ್ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಔತ್ವ ಹೇಳಿದುದೇ ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆತ್ವ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಹೇಗೆ ಇದು ಸಮಂಜಸವಾಗುತ್ತದೆ ? ಅಂದರೆ " ಅಷ್ಟಭ್ಯ " ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಷ್ಟಭ್ಯ ಔಶ್ ಎಂದು ಸೂತ್ರಮಾಡುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಷ್ಟಾಭ್ಯ ಔಶ್ ಎಂದು ದೀರ್ಘಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಜಸ್ ಶಸ್ ಪರವಾದಾಗಲೂ ಆತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಾಘವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ವೈಯಾಕರಣರು. ಆತ್ವವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಲಾಘವವಾಗಿ ಅಷ್ಟಭ್ಯಃ ಎಂದೇ ಹೇಳಬಹುದಿತ್ತು. ಹಾಗೆ ಹೇಳದೆ ದೀರ್ಘಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪಾಣಿನಿಯು ಸೂಚಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಷ್ಟನ್ + ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಿತವಾದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಅಷ್ಟಾ + ಜಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾರಪರದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಔಶ್. ಅಷ್ಟಾ + ಔ " ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ " ಅಷ್ಟೌ. ಶಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇರೂಪ. ಅಷ್ಟೌ. ಅಷ್ಟನ್ + ಭಿಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ " ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವ. ಅಷ್ಟಾಭಿಃ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಆತ್ವ. ಚ॥ ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ । ಅಷ್ಟಾಭ್ಯಃ ॥ ಷಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಆಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಅಷ್ಟನ್ + ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ " ಷಟ್‌ಚತುರ್ಭ್ಯಶ್ಚ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಟಾಗಮ. ಅಷ್ಟನ್ + ನಾಮ್. ಈಗ ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ. ಅಷ್ಟಾನಾಮ್. ಸ॥ ಅಷ್ಟಾಸು. ॥ ಆತ್ವವಿಕಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ಆತ್ವಬಾರದಿದ್ದರೆ ಜಸ್ ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಔತ್ವವೂ ಇಲ್ಲ. ಪಂಚನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಷಟ್‌ಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಜಸ್‌ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. " ನಲೋಪಃ_" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಪ್ರ॥ ಅಷ್ಟ॥ ದ್ವಿ॥ ಅಷ್ಟ ॥ ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ. ಅಷ್ಟಭಿಃ ॥ ಚ_ಅಷ್ಟಭ್ಯಃ ॥ ಪಂ. ಅಷ್ಟಭ್ಯಃ ॥ ಷ. ಅಷ್ಟಾನಾಮ್ ॥ ಸ. ಅಷ್ಟಸು ॥

ಇತಿ ನಾಂತಾಃ ॥

ಜಕಾರಾಂತ, ಋತ್ವಿಜ್ ಶಬ್ದ. ॥

(ಕ್ವಿನ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರ)

೩೦೩. ಋತ್ವಿಗ್ದಧೃಕ್ ಸ್ರಗ್‌ದಿಗುಷ್ಣಿಗಞ್ಚುಯುಜಿ ಕ್ರುಞ್ಚಾಂ ಚ ॥ ೩-೨-೫೯ ॥

ಏಭ್ಯಃ ಕ್ವಿನ್, ಅಂಚೇಃ ಸುಪ್ಯುಪಪದೇ, ಯುಜಿಕ್ರುಂಚೋಃ ಕೇವಲಯೋಃ ಕ್ರುಂಚೇರ್ನಲೋಪಾಭಾವಶ್ಚ ನಿಪಾತ್ಯತೇ ॥ ಕನಾವಿತೌ ॥

ಋತ್ವಿಕ್, ದಧೃಕ್, ಸ್ರಕ್, ದಿಕ್, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಅಂಚು, ಯುಜಿ, ಕ್ರುಂಚಾಂ, ಚ. ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಧಾತೋಃ'' ಅಧಿಕಾರ. "ಸ್ಪೃಶೋಽನುದಕೇ ಕ್ವಿನ್" ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಋತ್ವಿ....ಂಚಾಂ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿ ಬಂದಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಋತ್ವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವ ಯಜ್ ಧಾತುವಿಗೂ, ಧೃಷ್, ಸೃಜ್, ದಿಶ್, ಷ್ಣಿಹ್, ಅಂಚು, ಯುಜ್, ಕ್ರುಂಚ್ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಹೇಳಿದರೂ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಗಳು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿವೆ. ಸೂತ್ರಾಂತರದಿಂದ ಬಾರದಿರುವ ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಋತು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಯಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ಸಂಪ್ರಾರಣ, ಕುತ್ವ. ಧೃಷ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವ. ಸೃಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಮಾಗಮ. ದಿಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ವಿನ್. ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ನಿಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ಉದಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಷತ್ವ. ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಸುಬಂತ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಕ್ವಿನ್. ಯುಜ್ ಧಾತು ಕೇವಲವಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ವಿನ್. ಕ್ರುಂಚ್ ಕೇವಲಕ್ಕೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ನಲೋಪ ಬರಬೇಕಾದಾಗ ನಲೋಪಾಭಾವ. ಇಷ್ಟು ಕಾರ್ಯಗಳು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಋತು ಉಪಪದವಾದ ಯಜಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಪೂರ್ವರೂಪ ಯಣ್ ಬಂದರೆ ಋತ್ವಿಜ್ + ಕ್ವಿನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕನಾವಿತೌ. "ಹಲಂತ್ಯಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರವೂ "ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರವೂ ಇತ್ತಾಗಿ ಲೋಪವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣೆಗೋಸ್ಕರ ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ವಕಾರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೂ ಲೋಪ ಹೇಳಲು ಕೃತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಕೃತ್ ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೪. ಕೃದತಿಙ್ । ೩-೧-೯೩ ॥

ಅತ್ರ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರೇ ತಿಙ್‌ಭಿನ್ನಃ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಕೃತ್‌ಸಂಜ್ಞಃ ಸ್ಯಾತ್ ॥

ಕೃತ್, ಅತಿಙ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಧಾತೋಃ" "ಪ್ರತ್ಯಯಃ" ಅಧಿಕಾರಗಳು. "ಧಾತೋಃ" ವಿಹಿತ ವಿಶೇಷಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂದರ್ಥ. ನ ತಿಙ್ ಅತಿಙ್. ತಿಙ್ ಭಿನ್ನವಾದ ಎಂದರ್ಥ. "ಧಾತೋಃ" ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು ಮೂರಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಇದರ ಅವ್ಯವಹಿತ

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ " ಧಾತೋಃ " ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಎಂದು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**–ಸನ್ನಿಹಿತವಾದ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ತಿಙ್‌ಭಿನ್ನವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕೃತ್ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. 3–1–93ರಿಂದ ಮೂರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅವು ಎಲ್ಲಾ ಕೃತ್ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕ್ವಿನ್ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ವಿಹಿತವಾದುದರಿಂದ ಅದು ಕೃತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

(ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೫. ವೇರಪೃಕ್ತಸ್ಯ || ೬-೧-೬೭ ||

ಅಪೃಕ್ತಸ್ಯ ವಸ್ಯ ಲೋಪಃ ||

ವೇಃ, ಅಪೃಕ್ತಸ್ಯ || ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. " ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಲೋಪಃ " ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**–ಅಪೃಕ್ತವಾದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. " ಅಪೃಕ್ತಏಕಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ " ಎಂದು ಒಂದು ಅಲ್‌ರೂಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಪೃಕ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕ್ವಿನ್ನಿನಲ್ಲಿ ವ್ ಮಾತ್ರ ಉಳಿದುದರಿಂದ ಅದು ಅಪೃಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಋತ್ವಿಜ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ. ಜಾಂತ ಶಬ್ದ. ಋತ್ವಿಜ್ + ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ " ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ– " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪವಾದಾಗ ಕುತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಕ್ವಿನ್ನಂತಕ್ಕೆ ಕುತ್ವಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೬. ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ || ೮-೨-೬೨ ||

ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯೋ ಯಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಯ ಕವರ್ಗೋಽಂತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ಪದಾಂತೇ || ಅಸ್ಯ ಅಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ಚೋಃ ಕುರಿತಿ ಕುತ್ವಮ್ || ಋತ್ವಿಕ್ ಋತ್ವಿಗ್ || ಋತ್ವಿಜೌ–ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ||

ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ, ಕುಃ || ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. " ಪದಸ್ಯ " ಅಧಿಕಾರ. " ಝಲಾಂಜಶೋಂತೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಅಂತೇ " ಅನುವೃತ್ತಿ. ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯೋ

ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವುದರ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದು ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆಗ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅಂತದಲ್ಲಿರಬೇಕು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಅದು ಲೋಪವಾದರೂ ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಕೃತ ಋತ್ವಿಜ್ ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿನ್ ಲುಪ್ತವಾದರೂ ಋತ್ವಿಜಿನ ಮೇಲೆ ಅದು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವುದರ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಕವರ್ಗವು ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದಿತ್ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಕವರ್ಗ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಋತ್ವಿಜಿನ ಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. "ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ. ಋತ್ವಿಗ್. "ಅಸ್ಯಅಸಿದ್ಧತ್ವಾದಿತಿ" ॥ ಹೀಗೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಮಾಡಿದರೂ ಇದು ಅಸಿದ್ಧಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದಲೇ (ಸೂ. 308) ಕುತ್ವ ಹೇಳಬೇಕು. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಚವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗಾದೇಶ ಆ ಸೂತ್ರ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಆ ಸೂತ್ರದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಜಕಾರವೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಗಕಾರ ಬಂದರೆ ಋತ್ವಿಗ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್‌ಬಂದರೆ ಋತ್ವಿಕ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಋತ್ವಿಗ್ ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಋತ್ವಿಜಾ—ಋತ್ವಿಜಃ ॥ ದ್ವಿ. ಋತ್ವಿಜಮ್—ಋತ್ವಿಜಾ—ಋತ್ವಿಜಃ ॥ ತೃ. ಋತ್ವಿಜಾ—ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ. ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಂ—ಋತ್ವಿಗ್ಭಿಃ॥ ಸಪ್ತಮೀ–ಋತ್ವಿಜೋಃ—ಋತ್ವಿಕ್ಷು ॥ ಋತ್ವಿಜ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಕುತ್ವ. ಋತ್ವಿಗ್+ಸು. "ಖರಿಚ" ಋತ್ವಿಕ್+ಸು. "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕವರ್ಗಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಕಷ ಸೇರಿದರೆ ಕ್ಷ ಆಗುತ್ತದೆ ॥

ಜಕಾರಾಂತ ಯುಜ್‌ಶಬ್ದ. (ಸೇರಿಸುವವನು)

ಯುಜ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿನ್. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ. ಕ್ವಿನ್‌ಸರ್ವಲೋಪ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯುಜಿಗೆ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೭. ಯುಜೇರಸಮಾಸೇ॥ ೭-೧-೭೧ ॥

ಯುಜೇಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ನುಮ್ ಸ್ಯಾದಸಮಾಸೇ|| ಸುಲೋಪಃ|| ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಃ || ಕುತ್ವೇನ ನಸ್ಯ ಙಃ | ಯುಙ್| ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣೌ | ಯುಞ್ಜೌ ಯುಞ್ಜಃ|| ಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ||

ಯುಜೇಃ, ಅಸಮಾಸೇ ||| ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಇದಿತೋ ನುಮ್‌ಧಾತೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ನುಮ್" "ಉಗಿದಚಾ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ ಯುಜಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. (ಸುಟ್‌ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ) ಪ್ರಕೃತ ಸಮಾಸವಾಗದ ಯುಜ್‌ಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾಗಿದೆ. ನುಮ್ ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಯುನ್–ಜ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ಯುನ್‌ಜ್. ಸಂಯೋಗಾಂತಪದವಾದುದರಿಂದ "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಯೋಗದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯುನ್. ಇದರಮೇಲೆ ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಾನಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಯುಜ್ ಕ್ವಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದುದರಿಂದ "ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುನ್ನಿಗೆ ಕುತ್ವ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಙಕಾರ ಬಂದರೆ ಯುಙ್. ಔಪರವಾದಾಗ ಯುಜ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ನುಮ್. ಯುನ್‌ಜ್+ಔ. ಸಂಯೋಗಾಂತವಾದ ಪದವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಜಕಾರಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಅಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ನಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ "ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯಝಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಯುಂಜ್+ಔ. ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಯಯ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ. ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಞಕಾರ. ಯುಞ್ಜೌ. ಅಜಾದಿಯುಳ್ಳೆಲ್ಲಾ (ಸುಟಿನಲ್ಲಿ) ಹೀಗೆ ಕಾರ್ಯಗಳು. ಯುಜ್+ಜಸ್. ಯುಞ್ಜಃ || ದ್ವಿ. ಯುಞ್ಜಮ್–ಯುಞ್ಜೌ–ಯುಜ್+ಶಸ್. ಶಸ್‌ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ನುಮಾದಿಗಳಿಲ್ಲ. ಯುಜಃ || ತೃ. || ಅಜಾದಿಯುಳ್ಳೆಲ್ಲಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದುಮಾತ್ರ. ಯುಜಾ–ಯಜ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಕುತ್ವ. ಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್–ಯುಗ್ಭಿಃ || ಚ–ಯುಜೇ–ಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್–ಯುಗ್ಭ್ಯಃ || ಪಂ–ಯುಜಃ–ಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್–ಯುಗ್ಭ್ಯಃ || ಷ–ಯುಜಃ–ಯುಜೋಃ–ಯುಜಾಮ್|| ಸ–ಯುಜಿ–ಯುಜೋಃ ಯುಜ್+ಸು. ಕುತ್ವ. (ಸೂ 306) ಯುಗ್+ಸು. "ಖರಿಚ" ಯುಕ್+ಸು. ಷತ್ವ. (ಸೂ 150) ಯುಕ್+ಷು. ಯುಕ್ಷು.

ಜಕಾರಾಂತ "ಸುಯುಜ್ ಶಬ್ದ. (ಚನ್ನಾಗಿ ಜೋಡಿಸುವವನು)

ಕೇವಲವಾದ ಯುಜಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸುಪೂರ್ವಕವಾದ ಯುಜಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಲೋಪ. ಕೃದಂತ

ವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. ಸುಯುಜ್ + ಸ್. "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ-" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಚವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕವರ್ಗ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೮. ಚೋಃ ಕುಃ ॥ ೮-೨-೩೦ ॥

ಚವರ್ಗಸ್ಯ ಕವರ್ಗಃ ಸ್ಯಾಜ್ಝಲಿ ಪದಾಂತೇ ಚ ॥ ಸುಯುಕ್ ಸುಯುಗ್ । ಸುಯುಜೌ । ಸುಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥ ಖನ್ । ಖಞ್ಜೌ । ಖನ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಚೋಃ ಷಷ್ಠೀ. ಉದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚವರ್ಗ, ಕವರ್ಗ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. "ಝಲೋ ಝಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಝಲಿ" "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಂತೇ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. "ಪದಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಚವರ್ಗಕ್ಕೆ ಝಲ್‌ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಕವರ್ಗಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಜಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಕವರ್ಗದಲ್ಲಿನ ಗಕಾರಬರುತ್ತದೆ. ಸುಯುಗ್. "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಚರಿನ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಸುಯುಕ್. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದುಮಾತ್ರ. ಸುಯುಜೌ ಸುಯುಜಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಕುತ್ವ. ಸುಯುಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಸುಯುಗ್ಭಿಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಖಜಿ ಗತಿವೈಕಲ್ಯೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧಾತು ಇದಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಖನ್‌ಜ್. ಜಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದ. ಸುಪರವಾದಾಗ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾದಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತ ಪದವಾದುದರಿಂದ "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಖನ್. ಖನ್‌ಜ್ + ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ (ಸೂ. 78) ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ. (ಸೂ. 79) ಖಞ್ಜೌ—ಖಞ್ಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಖನಜ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪ. ಖನ್ಭ್ಯಾಮ್. ಖನ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಜಕಾರಾಂತ "ರಾಜ್" ಶಬ್ದ. (ರಾಜ, ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವ)

ರಾಜೃ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞೆ. ರಾಜ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಷತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವ್ರಶ್ಚಾದಿಗಳಿಗೆ ಷತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೦೯. ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜಸೃಜಮೃಜಯಜರಾಜಭ್ರಾಜಚ್ಛಶಾಂ, ಷಃ ॥ ೮-೨-೩೬ ॥

ಝಲಿ ಪದಾಂತೇ ಚ ॥ ಜಶ್ತ್ವ ಚರ್ತ್ವೇ ॥ ರಾಟ್, ರಾಡ್ । ರಾಜೌ । ರಾಜಃ ॥ ರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥ ಏವಂ ವಿಭ್ರಾಟ್, ದೇವೇಟ್, ವಿಶ್ವಸೃಟ್ ॥

ವಾ ॥ (ಪರೌ ವ್ರಜೇಃ ಷಃ ಪದಾಂತೇ) ಪರಾವುಪಪದೇ ವ್ರಜೇಃ ಕ್ವಿಪ್ ಸ್ಯಾದ್ದೀರ್ಘಶ್ಚ ಪದಾಂತೇ ಷತ್ವಮಪಿ॥ ಪರಿವ್ರಾಟ್। ಪರಿವ್ರಾಜೌ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ವ್ರಶ್ಚ, ಭ್ರಸ್ಜ, ಸೃಜ, ಮೃಜ, ಯಜ, ರಾಜ, ಭ್ರಾಜ, ಇವು ಏಳು ಧಾತುಗಳು. ಛ ಶ ಇವೆರಡು ವರ್ಣಗಳು. ಶಬ್ದರೂಪ ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆ ಛಕಾರಾಂತ, ಶಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. " ಪದಸ್ಯ " ಅಧಿಕಾರ. " ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಅಂತೇ " " ಝಲೋ ಝಲಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಝಲಿ " ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವ್ರಶ್ಚಾದಿಗಳಿಗೂ ಛಾಂತ, ಶಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ಷಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ರಾಜ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ " ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ "_ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪವಾದಾಗ ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ರಾಷ್. ಷಕಾರ ಝಲಿನಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ. ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಡಕಾರ. ರಾಡ್ "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್ ಬಂದರೆ ರಾಟ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ರಾಜೌ-ರಾಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿ ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪದಾಂತತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ರಾಷ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಜಶ್ತ್ವ. ರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್. ಚರ್ತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ರಾಜ್+ಸು. ಷತ್ವ. ರಾಷ್-ಸು. ಜಶ್ತ್ವ. ರಾಡ್+ಸು. "ಡಃ ಸಿ ಧುಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಧುಟಾಗಮ. ರಾಡ್+ಧ್‌ಸು. " ಖರಿಚ "

ಎರಡುಬಾರಿ ಬಂದು ರಾಟ್‌ತ್ಸು. ಧುಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ರಾಟ್ಸು. ಹೀಗೆಯೇ ವಿಭ್ರಾಜ್ ಶಬ್ದ. ಭ್ರಾಜಧಾತು ವ್ರಶ್ಚಾದಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ. ಜಶ್ತ್ವ. ವಿಭ್ರಾಟ್–ವಿಭ್ರಾಜೌ ವಿಭ್ರಾಜಃ ॥ ಸ–ಬ–ವಿಭ್ರಾಟತ್ಸು–ವಿಭ್ರಾಟ್ಸು ॥ ದೇವೇಜ್ ಶಬ್ದ. (ದೇವರನ್ನು ಪೂಜಿಸುವವನು) ಯಜ ಧಾತು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವಾದಿ. ದೇವೇಜ್. ಇತ್ಯಾದಿ. ಸೃಜಧಾತುವೂ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವಾದಿ. ವಿಶ್ವಸೃಟ್–ವಿಶ್ವಸೃಜೌ–ವಿಶ್ವಸೃಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಪರಿವ್ರಾಜ್ ಶಬ್ದ. (ಸನ್ಯಾಸಿ) ಸರ್ವಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ವ್ರಜತಿ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಪರಿವ್ರಜ್. ಪರಿ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ ವ್ರಜಧಾತು. (ವ್ರಜಗತೌ) ಇದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ಷತ್ವ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ. ಪರಿಯೆಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ (ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವಾಗ) ವ್ರಜಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್, ದೀರ್ಘವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಷತ್ವವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಿವ್ರಾಜ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಬಂದು ಲೋಪವಾದಾಗ ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಷತ್ವ. ಪರಿವ್ರಾಷ್–ಜಶ್ತ್ವ. ಪರಿವ್ರಾಡ್. "ವಾವಸಾನೇ" ಪರಿವ್ರಾಟ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಷತ್ವವಿಲ್ಲ. ಪರಿವ್ರಾಜೌ–ಪರಿವ್ರಾಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಪರಿವ್ರಾಟ್‌ತ್ಸು–ಪರಿವ್ರಾಟ್ಸು ॥

ಜಕಾರಾಂತ ವಿಶ್ವರಾಜ್ ಶಬ್ದ. (ಈಶ್ವರ)

ವಿಶ್ವಸ್ಮಿನ್ ರಾಜತೇ. ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವನು. ವಿಶ್ವಶಬ್ದ । ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ರಾಜೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ವಿಶ್ವರಾಜ್ ಶಬ್ದ- ಇದಕ್ಕೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೦. ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವಸುರಾಟೋಃ ॥ ೬-೩-೧೨೮ ॥

ವಿಶ್ವಶಬ್ದಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಂತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾದ್ವಸೌ ರಾಟ್‌ಶಬ್ದೇ ಚ ಪರೇ॥ ವಿಶ್ವಾರಾಟ್ । ವಿಶ್ವಾರಾಡ್ । ವಿಶ್ವರಾಜೌ । ವಿಶ್ವಾರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಢ್ರಲೋಪೇ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ದೀರ್ಘಃ" ಪದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ವಸುಶ್ಚರಾಟ್‌ಚ ವಸುರಾಟೌ–ತಯೋಃ ವಸುರಾಟೋಃ. ವಸು, ರಾಟ್‌ಶಬ್ದಗಳು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಿಶ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಸುಶಬ್ದರಾಟ್‌ಶಬ್ದಗಳು ಪರವಾದಾಗ

ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ರಾಟ್‌ಶಬ್ದ ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕು ಎಂದುದರಿಂದ ರಾಟ್ ರೂಪವಾಗುವುದು ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಆದುದರಿಂದ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಶ್ವರಾಜ್. "ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ —" (ಸೂ. 310) ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ ಶಬ್ದ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ವಿಶ್ವಾರಾಷ್. "ಝಲಾಂಜಶೋಽಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ. "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ. ವಿಶ್ವಾರಾಟ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ರಾಟ್ ರೂಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪದಾಂತತ್ವ ಇಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ" ವಿಶ್ವರಾಜೌ ವಿಶ್ವರಾಜಃ। ಇತ್ಯಾದಿ. ವಿಶ್ವರಾಜ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪದಾಂತತ್ವವಿದೆ (ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ) ಆದುದರಿಂದ "ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಜಶ್ತ್ವ. ವಿಶ್ವರಾಡ್ + ಭ್ಯಾಮ್. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ವಿಶ್ವಾರಾಡ್ಭ್ಯಾಮ್–ವಿಶ್ವಾರಾಡ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮಿ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾರಾಟ್ತ್ಸು" ವಿಶ್ವಾರಾಟ್ಸು॥

ಜಕಾರಾಂತ "ಭೃಸ್ಜ್" ಶಬ್ದ (ಹುರಿಯುವವನು)

ಭೃಸ್ಜ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಂಯೋಗಾದಿಯ ಸಕಾರ ರಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೧. **ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ॥ ೮-೨-೨೯॥**

ಪದಾಂತೇ ಝಲಿ ಚ ಯಃ ಸಂಯೋಗಸ್ತದಾದ್ಯೋಃ ಸ್ಕೋರ್ಲೋಪಃ। ಭೃಟ್। ಸಸ್ಯ ಶ್ಚುತ್ವೇನ ಶಃ। ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ ಇತಿ ಶಸ್ಯ ಜಃ। ಭೃಜ್ಜೌ। ಭೃಡ್ಭ್ಯಾಮ್। ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸ್ಕೋಃ, ಸಂಯೋಗ, ಆದ್ಯೋಃ, ಅಂತೇ, ಚ॥ ಐದು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. "ಪದಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. "ಝಲೋರ್ಝಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಝಲಿ" "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಲೋಪಃ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಸಂಯೋಗ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ ಪದ. "ಝಲಿ," "ಪದಾಂತೇ" ಎರಡು ಪದಗಳು

ಸಂಯೋಗ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಹೊಂದುತ್ತವೆ. "ಸ್ಚ, ಕ್ಚ, ಸ್ಕೌ, ತಯೋಃ ಸ್ಕೋಃ." **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಯಾವ ಸಂಯೋಗವಿದೆಯೋ ಅದರ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರ ಕಕಾರಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಭೃಸ್ಜ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಭೃಸ್ಜ್ ಪದಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗವಿದೆ. ಆದರ ಆದಿಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಭೃಜ್. "ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ"— ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ. ಭೃಡ್. "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ಭೃಟ್. ಭೃಸ್ಜ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಶಕಾರಾದೇಶ. ಭೃಶ್ಜ್+ಔ. ಇಲ್ಲಿ "ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ" ಸೂತ್ರ (19)ದಿಂದ ಝಶ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಝಲ್ಲಾದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರಾದೇಶ. ಭೃಜ್ಜೌ. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹೀಗೇ ರೂಪ. ಭೃಜ್ಜಃ—॥ ದ್ವಿ. ಭೃಜ್ಜಂ—ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮ್ಪರವಾದಾಗ "ಸ್ವಾದಿಷ್ವ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಡತ್ವ. ಭೃಸ್ಜ್+ಭ್ಯಾಮ್. ಭೃಜ್+ಭ್ಯಾಮ್—ಭೃಷ್‌ಭ್ಯಾಮ್—ಭೃಡ್ಭ್ಯಾಮ್—ಭೃಡ್ಭಿಃ. ಇನ್ನು ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೇ ರೂಪ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭೃಟ್ತ್ಸು— ಭೃಟ್ಸು. ಎರಡು ರೂಪಗಳು.

ಇತಿ ಜಾಂತಾಃ

ದಕಾರಾಂತ "ತ್ಯದ್" ಶಬ್ದ. (ಅವನು)

ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಂ. । ಪರರೂಪತ್ವಂ ಚ ॥

ತ್ಯದ್ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಸೂತ್ರ (193) ದಿಂದ ಅಕಾರಾಂತಾದೇಶ. ತದ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯ+ಅ+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅತೋ ಗುಣೇ" ಸೂತ್ರ (277) ದಿಂದ ಪರರೂಪ. ತ್ಯ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದಿಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ತ್ಯದಾದಿಗಳ ತ, ದಗಳಿಗೆ ಸಕಾರಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೨. ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವನನ್ತ್ಯಯೋಃ ॥ ೭-೨-೧೦೬ ॥

ತ್ಯದಾದೀನಾಂ ತಕಾರ ದಕಾರಯೋರನಂತ್ಯಯೋಃ ಸಃ ಸ್ಯಾತ್ಸೌ॥ ಸ್ಯಃ। ತ್ಯೌ। ತ್ಯೇ॥ ಸಃ। ತೌ। ತೇ॥ ಯಃ। ಯೌ। ಯೇ॥ ಏಷಃ। ಏತೌ। ಏತೇ॥

ತದೋಃ, ಸಃ, ಸೌ, ಅನಂತ್ಯಯೋಃ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. "ತಶ್ಚ ದ್‌ಚ ತದೌ." ತಯೋಃ ತದೋಃ. ತಕಾರ ದಕಾರಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ತಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮ್" ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**—ತ್ಯದಾದಿಗಳಿಗೆ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವುಗಳ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವ ತಕಾರ ದಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಕಾರ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ತ್ಯ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸು ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ತಕಾರ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ ಆದುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸ್ಯಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಸತ್ವ. ಇತರ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ ಬಂದು ತ್ಯ ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸರ್ವ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸ್ಯಃ–ತ್ಯೌ–ತ್ಯೇ॥ ದ್ವಿ. ತ್ಯಂ–ತ್ಯೌ–ತ್ಯಾನ್.॥ ತೃ-ತ್ಯೇನ-ತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ-ತ್ಯೈಃ। ಚ.–ತ್ಯಸ್ಮೈ–ತ್ಯಾಭ್ಯಾಮ್–ತ್ಯೇಭ್ಯಃ। ಪಂ–ತ್ಯಸ್ಮಾತ್–ತ್ಯಾಭ್ಯಾಮ್–ತ್ಯೇಭ್ಯಃ। ಷ. ತ್ಯಸ್ಯ–ತ್ಯಯೋಃ–ತ್ಯೇಷಾಂ ॥ ಸ. ತ್ಯಸ್ಮಿನ್–ತ್ಯಯೋಃ–ತ್ಯೇಷು॥

ದಕಾರಾಂತ ತದ್ ಶಬ್ದ. (ಅವನು.)

ತ್ಯದ್ ಶಬ್ದದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಂತ್ಯವಲ್ಲದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಸಃ—ತೌ—ತೇ ಇತ್ಯಾದಿ. ।! ತ್ಯದಿನಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ದಕಾರಾಂತ "ಯದ್" ಶಬ್ದ. (ಯಾರು. ಪ್ರಶ್ನೆಯಲ್ಲ.)

ಇಲ್ಲಿ ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ ಮಾತ್ರ. ತಕಾರ ದಕಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಯ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಮೇಲೆ ಸರ್ವಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಯಃ–ಯೌ–ಯೇ. ಇತ್ಯಾದಿ.

ದಕಾರಾಂತ, " ಏತದ್ " ಶಬ್ದ (ಇವನು)

ಏತದ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ " ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವ. " ಅತೋಗುಣೇ " ಪರರೂಪ. ಏತ+ಸ್. ಅನಂತ್ಯದ ತಕಾರಕ್ಕೆ " ತದೋಃ ಸಾವನಂತ್ಯಯೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರ. ಏಸ+ಸ್. ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಆದೇಶ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ " ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಏಷಸ್. ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ. ಏಷಃ। ಇನ್ನು ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ. ಅದಂತಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಏತೌ-ಏತೇ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ (ಇದಮ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿಚಾರ ಬಂದಿದೆ) ಏನಾದೇಶ. ದ್ವಿ. ಏತಂ, ಏನಂ—ಏತೌ—ಏನೌ—ಏತಾನ್, ಏನಾನ್. ತೃ. ಏತೇನ, ಏನೇನ—ಏತಾಭ್ಯಾಂ—ಏತೈಃ ॥ ಚ—ಏತಸ್ಮೈ—ಏತಾಭ್ಯಾಮ್—ಏತೇಭ್ಯಃ ॥ ಪಂ. ಏತಸ್ಮಾತ್—ಏತಾಭ್ಯಾಮ್—ಏತೇಭ್ಯಃ ॥ ಷ. ಏತಸ್ಯ-ಏತಯೋಃ-ಏನಯೋಃ—ಏತೇಷಾಮ್ ॥ ಸ. ಏತಸ್ಮಿನ್ ಏತಯೋಃ, ಏನಯೋಃ—ಏತೇಷು ॥

ದಕಾರಾಂತ. ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್, ಶಬ್ದಗಳು (ನೀನು, ನಾನು)

ಇವುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಇದೆ. ಒಂದೂ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆದೇಶ, ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ. ಹೀಗೆ ಆದೇಶ ಬಂದು ಮೂಲಸ್ವರೂಪವೇ ಬೇರೆಯಾಗುವುದಿದೆ. ಯುಷ್ಮದ್+ಸ್, ಅಸ್ಮದ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಙೇ ಪ್ರಥಮಾಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅಮಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೩. ಙೇಪ್ರಥಮಯೋರಮ್ ॥ ೭-೧-೨೮ ॥

ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಙೇ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಯೋ-ಶ್ಚಾಮಾದೇಶಃ ॥

ಙೇ, ಪ್ರಥಮಯೋಃ, ಅಮ್ ॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಙೇ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ ಪದ. " ಪ್ರಥಮಾ, ಚ ಪ್ರಥಮಾ ಚ ಪ್ರಥಮೇ. ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು. ತಯೋಃ, " ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಯೋಃ " " ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ ಙಸೋಽಶ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಮ್ " ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಙೇ ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಮೂರು ವಚನಗಳಿಗೂ ಅಮ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. " ನ ವಿಭಕ್ತೌತುಸ್ಮಾಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಾ

ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಯುಷ್ಮದ್ + ಅಮ್, ಅಸ್ಮದ್ + ಅಮ್ ಎಂದಾದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೪. ತ್ವಾಹೌ ಸೌ ॥ ೭-೨-೯೪ ॥

ಅನಯೋರ್ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಾಹೌ ಆದೇಶೌ ಸ್ತಃ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಆದೇಶಗಳು ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದಿನಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಎಂದು ಅಧಿಕಾರದ ಅರ್ಥ. ಯುಷ್ಮ್, ಅಸ್ಮ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ. "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ. ಅಹ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗ ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆದೇಶಬಂದರೆ ತ್ವ + ಅದ್ + ಅಮ್. ಅಹ + ಅದ್ + ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಅದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಅದಿಗೆ ಲೋಪಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೫. ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ ॥ ೭-೨-೯೦ ॥

ಶೇಷೇ ವಿಭಕ್ತೌ ಏತಯೋಷ್ಟಿಲೋಪಃ॥ ತ್ವಮ್। ಅಹಮ್॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ" (324) ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ವಿಭಕ್ತೌ" ಅನುವೃತ್ತಿ. ಶೇಷೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿ ಬಿಟ್ಟದ್ದು ಶೇಷ. ಹಿಂದೆ ಆತ್ವಕ್ಕೆ ಯತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಹೇಳಿವೆ. ಈಗ ಶೇಷಪದದಿಂದ ಆತ್ವ ಯತ್ವಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದ ವಿಭಕ್ತಿ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆತ್ವಯತ್ವಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಟಿಗೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸುವಿಗೆ ಬಂದ ಅಮ್ ಆತ್ವಕ್ಕಾಗಲೀ ಯತ್ವಕ್ಕಾಗಲೀ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ. "ಅಚೋಂತ್ಯಾದಿ ಟಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿಯೆಂದರೆ ಅದ್. ಲೋಪಬಂದರೆ ತ್ವ + ಅಮ್, ಅಹ + ಅಮ್. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ತ್ವಮ್. ಅಹಮ್.

ಯುಷ್ಮದ್ + ಔ, ಅಸ್ಮದ್ + ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ " ಙೇ ಪ್ರಥಮಯೋರಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅಮಾದೇಶ. ಯುಷ್ಮದ್ + ಅಮ್, ಅಸ್ಮದ್ + ಅಮ್. ಈ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ,

(ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಯುವ, ಆವ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ]

३೧೬. ಯುವಾವೌ ದ್ವಿವಚನೇ ॥ ೭-೨-೯೨ ॥

ದ್ವಯೋರುಕ್ತೌ ಅನಯೋರ್ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ಯುವಾವೌ ಸ್ತಃ ವಿಭಕ್ತೌ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಯುವಷ್ಟ, ಆವಷ್ಟ, ಯುವೌ. "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ " ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. ದ್ವಯೋರ್ವಚನಮ್ ದ್ವಿವಚನಮ್. ಇದು ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿರುವ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಎಂದರ್ಥ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದರೆ ದ್ವಿತ್ವ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳುವವುಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ದ್ವಿವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿದವರಿಬ್ಬರು ಎಂದರ್ಥ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಅತಿಯುಷ್ಮದ್ + ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆದೇಶ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ ಏಕತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥ ವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ದ್ವಿತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವಾಚಕವಾದ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯುವ, ಆವ, ಆದೇಶ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿ: ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ದ್ವಿತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥ ವಾಚಕಗಳಾಗಿವೆ. ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಯುವ + ಅದ್ + ಅಮ್, ಆವ + ಅದ್ + ಅಮ್. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗುಣವಾದ ಅಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ " ಅತೋಗುಣೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಯುವದ್ + ಅಮ್, ಆವದ್ + ಅಮ್. ಈಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಔ ಪರವಾದಾಗ ಆತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

३೧೭. ಪ್ರಥಮಾಯಾಶ್ಚ ದ್ವಿವಚನೇ ಭಾಷಾಯಾಮ್ ॥ ೭-೨-೮೮ ॥

ಔಙ್ಯೇತಯೋರಾತ್ವಂ ಲೋಕೇ ॥ ಯುವಾಮ್ । ಆವಾಮ್ ॥

ಪ್ರಥಮಾಯಾಃ, ಚ, ದ್ವಿವಚನೇ, ಭಾಷಾಯಾಮ್॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿವಚನವೆಂದರೆ ಔ ವಿಭಕ್ತಿ. ಪ್ರಥಮಾ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬೋಧಕವೆಂದು ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಆ" ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ" ಅನುವೃತ್ತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "ಭಾಷಾಯಾಂ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ. ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಆದೇಶವಿಲ್ಲ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾಗಳ ದ್ವಿವಚನವಾದ ಔ ಪರವಾದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್‌ಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದ ಗಳಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಬಂದರೆ ಯುವ+ಆ+ಅಮ್. ಆವ+ಆ+ಅಮ್- ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ. ಯುವಾಮ್. ಆವಾಮ್.

ಯುಷ್ಮದ್+ಜಸ್, ಅಸ್ಮದ್+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಙೇ ಪ್ರಥಮ ಯೋರಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಅಮಾದೇಶ. ಈಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯೂಯ, ವಯ, ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೮. ಯೂಯವಯೌ, ಜಸಿ ॥ ೭-೨-೯೩ ॥

ಅನಯೋರ್ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ । ಯೂಯಮ್ । ವಯಮ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಯೂಯ, ವಯ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಅಸ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಯೂಯ+ಅದ್ ಅಮ್, ವಯ+ಅದ್+ಅಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ವ ಯತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತ ವಲ್ಲದ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದುದರಿಂದ "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತದ ಪರದ ಶೇಷವಾದ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ. ಯೂಯ+ಅಮ್, ವಯ+ಅಮ್. "ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಯೂಯಮ್ ವಯಮ್. ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಂಬೋಧನೆ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್, ಅಸ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರು ವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆದೇಶಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ, ಮ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೯. ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ ॥ ೭-೨-೯೭ ॥

ಏಕಸ್ಯೋಕ್ತೌ ಅನಯೋರ್ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಮೌಸ್ತಃ ವಿಭಕ್ತೌ ॥

ತ್ವಮೌ, ಏಕವಚನೇ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಏಕವಚನ ಶಬ್ದ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥವಲ್ಲ. ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಕವಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಗಳು ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕತ್ವಸಂಖ್ಯಾವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಕಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತ್ವ, ಮ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಏಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವ+ಅದ್+ಅಮ್, ಮ+ಅದ್ ಅಮ್, ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಅತೋಗುಣೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ತ್ವದ್ + ಅಮ್, ಮದ್+ಅಮ್. ಈಗ ಆತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೧೯. ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ಚ ॥ ೩-೩-೮೩ ॥

ಅನಯೋರಾತ್ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ತ್ವಾಮ್, ಮಾಮ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಅಷ್ಟನ ಆವಿಭಕ್ತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಆ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ತ್ವ+ಆ+ಅಮ್. ಮ+ಆ+ಅಮ್ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ತ್ವಾಮ್. ಮಾಮ್ ॥ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದಂತೇ ರೂಪ. "ಙೇಪ್ರಥಮಯೋರಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔಗೆ ಅಮಾದೇಶ. ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಯುವ, ಆವ ಆದೇಶ. ದಕಾರಕ್ಕೆ "ಪ್ರಥಮಾಯಾಶ್ಚ—" (ಸೂ. 317) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವ. ಯುವಾಂ, ಆವಾಮ್.

ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ + ಶಸ್, ಅಸ್ಮದ್ + ಶಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಸಿಗೆ ಅಮಾದೇಶಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ನಕಾರಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಶಸಿಗೆ ನಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೧. ಶಸೋಽ ನ ॥ ೭-೧-೭೯ ॥

ಆಭ್ಯಾಂ ಶಸಃ ನಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಅಮೋಽಪವಾದಃ । ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ ॥ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಃ । ಯುಷ್ಮಾನ್ ಅಸ್ಮಾನ್ ॥

ಶಸಃ, ನ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ನ ಎಂಬುದು ಅವಿಭಕ್ತಿಕಪದ. ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಹೇಳಬೇಕಿತ್ತು. "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂಙಸೋಽಶ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಂ" ಎಂಬ ಪಂಚಮ್ಯಂತಪದಾನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಸಿಗೆ ನಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರಕ್ಕೆ ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ "ಆದೇಃ ಪರಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರದ ಆದಿಗೆ ಆದೇಶ. ಯುಷ್ಮದ್ + ಶಸ್, ಅಸ್ಮದ್ + ಶಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶಕಾರ (ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ) ಇತ್ತಾದರೆ ಅಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಸಿನ ಆದಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಆಗ ಯುಷ್ಮದ್ + ನ್ ಸ್, ಅಸ್ಮದ್ + ನ್ ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ (320) ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಯುಷ್ಮಾ+ನ್ ಸ್, ಅಸ್ಮಾ+ನ್ ಸ್. ಸಂಯೋಗಾಂತಪದವಾದುದರಿಂದ "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಯುಷ್ಮಾನ್, ಅಸ್ಮಾನ್. ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ + ಟಾ, ಅಸ್ಮದ್ + ಟಾ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಚುಟೂ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದು ಲೋಪ. ಆ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ, ಮಾ ಆದೇಶ. ತ್ವ + ಅದ್ + ಆ + ಮಾ + ಅದ್ + ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅತೋ ಗುಣೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ತ್ವದ್ + ಆ, ಮದ್ + ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ಯಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೨. ಯೋಽಚಿ ॥ ೭-೨-೮೯ ॥

ಅನಯೋರ್ಯಕಾರಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾದನಾದೇಶೇಽಜಾದೌ ಪರತಃ॥ ತ್ವಯಾ। ಮಯಾ॥

ಯಃ, ಅಚಿ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ। "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಸೂತ್ರವೂ "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ವಿಭಕ್ತೌ" ಪದವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಆಚಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ವಿಭಕ್ತೌ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. "ಯಸ್ಮಿನ್‌ವಿಧಿಃ—" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಆದೇಶವಲ್ಲದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್‌ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ತ್ವದ್+ಆ ಮದ್+ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಅನಾದೇಶವಾದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ತ್ವಯ್+ಆ+ತ್ವಯಾ. ಮಯ್+ಆ+ಮಯಾ. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭ್ಯಾಮ್ ಪರವಾದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್+ಭ್ಯಾಮ್, ಅಸ್ಮದ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ "ಯುವಾವೌ ದ್ವಿವಚನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುವ, ಆವಾದೇಶ. ಯುವ+ಅದ್+ಭ್ಯಾಮ್, ಆವ+ಅದ್+ಭ್ಯಾಮ್. "ಅತೋಗುಣೇ" ಪರರೂಪ. ಯುವದ್+ಭ್ಯಾಮ್. ಆವದ್+ಭ್ಯಾಮ್. ಈಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದೇಶಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪವಿಲ್ಲ.

(ಹಲಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೩. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ ॥ ೭-೨-೮೬ ॥

ಅನಯೋರಾತ್ ಸ್ಯಾದನಾದೇಶೇ ಹಲಾದೌ ವಿಭಕ್ತೌ ॥ ಯುವಾಭ್ಯಾಮ್ ॥ ಆವಾಭ್ಯಾಮ್ ॥ ಯುಷ್ಮಾಭಿಃ । ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ॥

ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಅನಾದೇಶೇ ॥ ದ್ವಿಪದ. ಸೂತ್ರ. "ಅಷ್ಟನ ಆ ವಿಭಕ್ತೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಆ," "ವಿಭಕ್ತೌ" ಪದಗಳೂ "ರಾಯೋ ಹಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಹಲಿ" ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಲಿಯೆಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ವಿಭಕ್ತೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ "ಯಸ್ಮಿನ್‌ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಗ್ರಹಣೇ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆದೇಶವಲ್ಲದ ಹಲಾದಿಯಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ. ಯುವ+ಆ+ಭ್ಯಾಮ್. ಆವ+ಆ+ಭ್ಯಾಮ್. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಯುವಾಭ್ಯಾಮ್, ಆವಾಭ್ಯಾಮ್. ಯುಷ್ಮದ್+ಭಿಸ್ ಅಸ್ಮದ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಇಲ್ಲ. ಅನಾದೇಶ ಹಲಾದಿವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರ ಅಂತಾದೇಶ. ಯುಷ್ಮ+ಆ+ಭಿಸ್. ಅಸ್ಮ+ಆ+ಭಿಸ್. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಯುಷ್ಮಾಭಿಃ, ಅಸ್ಮಾಭಿಃ, (ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ.)

ಚತುರ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಙೇ, ಅಸ್ಮ+ದ್ಙೇ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಙೇ ಪ್ರಥಮಯೋರಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೇ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅಮಾದೇಶ. ಯುಷ್ಮದ್+ಅಮ್ ಅಸ್ಮದ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಙೇಪರವಾದಾಗ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೪. ತುಭ್ಯಮಹ್ಯೌ ಙಯಿ ॥ ೭-೨-೯೫ ॥

ಅನಯೋರ್ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ॥ ಟಿ ಲೋಪಃ। ತುಭ್ಯಮ್ ಮಹ್ಯಮ್॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ, ತುಭ್ಯಶ್ಚ ಮಹ್ಯಶ್ಚ ತುಭ್ಯಮಹ್ಯೌ, ಙೇ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತರೂಪ "ಙಯಿ" "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಚತುರ್ಥೀಏಕವಚನಪರವಾದಾಗ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತುಭ್ಯ, ಮಹ್ಯ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ ಆಗ ತುಭ್ಯ+ಅದ್+ಅಮ್. ಮಹ್ಯ+ಅದ್+ಅಮ್. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ವ, ಯತ್ವಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿಗೆ(ಅದ್)ಲೋಪ. ತುಭ್ಯ+ಅಮ್ ಮಹ್ಯ+ಅಮ್. "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ತುಭ್ಯಮ್, ಮಹ್ಯಮ್, ಭ್ಯಾಮ್ ಪರವಾದಾಗ ತೃತೀಯಾದ್ವಿವಚನದಂತೇ ರೂಪ. ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಯುವ, ಆವ ಆದೇಶ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವ. ಯುವಾಭ್ಯಾಮ್-ಆವಾಭ್ಯಾಮ್. ಚತುರ್ಥೀಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಭ್ಯಸ್, ಅಸ್ಮದ್+ಭ್ಯಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆದೇಶಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಭ್ಯಸಿಗೆ ಭ್ಯಮಾದೇಶಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೫. ಭ್ಯಸೋಽಭ್ಯಮ್ ॥ ೭-೧-೩೦ ॥

ಆಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಭ್ಯಸಃ ಅಭ್ಯಮ್ ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮ್, ಅಸ್ಮಭ್ಯಮ್ ॥

ಭ್ಯಸಃ, ಅಭ್ಯಮ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ ಙಸೋಽಶ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಮ್" ಅನುವೃತ್ತಿ. ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಪರಕ್ಕೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಭ್ಯಸಿಗೆ ಅಭ್ಯಮ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಭ್ಯಸಿಗೆ ಅಭ್ಯಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಯುಷ್ಮದ್+ಅಭ್ಯಮ್. ಅಸ್ಮದ್+ಅಭ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆದೇಶ

ವಾಗಿ ಬಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಯುಷ್ಮದ್"-(ಸೂ 323) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಿಗೆ (ಅದ್) ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಯುಷ್ಮಭ್ಯಮ್, ಅಸ್ಮಭ್ಯಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ

ಪಂಚಮಿಯಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ + ಙಸಿ, ಅಸ್ಮದ್ + ಙಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೬. ಏಕವಚನಸ್ಯ ಚ ॥ ೭-೧-೩೨ ॥

ಆಭ್ಯಾಂ ಙಸೇರತ್॥ ತ್ವತ್, ಮತ್॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಪಂಚಮ್ಯಾ ಅತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪಂಚಮ್ಯಾಃ" "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ" - ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ" ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ.**- ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಮೀ ಏಕವಚನವಾದ ಙಸಿಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಯುಷ್ಮದ್ + ಅತ್, ಅಸ್ಮದ್ + ಅತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ, ಮ ಆದೇಶ. ತ್ವ + ಅದ್ + ಅತ್. ಮ + ಅದ್ + ಅತ್. ಆತ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲ. ಆದೇಶವಾದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. "ಶೇಷೇಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ. ತ್ವ + ಅತ್. ಮ + ಅತ್. "ಅತೋಗುಣೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ತ್ವತ್. ಮತ್. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಭ್ಯಾಮ್ ಪರವಾದಾಗ ತೃತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ ದ್ವಿವಚನದಂತೇ ರೂಪ. ಯುವಾಭ್ಯಾಮ್. ಆವಾಭ್ಯಾಮ್, ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭ್ಯಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಆದೇಶಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಂಚಮಿಯ ಭ್ಯಸಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೭. ಪಂಚಮ್ಯಾ ಅತ್ ॥ ೭-೧-೩೧ ॥

ಆಭ್ಯಾಂ ಪಂಚಮ್ಯಾ ಭ್ಯಸೋಽತ್‌ಸ್ಯಾತ್ ॥ ಯುಷ್ಮತ್ । ಅಸ್ಮತ್ ॥

ಪಂಚಮ್ಯಾಃ, ಅತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ" ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಭ್ಯಸೋಽಭ್ಯಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಭ್ಯಸಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಮೀ ಬಹುವಚನವಾದ ಭ್ಯಸಿಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ

ಬರುತ್ತದೆ. "ನ ವಿಭಕ್ತೌ ತುಸ್ಮಾಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತಿನಲ್ಲಿರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಯುಷ್ಮದ್+ಅತ್. ಅಸ್ಮದ್+ಅತ್. ಆದೇಶವಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶೇಷೇಲೋಪಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ. ಯುಷ್ಮ+ಅತ್. ಅಸ್ಮ+ಅತ್. "ಅತೋಗುಣೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಯುಷ್ಮತ್. ಅಸ್ಮತ್.

ಷಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಙಸ್. ಅಸ್ಮದ್+ಙಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ,

(ತವ, ಮಮ, ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೮. ತವಮಮೌ, ಙಸಿ ॥ ೭-೨-೯೬ ॥

ಅನಯೋರ್ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತವ ಮಮೌ ಸ್ತಃ ಙಸಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. ಙಸಿ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದ ಸಪ್ತಮೀರೂಪ. "ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಷಷ್ಠೀಏಕವಚನ ಙಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತವ, ಮಮ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆಗ ತವ+ಅದ್+ಅಸ್. ಮಮ+ಅದ್+ಅಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಙಸಿಗೆ ಅಶಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೨೯. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ ಙಸೋಽಶ್ ॥ ೭-೧-೨೭ ॥

ಸ್ಪಷ್ಟಮ್ ॥ ತವ, ಮಮ। ಯುವಯೋಃ, ಆವಯೋಃ ॥

ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಭ್ಯಾಂ, ಙಸಃ, ಅಶ್ ॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಅನುವೃತ್ತ್ಯಾದಿಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನವಾದ ಙಸಿಗೆ ಅಶಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಶಿನಲ್ಲಿ ಶಕಾರ "ಹಲಂತ್ಯಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ. ತವ+ಅದ್+ಅ. ಮಮ+ಅದ್+ಅ. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಆದೇಶವಾದ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಯಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಶೇಷೇಲೋಪ." ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಿಗೆ ಲೋಪ. ತವ+ಅ. ಮಮ+ಅ. "ಅತೋಗುಣೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ತವ. ಮಮ. ॥ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಓಸ್, ಅಸ್ಮದ್+ಓಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ

" ಯುವಾವೌ ದ್ವಿವಚನೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯುವ, ಆವ ಆದೇಶ. ಯುವ+ಅದ್+ಓಸ್. ಆವ+ಅದ್+ಓಸ್. " ಅತೋಗುಣೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಯುವದ್+ಓಸ್. ಆವದ್+ಓಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಅನಾದೇಶವಾದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದುದರಿಂದ " ಯೋಽಚಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಕಾರ ಅಂತಾದೇಶ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಬಂದರೆ ಯುವಯ್+ಓಸ್.+ಯುವಯೋಃ. ಆವಯ್+ಓಸ್+ಆವಯೋಃ. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್+ಆಮ್, ಅಸ್ಮದ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಆಕಮ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೦. ಸಾಮ ಆಕಮ್ ॥ ೭-೧-೩೩ ॥

ಆಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಸಾಮ ಆಕಂ ಸ್ಯಾತ್। ಯುಷ್ಮಾಕಂ। ಅಸ್ಮಾಕಮ್ ॥ ತ್ವಯಿ। ಮಯಿ। ಯುವಯೋಃ। ಆವಯೋಃ। ಯುಷ್ಮಾಸು। ಅಸ್ಮಾಸು ॥

ಸಾಮಃ, ಆಕಮ್. ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. " ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ಭ್ಯಾಮ್ " ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸುಟ್ ಸಹಿತವಾದ ಆಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಕಮ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಕೇವಲ ಆಮ್ ಇದೆ. ಮುಂದೆ ಬರಬಹುದಾದ ಸುಟನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಈಗಲೇ ಆಕಮ್ ಆದೇಶ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಆಕಮ್ ಆದೇಶ ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾದಾಗ ಅದಂತವಾಗುವುದರಿಂದ " ಆಮಿಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಟಾಗಮ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಅದಂತವಾದರೂ ಸುಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಆಕಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಯುಷ್ಮದ್+ಆಕಮ್. ಅಸ್ಮದ್+ಆಕಮ್. ಆದೇಶವಾದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ಯಾದೇಶವಿಲ್ಲ. " ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಗೆ ಲೋಪ. ಯುಷ್ಮ್+ಆಕಮ್=ಯುಷ್ಮಾಕಮ್. ಅಸ್ಮ್+ಆಕಮ್=ಅಸ್ಮಾಕಮ್.

ಸಪ್ತಮಿಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಙಿಪರವಾದಾಗ " ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ತ್ವ, ಮ ಆದೇಶ. ತ್ವ+ಅದ್+ಇ. ಮ+ಅದ್+ಇ. " ಅತೋಗುಣೇ " ಪರರೂಪ. ತ್ವದ್+ಇ. ಮದ್+ಇ. ಅನಾದೇಶವಾದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇರುವುದರಿಂದ " ಯೋಽಚಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಾದೇಶ. ತ್ವಯಿ. ಮಯಿ. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀದ್ವಿವಚನದಂತೇ ರೂಪ.

ಯುವಯೋಃ, ಆವಯೋಃ. ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಆದೇಶವೂ ಇಲ್ಲ. "ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರನಾದೇಶೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬಂದರೆ ಯುಷ್ಮ+ಆ+ಸು. ಅಸ್ಮ+ಆ+ಸು- ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಯುಷ್ಮಾಸು. ಅಸ್ಮಾಸು ॥

ಈಗ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ (ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಗಳಿಗೆ) ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೧. ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ ಷಷ್ಠೀ ಚತುರ್ಥೀ ದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋರ್ವಾಂನಾವೌ ॥ ೮-೧-೨೦ ॥

ಪದಾತ್ಪರಯೋರಪಾದಾದೌ ಸ್ಥಿತಯೋಃ ಷಷ್ಠ್ಯಾದಿವಿಶಿಷ್ಟಯೋಃ ವಾಂ ನೌ ಇತ್ಯಾದೇಶೌ ಸ್ತಃ ॥

ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋಃ, ಷಷ್ಠೀಚತುರ್ಥೀದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥಯೋಃ, ವಾಂನಾವೌ. ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಪದಾತ್" "ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಪಾದಾದೌ" ಎರಡು ಅಧಿಕಾರ ಸೂತ್ರಗಳು. ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಕಾರ್ಯಗಳು ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಎಂದು ಇವುಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. "ಷಷ್ಠೀಚತುರ್ಥೀದ್ವಿತೀಯಾಭಿಃ ಸಹ ತಿಷ್ಠತಃ" ಇತಿ ಷಷ್ಠೀಚತುರ್ಥೀದ್ವಿತೀಯಾಸ್ಥೌ. ತಯೋಃ. ಷಷ್ಠೀ ಚತುರ್ಥೀ, ದ್ವಿತಿಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥ. "ವಾಂ, ಚ, ನೌ ಚ ವಾಂನಾವೌ." **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—** ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ, ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಷಷ್ಠೀ, ಚತುರ್ಥೀ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಬಂದಿರಬೇಕು. ಶ್ಲೋಕದ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರಬಾರದು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವವುಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ವಸ್ ನಸ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೨. ಬಹುವಚನಸ್ಯ ವಸ್ನಸೌ ॥ ೮-೧-೨೧ ॥

ಉಕ್ತವಿಧಯೋರನಯೋಃ ಷಷ್ಠ್ಯಾದಿಬಹುವಚನಾಂತಯೋರ್ವಸ್ನಸೌ ಸ್ತಃ ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮೂರು ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಗಳಿಗೆ ಆವೇಶಹೇಳಿದರೆ ಇದರಿಂದ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅಪವಾದರೂಪವಾಗಿ ಬೇರೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪದದಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರದ ಷಷ್ಠೀಚತುರ್ಥೀ, ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಸ್‌ನಸ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆಗ ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶ ಷಷ್ಠೀ ಚತುರ್ಥೀ ದ್ವಿತೀಯಾಗಳ ದ್ವಿವಚನ, ಏಕವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

(ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ತೇ, ಮೇ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೩. ತೇ ಮಯಾ ವೇಕವಚನಸ್ಯ॥ ೮-೧-೨೨ ॥

ಉಕ್ತವಿಧಯೋರನಯೋಷ್ಷಷ್ಠೀ ಚತುರ್ಥ್ಯೇಕವಚನಾಂತಯೋಸ್ತೇ ಮೇ ಏತೌ ಸ್ತಃ॥

ತೇಮಯಾ, ಏಕವಚನಸ್ಯ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಈ ಸೂತ್ರವೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರವೂ ವಾಂನೌ ಆದೇಶಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಬೇರೆ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ವಾಂನೌ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಈ ಸೂತ್ರ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಇತರ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ, ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಷಷ್ಠೀ, ಚತುರ್ಥೀ, ದ್ವಿತಿಯಾ ಏಕವಚನಾಂತಗಳಾದ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ತೇ, ಮೇ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಆದೇಶ ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶಗಳು ಕೇವಲ ಆ ಮೂರು ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ತ್ವಾ, ಮಾ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೪. ತ್ವಾಮೌ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಃ ॥ ೮-೧-೨೩ ॥

ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನಾಂತಯೋಸ್ತ್ವಾಮಾ ಇತ್ಯಾದೇಶೌ ಸ್ತಃ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಇದು ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತವಾದ ಯುಷ್ಮದ್

ಅಸ್ಮದ್‌ಗಳಿಗೆ ತ್ವಾ, ಮಾ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಏಕವಚನ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ತೇ ಮೇ ಆದೇಶಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ದ್ವಿತಿಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ತ್ವಾ, ಮಾ ಆದೇಶಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಆಗ ತೇ, ಮೇ ಆದೇಶಗಳು ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈಗ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಆದೇಶ ಗಳಿಗೆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ರೀಶಸ್ತ್ವಾಽವತು ಮಾಽಪೀಹ ದತ್ತಾತ್ತೇ ಮೇಽಪಿ ಶರ್ಮ ಸಃ ||
ಸ್ವಾಮೀ ತೇ ಮೇಽಪಿ ಸ ಹರಿಃ ಪಾತು ವಾಮಪಿ ನೌ ವಿಭುಃ ||
ಸುಖಂ ವಾಂ ನೌ ದದಾತ್ವೀಶಃ ಪತಿರ್ವಾಮಪಿ ನೌ ಹರಿಃ ||
ಸೋಽವ್ಯಾದ್ವೋ ನಃ ಶಿವಂ ವೋ ನೋ ದದ್ಯಾತ್ ಸೇವ್ಯೋಽತ್ರ ವಃ ಸ ನಃ ||

ದ್ವಿತೀಯಾ, ಚತುರ್ಥೀ, ಷಷ್ಠೀ, ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಆದೇಶಗಳು ಒಂದು ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದಿವೆ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿಲ್ಲ. 1) "ಶ್ರೀಶಃ ತ್ವಾ ಮಾ ಅಪಿ ಅವತು." ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯು ನಿನ್ನನ್ನೂ ನನ್ನನ್ನೂ ಕಾಪಾಡಲಿ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ತ್ವಾ, ಮಾ ಆದೇಶ ಗಳು ಬಂದಿವೆ. 2) "ಸಃ ತೇ, ಮೇ, ಅಪಿ ಶರ್ಮ ದತ್ತಾತ್." ಅವನು ನಿನಗೋಸ್ಕರ, ನನಗೋಸ್ಕರ ಸುಖ ಕೊಡಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ತೇ, ಮೇ ಆದೇಶ ಗಳು ಬಂದಿವೆ. 3) " ಸ ಹರಿಃ ತೇ, ಮೇ ಅಪಿ ಸ್ವಾಮೀ " ಆ ವಿಷ್ಣುವು ನಿನಗೂ ನನಗೂ ಒಡೆಯನು. ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ತೇ, ಮೇ ಆದೇಶ ಬಂದುದನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. 4) " ವಿಭುಃ ವಾಂ (ಅಪಿ) ನೌ ಪಾತು. " ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಆತನು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ನಮ್ಮಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಕಾಪಾಡಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚ ನಾಂತಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಬಂದಿದೆ. 5) " ಈಶಃ ವಾಂ, ನೌ ಸುಖಂ ದದಾತು " ಹರಿಯು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೋಸ್ಕರ, ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೋಸ್ಕರ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥೀ ದ್ವಿವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದಿವೆ. 6) " ಹರಿ ವಾಂ (ಅಪಿ) ನೌ ಪತಿಃ". ವಿಷ್ಣುವು ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಡೆಯನು. ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ದ್ವಿವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ವಾಂ, ನೌ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದಿವೆ. 7) "ಸಃ ವಃ, ನಃ ಅವ್ಯಾತ್." ಅವನು ನಿಮ್ಮನ್ನೂ ನಮ್ಮನ್ನೂ ಕಾಪಾಡಲಿ. ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತಕ್ಕೆ ವಃ, ನಃ, ಆದೇಶಗಳು ಬಂದಿವೆ. 8) "ವಃ, ನಃ ಶಿವಂ ದದ್ಯಾತ್" ನಿಮಗೋಸ್ಕರ, ನಮಗೋಸ್ಕರ ಮಂಗಳವನ್ನು ಕೊಡಲಿ. ಚತುರ್ಥೀ ಬಹುವಚನಾಂತಗಳಿಗೆ ವಃ, ನಃ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದಿವೆ. 9) ಅತ್ರ ವಃ, ನಃ ಸಃ ಸೇವ್ಯಃ. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿಮಗೂ, ನಮಗೂ ಅವನು ಸೇವಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನು. ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನಾಂತಕ್ಕೆ

ವಃ ನಃ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಇವೆರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಯುಷ್ಮದ್—(ನೀನು)

ಪ್ರ–ತ್ವಂ. | ಯುವಾಂ | ಯೂಯಂ. || ದ್ವಿ–ತ್ವಾಂ ತ್ವಾ | ಯುವಾಂ ವಾಂ | ಯುಷ್ಮಾನ್ ವಃ | ತೃ–ತ್ವಯಾ | ಯುವಾಭ್ಯಾಂ | ಯುಷ್ಮಾಭಿಃ || ಚ–ತುಭ್ಯಂ ತೇ | ಯುವಾಭ್ಯಾಂ ವಾಂ | ಯುಷ್ಮಭ್ಯಂ ವಃ | ಪಂ–ತ್ವತ್ | ಯುವಾಭ್ಯಾಮ್ ಯುಷ್ಮತ್ || ಷ–ತವ ತೇ | ಯುವಯೋಃ ವಾಂ | ಯುಷ್ಮಾಕಂ ವಃ || ಸ–ತ್ವಯಿ. ಯುವಯೋಃ | ಯುಷ್ಮಾಸು.

ಅಸ್ಮದ್–(ನಾನು)

ಪ್ರ–ಅಹಂ| ಆವಾಂ | ವಯಂ || ದ್ವಿ–ಮಾಂ ಮಾ | ಅವಾಂ ನೌ| ಅಸ್ಮಾನ್ ನಃ|| ತೃ–ಮಯಾ | ಆವಾಭ್ಯಾಂ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ || ಚ–ಮಹ್ಯಂ ಮೇ | ಆವಾಭ್ಯಾಂ ನೌ| ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ನಃ || ಪಂ–ಮತ್ | ಆವಾಭ್ಯಾಂ | ಅಸ್ಮತ್. || ಷ–ಮಮ ಮೇ | ಆವಯೋಃ ನೌ | ಅಸ್ಮಾಕಂ ನಃ || ಸ–ಮಯಿ. | ಆವಯೋಃ | ಅಸ್ಮಾಸು ||

(ವಾ. || (ಏಕವಾಕ್ಯೇ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದಾದೇಶಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ)

ಏಕತಿಙ್ ವಾಕ್ಯಮ್ | ಓದನಂ ಪಚ. ತವ ಭವಿಷ್ಯತಿ ||

ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಈ ಆದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಯಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆಗ ಅದು ನಿಮಿತ್ತವಾಯಿತು. ಆ ಪದವೂ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳೂ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ಆಗ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. " ಏಕತಿಙ್ವಾಕ್ಯಮ್ " ವಾಕ್ಯದ ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ತಿಙಂತ ಪದದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು ವಾಕ್ಯ. "ಸ ಭವತಿ." ಇದು ವಾಕ್ಯ. "ಓದನಂ ಪಚ, ತವ ಭವಿಷ್ಯತಿ." ಅನ್ನಮಾಡು. ನಿನಗೆ ಆಗುವುದು. ಎಂದರ್ಥ, ಇಲ್ಲಿ ಪಚ ಎಂಬ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದ ಬಂದರೂ ಆ ಪದವುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯವೇ ಒಂದು. ಯುಷ್ಮದಿರುವ ವಾಕ್ಯ ಇನ್ನೊಂದು. ಒಂದೊಂದು ತಿಙಂತ ಘಟಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ. ಒಂದೊಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತವ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು ತೇ ಎಂದು ಹೇಳಬಾರದು.

ವಾ|| (ಏತೇ ವಾನ್ನಾವಾದಯೋಽನನ್ವಾದೇಶೇ ವಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ||)

ಅನ್ವಾದೇಶೇ ತು ನಿತ್ಯಂ ಸ್യು। ಧಾತಾ ತೇ ಭಕ್ತೋಽಸ್ತಿ, ಧಾತಾ ತವ ಭಕ್ತೋಽಸ್ತಿ ವಾ। ತಸ್ಮೈ ತೇ ನಮಃ ಇತ್ಯೇವ ॥

ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ. ಈ ವಾಂ ನೌ ಮುಂತಾದ ಆದೇಶಗಳು ಅನನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಒಂದುಕಾರ್ಯ ಹೇಳಿ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರ್ಯಹೇಳಲು ಅವನನ್ನೇ ಪುನಃ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಾದೇಶವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅನ್ವಾದೇಶ ತೋರದಿರುವಾಗ ವಾಂ ನೌ ಮುಂತಾದ ಆದೇಶಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ. "ಧಾತಾ ತೇ-"–ಉದಾಹರಣೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿನ್ನ ಭಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ. ಇದು ಅನನ್ವಾದೇಶವಾಕ್ಯ. ಮೊದಲು ಒಂದರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತಾ ಎಂಬ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆದೇಶ ಬಂದರೂ ಬರಬಹುದು. ಬಾರದಿದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು. ತವ, ಅಥವಾ ತೇ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. "ತಸ್ಮೈ ತೇ ನಮಃ" ಇದು ಅನ್ವಾದೇಶವಾಕ್ಯ. ಅಂಥ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ. ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿನ್ನ ಭಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮೊದಲು ಒಂದು ಬಾರಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ವಿಷ್ಣುವೇ ಎರಡನೇಕಾರ್ಯ ಅಂದರೆ ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡಲು ಪುನಃ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುದರಿಂದ ಅನ್ವಾದೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ತೇ ಎಂಬ ಆದೇಶವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು. "ತಸ್ಮೈ ತುಭ್ಯಂ ನಮಃ" ಎನ್ನಬಾರದು. ಹೀಗೆ ನಿಯಮಗಳನ್ನರಿತು ಈ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ದಕಾರಾಂತ, "ಸುಪಾದ್" ಶಬ್ದ. (ಸುಂದರವಾದ ಕಾಲುಳ್ಳವನು)

ಸುಪಾತ್, ಸುಪಾದ್ । ಸುಪಾದೌ । ಸುಪಾದಃ ॥ ಸುಪಾದಂ । ಸುಪಾದೌ ॥

ಶೋಭನೌ ಪಾದೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ । ಸುಪಾತ್. ಸುಂದರವಾದ ಕಾಲು ಯಾರಿಗಿದೆಯೋ ಅವನು ಸುಪಾತ್, ಸಮಾಸವಾದಾಗ "ಸಂಖ್ಯಾ ಸುಪೂರ್ವಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾದ ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ (ಅ) ಲೋಪ ಬಂದು ಸುಪಾದ್ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸುವಿನಲ್ಲಿ "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ. ಸುಪಾತ್–ಸುಪಾದ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಸುಪಾದೌ–ಸುಪಾದಃ ॥ ದ್ವಿ. ಸುಪಾದಮ್–ಸುಪಾದೌ–ಸುಪಾದ್ + ಶಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಕಾರಕ್ಕೆ "ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞಾ. ಸುಪಾದ್ + ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪದಾದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪಾದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದಾದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೫. ಪಾದಃ ಪತ್ ॥ ೬-೪-೧೩೦ ॥

ಪಾಚ್ಛಬ್ದಾಂತಂ ಯದಂಗಂ ಭಂ ತದವಯವಸ್ಯ ಪಾಚ್ಛಬ್ದಸ್ಯ ಪದಾದೇಶಃ । ಸುಪದಃ। ಸುಪದಾ। ಸುಪಾದ್ಭ್ಯಾಮ್॥ ಅಗ್ನಿಮತ್ ಅಗ್ನಿಮದ್ ॥ ಅಗ್ನಿಮಥೌ । ಅಗ್ನಿಮಥಃ ॥ ಅಗ್ನಿಮದ್ಭ್ಯಾಮ್॥ ಇತ್ಯಾದಿ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಭಸ್ಯ" "ಅಂಗಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. ಪಾದ್ ಎಂಬುದು ಅಂಗಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಪಾದ್ ಶಬ್ದ ಅಂತವಾದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ (ಯಚಿಭಮ್.) ಅಂಗಕ್ಕೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಾದ್ ಶಬ್ದಾಂತ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಆದೇಶಹೇಳಿದರೂ "ನಿರ್ದಿಶ್ಯಮಾನಸ್ಯಾದೇಶಾ ಭವಂತಿ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದ ಪಾದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪದ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪಾಚ್ಛಬ್ದವೇ ಅಂತವಾದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ (ಯಾದಿ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದ) ಅಂಗದ ಅವಯವವಾದ ಪಾದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಸುಪಾದ್ ಎಂಬುದು ಪಾಚ್ಛಬ್ದಾಂತವಾಗಿದೆ. ಅಸ್ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಪಾದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಸುಪದ್+ಅಸ್=ಸುಪದಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹೀಗೆ ಪದಾದೇಶ. ತೃ. ಸುಪದಾ–ಸುಪಾದ್ಭ್ಯಾಮ್–ಸುಪಾದ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪದಾದೇಶವಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುಪಿನಲ್ಲಿ ಸುಪಾತ್ಸು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಖರಿ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶ.

ಥಕಾರಾಂತ "ಅಗ್ನಿಮಥ್" ಶಬ್ದ. (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಡೆಯುವವನು)

"ಅಗ್ನಿಂ ಮಥ್ನಾತಿ" ಇತಿ ಅಗ್ನಿಮಥ್. ಮಂಥ ವಿಲೋಡನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅಗ್ನಿಮಥ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ. ಸುಪರವಾದಾಗ "ಝಲಾಂಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ದಕಾರ. "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ಅಗ್ನಿಮತ್–ಅಗ್ನಿಮದ್ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದುಮಾತ್ರ. ಅಗ್ನಿಮಥೌ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿ

ಯಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಜಶ್ತ್ವ ಅಗ್ನಿಮದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಪ್ತಮೀಸುವಿನಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವ, ಚರ್ತ್ವ. ಅಗ್ನಿಮತ್ಸು ||

ಚಕಾರಾಂತ ಪ್ರಾಞ್ಚ್ ಶಬ್ದ. (ಚನ್ನಾಗಿ ಹೋಗುವವನು)

" ಪ್ರ ಅಂಚತಿ " ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ " ಋತ್ವಿಕ್ ದಧೃಕ್–" ಸೂತ್ರ (ಸೂ 303) ದಿಂದ ಪ್ರ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂಚು ಗತಿ ಪೂಜನಯೋಃ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾಞ್ಚ್. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ ಚ್ ಎಂದಿರುವುದು. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ ಬಂದು ಅಞ್ಚ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಈಗ ನಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಉಪಧಾ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೬. ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ ||

೬-೪-೨೪ ||

ಹಲಂತಾನಾಮನಿದಿತಾಮಂಗನಾಮುಪಧಾಯಾ ನಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಸ್ಯಾತ್ ಕಿತಿ ಙಿತಿ || ಸುಮ್ | ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ | ನಸ್ಯ ಕುತ್ವೇನ ಙಃ | ಪ್ರಾಙ್ | ಪ್ರಾಞ್ಚೌ | ಪ್ರಾಞ್ಚಃ ||

ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. " ಅಂಗಸ್ಯ " ಅಧಿಕಾರ. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಃ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಹಲಾಂತಾನಾಮಂಗಾನಾಂ,– ಹಲಂತವಾದ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. " ಅನಿದಿತಾಂ " ಎಂಬುದೂ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಇತ್ ಅಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರವು ಇತ್=ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳದ್ದು ಯೇಷಾಂ ತಾನಿ=ಯಾರಿಗೆ ಇದೆಯೋ ಅವುಗಳು ಇದಿಂತಿ. ನ ಇದಿಂತಿ, ಅನಿದಿಂತಿ, ತೇಷಾಂ ಅನಿದಿತಾಂ. ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿಲ್ಲದಿರುವವುಗಳು. ಕ್ ಚ ಙ್ ಚ ಕ್ಙೌ ಕ್ಙೌ ಇತೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಕ್ಙಿತ್. ತಸ್ಮಿನ್ ಕ್ಙಿತಿ. ಕಕಾರ ಙಕಾರ ಇತ್ತಾಗಿರುವುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ. ಇತ್ ದ್ವಂದ್ವದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾನ್ವಯ- ಕಿತಿ ಙಿತಿ. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂಗಾನಾಂ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರ ಇತ್ತಾಗದಿರುವ ಹಲಂತವಾದ ಅಂಗಗಳ ಅವಯವವಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತಾದ ಯಾ ಙಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರು

ತ್ತದೆ. "ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ನ," "ಲೋಪಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ. ಪ್ರಕೃತ ಪ್ರಾಙ್ ಎಂಬುದು ಹಲಂತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವ ಇಕಾರ ಇತ್ತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಧೆ (ಅಂತ್ಯವರ್ಣದ ಪೂರ್ವ ವರ್ಣ) ನಕಾರ ವಿದೆ. (ಪ್ರಾನ್ ಚ್) ಅದಕ್ಕೆ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಕ್ವಿನ್ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದುದರಿಂದ ನಕಾರ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಚ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂಚು ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಇದು ಉಗಿತ್. ಆಗ "ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಧಾತೋಃ" (ಸೂತ್ರ 291) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ನುಮಿನಲ್ಲಿ ಮಕಾರ "ಹಲಂತ್ಯಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ "ಮಿದಚೋಂ ತ್ಯಾತ್ಪರಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರಕ್ಕೆ ಅವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪ್ರಾನ್ ಚ್-ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುವಿಗೆ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಆಗ ಸಂಯೋಗಾಂತವಾದ ಪದವಾದುದರಿಂದ "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತವಾದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರಾನ್. ಇದು ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ "ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಕವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಙಕಾರ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಙ್. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾನ್ ಚ್+ಔ. ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೇ "ಅನಿದಿತಾ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಪ್ರಾಚ್+ಔ. "ಉಗಿದಚಾಂ—"ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್. ಪ್ರಾನ್ ಚ್ + ಔ. "ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಪದಾಂತ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪರದ ಚಕಾರದ ಸವರ್ಣ ಅಂದರೆ ಞಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಞ್ಚೌ। ಪ್ರಾನ್ ಚ್+ಜಸ್. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಞ್ಚಃ॥ ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಏಕವಚನ, ದ್ವಿವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೇ ನಲೋಪ, ನುಮ್, ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ಪ್ರಾಞ್ಚಂ—ಪ್ರಾಞ್ಚೌ॥ ಪ್ರಾನ್ ಚ್+(ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅನಿದಿತಾಂ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಪ್ರ ಅಚ್+ಅಸ್. (ಪ್ರ+ಅನ್ ಚ್+ಅಸ್) ಈಗ ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂಚಿನ ಅಕಾರ ಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೭. ಅಚಃ ॥ ೬-೪-೧೩೮ ॥

ಲುಪ್ತನಕಾರಸ್ಯಾಞ್ಚತೇರ್ಭಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ ॥

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. "ಭಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. ಅಚಃ ಎಂಬುದು ಅಂಚುಧಾತುವಿಗೆ

ನಲೋಪವಾದಾಗ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದು ಆಗಿದೆ. ಅಚಃ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಕಾರ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "ಅಲ್ಲೋಪೋऽನಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅತಃ" "ಲೋಪಃ" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ನಕಾರ ಲೋಪ ಹೊಂದಿದ ಅಂಚುಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವಾಗ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. (ಯಚಿ ಭಮ್) ಪ್ರಕೃತ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಅಂಚುವಿನಲ್ಲಿ ನಕಾರಲೋಪವೂ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರ+ಅಚ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರ+ಚ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಚಿನ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೮. ಚೌ॥ ೬-೩-೧೩೮

ಲುಪ್ತಾಕಾರನಕಾರೇಽಞ್ಚತೌಪರೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಣೋ ದೀರ್ಘಃ । ಪ್ರಾಚಾ । ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥ ಪ್ರತ್ಯಙ್ । ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚೌ । ಪ್ರತೀಚಃ । ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ಉದಙ್। ಉದಞ್ಚೌ।

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. ಇದು ನಕಾರ, ಅಕಾರ ಲೋಪಹೊಂದಿದ ಅಂಚುಧಾತುವಿನ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಾಂತರೂಪ. "ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋऽಣಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಪೂರ್ವಸ್ಯ, ದೀರ್ಘಃ, ಅಣಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಲುಪ್ತವಾದ ಅಕಾರನಕಾರವುಳ್ಳ ಅಂಚ ಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅಣಿ (ಅ, ಇ, ಉ)ಗೆ, ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರ+ಚ್+ಅಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ನಕಾರಲೋಪ ಹೊಂದಿದ ಅಂಚುಧಾತು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಣ್ ಪ್ರ್+ಅ ದಲ್ಲಿರುವ ಅಕಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಚ್+ಅಸ್=ಪ್ರಾಚಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ "ಅಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರ ಲೋಪ. "ಚೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ "ಅನಿದಿತಾಂ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪಬಂದ ಮೇಲೆ ಚಕಾರಕ್ಕೆ "ಚೋಃಕುಃ" (ಸೂ. 309) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ. ಅಂದರೆ ಕಕಾರ. ಕಕಾರಕ್ಕೆ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ. ಗಕಾರ. ತೃ॥ ಪ್ರಾಚಾ—ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್—ಪ್ರಾಗ್ಭಿಃ। ಚ। ಪ್ರಾಚೇ—ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್—ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಃ। ಪಂ ಪ್ರಾಚಃ—ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್—ಪ್ರಾಗ್ಭ್ಯಃ। ಷ. ಪ್ರಾಚಃ—ಪ್ರಾಚೋಃ ಪ್ರಾಚಾಮ್। ಸ। ಪ್ರಾಚಿ—ಪ್ರಾಚೋಃ—ಪ್ರಾಕ್ಷು॥ ಪ್ರಾಚ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ "ಚೋಃ ಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಕ್+ಷ್ ಸೇರಿದರೆ ಕ್ಷ ಆಗುತ್ತೆ.

ಚಕಾರಾಂತ ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚ್ ಶಬ್ದ. (ಪಶ್ಚಿಮದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದು ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧಗಾಮಿ ॥

ಪ್ರತಿಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಚುಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚ್+ಕ್ವಿನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅನಿದಿತಾಂ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ಕ್ವಿನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ಸು ಮುಂತಾದ (5) ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ "ಉಗಿದಚಾಂ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಪ್ರತ್ಯನ್‌ಚ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಅಂದರೆ ಙಕಾರಾದೇಶ. ಪ್ರತ್ಯಙ್ ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚೌ-ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚಃ ॥ ದ್ವಿ-ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚಂ—ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚೌ—ಇಲ್ಲಿ ನುಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ಪ್ರತ್ಯಚ್=(ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಅಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತಿ ಚ್+ಅಸ್. "ಚೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಅಣ್ಣಾದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರತೀಚಃ ॥ ಪ್ರತೀಚಾ—ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್—ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭಿಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ.

ಚಕಾರಾಂತ. ಉದಞ್ಚ್ ಶಬ್ದ. (ಉತ್ತರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದು)

ಉತ್ ಅಂಚತಿ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉತ್ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂಚುಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಕಾರ್ಯಗಳು. ಉದಙ್—ಉದಞ್ಚೌ—ಉದಞ್ಚಃ। ದ್ವಿ. ಉದಞ್ಚಂ—ಉದಞ್ಚೌ. ಉದಚ್+(ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಣ್ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೩೯. ಉದ ಈತ್ ॥ ೬-೪-೧೩೯ ॥

ಉಚ್ಛಬ್ದಾತ್ಪರಸ್ಯ ಲುಪ್ತನಕಾರಸ್ಯಾಞ್ಚತೇರ್ಭಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಈತ್ ॥

ಉದೀಚಃ । ಉದೀಚಾ । ಉದಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥

ಉದಃ ಈತ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. " ಅಚಃ " ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. " ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಅತ್ " ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ. ಅತಃ ಎಂದಿರಬೇಕಿತ್ತು. " ಭಸ್ಯ " ಅಧಿಕಾರ. ಉದಃ ಪಂಚಮೀ. ಪರಕ್ಕೆ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**– ಉದ್ ಎಂಬ ಪದದ (ಉಪಸರ್ಗ) ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ನಕಾರ ಲೋಪ ಹೊಂದಿದ ಅಂಚು ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಉದ್+ಅಚ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ಬಂದರೆ ಉದೀಚಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೇ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ತೃ ॥ ಉದೀಚಾ–ಉದಗ್ಭ್ಯಾಮ್–ಉದಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ, ಕುತ್ವ ಬಂದಿದೆ.

ಚಕಾರಾಂತ ಸಮ್ಯಞ್ಚ್ ಶಬ್ದ. (ಚನ್ನಾಗಿ ಹೋಗುವವನು)

ಸಮ್=ಸಮ್ಯಕ್ ಅಂಚತಿ (ಚನ್ನಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಾನೆ) ಎಂದರ್ಥವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಸಮ್ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್. ಸಮ್ಯಞ್ಚ್ ಶಬ್ದ. ಇಲ್ಲಿ ಸಮ್+ಅಞ್ಚ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಮಞ್ಚ್ ಎಂದಾಗಬೇಕಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸಮ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಮ್ ಗೆ ಸಮಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೦. ಸಮಃ ಸಮಿ ॥ ೬-೩ ೯೩ ॥

ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೇಽಞ್ಚತೌ ॥ ಸಮ್ಯಙ್ | ಸಮ್ಯಞ್ಚೌ | ಸಮೀಚಃ | ಸಮ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸಮಿ ಲುಪ್ತಪ್ರಥಮಾಕ. ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. " ವಿಷ್ವಗ್‌ದೇವ "–ಸೂತ್ರದಿಂದ " ವಪ್ರತ್ಯಯೇ " ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಅಪ್ರತ್ಯಯೇ " ಎಂದೂ ಒಂದುಮತ. ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ " ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ತದಂತಗ್ರಹಣಮ್ " ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆಗ ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಕ್ವಿನ್ನಿನಲ್ಲಿ ವಉಳಿಯುವುದರಿಂದ ವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಪದ ಅಞ್ಚ್ ಆಗುತ್ತದೆ. " ಅಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೇ " ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೂ ಅಞ್ಚ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಯಾವಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಇಲ್ಲದದ್ದು

ಎಂದರ್ಥ. ಕ್ವಿನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಞ್ಚ್ ಅಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಞ್ಚ್ ಧಾತುಪರವಾದಾಗ ಸಮಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಞ್ಚ್ ಹಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಮಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಸಮಿ+ಅಞ್ಚ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ನಲೋಪ. ನುಮ್. ಕುತ್ವ. ಸಮ್ಯಙ್. ಔ ಮುಂತಾದ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ, ನುಮ್, ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ ಸಮ್ಯಞ್ಚೌ-ಸಮ್ಯಞ್ಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶಸಾದಿ ಪರವಾದಾಗ ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ "ಅಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. "ಚೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ (ಅಣ್) ದೀರ್ಘ. ಸಮೀಚಃ ॥ ತೃ, ಸಮೀಚಾ-ಸಮ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್-ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಚಕಾರಾಂತ "ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚ್" ಶಬ್ದ. (ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೋಗುವವನು)

ಸಹ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸಹ+ ಅಞ್ಚ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಧ್ರಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಸಹಕ್ಕೆ ಸಧ್ರಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ �ೂತ್ರ)

೩೪೮. ಸಹಸ್ಯ ಸಧ್ರಿಃ ॥ ೬-೩-೯೫ ॥

ತಥಾ ॥ ಸಧ್ರ್ಯಙ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಂತೇ "ವಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಅನುವೃತ್ತಿ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಅನುವೃತ್ತ್ಯಾದಿಗಳಿರುವುದರಿಂದ ತಥಾ ಅಂದರೆ ಹಾಗೆ ಎಂದು ವೃತ್ತಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಞ್ಚುಧಾತು ಪರವಾದಾಗ ಸಹ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಧ್ರಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಹಾಗೆ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಸಧ್ರಿ+ಅಞ್ಚ್. ಯಣ್. ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ನಲೋಪ, ನುಮ್, ಕುತ್ವಾದಿಕಾರ್ಯ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸಧ್ರ್ಯಙ್-ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚೌ ಸಧ್ರ್ಯಞ್ಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಶಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಹಿಂದಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಸಧ್ರೀಚಃ ಸಧ್ರೀಚಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವ ಕುತ್ವ. ಸಧ್ರ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಚಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ " ತಿರ್ಯಞ್ಚ್ " ಶಬ್ದ. (ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು ಪಶುಪಕ್ಷ್ಯಾದಿ)

ತಿರ್ಯಕ್ ಅಂಚತಿ. ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ ಎಂಬ ಪದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ತಿರಸ್+ ಅಞ್ಚ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತಿರಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿರಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ತಿರಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿರಿ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೩. ತಿರಸಸ್ತಿರ್ಯಲೋಪೇ ॥ ೬-೩-೯೪ ॥

ಅಲುಪ್ತಾಕಾರೇಽಞ್ಚತಾ ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೇ ತಿರಸಸ್ತಿರ್ಯಾದೇಶಃ ॥
ತಿರ್ಯಙ್। ತಿರ್ಯಞ್ಚೌ। ತಿರಶ್ಚಃ। ತಿರ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್॥

ತಿರಸಃ ತಿರಿ, ಅಲ್ಲೋಪೇ॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ತಿರಿ ಲುಪ್ತಪ್ರಥಮಾಕ. (ತಿರಿಃ) ಪ್ರಥಮಾಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. "ವಿಷ್ವಗ್ದೇವ-"ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಞ್ಚತೌ" "ಅಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಅನುವೃತ್ತಿ. "ನವಿದ್ಯತೇ ಅಲೋಪಃ ಯಸ್ಮಿನ್‌ಸಃ" ಅಲೋಪಃ. ತಸ್ಮಿನ್ ಅಲೋಪೇ. ಅಲೋಪವಿಲ್ಲದಿರುವ ಅಂಚುಧಾತು ಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಕಾರ ಲೋಪ ಹೊಂದದಿರುವ ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಞ್ಚ್ ಧಾತುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಿರಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿರಿ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಂಚಿನ ಅಕಾರಲೋಪಬಂದಿಲ್ಲ. ಕ್ವಿನ್ನಂತವಾದುದರಿಂದ ವಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿದೆ. ತಿರಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ತಿರಿ + ಅಞ್ಚ್ ಎಂದಾದಾಗ ಯಣ್. ತಿರ್ಯಞ್ಚ್. ಸುಮುಂತಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ ನಲೋಪ. ನುಮ್. ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ ಕಾರ್ಯಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆ. ತಿರ್ಯಙ್ ತಿರ್ಯಞ್ಚೌ—ತಿರ್ಯಞ್ಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಶಸಾದಿ ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಯಿರುವುದರಿಂದ "ಅಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಞ್ಚುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಅಲೋಪ ಹೊಂದಿದ ಅಞ್ಚು ಧಾತು ಪರವಾದುದರಿಂದ ತಿರಸ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿರಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿರಸ್‌ಚ್ + ಅಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಚವರ್ಗದ (ಚ) ಯೋಗವಿರುವುದ ರಿಂದ "ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರಾದೇಶ. ತಿರಶ್ಚಃ। ತ್ರ—ತಿರಶ್ಚಾ—ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಅಲೋಪವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ತಿರಸ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಿರಿ ಆದೇಶಬರುತ್ತದೆ. ತಿರ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇದುವರೆಗೆ ಸುಬಂತ ಉಪ ಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಅಂಚುಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಹೇಳಿ ರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. "ಅಂಚು, ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ" ಗತ್ಯರ್ಥ, ಪೂಜಾರ್ಥ, ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಂಚುಧಾತುವಿದೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದರೂಪ ಗಳು ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ. ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ವಿಶೇಷ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಂಚುವಿನ ನಲೋಪ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೩ ನಾಂಚೇಃ ಪೂಜಾಯಾಮ್ ॥ ೬-೪-೩೦ ॥

ಪೂಜಾರ್ಥಸ್ಯ ಅಂಚೇರುಪಧಾಯಾ ನಸ್ಯ ಲೋಪೋ ನ। ಪ್ರಾಙ್। ಪ್ರಾಂಚೌ। ನಲೋಪಾಭಾವಾದಲೋಪೋ ನ। ಪ್ರಾಂಚಃ। ಪ್ರಾಙ್ಭ್ಯಾಮ್। ಪ್ರಾಙ್ಕ್ಷು॥ ಏವಂ ಪೂಜಾರ್ಥೇ ಪ್ರತ್ಯಙ್ಙಾದಯಃ। ಕ್ರುಙ್। ಕ್ರುಂಚೌ। ಕ್ರುಙ್ಭ್ಯಾಮ್॥ ಪಯೋಮುಕ್, ಪಯೋಮುಗ್। ಪಯೋಮುಚೌ। ಪಯೋಮುಗ್ಭ್ಯಾಮ್॥

ನ, ಅಂಚೇಃ, ಪೂಜಾಯಾಮ್॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಅನಿದಿತಾಂ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಉಪಧಾಯಾಃ" "ಕ್ಙಿತಿ" ಎಂದೂ "ಶ್ನಾನ್ನಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ನ ಲೋಪಃ" ಎಂದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಅಂಚು ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಯಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಕಿತ್ ಙಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾನ್ಚ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಸಂಯೋಗಾಂತವಾದುದರಿಂದ "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. "ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ ಙಕಾರ. ಪ್ರಾಙ್. ದ್ವಿವಚನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಾಂಚೌ–ಪ್ರಾಂಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಶಸಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಚುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಾದಿಕಾರ್ಯಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಾಂಚಃ। ತೃ. ಪ್ರಾಂಚಾ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಂಚ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪ. ಪ್ರಾನ್+ಭ್ಯಾಮ್. ಕುತ್ವ. ಪ್ರಾಙ್ಭ್ಯಾಮ್. ಇತ್ಯಾದಿ. ಪ್ರಾನಚ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಂಯೋಗಾಂತ ಲೋಪ. ಕುತ್ವ. ಪ್ರಾಙ್+ಸು. "ಙ್ಣೋಃ ಕುಕ್ ಟುಕ್ ಶರಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಶರ್"(ಸು) ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಙಕಾರಕ್ಕೆ ಕುಕ್ ಆಗಮ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಙ್ಕ್‌ಸು. "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಪ್ರಾಙ್ಕ್‌ಷು. ಪ್ರಾಙ್ಕ್ಷು. ಪ್ರಾಙ್ಕ್‌ಷು ಎಂದಿರುವಾಗ "ಚಯೋಃ ದ್ವಿತೀಯಾ ಶರಿ ಪೌಷ್ಕರಸಾದೇರಿತಿ ವಾಚ್ಯಮ್" ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ದ್ವಿತೀಯಾಕ್ಷರ ಖಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಬಂದರೆ ಪ್ರಾಙ್ಖ್‌ಷು. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಾಙ್ಕ್ಷು. ಕುಕಾಗಮ ವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಙ್ಷು. ಹೀಗೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರತ್ಯಙ್ಙಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಧಾನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಙ್–

ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚೌ-ಪ್ರತ್ಯಞ್ಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಙ್ಕ್ಷು-ಪ್ರತ್ಯಙ್ಖ್ಷು-ಪ್ರತ್ಯಙ್ಷು. ॥

ಚಕಾರಾಂತ ಕ್ರುಞ್ಚ್ ಶಬ್ದ. (ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಪಕ್ಷಿವಿಶೇಷ)

ಕ್ರುಞ್ಚ=ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಅಲ್ಪೀ ಭಾವಯೋಃ. ಧಾತು "ಋತ್ವಿಕ್‌ದಧೃಕ್—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಲೋಪಾಭಾವವು ಅದರಿಂದಲೇ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ. "ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಞಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಙಕಾರ. ಇದು ನೋಪಧವಲ್ಲ. ಞಕಾರೋಪಧವಾದ ಧಾತು. ಕ್ರುಙ್-ಕ್ರುಞ್ಚೌ-ಕ್ರುಞ್ಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ ಬಂದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕುತ್ವ. ಕ್ರುಙ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರುಙ್ಕ್ಷು. ಕ್ರುಙ್ಖ್ಷು, ಕ್ರುಙ್ಷು. ಹೀಗೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಚಕಾರಾಂತ ಪಯೋಮುಚ್‌ಶಬ್ದ. (ಮೋಡ)

ಪಯಃ ಮುಂಚತಿ=ನೀರು ಬಿಡುವುದು. ಮುಚ್ಲೃ ಮೋಕ್ಷಣೇ ಧಾತು ಕ್ವಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಯೋಮುಚ್+ಸ್. "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. "ಚೋಃ ಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. ಪಯೋಮುಗ್. "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್‌ಬಂದರೆ ಪಯೋಮುಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಪಯೋಮುಚೌ ಪಯೋಮುಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀಸುವಿನಲ್ಲಿ ಪಯೋಮುಚ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರ. "ಚೋಃಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. "ಖರಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಪಯೋಮುಕ್+ಸು "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕವರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಪಯೋಮುಕ್+ಷು=ಪಯೋಮುಕ್ಷು.

ಇತಿ ಚಾಂತಾಃ

ತಕಾರಾಂತ ಮಹತ್ ಶಬ್ದ. (ದೊಡ್ಡದು)

ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಮ್. ಧಾತು. ಅತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯದಂತೆ ಕಾರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆಗ ಮಹತ್ ಉಗಿತ್ತಿನಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ (ಸುಟ್) "ಉಗಿದಚಾಂ"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಮಹನ್ತ್+ಸ್. ಈಗ ನಕಾರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಕಾರದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೪. ಸಾಂತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ॥ ೬-೪-೧೦ ॥

ಸಾಂತಸಂಯೋಗಸ್ಯ ಮಹತಶ್ಚ ಯೋ ನಕಾರಸ್ತಸ್ಯೋಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘೋಽಸಂಬುದ್ಧೌ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ॥ ಮಹಾನ್। ಮಹಾಂತೌ। ಮಹಾಂತಃ। ಹೇ ಮಹನ್। ಮಹದ್ಭ್ಯಾಮ್॥

ಸಾಂತ, ಮಹತಃ, ಸಂಯೋಗಸ್ಯ ॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರವೂ "ಢ್ರಲೋಪೇ"–ಸೂತ್ರದಿಂದ "ದೀರ್ಘಃ" ಪದವೂ "ನೋಪಧಾಯಾಃ" ಸೂತ್ರವೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ನ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಉಪಧೆಯಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ. ನಕಾರದ ಉಪಧೆಗೆ ಎಂದರ್ಥ. ಸಾಂತವೆಂಬುದೂ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಪದ. ಅಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಸಂಯೋಗಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಭೇದಾನ್ವಯ. ಮಹತಃ ಅವಯವಷಷ್ಠೀ. ನಕಾರದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**– ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಸಂಯೋಗದ ಉಪಧೆಗೂ ಮಹತ್ ಶಬ್ದಾವಯವವಾದ ನಕಾರದ ಉಪಧೆಗೂ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತದೆ. ಮಹನ್ತ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಮಹಚ್ಛಬ್ದದ ನಕಾರದ ಉಪಧೆಯಂದರೆ ಹಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಅದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಮಹಾನ್ತ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಲೋಪ. ಈ ಲೋಪಬಂದುದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ "ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಹಾನ್. ಮಹತ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಉಗಿದಚಾಂ"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. "ಸಾಂತಮಹತಃ"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ಮಹಾನ್ತ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಪದಾಂತನಕಾರಕ್ಕೆ "ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ. "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರ

ಸವರ್ಣ. (ನ) ಮಹಾನ್ತೌ. ಮಹತ್+(ಜ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹೀಗೇ ಕಾರ್ಯ ಬಂದರೆ ಮಹಾನ್ತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಹೇ ಮಹನ್–ಹೇಮಹಾನ್ತೌ–ಹೇ ಮಹಾನ್ತಃ ॥ ದ್ವಿ— ಮಹಾನ್ತಮ್–ಮಹಾನ್ತೌ–ಶಸಾದಿ ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಮಹತಃ । ತೃ.—ಮಹತಾ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ. ಮಹದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಮಹದ್ಭಿಃ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವಬಂದಾಗ "ಖರಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪುನಃ ತಕಾರ ಮಹತ್ಸು.

ತಕಾರಾಂತ ಧೀಮತ್ ಶಬ್ದ. (ಬುದ್ಧಿವಂತ)

ಧೀಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ಧೀಮಾನ್. ಬುದ್ಧಿ ಇವನಿಗೆ ಇದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧೀ ಶಬ್ದದಮೇಲೆ ಮತುಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಧೀಮತ್‌ಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅತ್ವಂತ, ಅಸಂತಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೫, ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ॥ ೬-೪-೧೪॥

ಅತ್ವಂತಸ್ಯೋಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘೋ ಧಾತುಭಿನ್ನಾಸಂತಸ್ಯ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ ಸೌ ಪರೇ॥ ಉಗಿತ್ತ್ವಾನ್ನುಮ್। ಧೀಮಾನ್। ಧೀಮಂತೌ। ಧೀಮಂತಃ। ಹೇ ಧೀಮನ್। ಶಸಾದೌ ಮಹದ್ವತ್ ॥ ಭಾತೇರ್ಡವತುಃ। ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಭಸ್ಯಾಪಿ ಟೇರ್ಲೋಪಃ। ಭವಾನ್ ಭವಂತೌ। ಭವಂತಃ। ಶತ್ರಂತಸ್ಯ ಭವನ್॥

ಅತು, ಅಸಂತಸ್ಯ, ಚ, ಅಧಾತೋಃ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅತು ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತ ಷಷ್ಠೀಕ. ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀಲೋಪವಾಗಿದೆ, ಅತೋಃ ಎಂದಿರಬೇಕಿತ್ತು "ಅಂಗಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ಅತು ವಿಶೇಷಣ. ಅತು ಅಂತವಾದ ಅಂಗದ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಧಾತೋಃ" ಎಂಬುದು "ಅಸಂತಸ್ಯ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಧಾತುಭಿನ್ನವಾದ ಅಸಂತದ ಎಂದರ್ಥ. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಸಂಬುದ್ಧೌ" "ಸೌಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸೌ"

"ಸೋಪಧಾಯಾಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಉಪಧಾಯಾಃ" "ಢ್ರಲೋಪೇ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ದೀರ್ಘಃ" ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಂಬುದ್ಧಿಭಿನ್ನವಾದ ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅತು ಅಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಧೆಗೂ, ಧಾತುಭಿನ್ನವಾದ ಅಸಂತದ ಉಪಧೆಗೂ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದುದರಿಂದ ಧೀಮತ್ ಅತುಅಂತವಾಗಿದೆ. ಸುಪರವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ಅಂದರೆ ತಕಾರದ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಧೀಮಾತ್+ಸ್. ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ "ಉಗಿದಚಾಂ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಧೀಮಾನ್ತ್+ಸ್. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸಂಯೋಗಾಂತ ಪದವಾದುದರಿಂದ "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಇದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧೀಮಾನ್. ಇನ್ನು ಔ ಮುಂತಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ "ಉಗಿದಚಾಂ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಧೀಮನ್+ತ್+ಔ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ದೀರ್ಘಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಧೀಮನ್ತೌ—ಧೀಮನ್ತಃ॥ ಅಸಂಬುದ್ಧೌ ಎಂದುದರಿಂದ ಸಂಬುದ್ಧಿಸುವಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಹೇ ಧೀಮನ್—ಹೇ ಧೀಮನ್ತೌ—ಹೇ ಧೀಮನ್ತಃ॥ ದ್ವಿ—ಧೀಮನ್ತಮ್—ಧೀಮನ್ತೌ—ಧೀಮತಃ। ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವ. ಮಹತ್‌ಶಬ್ದದಂತೇ **ರೂಪ.** ತೃ—ಧೀಮತಾ—ಧೀಮದ್ಭ್ಯಾಮ್—ಧೀಮದ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ತಕಾರಾಂತ ಭವತ್‌ಶಬ್ದ. (ಆಗುವವನು)

ಭವತ್‌ಶಬ್ದ ಎರಡು ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಭಾ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಡವತು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಡವತು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. "ಚುಟೂ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರ ಇತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಭಾ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆಲೋಪ. ಭ್+ಅವತ್+ಭವತ್. "ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಭಸ್ಯಾಪಿ ಟೇರ್ಲೋಪಃ" ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಭಸಂಜ್ಞಾ ಇರಬೇಕು. ಡವತು ಪ್ರತ್ಯಯು ಸ್ವಾದಿಕಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆ ಟಿಲೋಪಹೇಳಿದೆ? ಅಂದರೆ ಡವತುವಿನಲ್ಲಿ ಡಿತ್‌ಮಾಡಿದುದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತೆ. ಅದನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಟಿಲೋಪ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಸಫಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಡಿತ್ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಭವತ್ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಧೀಮತ್‌ಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ "ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ ಚಾಧಾತೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. "ಉಗಿದಚಾಂ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಃ ಭವಾನ್. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನುಮ್. ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ಭವನ್ತೌ—

ಭವನ್ತಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇನ್ನೊಂದು ಭವತ್‌ಶಬ್ದ ಭೂಧಾತುವಿನಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ. ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ—ಧಾತು. ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯ. ಶತೃವಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಭೂ+ ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಧ್ಯೇ ಅ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ, ಭೂ+ಅ+ಅತ್. ಅನಿಮಿತ್ತ ಕರಿಸಿ ಗುಣ. ಅವಾದೇಶ. ಭವ್+ಅ+ಅತ್. ಭವ+ಅತ್. "ಅತೋಗುಣೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಭವತ್. ಇಲ್ಲಿ ಸುಪರವಾದಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅತು ಅಂತವಾದುದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಅತ್ ಅಂತವಾಗಿದೆ. ಅತ್ ಉಕಾರಾಂತವಾಗಿಲ್ಲ. ಶತೃವಿನಲ್ಲಿ ಋಕಾರ ಇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಉಗಿತ್ತಾಗಿದೆ. ನುಮಾದಿಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಭವನ್—ಭವನ್ತೌ—ಭವನ್ತಃ॥ ದ್ವಿ ಭವನ್ತಂ-ಭವನ್ತೌ-ಭವತಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ತಕಾರಾಂತ ದದತ್‌ಶಬ್ದ+(ಕೊಡುವವನು)

ದದಾತಿ ಇತಿ ದದತ್. ದಾನಮಾಡುವವನು. ಡುದಾಞ್‌ದಾನೇ. ಧಾತು. ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತ್‌ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಧಾತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರು ವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬಂದು ದದತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ನುಮಾದಿಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೬. ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್ ॥ ೬-೧-೫ ॥

ಷಾಷ್ಠದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರಕರಣೇ ಯೇ ದ್ವೇ ವಿಹಿತೇ ತೇ ಉಭೇ ಸಮುದಿತೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೇ ಸ್ತಃ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಏಕಾಚೋ ದ್ವೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ದ್ವೇ" ಅನುವೃತ್ತಿ. ದ್ವಿತ್ವ ಎರಡುಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದ್ವಿತ್ವ. ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂದುದ್ವಿತ್ವ. ಇಲ್ಲಿ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ದ್ವಿತ್ವವೇ ಉಪಾದೇಯವಾಗಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ದ್ವಿತ್ವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಎರಡು ಹೇಳಿದೆಯೋ ದ್ವಿತ್ವಹೊಂದಿದ ಆ ಎರಡೂ ಸೇರಿ ಅಭ್ಯಸ್ತವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ದದತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ "ಶ್ಲೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನುಮಿಗೆ ನಿಷೇಧವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಶತೃಬಂದಾಗ ನುಮ್ ನಿಷೇಧ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೭. ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ ॥ ೭-೧-೭೮ ॥

ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್ಪರಸ್ಯ ಶತುರ್ನುಮ್ ನ । ದದತ್ ದದದ್ । ದದತೌ । ದದತಃ ॥

ನ, ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್, ಶತುಃ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ನುಮ್" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯದ ಷಷ್ಠೀ ಶತುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಸ್ತದಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ "ದದತ್" ಅಭ್ಯಸ್ತ. ಇಲ್ಲಿ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ (ಋ ಇತ್) ನುಮ್ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ನುಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವಬಂದರೆ "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ದದತ್ ದದದ್. ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ದದತೌ । ದತಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ. ದದದ್ಭ್ಯಾಮ್—ದದದ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವಬಂದಮೇಲೆ "ಖರಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ ಬಂದರೆ ದದತ್ಸು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ತಕಾರಾಂತ ಜಕ್ಷತ್ ಶಬ್ದ. (ತಿನ್ನುವವ, ಅಥವಾ ನಗುವವನು)

ಜಕ್ಷ=ಭಕ್ಷಹಸನಯೋಃ ಧಾತು. ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಜಕ್ಷತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ "ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಈ ಶಬ್ದವೇ ಮೊದಲಾದ ಏಳುಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಜಕ್ಷ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೆ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೮. ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯಃ, ಷಟ್ ॥ ೬-೧-೬ ॥

ಷಡ್ಧಾತವೋ ಅನ್ಯೇ ಜಕ್ಷಿತಿಶ್ಚ ಸಪ್ತಮ ಏತೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞಾಃ

ಸ್ಯುಃ ॥ ಜಕ್ಷತ್–ಜಕ್ಷದ್ । ಜಕ್ಷತೌ–ಜಕ್ಷತಃ ॥ ಏವಂ ಜಾಗ್ರತ್ । ದರಿದ್ರತ್ । ಶಾಸತ್ । ಚಕಾಸತ್ ॥ ಗುಪ್, ಗುಬ್ । ಗುಪೌ । ಗುಪಃ । ಗುಬ್ಭ್ಯಾಮ್ । ಇತ್ಯಾದಿ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾದ "ಅಭ್ಯಸ್ತ" ಪದವು ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಜಕ್ಷಿತಿಃ ಆದಿಃ ಏಷಾಂತೇ" ಜಕ್ಷಿತ್ಯಾದಯಃ ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ. ನೀಲವಾದ ಬಟ್ಟೆಯುಳ್ಳವನು ಯಾರೋ ಅವನು ನೀಲಾಂಬರ. ಆತನು ನೀಲ ಬಟ್ಟೆಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾದವನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ. ತದ್ಗುಣ ಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಲಂಬವಾದ ಉದರವುಳ್ಳವನು ಲಂಬೋದರ. ಇದು ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಚಿತ್ರ ಬಣ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಹಸುವುಳ್ಳವನು ಚಿತ್ರಗು. ಇದು ಅತದ್ಗುಣ ಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಮೊದಲನೇದರಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳಿಗೂ ಕ್ರಿಯಾನ್ವಯ ಇರುತ್ತದೆ. ಲಂಬೋದರನನ್ನು ಕರೆತಾ ಎಂದರೆ ಹೊಟ್ಟೆ ಬಿಟ್ಟು ಆತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗಮನಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಟ್ಟೆಗೂ ಅನ್ವಯವಿದೆ. ಎರಡನೇದರಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹದ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯವಿಲ್ಲ. ಚಿತ್ರಗುವನ್ನು ಕರೆತಾ ಎಂದರೆ ಗೋಪ ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಹಸುಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ. ಇಲ್ಲಿ ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ ಜಕ್ಷ್ ಸೇರಿ ಆರು ಆಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ, ಆದುದರಿಂದ ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಆಗ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಜಕ್ಷ್ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಜಕ್ಷ್ ಎಂದು ಒಂದು ಪದ. ಇತ್ಯಾದಯಃ ಎಂದು ಬೇರೊಂದು ಪದವೆಂದು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇತಿ ಪದದಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಜಕ್ಷ್ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಜಕ್ಷ್ ಧಾತು ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಹೊಂದುತ್ತದೆ; ಜಕ್ಷ್ ಮುಂತಾದ ಆರು ಧಾತುಗಳು ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಜಕ್ಷ್ ಮುಂತಾದ ಎನ್ನುವಾಗ ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹ್ಯಾಶ್ರಯಣದಿಂದ ಜಕ್ಷ್ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರ ಆರು ಧಾತುಗಳು, ಜಕ್ಷ್ ಧಾತು, ಹೀಗೆ ಏಳು ಧಾತುಗಳು ದ್ವಿತ್ವ ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಜಕ್ಷತ್, ಜಾಗ್ರತ್, ದರಿದ್ರತ್, ಚಕಾಸತ್, ಶಾಸತ್, ದೀಧ್ಯತ್, ವೇವ್ಯತ್ ಹೀಗೆ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಶತೃ ಉಗಿತ್ತಾದರೂ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದಾಗ "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ. ಜಕ್ಷತ್–ಜಕ್ಷದ್. ಮುಂದೆ ಕೇವಲ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಜಕ್ಷತೌ–

ಜಕ್ಷತಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆ ಜಾಗ್ರತ್ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು.

ಪಕಾರಾಂತ. "ಗುಪ್" ಶಬ್ದ. (ರಕ್ಷಿಸುವವನು)

ಗುಪೂ+ರಕ್ಷಣೇ- ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಗುಪ್+ಕ್ವಿಪ್. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ಗುಪ್ ಪಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪರವಾದಾಗ "ಝಲಾಂಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ. ಗುಬ್. "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಚರ್ತ್ವ. ಗುಪ್. ಇನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಗುಪೌ-ಗುಪಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವ. ಗುಬ್ಭ್ಯಾಮ್-ಗುಬ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವ, ಚರ್ತ್ವ- ಗುಪ್ಸು.

ಶಕಾರಾಂತ. ತಾದೃಶ್ ಶಬ್ದ. (ಆ ರೀತಿಯವನು)

ಈ ಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ತ್ಯದಾದಿಗಳು ಇರುವಾಗ ದೃಶಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೪೯. ತ್ಯದಾದಿಷು ದೃಶೋಽನಾಲೋಚನೇ ಕಞ್ಚ ॥

॥೩-೨-೬೦॥

ತ್ಯದಾದಿಷೂಪಪದೇಷು ಅಜ್ಞಾನಾರ್ಥಾದ್ ದೃಶೇಃ ಕಞ್ ಸ್ಯಾತ್॥ ಚಾತ್ ಕ್ವಿನ್॥

ತ್ಯದಾದಿಷು, ದೃಶಃ, ಅನಾಲೋಚನೇ, ಕಞ್, ಚ ॥ ಐದುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಹಿಂದೆ ಸ್ಪೃಶೋಽನುದಕೇಕ್ವಿನ್ " ಸೂತ್ರವಿದೆ. ಚಕಾರದಿಂದ ಅಲ್ಲಿನ ಕ್ವಿನ್ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಲೋಚನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವೆಂದರ್ಥ. ಅನಾಲೋಚನೇ ಎಂದುದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡದ ಎಂದರ್ಥ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ತ್ಯದಾದಿಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡದಿರುವ ದೃಶ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಕಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ಯದ್ ತದ್ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಸರ್ವನಾಮಗಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ. ಪ್ರಕೃತ ತದ್‌ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದರೆ ತದ್+ದೃಶ್+ಕ್ವಿನ್ ಎಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕ್ವಿನಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ತದ್+ದೃಶ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಆತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ದೃಶಾದಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಆತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೦. ಆ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ॥ ೬-೩-೯೧ ॥

ಸರ್ವನಾಮ್ನ ಆಕಾರೋಽನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ ದೃಗ್ದೃಶವತುಷು । ತಾದೃಕ್, ತಾದೃಗ್ । ತಾದೃಶೌ । ತಾದೃಶಃ । ತಾದೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥ ವ್ರಶ್ಚೇತಿ ಷಃ । ಜಶ್ತ್ವ ಚರ್ತ್ವೇ । ವಿಟ್-ವಿಡ್ । ವಿಶೌ । ವಿಶಃ । ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ದೃಗ್ ದೃಶವತುಷು" ಸೂತ್ರಾನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಆ" ವಿಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ದೃಗ್, ದೃಶಶಬ್ದಗಳೂ ವತುಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸರ್ವನಾಮಪದಗಳಿಗೆ ಆಕಾರ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ. ತದ್ + ದೃಶ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತದ್ ಸರ್ವನಾಮ. ಅಲ್ಲಿದಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರ ಬಂದರೆ ತ+ಆ+ದೃಶ್ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ತಾದೃಶ್. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪರವಾದಾಗ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ "ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ "ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜಸೃ"—(ಸೂ. 309) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ತಾದೃಷ್. "ಝಲಾಂ ಜಶೋನ್ತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ. ತಾದೃಡ್. ಆಮೇಲೆ "ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ. ತಾದೃಗ್. "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ತಾದೃಕ್. ಹೀಗೆ ಎರಡುರೂಪ. ಇನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ತಾದೃಶೌ—ತಾದೃಶಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಶ್ಚ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವದಿಂದ ಡಕಾರಾದೇಶ. ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವದಿಂದ ಗಕಾರ. ತಾದೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್—ತಾದೃಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀಸುವಿನಲ್ಲಿ ತಾದೃಗ್+ಸು ಎಂದಾದಾಗ "ಖರಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ. ತಾದೃಕ್+ಸು. "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ಕಷಸೇರಿದರೆ ಕ್ಷ ಆಗುತ್ತದೆ. ತಾದೃಕ್ಷು.

ಶಕಾರಾಂತ "ವಿಶ್" ಶಬ್ದ. (ವೈಶ್ಯ)

ವಿಶ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ.

ಶ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—" (ಸೂ. 309) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ವಿಷ್. "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರಾದೇಶ. ವಿಡ್. "ವಾಽವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್‌ಬಂದರೆ ವಿಟ್. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದಾಗ ಇತರ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ವಿಶೌ-ವಿಶಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಷತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ ಹಿಂದಿನಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಷತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದಾಗ ವಿಡ್‌ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ "ಡಃ ಸಿ ಧುಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರದ ಪರದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಡಾಗಮ. ವಿಡ್‌ಧ್‌ಸು. "ಖರಿಚ" ಸೂತ್ರ ಎರಡುಬಾರಿ ಬಂದರೆ ವಿಟ್‌ತ್‌ಸು. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಧುಡಾಗಮ ಅನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ವಿಟ್‌ಸು. ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಶಕಾರಾಂತ "ನಶ್" ಶಬ್ದ. (ನಾಶಹೊಂದುವವನು)

ಣಶ—ಅದರ್ಶನೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ನಶ್‌ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪರವಾದಾಗ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ನಶ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕುತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಶಿಗೆ ಕುತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೧. ನಶೇರ್ವಾ । ೮-೨-೬೩ ॥

ನಶೇಃ ಕವರ್ಗೋಽನ್ತಾದೇಶೋ ವಾ ಪದಾಂತೇ॥ ನಕ್. ನಗ್. ನಟ್-ನಡ್। ನಶೌ। ನಶಃ। ನಗ್ಭ್ಯಾಮ್-ನಡ್ಭ್ಯಾಮ್॥

ನಶೇಃ, ವಾ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಕುಃ" "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಂತೇ" ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ "ಪದಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ನಶಿಗೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಽಂತ್ಯಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಶಿನ ಅಂತವಾದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಖಕಾರ ಬಂದರೆ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. "ವಾಽವಸಾನೇ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ನಕ್. ನಗ್. ಕುತ್ವವಿಕಲ್ಪವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದಿನಂತೆ "ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ—" ಸೂತ್ರದಿಂದಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಚರ್ತ್ವಬಂದರೆ ನಟ್-ನಡ್ ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ನಶೌ-ನಶಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ "ನಶೇರ್ವಾ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಕುತ್ವ. ನಗ್ಭ್ಯಾಮ್. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶಕಾರಕ್ಕೆ "ವ್ರಶ್ಚ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವಬಂದರೆ ನಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದು ಎರಡೆರಡು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಕುತ್ವಬಂದಾಗ ನಕ್+ಸು. ನಕ್+ಷು. ನಕ್ಷು ಎಂದೂ ಷತ್ವಬಂದು ಜಶ್ತ್ವಬಂದಾಗ ನಡ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಧುಟ್ ಬಂದು. "ಖರಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವಬಂದರೆ ನಟ್ತ್ಸು ಎಂದೂ ಧುಟ್‌ಬಾರದಿದ್ದರೆ ನಡ್‌ಸು ಎಂದೂ ಮೂರು ರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಶಕಾರಾಂತ ಘೃತಸ್ಪೃಶ್ ಶಬ್ದ. (ತುಪ್ಪ ಮುಟ್ಟುವವನು)

(ಸ್ಪೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೨. **ಸ್ಪೃಶೋಽನುದಕೇ ಕ್ವಿನ್ ॥ ೩-೨-೫೮ ॥**

ಅನುದಕೇ ಸುಪ್ಯುಪಪದೇ ಸ್ಪೃಶೇಃ ಕ್ವಿನ್ ॥ ಘೃತಸ್ಪೃಕ್, ಘೃತಸ್ಪೃಗ್ । ಘೃತಸ್ಪೃಶೌ–ಘೃತಸ್ಪೃಶಃ ॥ ದಧೃಗ್–ದಧೃಕ್ । ದಧೃಷೌ । ದಧೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥ ರತ್ನಮುಟ್–ರತ್ನಮುಡ್ । ರತ್ನಮುಷೌ । ರತ್ನಮುಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥ ಷಟ್, ಷಡ್ । ಷಡ್ಭಿಃ । ಷಡ್ಭ್ಯಃ ೨ । ಷಣ್ಣಾಮ್ । ಷಟ್ತ್ಸು, ಷಟ್ಸು ॥

ಸ್ಪೃಶಃ, ಅನುದಕೇ, ಕ್ವಿನ್ ॥ ತ್ರಿಪದ ಸೂತ್ರ. " ಸುಪಿ ಸ್ಥಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪಿ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಪ್ರತ್ಯಯವಾದುದರಿಂದ ತದಂತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. " ನ ಉದಕಂ ಅನುದಕಂ " ತಸ್ಮಿನ್ ಅನುದಕೇ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಉದಕ ಶಬ್ದ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಬಂತ ಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ಪೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಘೃತಂಸ್ಪೃಶತಿ (ತುಪ್ಪಮುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘೃತ ಎಂಬ ಪದ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಸ್ಪೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್. ಘೃತಸ್ಪೃಶ್+ಕ್ವಿನ್. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ (ಸೂ. 304) ಕ್ವಿನ್ನಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪ ಹೊಂದುತ್ತವೆ. ಸು ಪರವಾದಾಗ " ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿಗೆ ಲೋಪ. ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೊಂದುವುದರಿಂದ " ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ. ಘೃತಸ್ಪೃಖ್. (ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಖಕಾರ) ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವ. ಘೃತಸ್ಪೃಗ್. "ವಾವಸಾನೇ" ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ಘೃತಸ್ಪೃಕ್. ಅಜಾದಿಸುಬ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ.

ಘೃತಸ್ಪೃಶೌ—ಘೃತಸ್ಪೃಶಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ. ಜಶ್ತ್ವ. ಘೃತಸ್ಪೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್—ಘೃತಸ್ಪೃಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಘೃತಸ್ಪೃಕ್ಷು.

ಇತಿ ಶಾಂತಾಃ

ಷಕಾರಾಂತ ದಧೃಷ್ ಶಬ್ದ. (ಧರ್ಷಣ ಮಾಡುವವನು, ಉದ್ಧತ)

" ಞಿ ಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ " ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ " ಋತ್ವಿಕ್—" (ಸೂ 303) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ದ್ವಿತ್ವ, ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ, ಇವುಗಳು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿವೆ. ದಧೃಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸು ಪರವಾದಾಗ " ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ. " ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. " ವಾವಸಾನೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ದಧೃಕ್—ದಧೃಗ್—ದಧೃಷೌ—ದಧೃಷಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಯಲ್ಲಿ ದಧೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್. ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ದಧೃಕ್ಷು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಷಕಾರಾಂತ " ರತ್ನಮುಷ್ " ಶಬ್ದ. (ರತ್ನಕದಿಯುವವನು)

ರತ್ನಂ ಮುಷ್ಣಾತಿ ಇತಿ ರತ್ನಮುಟ್. (ರತ್ನವನ್ನು ಕದಿಯುತ್ತಾನೆ) ಮುಷ ಸ್ತೇಯೇ ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ರತ್ನಮುಷ್ ಶಬ್ದ. ಸುಪರವಾದಾಗ " ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ "—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. " ಝಲಾಂ ಜಶೋನ್ತೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ. " ವಾವಸಾನೇ " ವಿಕಲ್ಪಚರ್ತ್ವ. ರತ್ನಮುಟ್—ರತ್ನಮುಡ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವ. ರತ್ನಮುಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಷಕಾರಾಂತ ಷಷ್ ಶಬ್ದ. (ಆರು)

ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿಯಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯಬಹುವಚನಾಂತ. ಷಾಂತಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ " ಷ್ಣಾಂತಾ ಷಟ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಷಟ್ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ + ಜಸ್. ಷಷ್ + ಶಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ " ಷಡ್ಭ್ಯೋಲುಕ್ "

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್‌ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಷಷ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಷಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ "ಝಲಾಂಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಷಡ್. "ವಾವಸಾನೇ" ವಿಕಲ್ಪಚರ್ತ್ವ. ಷಟ್. ಭಿಸ್, ಭ್ಯಸ್ ಪರವಾದಾಗ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಜಶ್ತ್ವ. ಷಡ್ಭಿಃ। ಷಡ್ಭ್ಯಃ। ಷಡ್ಭ್ಯಃ। ಷಷ್+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಷಟ್ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ "ಷಟ್ ಚತುರ್ಭ್ಯಶ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಟಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವ. ಷಷ್+ನಾಮ್. ಈಗ ಹಲಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ, ಆಗ ಜಶ್ತ್ವ. ಷಡ್+ನಾಮ್. "ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಭಾಷಾಯಾಂ ನಿತ್ಯಂ" ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ ಣಕಾರ. ನಾಮಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಟವರ್ಗದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ "ಷ್ಟುನಾ ಷ್ಟುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ಟುತ್ವಬಂದರೆ ಷಣ್+ನಾಮ್+ಷಣ್ಣಾಮ್. ಷಷ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಜಶ್ತ್ವ. ಷಡ್+ಸು. "ಡಃ ಸಿ ಧುಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಧುಟ್. ಷಡ್+ಧ್‌ಸು. "ಖರಿಚ" ಸೂತ್ರ ಎರಡುಸಲ ಬಂದರೆ ಷಟ್‌ತ್‌ಸು, ಧುಟ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಷಟ್‌ಸು.

ಷಕಾರಾಂತ "ಪಿಪಠಿಷ್" ಶಬ್ದ. (ಓದಲು ಬಯಸುವವನು)

ಪಠಿತುಂ ಇಚ್ಛತಿ (ಓದಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಪಠ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಪಿಪಠಿಷ್ ಎಂದಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪರವಾದಾಗ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಈಗ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಇಕಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆ ಇಕ್ಕಿಗೆ ದೀರ್ಘಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೩. ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ॥ ೮-೨-೭೬॥

ರೇಫವಾಂತಯೋರ್ಧಾತ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ಇಕೋ ದೀರ್ಘಃ ಪದಾಂತೇ॥ ಪಿಪಠೀಃ। ಪಿಪಠಿಷೌ। ಪಿಪಠೀರ್ಭ್ಯಾಮ್॥

ರ್ವೋಃ, ಉಪಧಾಯಾಃ, ದೀರ್ಘಃ, ಇಕಃ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. "ರ್ ಚವ್ ಚ" ರ್ವೌ. ತಯೋಃ. ರ್ವೋಃ. "ಸಿಪಿಧಾತೋರುರ್ವಾ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಧಾತೋಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. "ರ್ವೋಃ" ಧಾತುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. "ಪದಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. "ಸ್ಕೋಃಸಂಯೋ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಂತೇ" ಅನುವೃತ್ತಿ.

ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—ರೇಫಾಂತ, ಮತ್ತು ವಕಾರಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಯಾದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿಪಠಿಷ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ "ಆದೇಶ ಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಬಂದಿರುತ್ತದೆ. "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯಾ ಈ ಷತ್ವವು "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಸಕಾರವಿದ್ದಂತೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ಪಿಪಠಿಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪದಾಂತ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಿಪಠಿರ್. ಈಗ ರೇಫಾಂತಧಾತು ಪಿಪಠಿರ್. ಇದರ ಉಪಧೆಯಾದ ಇಕ್ಕೆಂದರೆ ಠಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಇಕಾರ. ಇದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಪಿಪಠೀರ್. ಆಗುತ್ತದೆ. "ಖರವಸಾನಯೋಃ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಪಿಪಠೀಃ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ. ಪಿಪಠಿಷೌ। ಪಿಪಠಿಷಃ॥ ದ್ವಿ.—ಪಿಪಠಿಷಂ। ಪಿಪಠಿಷೌ। ಪಿಪಠಿಷಃ॥ ತೃ—ಪಿಪಠಿಷಾ। ಪಿಪಠಿಷ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಷಕಾರ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾಃ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ಇಕ್ಕಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಪಿಪಠೀರ್ಭ್ಯಾಮ್। ಪಿಪಠೀರ್ಭಿಃ॥ ಚ। ಪಿಪಠಿಷೇ ಪಿಪಠೀರ್ಭ್ಯಾಮ್। ಪಿಪಠೀರ್ಭ್ಯಃ॥ ಪಂ—ಪಿಪಠಿಷಃ। ಪೀಪಠೀರ್ಭ್ಯಾಮ್। ಪಿಪಠೀರ್ಭ್ಯಃ॥ ಷ—ಪಿಪಠಿಷಃ। ಪಿಪಠಿಷೋಃ। ಪಿಪಠಿಷಾಮ್॥ ಸ—ಪಿಪಠಿಷಿ। ಪಿಪಠಿಷೋಃ ಪಿಪಠಿಷ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಷಕಾರ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಪಿಪಠಿರ್+ಸು. ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ಪಿಪಠೀರ್+ಸು. ಸುಪ್‌ಪರವಾದಾಗ ರುವಿಗೆ ಮಾತ್ರವಿಸರ್ಗವೆಂದುದರಿಂದ "ರೋಃಸುಪಿ" (ಸೂ 270) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಪಿಪಠೀಃ+ಸು. "ವಾಶರಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವೇ ಬಂದರೆ ಪಿಪಠೀಃಸು ಎಂದಿರುವಾಗ, "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಪಿಪಠೀಸ್‌ಸು, ಎಂದಿರುವಾಗಲೂ ಸುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನುಮಾದಿವ್ಯವಧಾನವಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೪. ನುಮ್‌ವಿಸರ್ಜನೀಯ ಶರ್ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ

॥ ೮-೩-೫೮ ॥

ಏಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ವ್ಯವಧಾನೇಽಪಿ ಇಣ್‌ಕುಭ್ಯಾಂ ಪರಸ್ಯ ಸಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶಃ ॥ ಷ್ಟುತ್ವೇನ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಷಃ । ಪಿಪಠೀಷ್ಷು, ಪಿಪಠೀಃಷು । ಚಿಕೀಃ ಚಿಕೀರ್ಷೌ । ಚಿಕೀರ್ಷಃ । ಚಿಕೀರ್ಭ್ಯಾಮ್। ಚಿಕೀರ್ಷು ॥

ನುಮ್, ವಿಸರ್ಜನೀಯ, ಶರ್, ವ್ಯವಾಯೇ ಅಪಿ ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಇಣ್ಕೋಃ" "ಅಪದಾಂತಸ್ಯ ಮೂರ್ಧನ್ಯಃ" ಅಧಿಕಾರ ವ್ಯವಾಯವೆಂದರೆ ವ್ಯವಧಾನ. ನುಮ್, ವಿಸರ್ಜನೀಯ, ಶರ್, ಈ ಮೂರರವ್ಯವಧಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಒಂದೊಂದರ ವ್ಯವಧಾನವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ನುಮ್, ವಿಸರ್ಗ, ಶರ್ (ಶಷಸ) ಇವುಗಳಿಂದ ಒಂದೊಂದರ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವಾಗ ಇಣ್‌ಕವರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ (ಷ) ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಿಸರ್ಗವಿರುವ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಇಣ್ ಎಂದರೆ ಠಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಇಕಾರ. ಅದಕ್ಕೂ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ವಿಸರ್ಗವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಬಂದರೆ ಪಿಪಠೀಃ ಷು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ವಬಂದಾಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶರ್ ವ್ಯವಧಾನವಿದೆಎಂದು ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಪಿಪಠೀಸ್‌ಷು, ವಿಸರ್ಗದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ "ಷ್ಟು ನಾ ಷ್ಟುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷ್ಟುತ್ವ ಪಿಪಠೀಷ್ಷು ಎಂದು ಎರಡನೇರೂಪ.

ಷಕಾರಾಂತ "ಚಿಕೀರ್ಷ್" ಶಬ್ದ. (ಮಾಡಲು ಬಯಸುವವನು)

ಕರ್ತುಂ ಇಚ್ಛತಿ (ಮಾಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೃ ಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಚಿಕೀರ್ಷ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದರೆ ಚಿಕೀರ್ಷ್ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃದಂತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸಂಜ್ಞಾ. ಚಿಕೀರ್ಷ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯಃ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದುದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರವಿದ್ದಂತೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಚಿಕೀರ್ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ರೇಫದ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ "ರಾತ್ಸಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚಿಕೀರ್. ಅವಸಾನದಲ್ಲಿ "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಚಿಕೀಃ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ. ಚಿಕೀರ್ಷೌ–ಚಿಕೀರ್ಷಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ "ರಾತ್ಸಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚಿಕೀರ್ಭ್ಯಾಮ್–ಚಿಕೀರ್ಭಿಃ । ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕೀರ್ಷ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಚಿಕೀರ್+ಸು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ರೇಫವಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಪ್ ಪರವಾದಾಗ ರುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವೆಂದು "ರೋಃ ಸುಪಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಬಂದು ರೇಫವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಚಿಕೀರ್ಸು ಎಂದೇ ಇರುವಾಗ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಚಿಕೀರ್ಷು.

ಸಕಾರಾಂತ " ವಿದ್ವಸ್ " ಶಬ್ದ. (ಪಂಡಿತ)

ವಿದ್ವಾನ್ । ವಿದ್ವಾಂಸೌ । ವಿದ್ವಾಂಸಃ । ಹೇ ವಿದ್ವನ್। ವಿದ್ವಾಂಸಮ್। ವಿದ್ವಾಂಸೌ ।

ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಶತೃ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ವಸುರಾದೇಶ. ವಸುವಿನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇತ್. ವಿದ್ವಸ್ ಸಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ " ಉಗಿದಚಾಂ "–ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ವಿದ್ವನ್ ಸ್+ ಸ್. "ಸಾಂತಮಹತಃ"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಂತದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ವಿದ್ವಾನ್ ಸ್+ ಸ್ " ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ "–ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ವಿದ್ವಾನ್. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರವಾದಾಗ ನುಮಾ ಗಮ ದೀರ್ಘ. ವಿದ್ವಾನ್ ಸ್+ಔ. " ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ವಿದ್ವಾಂಸೌ–ವಿದ್ವಾಂಸಃ ॥ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ "ಅಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂದು ದೀರ್ಘನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇ ವಿದ್ವನ್–ಹೇ ವಿದ್ವಾಂಸೌ–ಹೇ ವಿದ್ವಾಂಸಃ ॥ ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಅಮ್+ಔಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕಾರ್ಯಬರುತ್ತವೆ. ವಿದ್ವಾಂಸಮ್–ವಿದ್ವಾಂಸೌ. ವಿದ್ವಸ್+(ಶ್) ಅಸ್ ಎಂದಿರು ವಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ವಸುಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೫. ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ ॥ ೬-೪-೧೩೧ ॥

ವಸ್ವಂತಸ್ಯ ಭಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಸ್ಯಾತ್ । ವಿದುಷಃ ॥ ವಸುಸ್ರಂಸ್ವಿತಿ ದಃ ॥ ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. " ಭಸ್ಯ " ಅಧಿಕಾರ. ವಸುಪ್ರತ್ಯಯ. " ಪ್ರತ್ಯಯ ಗ್ರಹಣೇ ತದಂತ ಗ್ರಹಣಮ್ " ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ವಸ್ವಂತವೆಂದು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ವಸ್ವಂತವಾದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾ ರಣ ಬರುತ್ತದೆ. " ಇಗ್ಯಣಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಣಿನ ಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬರುವ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತ ವಸ್ವಂತವಾದ ಅಂಗ ವಿದ್ ವಸ್. ಇದಕ್ಕೆ ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ " ಯಚಿ ಭಮ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ವಿದ್‌ವಸಿನಲ್ಲಿರುವ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಉಕಾರ ಬರು

ತ್ತದೆ. ವಿದ್ ಉಸ್+ಅಸ್. " ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರ ಬಂದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ವಿದುಷಸ್. ಅಂತ್ಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ವಿದುಷಃ. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಷತ್ವ. ತೃ ॥ ವಿದುಷಾ—ವಿದ್ವಸ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಸ್ವಂತವಾದುದರಿಂದ " ವಸುಸ್ರಂಸು—" (ಸೂ 264) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ. ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್—ವಿದ್ವದ್ಭಿಃ ॥ ಚ—ವಿದುಷೇ—ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್—ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಃ ॥ ಪಂ—ವಿದುಷಃ—ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಾಮ್—ವಿದ್ವದ್ಭ್ಯಃ ॥ ಷ—ವಿದುಷಃ—ವಿದುಷೋಃ—ವಿದುಷಾಮ್ ಸ—ವಿದುಷಿ—ವಿದುಷೋಃ—ವಿದ್ವಸ್ + ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ದತ್ವ. ವಿದ್ವದ್ + ಸು. " ಖರಿಚ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ. ವಿದ್ವತ್ಸು.

ಸಕಾರಾಂತ ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದ. (ಪುರುಷ)

ಪೂಙ್ ಪವನೇ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಡುಮ್ಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದು ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಮುಂತಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರವಾದಾಗ ಅಸುಙ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸುಙ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೬. ಪುಂಸೋಽಸುಙ್॥ ೭-೧-೮೯॥

ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ಪುಂಸೋಽಸುಙ್ ಸ್ಯಾತ್। ಪುಮಾನ್। ಹೇ ಪುಮನ್। ಪುಮಾಂಸೌ-ಪುಮಾಂಸಃ॥ ಪುಂಸಃ। ಪುಮ್ಭ್ಯಾಮ್। ಪುಂಸು ॥ ಋದುಶನೇತ್ಯನಙ್। ಉಶನಾ । ಉಶನಸೌ । ವಾ॥ (ಅಸ್ಯ ಸಂಬುದ್ಧೌ ವಾನಙ್, ನಲೋಪಶ್ಚ ವಾ ವಾಚ್ಯಃ।) ಹೇ ಉಶನ, ಹೇ ಉಶಸನ್, ಹೇ ಉಶನಃ । ಹೇ ಉಶನಸೌ । ಉಶನೋಭ್ಯಾಮ್। ಉಶನಸ್ಸು॥ ಅನೇಹಾ। ಅನೇಹಸೌ–ಅನೇಹಸಃ। ಹೇ ಅನೇಹಃ ॥ ವೇಧಾಃ। ವೇಧಸೌ। ಹೇ ವೇಧಃ। ವೇಧೋಭ್ಯಾಮ್॥

ಪುಂಸಃ, ಅಸುಙ್॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಇತೋತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಎಂಬ ಪದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮಿಯಿರುವುದರಿಂದ

ಪರಸಪ್ತಮಿಯೆಂದು ಲಬ್ಧವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳ ಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**– ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ (ಸುಟ್) ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಪುಂಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಸುಙ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಸುಙ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಙಕಾರ "ಹಲಂತ್ಯಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇತ್. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಇದು ಅನೇಕಾಚಾದರೂ ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ "ಙಿಚ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪುಮ್ಸ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅಸ್ ಆದೇಶಬಂದರೆ ಪುಮಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಪರವಾದಾಗ ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ (ಅಸುಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಇತ್) "ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಪುಮನ್ಸ್+ಸ್. ಸಾಂತ ಸಂಯೋಗವಾದುದರಿಂದ "ಸಾಂತ ಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರದ ಉಪಧೆಗೆ (ಮಕಾರದಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ) ದೀರ್ಘ. ಪುಮಾನ್ಸ್+ಸ್. "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪುಮಾನ್. ಪುಂಸ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಸುಙ್. ನುಮ್. ದೀರ್ಘ. ಪುಮಾನ್ಸ್+ಔ, ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಕಾರಕ್ಕೆ "ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ. ಪುಮಾಂಸೌ– ಪುಮಾಂಸಃ। ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ "ಅಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇ ಪುಮನ್. ಹೇ ಪುಮಾಂಸೌ–ಹೇ ಪುಮಾಂಸಃ॥ ದ್ವಿ–ಪುಮಾಂಸೌ–ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯಗಳೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಶಸಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪುಂಸ್+ಅಸ್ ಪುಂಸಃ॥ ತೃ–ಪುಂಸಾ–ಪುಮ್ಸ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ. ಸಕಾರಲೋಪ. "ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಪುಂಭ್ಯಾಮ್. "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ (ಮ) ಪುಮ್‌ಭ್ಯಾಮ್–ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಎರಡುಕಾರ್ಯ. ಪುಮ್‌ಭಿಃ. ಚ॥ ಪುಂಸೇ—ಪುಮ್‌ಭ್ಯಾಮ್–ಪುಮ್‌ಭ್ಯಃ। ಪಂ–ಪುಂಸಃ–ಪುಮ್‌ಭ್ಯಾಮ್. ಪುಮ್‌ಭ್ಯಃ। ಷ–ಪುಂಸಃ–ಪುಂಸೋಃ–ಪುಂಸಾಮ್.। ಸ–ಪುಂಸಿ–ಪುಂಸೋಃ–ಪುಂಸು. ಇಲ್ಲಿ ಯಯ್ ಪರವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸಕಾರಾಂತ ಉಶನಸ್‌ಶಬ್ದ. (ಶುಕ್ರಾಚಾರ್ಯ)

ಉಶನಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಋದುಶನ"—(ಸೂ. 205) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಙ್ ಆದೇಶ. ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶ. ಉಶನ+ಅನ್+ಸ್. "ಅತೋ

ಗುಣೇ." ಪರರೂಪ. ಉಶನನ್+ಸ್. ನಾಂತವಾದುದರಿಂದ "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ'' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಉಶನಾನ್+ಸ್. "ಹಲ್ ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೊನೆಯ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉಶನಾ. ಸುವಿನಲ್ಲಿಮಾತ್ರ ಅನಙಾದೇಶ. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉಶನಸೌ—ಉಶನಸಃ॥ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಉಶನಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ ಉಶನಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಬುದ್ಧಿ (ಸ್) ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನಙ್ ಆದೇಶವೂ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನಲೋಪವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಅನಙ್ ಬಂದರೆ ಉಶನನ್+ಸ್. ಇಲ್ಲಿ ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪಬಂದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪದಾಂತದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರಬೇಕು. ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪಲೋಪವೆಂದುದರಿಂದ ಲೋಪಬಂದರೆ ಹೇ ಉಶನ. ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಹೇ ಉಶನನ್. ಅನಙ್‌ವಿಕಲ್ಪವೆಂದುದರಿಂದ ಉಶನಸ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಪದಾಂತ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಹೇ ಉಶನಃ. ಹೀಗೆ ಮೂರುರೂಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಹೇ ಉಶನಸೌ—ಹೇ ಉಶನಸಃ॥ ದ್ವಿ—ಉಶನಸಮ್—ಉಶನಸೌ—ಉಶನಸಃ। ತೃ—ಉಶನಸಾ ಉಶನಸ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸಸಜುಷೋರುಃ'' ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ, ಉಶನರ್+ಭ್ಯಾಮ್. "ಹಶಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆ ರುವಿಗೆ ಉತ್ವ. ಉಶನ+ಉ+ಭ್ಯಾಮ್. "ಆದ್ಗುಣಃ'' ಉಶನೋಭ್ಯಾಮ್. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೇ ರುತ್ವ, ಉತ್ವ. ಗುಣ. ಉಶನೋಭಿಃ॥ ಚ॥ ಉಸನಸೇ—ಉಶನೋಭ್ಯಾಮ್—ಉಶನೋಭ್ಯಃ। ಪಂ—ಉಶನಸಃ—ಉಶನೋಭ್ಯಾಮ್—ಉಶನೋಭ್ಯಃ। ಷ—ಉಶನಸಃ—ಉಶನಸೋಃ—ಉಶನಸಾಮ್॥ ಸ—ಉಶನಸಿ—ಉಶನಸೋಃ—ಉಶನಸ್+ಸು ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರುತ್ವ. ಉಶನರ್+ಸು. ಇಲ್ಲಿ ಹಶ್‌ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ರುವಿಗೆ ಉತ್ವವಿಲ್ಲ. ಖರ್‌ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ''ರೋಃಸುಪಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಉಶನಃ ಸು. "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯಸಃ' ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸತ್ವ. ಉಶನಸ್ಸು.

ಸಕಾರಾಂತ, "ಅನೇಹಸ್'' ಶಬ್ದ. (ಕಾಲ)

ಅನೇಹಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಋದುಶನ—"(ಸೂ 205) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಙ್ ಆದೇಶ. ಅನಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಅನ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಆದೇಶಬಂದರೆ ಅನೇಹನ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ''ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಂತದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ಅನೇಹಾನ್+ಸ್.

"ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ—" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಅನೇಹಾ. ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅನೇಹಸೌ–ಅನೇಹಸಃ। ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅನಙ್ ಆದೇಶವಿಲ್ಲ. ಅನೇಹಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಹೇ ಅನೇಹಃ ಹೇ ಅನೇಹಸೌ–ಹೇ ಅನೇಹಸಃ। ದ್ವಿ। ಅನೇಹಸಮ್–ಅನೇಹಸೌ–ಅನೇಹಸಃ। ತೃ–ಅನೇಹಸಾ–ಅನೇಹಸ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. "ಹಶಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ವ. ಅನೇಹ+ಉ+ಭ್ಯಾಮ್ ಗುಣ. ಅನೇಹೋಭ್ಯಾಮ್–ಅನೇಹೋಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಉಶನಸ್ ಶಬ್ದದಂತೆ ರೂಪ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಕಾರಾಂತ ವೇಧಸ್‌ಶಬ್ದ. (ಬ್ರಹ್ಮನು)

ವೇಧಸ್+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಸಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ "ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ. ಚಾಧಾತೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ವೇಧಾಸ್+ಸ್. "ಹಲ್ ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ವೇಧಾಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ವೇಧಾಃ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರುತ್ವ ಬಂದಾಗ "ಹಶಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ವ. ಅಕಾರೋಕಾರಗಳಿಗೆ ಗುಣ. ಪ್ರ. ವೇಧಾಃ–ವೇಧಸೌ–ವೇಧಸಃ। ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ "ಅಸಂಬುದ್ಧೌ" ಎಂದು ದೀರ್ಘ ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವಿಲ್ಲ. ಹೇ ವೇಧಃ–ಹೇ ವೇಧಸೌ–ಹೇ ವೇಧಸಃ॥ ದ್ವಿ–ವೇಧಸಂ–ವೇಧಸೌ–ವೇಧಸಃ। ತೃ–ವೇಧಸಾ–ವೇಧೋಭ್ಯಾಮ್–ವೇಧೋಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು ಸ॥ ವೇಧಸಿ–ವೇಧಸೋಃ–ವೇಧಸ್ಸು॥

ಸಕಾರಾಂತ ಅದಸ್ ಶಬ್ದ. (ಇವನು)

ಇದು ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದ. ಅದಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಔಕಾರಾದೇಶ ಸುಲೋಪ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅದಿಸಿಗೆ ಔತ್ವ, ಸುಲೋಪ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೭. ಅದಸ ಔ ಸುಲೋಪಶ್ಚ ॥ ೭-೨-೧೦೭ ॥

ಅದಸಃ ಔಕಾರೋನ್ತಾದೇಶಃ ಸ್ಯಾತ್ಸೌ ಪರೇ ಸುಲೋಪಶ್ಚ। ತದೋರಿತಿ

ಸಃ । ಅಸೌ । ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಮ್ । ಪರರೂಪತ್ವಮ್ । ವೃದ್ಧಿಃ ।

ಅದಸಃ, ಔ, ಸುಲೋಪಃ, ಚ ॥ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. " ತದೋಃ ಸಃ ಸಾವನಂತ್ಯಯೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಸೌ " ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅದಸಃ ಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅದಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಔಕಾರ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರದ ಸುವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪವೂ ಆಗುತ್ತದೆ " ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ " ಪರಿಭಾಷೆ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಂತಾದೇಶವೆಂದು ಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಔ ಬಂದರೆ ಅದ+ಔ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಔ ಪರವಾದುದರಿಂದ " ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅದೌ. ಅದಸ್ ಶಬ್ದ ತ್ಯದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ತ್ಯದಾದಿಗಳ ತಕಾರ ದಕಾರ ಗಳಿಗೆ ಸು ಪರವಾದಾಗ ಸಕಾರವನ್ನು " ತದೋಃ ಸಃ—" ಸೂತ್ರವು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಅಸೌ. ಅದಸ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ " ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಮ್= ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ ಅಕಾರ ಅಂತಾದೇಶ. ಇದು ತ್ಯದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ. ಅದ+ಅ+ಔ. ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರರೂಪ ಗುಣಪರವಾದುದರಿಂದ " ಅತೋಗುಣೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ. ಅದ+ಔ. " ವೃದ್ಧಿರೇಚಿ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. ಅದೌ. ಈಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಔಕಾರಕ್ಕೆ ಊಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅದಸಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ. ಮಕಾರದ ಪರಕ್ಕೆ ಉ ಊ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೫೮. ಅದಸೋಽಸೇರ್ದಾದು ದೋಮಃ ॥ ೮-೨-೮೦ ॥

ಅದಸೋಽಸಾನ್ತಸ್ಯ ದಾತ್ಪರಸ್ಯ ಉದೂತೌ ಸ್ತಃ ದಸ್ಯ ಮಶ್ಚ । ಆಂತರತಮ್ಯಾತ್ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಉಃ ದೀರ್ಘಸ್ಯ ಊಃ॥ ಅಮೂ ॥ ಜಸಃಶೀ॥ ಗುಣಃ ॥

ಅದಸಃ, ಅಸೇಃ, ದಾತ್, ಉ, ದಃ, ಮಃ ॥ ಆರುಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. ಅದಸಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವಯವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಬಂದಿದೆ. " ಅಸೇಃ " ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. " ನವಿದ್ಯತೇಸಿಃ ಯಸ್ಯಸಃ " ಅಸಿಃ ತಸ್ಯ ಅಸೇಃ ಸಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವ ಎಂದರ್ಥ. ಸಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ದಾತ್ ಪಂಚಮಿಯಾದುದರಿಂದ ಪರಸ್ಯ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸಕಾರಾನ್ತವಾಗದಿರುವ ಅದಸ್ ಶಬ್ದಾವಯವವಾದ ದಕಾರದ ಪರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ಊಕಾರಗಳು ಬರುತ್ತವೆ, ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉ ಎಂಬುದು ಉ, ಊ ಎರಡನ್ನೂ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಉಶ್ಚ ಊಶ್ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಉ, ಸಮಾಹಾರ ದ್ವಂದ್ವ

ಸಮಾಸ. ದಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಿದ್ದರೆ ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರವೂ, ದೀರ್ಘವಿದ್ದರೆ ದೀರ್ಘ ಊಕಾರವೂ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತ ಅದೌ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಔಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಊಕಾರ ಬಂದು ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಬಂದರೆ ಅಮೂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಸ್+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ " ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತ್ಯಸಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ. ಅದ+ಜಸ್. ಈಗ ಅದಂತವಾದ ಸರ್ವನಾಮದ ಪರದಲ್ಲಿ ಜಸ್ ಎಂಬುದರಿಂದ " ಜಸಃ ಶೀಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ. ಅದ+ಈ. ಶೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ " ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ. ಇತ್ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು ಅನೇಕಾಲಾದುದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ಗುಣ. ಅದೇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಅದಸಿನ ದಕಾರದ ಪರಕ್ಕೆ ಈತ್ವಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೩೫೫. ಏತ ಈದ್ಬಹುವಚನೇ ॥ ೮-೨-೮೧॥

ಅದಸೋ ದಾತ್ಪರಸ್ಯೈತ ಈದ್ದಸ್ಯ ಚ ಮೋ ಬಹ್ವರ್ಥೋಕ್ತೌ॥ ಅಮೀ ॥ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮಿತಿ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯಂ ಪ್ರಾಕ್ ಪಶ್ಚಾದುತ್ವಮುತ್ವೇ॥ ಅಮುಮ್। ಅಮೂ। ಅಮೂನ್। ಮುತ್ವೇ ಕೃತೇ ಘಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ನಾಭಾವಃ॥

ಏತಃ, ಈತ್, ಬಹುವಚನೇ॥ ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. ಹಿಂದಿನಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಸಃ, ದಾತ್, ದಃ, ಮಃ, ಈ ನಾಲ್ಕುಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಬಹುವಚನೇ ಎಂದಿದ್ದರೂ ಇದು ಪರಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲ. ಯೌಗಿಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಬಹುವಚನ ಪರವಾದಾಗ ಎಂದು ಅರ್ಥಹೇಳಿದರೆ ಅದೇ ಎಂದು ರೂಪವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೊಂದು ಬಹುವಚನಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಕಾರ್ಯಬಾರದೇ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಬಹುತ್ವ ಹೇಳುವಾಗ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅದಸ್ಶಬ್ದ ಬಹುತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ಹೇಳುತ್ತಿರುವಾಗ ಅದಸಿನ ಅವಯವವಾದ ದಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರವೂ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರವೂ ಬರುತ್ತವೆ. ಅದೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ ಬಂದರೆ ಅಮೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರ—ಅಸೌ—ಅಮೂ—ಅಮೀ. ತ್ಯದಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬೋಧನೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಅದಸ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ " ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ "

ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಅದ+ಅಮ್. "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಪೂರ್ವರೂಪ. ಅದಮ್. ಇಲ್ಲಿ ದಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವಿರುವುದರಿಂದ "ಅದಸೋऽಸೇ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ. ಅಮುಮ್. ಅದಸ್ + ಔ. ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ. ಅಮೂ. ಅದಸ್+(ಶ್) ಅಸ್. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ. ಪರರೂಪ. ಅದ + ಅಸ್. "ಪ್ರಥಮಯೋಃ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ಅದಾಸ್. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿ ಶಸಿನ ಸಕಾರ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ "ತಸ್ಮಾಚ್ಛಸೋಃ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಅದಾನ್. ಈಗ "ಅದಸೋऽಸೇಃ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ. ದಕಾರದಪರದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಊಕಾರ. ಅಮೂನ್.

ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ಉತ್ವಮತ್ವ ಏಕೆಮಾಡಬಾರದು ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ಮೊದಲೇ ಉತ್ವಮತ್ವ ಬಂದರೆ ಇಷ್ಟರೂಪವಾಗಲಾರದು. ಅದಸ್+ಔ ಎಂದು ಇರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಅದ+ಔ. ಈಗ ಉತ್ವಮತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಮು+ಔ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಯಣ್ ಬಂದು ಅನಿಷ್ಟರೂಪವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಂ"—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಕಾರ್ಯವಿವೇಕವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ತ್ರಿಪಾದಿಕಾರ್ಯ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಉತ್ವ ಮತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಅದು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ವಿಭಕ್ತಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉತ್ವಮತ್ವ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಉತ್ವಮತ್ವವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ಏನಾದರೂ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಬರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಉತ್ವಮತ್ವ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ನಿಮಿತ್ತವಾಗದಿರುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದಲೇ "ಮುತ್ವೇ ಕೃತೇ ಘಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ನಾಭಾವಃ" ಎಂದು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉತ್ವಮತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯ ಹೇಳಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಸ್ + (ಟ್) ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಅದ+ಆ. ಈಗ "ಅದ ಸೋऽಸೇ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ, ಪರದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ಅಮು+ಆ. ಇದಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ "ಶೇಷೋऽಘ್ಯಸಖಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಬರುವುದರಿಂದ "ಆಙೋನಾऽಸ್ತ್ರಿಯಾಂ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ನಾ ಆದೇಶ. ಅಮುನಾ. ಇಲ್ಲಿ ಉಕಾರ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಹೇಗೆ ಘಿಸಂಜ್ಞಾ ಬರುತ್ತದೆ? ಅಂದರೆ ನಿಮಿತ್ತವಾಗುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಸಿದ್ಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಮು ಭಾವಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧತ್ವವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೦. ನ ಮು ನೇ ॥ ೮-೨-೩ ॥

ನಾಭಾವೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ ಕೃತೇ ಚ ಮುಭಾವೋ ನಾಸಿದ್ಧಃ । ಅಮುನಾ । ಅಮೂಭ್ಯಾಂ ೩ ॥ ಅಮೀಭಿಃ । ಅಮುಷ್ಮೈ । ಅಮೀಭ್ಯಃ ೨ । ಅಮುಷ್ಮಾತ್ । ಅಮುಷ್ಯ । ಅಮುಯೋಃ ೨ । ಅಮೀಷಾಮ್ । ಅಮುಷ್ಮಿನ್ । ಅಮೀಷು ॥

ಮೂರು ಪದಗಳುಳ್ಳ ಸೂತ್ರ. "ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಅಸಿದ್ಧಮ್" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. "ಮುಚ ಉಶ್ಚ ತಯೋಃ ಸಮಾಹಾರಃ ಮು." ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವ. ನಾ ಎಂಬುದರ ಸಪ್ತಮೀ ನೇ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ನಾ ಆದೇಶ ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೂ ಮು ಭಾವವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಭಾವ ಮಾಡುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ನಾಭಾವ ಬಂದಮೇಲೆ ಅಮುನಾ ಎಂದಾದರೂ "ಸುಪಿಚ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಮುಭಾವ ಬಂದುದು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಅಕಾರವಿದೆಯೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಯಞಾದಿ ಸುಪ್ ಪರವಾದುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೂ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಉಕಾರ ಬಂದುದು ಗೊತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅಕಾರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಮುನಾ. ಅದಸ್ + ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಅದ+ಭ್ಯಾಮ್. "ಸುಪಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಂತಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಅದಾಭ್ಯಾಮ್. "ಅದಸೋಽಸೇಃ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಊತ್ವಮತ್ವ. ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್. ಅದಸ್+ಭಿಸ್. ತ್ಯದಾದತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಅದ+ಭಿಸ್. ಅದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಭಿಸ್ ಇರುವುದರಿಂದ ಐಸ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ "ನೇದಮದಸೋರಕೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಐಸಿಗೆ ನಿಷೇಧ. "ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವ. ಅದೇಭಿಃ "ಏತಈತ್ ಬಹುವಚನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ. ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ. ಅಮೀಭಿಃ ॥ ಚ–ಅದಸ್+ಙೇ. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಅದ+ಙೇ "ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸ್ಮೈ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೇಗೆ ಸ್ಮೈ ಆದೇಶ. ಅದಸ್ಮೈ. ಈಗ ಉತ್ವಮತ್ವ. ಅಮುಸ್ಮೈ. "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ. ಅಮುಷ್ಮೈ. ಭ್ಯಾಮಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ. ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್. ಭ್ಯಸಿನಲ್ಲಿ ಭಿಸಿನಂತೇ ರೂಪ. ಅಮೀಭ್ಯಃ ॥ ಪಂ–ಅದಸ್+ಙಸಿ. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಅದ+ಙಸಿ. "ಙಸಿಙ್ಯೋಃ ಸ್ಮಾತ್‌ಸ್ಮಿನೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಸಿಗೆ ಸ್ಮಾತ್ ಆದೇಶ. ಉತ್ವಮತ್ವ, ಷತ್ವ. ಅಮುಷ್ಮಾತ್. ಭ್ಯಾಮ್ ಭ್ಯಸ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ. ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್–ಅಮೀಭ್ಯಃ । ಷ–ಅದಸ್+ಙಸ್. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ, "ಟಾಙಸಿಙಸಾಮ್–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ಯಾದೇಶ. ಅದಸ್ಯ. ಉತ್ವ, ಮತ್ವ. ಷತ್ವ. ಅಮುಷ್ಯ. ಅದಸ್+ಓಸ್. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ. ಅದ+ಓಸ್. "ಓಸಿಚ"

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ. ಅದೇ+ಓಸ್. ಅಯಾದೇಶ. ಅದಯೋಃ ಉತ್ವಮತ್ವ ಅಮುಯೋಃ. ಅದಸ್ ಆ+ಮ್. ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಅದ+ಆಮ್. "ಆಮಿ ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ. ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಮೀಷಾಮ್ ॥ ಸ-ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಙಿಗೆ ಸ್ಮಿನ್ನಾದೇಶ. ಅದಸ್ಮಿನ್. ಉತ್ವಮತ್ವ. ಷತ್ವ. ಅಮುಷ್ಮಿನ್. ಙಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ. ಅಮುಯೋಃ. ಸುಪಿನಲ್ಲಿ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಏತ್ವ. ಅದೇಸು. "ಏತಈತ್"– ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ. ಷತ್ವ. ಅಮೀಷು ॥ ಇತಿ ಸಾಂತಾಃ ॥

ಇತಿ ಹಲಂತಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್ ॥

ಶ್ರೀಃ

ಅಥ ಹಲಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್

ಇನ್ನು ಹಲಂತಗಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಕಾರಾದಿಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಕಾರಾಂತ ಉಪಾನಹ್ ಶಬ್ದ. (ಪಾದರಕ್ಷೆ.) ಣಹ ಬಂಧನೇ. ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಪ ಸರ್ಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಉಪಾನಹ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಉಪ+ನಹ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಹ್ಯಾದಿಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೧. ನಹಿವೃತಿವೃಷಿವ್ಯಧಿರುಚಿ ಸಹಿತನಿಷು ಕ್ವೌ

॥ ೬-೩-೧೧೬ ॥

ಕ್ವಿಬಂತೇಷು ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘಃ ॥ ಉಪಾನಹ್.

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಕ್ವಿಪ್ರತ್ಯಯ. ನಹ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ. "ಢ್ರಲೋಪೇ– " ಸೂತ್ರದಿಂದ "ದೀರ್ಘಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಕ್ವಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ, ನಹ್, ವೃತ್, ವೃಷ್, ವ್ಯಧ್, ರುಚ್, ಸಹ್, ತಸ್, ಎಂಬ ಏಳುಧಾತುಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಪ್ರಕೃತ ಉಪ ಪೂರ್ವಪದ. ಕ್ವಿಬಂತವಾದ ನಹ್ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಉಪಾನಹ್. ಇದಕ್ಕೆ ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ "ಹೋಢಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಹಿನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೨. ನಹೋ ಧಃ ೮-೨-೩೪ ॥

ನಹೋ ಹಸ್ಯ ಧಃ ಸ್ಯಾತ್ ಝಲಿ ಪದಾಂತೇ ಚ ॥ ಉಪಾನತ್, ಉಪಾನದ್ । ಉಪಾನಹೌ । ಉಪಾನತ್ಸು ॥

ನಹಃ, ಧಃ । ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. "ಪದಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. "ಅಂತೇ" "ಝಲೋ ಝಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಝಲಿ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಹೋಢಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಃ ಎಂಬುದು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಝಲ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿಯೂ ನಹ್ ಎಂಬುದರ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ "ಹಲ್ ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪವಾದಮೇಲೆ ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಬಂದರೆ ಉಪಾನಧ್. "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಉಪಾನದ್. "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ಉಪಾನತ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಲಿಹ್‌ಶಬ್ದದಂತೇರೂಪ. ಉಪಾನಹೌ–ಉಪಾನಹಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ "ನಹೋಧಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಬಂದಾಗ ಜಶ್ತ್ವ. ಉಪಾನದ್ಭ್ಯಾಮ್–ಉಪಾನದ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬಂದ ಜಶ್ತ್ವಕ್ಕೆ "ಖರಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಉಪಾನತ್ಸು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಕಾರಾಂತ ಉಷ್ಣಿಹ್ ಶಬ್ದ. (ಛಂದಸ್ಸು)

ಕ್ವಿನ್ನಂತತ್ವಾತ್ ಕುತ್ವೇನ ಘಃ । ಉಷ್ಣಿಕ್, ಉಷ್ಣಿಗ್ । ಉಷ್ಣಿಹೌ । ಉಷ್ಣಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥ ದ್ಯೌಃ । ದಿವೌ । ದಿವಃ । ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್ ॥ ಗೀಃ ।

ಗಿರೌ । ಗಿರಃ ॥ ಏವಂ ಪೂಃ ॥ ಚತಸ್ರಃ । ಚತಸೃಣಾಮ್ ॥ ಕಾ । ಕೇ । ಕಾಃ । ಸರ್ವಾವತ್ ॥

"ಋತ್ವಿಕ್ ದಧೃಕ್–" ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣಿಹ್ ಎಂದು ಕ್ವಿನ್ನಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಛಂದೋ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಉಷ್ಣಿಹ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"-ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ "ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಕುತ್ವ. ಘೋಷನಾದ ಸಂವಾರ, ಮಹಾಪ್ರಾಣ ಯತ್ನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಕವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಘಕಾರ ಬಂದರೆ ಉಷ್ಣಿಘ್. "ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಘಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಉಷ್ಣಿಗ್. "ವಾವಸಾನೇ" ವಿಕಲ್ಪಚರ್ತ್ವ. ಉಷ್ಣಿಕ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದುಮಾತ್ರ. ಉಷ್ಣಿಹೌ–ಉಷ್ಣಿಹಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಕುತ್ವ. ಉಷ್ಣಿಘ್+ಭ್ಯಾಮ್. ಜಶ್ತ್ವ. ಉಷ್ಣಿಗ್‌ಭ್ಯಾಮ್–ಉಷ್ಣಿಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಘ, ಗ, ಕ, ಷ ಬಂದರೆ ಉಷ್ಣಿಕ್ಷು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ.

ವಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ದಿವ್‌ಶಬ್ದ. (ಸ್ವರ್ಗ ಅಥವಾ ಆಕಾಶ)

ದಿವ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ದಿವ ಔತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಪರವಾದಾಗ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಔಕಾರಾದೇಶ. ದಿ+ಔ+ಸ್. ಯಣ್. ದ್ಯೌಸ್. ಸಕಾರಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ದ್ಯೌಃ. ದಿವ್+ಔ–ದಿವೌ–ದಿವಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ದಿವ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ದಿವಉತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ. ದಿ+ಉ+ಭ್ಯಾಮ್ ಯಣ್. ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್, ಹಲಾದಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಇದೇಕಾರ್ಯ. ದ್ಯುಭಿಃ॥ ಚ ದಿವೇ–ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್–ದ್ಯುಭ್ಯಃ॥ ಪಂ–ದಿವಃ–ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್–ದ್ಯುಭ್ಯಃ॥ ಷ–ದಿವಃ–ದಿವೋಃ–ದಿವಾಮ್. ಸ–ದಿವಿ–ದಿವೋಃ–ದ್ಯುಷು॥

ರೇಫಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಗಿರ್‌ಶಬ್ದ. (ಮಾತು)

ಗಿರ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ರೇಫಾಂತವಾದ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾಃ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಗೀರ್. "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಗೀಃ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸೇರಿಸುವುದುಮಾತ್ರ.

ಗಿರೌ–ಗಿರಃ. ದ್ವಿ॥ ಗಿರಂ–ಗಿರೌ–ಗಿರಃ. ತೃ–ಗಿರಾಃ ಗಿರ್‌+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ಗೀರ್ಭ್ಯಾಮ್. ಗೀರ್ಭಿಃ। ಚ–ಗಿರೇ–ಗೀರ್ಭ್ಯಾಮ್–ಗೀರ್ಭ್ಯಃ॥ ಪಂ–ಗಿರಃ–ಗೀರ್ಭ್ಯಾಮ್–ಗೀರ್ಭ್ಯಃ॥ ಷ–ಗಿರಃ–ಗಿರೋಃ–ಗಿರಾಮ್.। ಸ। ಗಿರಿ–ಗಿರೋಃ–ಗೀರ್ಷು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ರೇಫವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಖರ್ ಪರವಾದರೂ ವಿಸರ್ಗವಿಲ್ಲ. "ರೋಃಸುಪಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ವಿಸರ್ಗವೆಂದು ನಿಯಮಮಾಡಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ರೇಫಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪುರ್‌ಶಬ್ದ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಪೂಃ–ಪುರೌ–ಪುರಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ರೇಫಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ "ಚತುರ್" ಶಬ್ದ. (ನಾಲ್ಕು ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದುದು)

ಬಹುತ್ವ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾಂತ. ಚತುರ್+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ತ್ರಿಚತುರೋಃ" – ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತಸೃ ಆದೇಶ. ಚತಸೃ+ಅಸ್. "ಜಸಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಗುಣಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ " ಅಚಿರಋತಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಚತಸ್ರಃ, ಶಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಚತಸ್ರಃ॥ ತೃ। ಚತಸೃಭಿಃ। ಚ। ಚತಸೃಭ್ಯಃ। ಪಂ–ಚತಸೃಭ್ಯಃ। ಷ–ಚತಸೃ+ಆಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹ್ರಸ್ವನದ್ಯಾಪೋನುಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ನುಡಾಗಮ. ಚತಸೃ+ನಾಮ್. "ನಾಮಿ" ದೀರ್ಘ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ "ನತಿಸೃಚತಸೃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ. "ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್" ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಋಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವಂ. ಚತಸೃಣಾಮ್॥ ಸ–ಚತಸೃಷು.

ಮಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ "ಕಿಮ್" ಶಬ್ದ. (ಯಾವಳು ?)

ಇದು ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಾದಾಗ "ಕಿಮಃ ಕಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಆದೇಶ. ಆಗ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ "ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ಕಾ. ಕಾ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಇದು ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಸರ್ವಾ ಶಬ್ದದಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. (ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಸರ್ವಾಶಬ್ದ ನೋಡಿರಿ.)

ಪ್ರ–ಕಾ–ಕೇ–ಕಾಃ ದ್ವಿ–ಕಾಂ–ಕೇ–ಕಾಃ ತೃ–ಕಯಾ–ಕಾಭ್ಯಾಮ್–ಕಾಭಿಃ ಚ–ಕಸ್ಯೈ–ಕಾಭ್ಯಾಂ–ಕಾಭ್ಯಃ ಪಂ–ಕಸ್ಯಾಃ–ಕಾಭ್ಯಾಂ–ಕಾಭ್ಯಃ ಷ–ಕಸ್ಯಾಃ–ಕಯೋಃ–ಕಾಸಾಮ್. ಸ–ಕಸ್ಯಾಮ್–ಕಯೋಃ–ಕಾಸು.

ಮಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ "ಇದಮ್" ಶಬ್ದ. (ಇವಳು)

ಇದಮ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ "ಇದಮೋಮಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"— ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಸುಪರವಾದಾಗ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಾವೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಇದಮಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೩ ಯಃ ಸೌ॥ ೭-೨ ೧೧೦॥

ಇದಮೋ ದಸ್ಯ ಯಃ। ಇಯಮ್। ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಮ್। ಪರರೂಪತ್ವಮ್। ಟಾಪ್। ದಶ್ಚೇತಿ ಮಃ। ಇಮೇ। ಇಮಾಃ। ಇಮಾಮ್। ಅನಯಾ। ಹಲಿಲೋಪಃ। ಆಭ್ಯಾಮ್। ಆಭಿಃ। ಅಸ್ಯೈ। ಅಸ್ಯಾಃ। ಅನಯೋಃ। ಆಸಾಮ್। ಅಸ್ಯಾಮ್ ಆಸು॥ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಮ್। ಟಾಪ್। ಸ್ಯಾಃ। ತ್ಯೇ। ತ್ಯಾಃ॥ ಏವಂ ತದ್ ಏತದ್॥ ವಾಕ್, ವಾಗ್॥ ವಾಚಾ। ವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ವಾಕ್ಷು॥ ಅಪ್‌ಶಬ್ದೋ ನಿತ್ಯಂ ಬಹುವಚನಾಂತಃ। ಅಪ್‌ತೃನ್ನಿತಿ ದೀರ್ಘಃ। ಆಪಃ। ಅಪಃ॥

ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಇದಮೋಮಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಇದಮಃ" "ದಶ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ದಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**— ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಇದಮಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಯಮ್. ಇದಮ್ + ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. ಇದ+ಅ+ಔ. "ಅತೋಗುಣೇ" ಪರರೂಪ. ಇದ+ಔ. ಈಗ ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಟಾಪ್. ಇದಾ+ಔ. "ಔಙ ಆಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೀಭಾವ. ಶಕಾರಇತ್. ಈ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ ಇದ+ಈ ಆದ್ಗುಣಃ, ಇದೇ "ದಶ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ. ಇಮೇ ಇದಮ್ + ಜಸ್. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್. "ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ" ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. "ದಶ್ಚ" ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ. ಇಮಾಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗ. ಇಮಾಃ॥ ಇದಮ್ + ಅಮ್. ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್, ಮತ್ವಗಳು ಬಂದಮೇಲೆ "ಅಮಿಪೂರ್ವಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ. ಇಮಾಮ್. ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ. ಇಮೇ. ಶಸಿನಲ್ಲಿ ಜಸಿನಂತೇ ರೂಪ. ಇಮಾಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಶಸಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ನತ್ವವಿಲ್ಲ. ತೃತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಇದಮ್ + (ಟ್) ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್. ಇದಾ+ಆ "ಅನಾಪ್ಯಕಃ"

ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿಗೆ ಅನ್ ಆದೇಶ. ಅನಾ+ಆ–"ಆಙಿಚಾಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾ ಪರವಾದುದರಿಂದ ಆಪಿಗೆ ಏಕಾರಾದೇಶ. ಅನೇ+ಆ. ಅಯಾದೇಶ. ಅನಯಾ. ಇದಮ್+ಭ್ಯಾಮ್. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಇದಾ+ಭ್ಯಾಮ್. "ಹಲಿಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಭ್ಯಾಮ್. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೇ ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್, ಇದ್‌ಲೋಪ. ಆಭಿಃ॥ ಚ–ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದಿಗೆ ಅನಾದೇಶ. ಇದಮ್+ಏ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್. ಇದಾ+ಏ "ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಯಾಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏಗೆ ಸ್ಯಾಟಾಗಮ. ಆಪಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಇದ+ಸ್ಯಾ+ಏ ವೃದ್ಧಿ. ಇದಸ್ಯೈ- ಈಗ ಹಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರವಾದುದರಿಂದ "ಹಲಿಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಯೈ–ಆಭ್ಯಾಮ್. ಅಭ್ಯಃ॥ ಪಂ–ಇದಮ್+ಙಸಿ. ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್. ಇದಾ+ಅಸ್. ಸ್ಯಾಟಾಗಮ, ಹ್ರಸ್ವ. ಇದ್‌ಲೋಪ. ಅಸ್ಯಾಃ ಆಭ್ಯಾಮ್–ಆಭ್ಯಃ॥ ಷ–ಏಕವಚನ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ. ಅಸ್ಯಾಃ, ಇದಮ್+ ಓಸ್. ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಟಾಪ್. ಇದಾ+ಓಸ್. ಇದಿಗೆ ಅನಾದೇಶ. ಅನಾ+ಓಸ್. "ಆಙಿಚಾಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಟಾಪಿಗೆ ಏಕಾರ. ಅಯಾದೇಶ. ಅನಯೋಃ ಇದಮ್+ಆಮ್. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ. ಪರರೂಪ. ಇದಾ+ ಆಮ್ "ಆಮಿಸರ್ವನಾಮ್ನಃ ಸುಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ಸುಟಾಗಮ. ಇದಾ+ ಸಾಮ್. ಈಗ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಆಸಾಮ್. ಸ–ಇದಮ್‌ಙಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಇದಾ+ಇ. "ಙೇರಾಮ್ ನದ್ಯಾಮ್ನೀಭ್ಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಿಗೆ ಆಮ್ ಆದೇಶ, ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ಯಾಟ್ ಆಗಮ. ಆಪಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಇದ+ಸ್ಯಾಮ್. ಹಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇದಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಸ್ಯಾಮ್. ಜಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇರೂಪ. ಅನಯೋಃ. ಇದಮ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ, ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್. ಇದ್‌ಲೋಪ. ಆಸು.

ಜಕಾರಾಂತ, ಸ್ರಜ್ ಶಬ್ದ. (ಮಾಲೆ)

ಸ್ರಜ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. "ಚೋಃ ಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ರಗ್. "ವಾವಸಾನೇ" ಚರ್ತ್ವ. ಸ್ರಕ್. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸ್ರಜೌ–ಸ್ರಜಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ. ಸ್ರಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ ಬಂದಾಗ "ಖರಿಚ" ದಿಂದ ಗಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ. ಸ್ರಕ್+ಸು. "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯೋಃ" ಸ್ರಕ್+ಷು. ಸ್ರಕ್ಷು.—

ದಕಾರಾಂತ. ತ್ಯದ್‌ಶಬ್ದ. (ಅವಳು)

ತ್ಯದ್, ತದ್, ಏತದ್ ಈ ಮೂರು ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದಗಳು. ತ್ಯದ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ " ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವ. ತ್ಯ+ಅ+ಸ್. " ಅತೋ ಗುಣೇ " ಪರರೂಪ. ತ್ಯ+ಸ್. ಅದಂತವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಟಾಪ್. ತ್ಯಾ+ಸ್. ಆಬಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ " ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ತ್ಯಾ. " ತದೋಃ ಸಾವನಂತ್ಯಯೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಯ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ಯಾ. ಇನ್ನು ಸರ್ವಾ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ತದ್ ಶಬ್ದ. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ. ಪರರೂಪ. ಟಾಪ್. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸುಲೋಪ. ಸಾ—ತೇ—ತಾಃ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಸು ಪರವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಇತರ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಏತದ್ ಶಬ್ದ. (ಇವಳು.) ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಸತ್ವ, ಟಾಪ್. ಏಸಾ. " ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. ಏಷಾ–ಏತೇ–ಏತಾಃ ॥ ದ್ವಿತೀಯಾ, ಟಾ, ಓಸಿನಲ್ಲಿ " ದ್ವಿತೀಯಾಟೌಸ್ಸ್ವೇನಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏನಾದೇಶ.

ದ್ವಿ ಏತಾಂ ಏನಾಂ । ಏತೇ ಏನೇ । ಏತಾಃ ಏನಾಃ ॥ ತೃ–ಏತಯಾ ಏನಯಾ। ಏತಾಭ್ಯಾಮ್ । ಏತಾಭಿಃ ॥ ಚ–ಏತಸ್ಯೈ । ಏತಾಭ್ಯಾಮ್ । ಏತಾಭ್ಯಃ ॥ ಪಂ–ಏತಸ್ಯಾಃ । ಏತಾಭ್ಯಾಮ್ । ಏತಾಭ್ಯಃ ॥ ಷ–ಏತಸ್ಯಾಃ । ಏತಯೋಃ ಏನಯೋಃ । ಏತಾಸಾಮ್ ॥ ಸ–ಏತಸ್ಯಾಮ್ । ಏತಯೋಃ ಏನಯೋಃ । ಏತಾಸು ॥ ಸರ್ವಾದಂತೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಚಕಾರಾಂತ " ವಾಚ್ " ಶಬ್ದ. (ಮಾತು)

ವಾಚ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ " ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ "–ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. " ಚೋಃ ಕುಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ, ವಾಕ್. " ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ " ವಾವಸಾನೇ " ವಾಕ್. ವಾಚೌ–ವಾಚಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ. ವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಕುತ್ವ. ಜಶ್ತ್ವ, ಚರ್ತ್ವ, ಷತ್ವ. ವಾಕ್ಷು ॥

ಪಕಾರಾಂತ. ಅಪ್. ಶಬ್ದ, (ನೀರು)

ಇದು ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪ್+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ " ಅಪ್ತೃನ್ "–(ಸೂ. 206) ದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಆಪ್+ಅಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ

ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಆಪಃ. ಅಪ್ (ರ್) ಅಪ್. ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗಃ. ಅಪಃ। ಅಪ್+ಭಿಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಪ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಕಾರ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೪. ಅಪೋ ಭಿ ॥ ೭-೪-೪೮ ॥

ಅಪಸ್ತಕಾರೋ ಭಾದೌ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ॥ ಅದ್ಭಿಃ । ಅದ್ಭ್ಯಃ । ಅದ್ಭ್ಯಃ । ಅಪಾಮ್ । ಅಪ್ಸು ॥ ದಿಕ್, ದಿಗ್ ದಿಶೌ। ದಿಶಃ । ದಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್। ದಿಕ್ಷು ॥ ತ್ಯದಾದಿಷ್ವಿತಿ ದೃಶೇಃ ಕ್ವಿನ್ವಿಧಾನಾದನ್ಯತ್ರಾಪಿ ಕುತ್ವಮ್। ದೃಕ್–ದೃಗ್ । ದೃಶೌ–ದೃಶಃ । ದೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್ । ದೃಕ್ಷು ॥ ತ್ವಿಟ್, ತ್ವಿಡ್ । ತ್ವಿಷೌ । ತ್ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್ । ತ್ವಿಟ್ತ್ಸು, ತ್ವಿಟ್ಸು ॥ ಸಸಜುಷೋ ರುರಿತಿ ರುತ್ವಮ್। ಸಜೂಃ। ಸಜುಷೌ। ಸಜೂರ್ಭ್ಯಾಮ್॥ ಆಶೀಃ । ಆಶಿಷೌ । ಆಶೀರ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥ ಅಸೌ । ಉತ್ವಮತ್ವೇ । ಅಮೂ । ಅಮೂಃ । ಅಮುಯಾ । ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್ ॥ ೩ ॥ ಅಮೂಭಿಃ । ಅಮುಷ್ಯೈ । ಅಮೂಭ್ಯಃ ೨ ॥ ಅಮುಷ್ಯಾಃ ೨ ॥ ಅಮುಯೋಃ ೨ ॥ ಅಮೂಷಾಮ್ । ಅಮುಷ್ಯಾಮ್ । ಅಮೂಷು ॥

ಇತಿ ಹಲಂತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾಃ ॥

ಅಪಃ, ಭಿ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ "ಪ್ರತ್ಯಯೇ" ಎಂಬುದು ಆಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಭಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಭಕಾರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ಎಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. "ಅಚ ಉಪಸರ್ಗಾತ್ತಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ "ತಃ" ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ–**ಅಪ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯಪರವಾದಾಗ ತಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. "ಅಲೋಂತ್ಯಸ್ಯ" ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಆದೇಶ ಅದ್ಭಿಃ ॥ ಭಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ, ತಕಾರಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಶ್ತ್ವವ. ಅದ್‌ಭ್ಯಃ ಅದ್ಭ್ಯಃ, ಅಪಾಮ್. ಅಪ್‌ಸು.

ಶಕಾರಾಂತ. "ದಿಶ್" ಶಬ್ದ. (ದಿಕ್ಕು)

ದಿಶ ಅತಿಸರ್ಜನೇ. ಧಾತು. "ಋತ್ವಿಕ್ ದಧೃಕ್"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿನಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ದಿಶ್+ಸ್. "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. "ವ್ರಶ್ಚಭ್ರಸ್ಜ"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶ. "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರಾದೇಶ. "ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. ದಿಗ್. "ವಾವಸಾನೇ" ದಿಕ್ ದಿಶೌ–ದಿಶಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಷತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ, ಕುತ್ವ. ದಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್–ದಿಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಷತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ, ಕುತ್ವ. "ಖರಿಚ" ಚರ್ತ್ವ. "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಷತ್ವ. ದಿಕ್ಷು ||

ಶಕಾರಾಂತ ದೃಶ್ ಶಬ್ದ (ಕಣ್ಣು).

ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ, ಧಾತು. ಕ್ವಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ ದೃಶ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ದಿಶ್‌ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ದೃಶ್. ದೃಗ್–ದೃಶೌ–ದೃಶಃ. ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೃಗ್ಭ್ಯಾಮ್–ದೃಗ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸಪ್ತಮೀ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ದೃಕ್ಷು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಶಂಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ದೃಶ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಬಂದದ್ದು ಕ್ವಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದಮೇಲೆ ದೃಡ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಕ್ವಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಕುಃ" ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಯೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇದನ್ನೇ "ತ್ಯದಾದಿಷು"–ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. "ತ್ಯದಾದಿಷು ದೃಶೋನಾಲೋಚನೇ ಕಞ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ತ್ಯದಾದಿಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ದೃಶಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ದೃಶ್ ಕ್ವಿನ್ ಹೊಂದುವುದಾಯಿತು. ಈಗ ತ್ಯದಾದಿಗಳು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕ್ವಿನ್ ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯತೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಕುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಷಕಾರಾಂತ ತ್ವಿಷ್ ಶಬ್ದ. (ಕಾಂತಿ)

ತ್ವಿಷ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"–ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. "ಝಲಾಂ ಜಶೋಂತೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಡಕಾರ. "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಟಕಾರ. ತ್ವಿಡ್, ತ್ವಿಟ್–ತ್ವಿಷೌ–ತ್ವಿಷಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವಮಾತ್ರ. ತ್ರಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್–ತ್ರಿಡ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸುಪರವಾದಾಗ ಜಶ್ತ್ವ. ತ್ರಿಡ್‌ಸು. "ಡಃಸಿಧುಟ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪಧುಡಾಗಮ. ಅದಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ. ತ್ರಿಟ್‌ತ್‌ಸು. ಧುಡಾಗಮ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ಡಕಾರಕ್ಕೆ ಚರ್ತ್ವ. ತ್ರಿಟ್‌ಸು.

ಷಕಾರಾಂತ ಸಜುಷ್ ಶಬ್ದ. (ಸ್ನೇಹಿತಳು)

ಸಜುಷ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ. "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಸಜುರ್. "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಾಂತ ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧೆಯಾದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ (ಇಕ್) ದೀರ್ಘ. ಸಜೂರ್. "ಖರವಸಾನಯೋ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಸಜೂಃ–ಸಜುಷೌ–ಸಜುಷಃ। ಸಜುಷಮ್–ಸಜುಷೌ–ಸಜುಷಃ। ತೃ–ಸಜುಷಾ–ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರುತ್ವ, ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ಖರ್ ಅವಸಾನಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗವಿಲ್ಲ. ಸಜೂರ್ಭ್ಯಾಮ್. ಸಜೂರ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಖರ್‌ಪರವಾದುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಸಜೂಃಸು. "ವಾಶರಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗ. ಇದು ಬಾರದಿದ್ದರೆ "ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯಸಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸಜೂಸ್‌ಸು. ಎರಡು ರೂಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ "ನುಮ್ ವಿಸರ್ಜನೀಯ ಶರ್‌ವ್ಯವಾಯೇಪಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ ಶರ್‌ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಸುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಸಜೂಃಷು, ಸಜೂಷ್ಷು.

ಷಕಾರಾಂತ, ಆಶಿಷ್ ಶಬ್ದ. (ಆಶೀರ್ವಾದ)

ಅಶಿಷ್+ಸ್. "ಹಲ್‌ಙ್ಯಾಭ್ಯೋ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ. ಆಶಿಷ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಙ್ ಉಪಸರ್ಗ. ಶಾಸ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್. ಇದು ಪರವಾದಾಗ ಇತ್ವ. ಆಶಿಸ್. "ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಈ ಷತ್ವ ಬಂದುದು "ಪೂರ್ವತ್ರಸಿದ್ಧಮ್ ಸೂತ್ರರೀತ್ಯಾ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರವಿದೆಯೆಂದು ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಶಿರ್. "ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾಃ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾ ಇಕ್ಕಿಗೆ ದೀರ್ಘ. ಆಶೀರ್. ರೇಫಕ್ಕೆ "ಖರವ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಆಶೀಃ—ಆಶಿಷೌ—ಆಶಿಷಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಭ್ಯಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ರುತ್ವ. ಆಶೀರ್ಭ್ಯಾಮ್. ಆಶೀರ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಸಜೂಷ್ ಶಬ್ದದಂತೆ ಆಶೀಃಷು, ಆಶೀಷ್ಷು. ಎರಡುರೂಪಗಳು.

ಸಕಾರಾಂತ ಅದಸ್ ಶಬ್ದ. (ಇವಳು)

ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದಗಳು ಮೂರುಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದಸ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ. ಅಸೌ, ("ಅದಸ ಔಸುಲೋಪಶ್ಚ") ಅದಸ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಟಾಪ್. ಔ. "ಔಙ ಆಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔಗೆ ಶೀಭಾವ. ಶಕಾರಇತ್. ಅದಾ + ಈ. ಗುಣ ಅದೇ. "ಅದಸೋಽಸೇರ್ದಾದುದೋಮಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರ, ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಊಕಾರ. ಅಮೂ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಪರವಾದಾಗಲೂ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ, ಟಾಪ್, ಈ ಮೂರು ಕಾರ್ಯಗಳು ಮೊದಲು ಬರುತ್ತವೆ. ಅದಾ+ಜಸ್. ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ, ಅದಾಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ಅದಾಃ. ಈಗ "ಅದಸೋಃ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ, ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಊತ್ವ. ಅಮೂಃ. ಅದಂತಪದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಜಸಿಗೆ ಶೀ ಭಾವವಿಲ್ಲ. ಅದಸ್+ಅಮ್ ಅದಾ+ಅಮ್. "ಅಮಿಪೂರ್ವ" ಪೂರ್ವರೂಪ ಅದಾಮ್. ಊತ್ವ, ಮತ್ವ. ಅಮೂಮ್. ಅಮೂ (ಹಿಂದಿನಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ) ಅಮೂಃ (ಜಸಿನಂತೇ ರೂಪ) ಅದಾ+ಆ. "ಆಙಿಚಾಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಪಿಗೆ ಏಕಾರ. ಅದೇ+ಆ. ಅಯಾದೇಶ. ಅದಯಾ. ಉತ್ವ, ಮತ್ವ. ಅಮುಯಾ. ಅದಾ+ಭ್ಯಾಮ್. ಉತ್ವ, ಮತ್ವ. ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್. ಅದಾ+ಭಿಸ್. ಅಮೂಭಿಃ॥ ಚ—ಅದಾ+ಙೇ. "ಸರ್ವನಾಮ್ನಃ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೇಗೆ ಸ್ಯಾಟಾಗಮ. ಆಪಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅದ+ಸ್ಯಾ+ಏ. ವೃದ್ಧಿ. ಅದಸ್ಯೈ. ಉತ್ವಮತ್ವ. ಅಮುಸ್ಯೈ "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಅಮುಷ್ಯೈ, ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್—ಅಮೂಭ್ಯಃ॥ ಪಂ—ಅದಾ+ಙಸಿ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಸ್ಯಾಟ್, ಹ್ರಸ್ವ. ವೃದ್ಧಿ. ಅದಸ್ಯಾಃ. ಉತ್ವ, ಮತ್ವ, ಷತ್ವ, ಅಮುಷ್ಯಾಃ—ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್. ಅಮೂಭ್ಯಃ। ಷ. ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇರೂಪ. ಅಮುಷ್ಯಾಃ—ಅದಾ+ಓಸ್. "ಓಸಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಪಿಗೆ ಏಕಾರ. ಅದೇ+ಓಸ್. ಅಯಾದೇಶ. ಅದಯೋಸ್. ಉತ್ವ, ಮತ್ವ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ಅಮುಯೋಃ. ಅದಾ+ಆಮ್. "ಆಮಿಸರ್ವನಾಮ್ನಃ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಿಗೆ ಸುಡಾಗಮ. ಅದಾಸಾಮ್. ಊತ್ವ, ಮತ್ವ, ಅಮೂಸಾಮ್ "ಆದೇಶ"—ಷತ್ವ. ಅಮೂಷಾಮ್। ಸ॥ ಅದಾ+ಙಿ. "ಙೇರಾಮ್"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙಿಗೆ ಆಮಾದೇಶ. ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸ್ಯಾಡಾಗಮ ವೃದ್ಧಿ. ಆಪಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ. ಅದಸ್ಯಾಮ್. ಉತ್ವ, ಷತ್ವ, ಅಮುಷ್ಯಾಮ್. ಅಮುಯೋಃ ಹಿಂದಿನಂತೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದಾ+ಸು. ಊತ್ವ, ಮತ್ವ, ಷತ್ವ. ಅಮೂಷು.

ಅಥ ಹಲಂತ ನಪುಂಸಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್ ॥

ಇಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಸಮಾಮ್ನಾಯದ ಕ್ರಮದಂತೇ ಹಲಂತ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಸ್ವನಡುಹ್ ಶಬ್ದ. ಶೋಭನಾಃ ಅನಡ್ವಾಹಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ತತ್, ಸ್ವನ್‌ಡುತ್ ಕುಲಮ್. ಸುಂದರಗಳಾದ ಎತ್ತುಗಳು ಇರುವ ಕುಲ. ಸ್ವನ್‌ಡುಹ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ್ವಮೋರ್ಲುಕ್ । ದತ್ವಮ್ । ಸ್ವನಡುತ್, ಸ್ವನಡುದ್ । ಸ್ವನಡುಹೀ। ಚತುರನಡುಹೋರಿತ್ಯಾಮ್। ಸ್ವನಡ್ವಾಂಹಿ। ಪುನಸ್ತದ್ವತ್ । ಶೇಷಂ ಪುಂವತ್ । ವಾಃ । ವಾರೀ । ವಾರಿ । ವಾರ್ಭ್ಯಾಮ್ ॥ ಚತ್ವಾರಿ ॥ ಕಿಮ್ । ಕೇ । ಕಾನಿ ॥ ಇದಮ್ । ಇಮೇ । ಇಮಾನಿ ॥

ವಾ ॥ (ಅನ್ವಾದೇಶೇ ನಪುಂಸಕೇ ವಾ ಏನದ್ವಕ್ತವ್ಯಃ) ಏನತ್ । ಏನೇ। ಏನಾನಿ। ಏನೇನ। ಏನಯೋಃ ॥ ಅಹಃ। ವಿಭಾಷಾ ಙಿಶ್ಯೋಃ। ಅಹ್ನೀ, ಅಹನೀ। ಅಹಾನಿ ॥

"ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. ಸ್ವನಡುಹ್. ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ "ವಸುಸ್ರಂಸುಧ್ವಂಸ್ವನಡುಹಾಂದಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರಾದೇಶ. ಸ್ವನಡುದ್. "ವಾವಸಾನೇ" ಸ್ವನಡುತ್. ಸ್ವನಡುಹ್+ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ. ಶಕಾರ ಇತ್. ಸ್ವನಡುಹೀ. ಸ್ವನಡುಹ್+ಜಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಸ್ ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ಇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ" (ಸೂ 240) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸ್ವನಡುನ್‌ಹ್+ಇ. "ಚತುರನಡುಹೋರಾಮುದಾತ್ತಃ" (ಸೂ 260) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮಾಗಮ. ಇದೂ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸ್ವನಡು+ಆನ್‌ಹ್+ಇ. ಯಣ್. ಸ್ವನಡ್ವಾನ್‌ಹ್+ಇ. "ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಸ್ವನಡ್ವಾಂಹಿ. ಸು-ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್ ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೂ, ಔಗೆ ಶೀ ಭಾವ, ಜಸ್ ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿಭಾವ ಹೇಳಿದುದ

ರಿಂದಲೂ ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ವನಡುತ್–ದ್ | ಸ್ವನಡುಹೀ–ಸ್ವನಡ್ವಾಂಹಿ. ತೃತೀಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕದ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ದಕಾರ. ಸ್ವನಡುದ್ಭ್ಯಾಮ್. ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ.

ರೇಫಾಂತ. ವಾರ್ ಶಬ್ದ. (ನೀರು)

ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ " ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ವಾರ್. ಅವಸಾನವಿರುವುದರಿಂದ " ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ವಾಃ. ಔಗೆ " ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ " ದಿಂದ ಶೀ ಭಾವ. ವಾರೀ. ಜಸ್ ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ "ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಿಭಾವ. ವಾರಿ. ಝಲಂತವಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮವಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ರೂಪ. ವಾಃ–ವಾರೀ–ವಾರಿ ‖ ತೃ. ವಾರಾ–ವಾರ್ಭ್ಯಾಮ್–ವಾರ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸುಪಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ರೇಫವಾದುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗವಿಲ್ಲ. ವಾರ್ಷು ‖

ರೇಫಾಂತ ಚತುರ್ ಶಬ್ದ. (ನಾಲ್ಕು)

ಇದು ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ಚತುರ್+(ಶ್) ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ "ಚತುರನಡುಹೋರಾಮ್ ಉದಾತ್ತಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮ್ ಆಗಮ. ಮಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತ್ಯಾಚಿನ ಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಚತುಆರ್+ಇ. ಯಣ್. ಚತ್ವಾರಿ. ಶಸಿಗೂ ಶಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದರಿಂದ ಚತ್ವಾರಿ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಭಿಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ. ಚತುರ್ಭಿಃ, ಚತುರ್ಭ್ಯಃ, ಚತುರ್ಭ್ಯಃ | ಚತುರ್ಣಾಮ್. ಚತುರ್ಷು.

ಮಕಾರಾಂತ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದ. (ಯಾವುದು?)

"ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. ಕಿಮ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಔ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೀಭಾವ. "ಕಿಮಃ ಕಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ ಆದೇಶ. ಕ+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಗುಣ. ಕೇ. ಕಿಮ್ + ಜಸ್. ಕಿಮಿಗೆ ಕಾದೇಶ. ಜಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ಕ+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ

"ನಪುಂಸಕಸ್ಯಝಲಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಕನ್+ಇ. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಕಾನಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೂಪ. ಕಿಮ್–ಕೇ–ಕಾನಿ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ. ಕೇನ–ಕಾಭ್ಯಾಮ್–ಕೈಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಮಕಾರಾಂತ "ಇದಮ್" ಶಬ್ದ. (ಇದು)

ಇದಮಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ. ಆಗ ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಇದಮ್ ಎಂಬೇ ರೂಪ. ಇದಮ್ + ಔ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಔ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ. "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅ ಆದೇಶ. "ಅತೋಗುಣೇ" ಪರರೂಪ. ಇದ + ಈ. "ಆದ್ಗುಣಃ" ಗುಣ. ಇದೇ. "ದಶ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾದೇಶ . ಇಮೇ. ಇದಮ್ + ಜಸ್. ಜಸ್ ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ಇದಮ್ + ಇ. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಇದ+ಇ. ಶಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ "ನಪುಂಸಕಸ್ಯಝಲಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇದ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮ. ಇದನ್+ಇ. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಇದಾನಿ. "ದಶ್ಚ"ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾದೇಶ. ಇಮಾನಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂಹೀಗೇ ರೂಪ.. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ರೂಪ. ದ್ವಿತೀಯಾ, ಟಾ, ಓಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಏನಾದೇಶ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. (ಸೂ 282) ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಏನಾದೇಶಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಏನತ್ ಆದೇಶ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥ. ಇದಮ್, ಏತದ್‌ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಾದೇಶ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನತ್ ಆದೇಶ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಅನ್ವಾದೇಶವೆಂದರೆ ಒಂದು ಕಾರ್ಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಒಬ್ಬನನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರ್ಯ ಹೇಳಲು ಪುನಃ ಅವನನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆ. ಏನತ್ ಆದೇಶದ ಪ್ರಯೋಜನ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಏನತ್+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಮಿಗೆ "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ ಪರರೂಪ ಬಂದು ಏನ ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಔಗೆ ಶೀ ಆದೇಶಬಂದು ಗುಣ. ಏನ + ಈ. ಏನೇ. ಶಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ನುಮ್. ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಏನಾನಿ. ಇತರ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ.

ಪ್ರ—ಇದಮ್ | ಇಮೇ | ಇಮಾನಿ || ದ್ವಿ—ಇದಮ್ ಏನತ್ ಏನದ್ || ಇಮೇ | ಇಮಾನಿ | ತೃ—ಅನೇನ | ಏನೇನ ಆಭ್ಯಾಮ್ | ಏಭಿಃ | ಚ—ಅಸ್ಮೈ | ಆಭ್ಯಾಮ್ | ಏಭ್ಯಃ |

ಪಂ—ಅಸ್ಮಾತ್। ಆಭ್ಯಾಮ್ ಏಭ್ಯಃ। ಷ—ಅಸ್ಯ। ಅನಯೋಃ ಏನಯೋಃ। ಏಷಾಮ್॥
ಸ—ಅಸ್ಮಿನ್। ಅನಯೋಃ ಏನಯೋಃ। ಏಷು॥

ನಕಾರಾಂತ, ಅಹನ್ ಶಬ್ದ. (ಹಗಲು)

ಅಹನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುವಿಗೆ ಲುಕ್. ಅಹನ್. "ರೋಽಸುಪಿ" (ಸೂ. 110) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರೇಫಾದೇಶ. ಅಹರ್. "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಅಹಃ. ಅಹನ್+ಔ. "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" ಔಗೆ ಶೀಭಾವ. ಅಹನೀ. "ವಿಭಾಷಾ—ಙಿಶ್ಯೋಃ" (ಸೂ. 249) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶೀ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಹ್ನೀ. ಹೀಗೆ ಎರಡು ರೂಪ. ಅಹನ್+ಜಸ್. ಜಸಿಗೆ ಶಿಭಾವ. ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಅಹಾನಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ರೂಪ. ಅಹಃ। ಅಹ್ನೀ—ಅಹನೀ। ಅಹಾನಿ. ತೃತೀಯಾದಿ ಅಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಅಹನ್+ಆ. "ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ" ದಿಂದ ಅನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಅಹ್ನಾ—ಅಹನ್+ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ರುತ್ವ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅಹನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೫. ಅಹನ್ ॥ ೮-೨-೬೮ ॥

ಅಹನ್ನಿತ್ಯಸ್ಯ ರುಃ ಪದಾಂತೇ। ಅಹೋಭ್ಯಾಮ್॥ ದಂಡಿ। ದಂಡಿನೀ। ದಂಡೀನಿ। ದಂಡಿನಾ। ದಂಡಿಭ್ಯಾಮ್॥ ಸುಪಥಿ। ಟೇರ್ಲೋಪಃ। ಸುಪಥೀ। ಸುಪಂಥಾನಿ॥ ಊರ್ಕ್, ಊರ್ಗ್। ಊರ್ಜೀ। ಊನ್ರ್ಜಿ। ನರಜಾನಾಂ ಸಂಯೋಗಃ।

ಏಕಪದ ಸೂತ್ರ. "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುಃ ಅನುವೃತ್ತಿ. "ಪದಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ. "ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ಅಂತೇ' ಅನುವೃತ್ತಿ. ಅಹನ್ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠೀಕ. ಷಷ್ಠೀ ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಹನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಹನ್+ಭ್ಯಾಮ್. ಎಂದಿರುವಾಗ "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ರುತ್ವ ಬಂದರೆ ಅಹರ್ ಭ್ಯಾಮ್. ಹಶ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಹಶಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುವಿನ ರೇಫಕ್ಕೆ ಉತ್ವ. ಅಹ+ಉಭ್ಯಾಮ್. ಗುಣ. ಅಹೋಭ್ಯಾಮ್.

ಹೀಗೆ ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ರುತ್ವ, ಉತ್ವ, ಗುಣ. ಅಹೋಭಿಃ । ಚ—ಅಹ್ನೇ—ಅಹೋಭ್ಯಾಮ್—ಅಹೋಭ್ಯಃ । ಪಂ—ಅಹ್ನಃ—ಅಹೋಭ್ಯಾಮ್—ಅಹೋಭ್ಯಃ । ಷ—ಅಹ್ನಃ—ಅಹ್ನೋಃ—ಅಹ್ನಾಮ್. ಸ.ಅಹ್ನಿ—ಅಹನಿ (ವಿಭಾಷಾಙಿಶ್ಯೋಃ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಲ್ಲೋಪವಿಕಲ್ಪ) ಅಹ್ನೋಃ—ಅಹಸ್ಸು. ಅಹಃಸು.

ನಕಾರಾಂತ ದಂಡಿನ್ ಶಬ್ದ. (ದಂಡವುಳ್ಳದ್ದು)

ದಂಡಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ದಂಡಿ. ದಂಡವುಳ್ಳಕುಲ, ದಂಡಿನ್+ಸ್. ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. ದಂಡಿನ್. "ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ. ದಂಡಿ. ಔ ವಿಭಕ್ತಿಗ್ಗೆ ಶೀ ಭಾವ. ದಂಡಿನೀ. ಜಸ್ ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿಭಾವ. ದಂಡಿನ್+ಇ. ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ದಂಡೀನಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇರೂಪ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇರೂಪ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ನಲೋಪ. ದಂಡಿನಾ ದಂಡಿಭ್ಯಾಮ್. ದಂಡಿಭಿಃ ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ನಕಾರಾಂತ "ಸುಪಥಿನ್" ಶಬ್ದ. (ಒಳ್ಳೆದಾರಿಯುಳ್ಳದ್ದು.)

ಶೋಭನಃ ಪಂಥಾಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ । ಸುಪಥಿ. ಸುಪಥಿನ್+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಸುಲೋಪ, ನಲೋಪ. ಸುಪಥಿ. ಸುಪಥಿನ್+ಔ. ಔಗೆ ಶೀಭಾವ. ಸುಪಥಿನೀ. ಸುಪಥಿನ್+ಜಸ್. ಜಸ್ ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿಭಾವ. ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ "ಥೋನ್ಥಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಥಕಾರಕ್ಕೆ ನ್ಥಾದೇಶ. ಸುಪನ್ಥನ್+ಇ. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಸುಪನ್ಥಾನಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇರೂಪ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದದಂತೇ ರೂಪ. ಸುಪಥಾ—ಸುಪಥಿ. ಭ್ಯಾಮ್—ಸುಪಥಿಭಿಃ॥ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಜಕಾರಾಂತ ಊರ್ಜ್ ಶಬ್ದ. (ಬಲ, ತೇಜಸ್ಸು).

ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ "ಸ್ವಮೋಃ—"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ಊರ್ಜ್, "ಚೋಃ ಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಗಕಾರಾದೇಶ. "ವಾವಸಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪ ಚರ್ತ್ವ. ಊರ್ಗ್, ಊರ್ಕ್. ಔಗೆ ಶೀ ಭಾವ. ಊರ್ಜೀ.

ಊರ್ಜ್+(ಶ್) ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ಝಲಂತವಾದುದರಿಂದ "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅಂತ್ಯಾಚಿನಪರವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಊನ್‌ರ್‌ಜ್+ಇ. ಊನ್‌ರ್ಜಿ. ನ, ರೇಫ, ಜಕಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯೆ ರೇಫವಿರುವುದರಿಂದ ಜಕಾರ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶ್ಚುತ್ವವಿಲ್ಲ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇರೂಪ. ಊರ್ಜಾ–ಊರ್ಗ್ಭ್ಯಾಮ್–ಊರ್ಗ್ಭಿಃ ‖ ಇತ್ಯಾದಿ.

ದಕಾರಾಂತ ತದ್ ಶಬ್ದ. (ಅದು)

ತತ್–ತೇ–ತಾನಿ ‖ ಯತ್–ಯೇ–ಯಾನಿ ‖ ಏತತ್–ಏತೇ–ಏತಾನಿ ‖
ಗವಾಕ್, ಗವಾಗ್ । ಗೋಚೀ । ಗವಾಞ್ಚಿ । ಪುನಸ್ತದ್ವತ್ ‖
ಗೋಚಾ । ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್ । ಶಕೃತ್–ಶಕೃತೀ-ಶಕೃನ್ತಿ ‖

ತದ್+ಸ್. "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಸುಲುಕ್. ತದ್. "ವಾವಸಾನೇ" ತತ್. ತದ್+ಔ. "ನಪುಂಸಕಾಚ್ಚ" ಔಗೆ ಶೀ ಭಾವ. "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ," ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ವ. "ಅತೋಗುಣೇ" ಪರರೂಪ. ತ+ಇ. ಗುಣ. ತೇ. ತದ್+ಜಸ್. ಜಸ್ ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿಭಾವ. ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ತ+ಇ. "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಜಂತವಾದುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ"–ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ತಾನಿ, ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೂಪ ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ. ತೇನ ತಾಭ್ಯಾಮ್–ತೈಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ದಕಾರಾಂತ "ಯದ್" ಶಬ್ದ. (ಯಾವುದು)

ತದ್‌ಶಬ್ದದಂತೇ ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಪ್ರ–ದ್ವಿ–ಯತ್, ಯದ್—ಯೇ–ಯಾನಿ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ ಯೇನ–ಯಾಭ್ಯಾಮ್–ಯೈಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ದಕಾರಾಂತ "ಏತದ್" ಶಬ್ದ (ಇದು)

ಏತದ್+ಸ್. ಹಿಂದಿನಂತೇ ಸುಲೋಪ. ವಾವಸಾನೇ. ಏತದ್–ಏತತ್. ಏತದ್+ಔ. ತ್ಯತಾದ್ಯತ್ವ. ಪರರೂಪ. ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೀ ಭಾವ. ಗುಣ. ಏತೇ. ಏತದ್+ಜಸ್. ಅತ್ವ, ಪರರೂಪ. ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶಿಭಾವ. ನುಮ್. ಉಪಧಾ

ದೀರ್ಘ. ಏತಾನಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿ ಏನದ್ ಆದೇಶ. ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಎರಡುರೂಪಗಳು. ಏತದ್–ಏತತ್–ಏನತ್ ಏನದ್। ಏತೇ–ಏನೇ ಏತಾನಿ, ಏನಾನಿ॥ ಏತೇನ–ಏನೇನ ಇತ್ಯಾದಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಚಕಾರಾಂತ "ಗವಾಞ್ಚ್" ಶಬ್ದ. (ಗೋವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುವುದು)

ಅಞ್ಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿವೆ. ಗತಿ
ಪೂಜಾ. ಇಲ್ಲಿ ಗತ್ಯರ್ಥದರೂಪವನ್ನುಮಾತ್ರಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪೂಜಾರ್ಥದಲ್ಲಿ
"ನಾಞ್ಚೇಃ ಪೂಜಾಯಾಮ್" ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ನಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.
ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ "ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಞ್ಚುಧಾತುವಿನ
ಉಪಧೆಯಾದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಗವಾಞ್ಚ್+ಕ್ವಿಪ್. ನಲೋಪ.
ಕ್ವಿಪಿನಲ್ಲಿ ಸರ್ವಲೋಪ. ಗವಾಚ್. ಸುಪರವಾದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. ಗವಾಚ್ ಎಂದೇ।
ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. "ಚೋಃಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರಾದೇಶ. ಗವಾಕ್. ಪದಾಂ
ತದಲ್ಲಿ ಜಶ್ತ್ವ, ಚರ್ತ್ವವಿಕಲ್ಪ. ಗವಾಕ್ + ಗವಾಗ್. ಇಲ್ಲಿ ಗೋ+ಅಕ್ ಎಂದಿರು
ವಾಗ ಅವಙ್ ಬಂದು ಗವಾಕ್ ಆಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತಿ ಭಾವಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ಅನೇಕ
ರೂಪಗಳಾದರೂ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಗೋ ಅಞ್ಚ್+
ಔ. ಶೀ ಭಾವ. ನಲೋಪ. ಗೋ+ಅಚ್+ಈ. ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಸುಟಿಗೆ (5)
ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವಿರುವುದರಿಂದ "ಯಚಿ
ಭಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ "ಅಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿನ
ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಗೋಚ್+ಈ. ಗೋಚೀ ಗವಾಚ್+ಜಸ್. ಜಸ್ ಶಸ್
ಗಳಿಗೆ ಶಿಭಾವ. ಇದಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ "ಉಗಿದಚಾಂ" ಸೂತ್ರ
ದಿಂದ ಶಿಪರವಾದಾಗ ನುಮಾಗಮ. ಗವಾನ್‌ಚ್+ಇ. "ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ"
ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. "ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ
ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರದ ಚಕಾರಸವರ್ಣ ಞಕಾರಾದೇಶ. ಗವಾಞ್ಚ್+ಇ. ಗವಾಞ್ಚಿ॥
ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ರೂಪ. ಗವಾಕ್–ಗವಾಗ್–ಗೋಚೀ–ಗವಾಞ್ಚಿ.
ಇನ್ನು ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ "ಅಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಚಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಆಗ
ನಿಮಿತ್ತವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅವಙ್ ಇಲ್ಲ. ತೃ. ಗೋಚಾ–ಗವಾಚ್‌ಭ್ಯಾಮ್ ಎಂದಿರು
ವಾಗ "ಚೋಃಕುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕುತ್ವ. ಗವಾಕ್+ಭ್ಯಾಮ್. "ಝಲಾಂ
ಜಶೋಽನ್ತೇ" ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಕುತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ. ಗವಾಗ್ಭಿಃ॥
ಚ–ಗೋಚೇ–ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್–ಗವಾಗ್ಭ್ಯಃ॥ ಪಂ–ಗೋಚಃ— ಗವಾಗ್ಭ್ಯಾಮ್–
ಗವಾಗ್ಭ್ಯಃ। ಷ–ಗೋಚಃ–ಗೋಚೋಃ–ಗೋಚಾಮ್। ಸ–ಗೋಚಿ–ಗೋಚೋಃ

ಗವಾಚ್ + ಸು. ಕುತ್ವ, ಜಶ್ತ್ವ ಚರ್ತ್ವ. ಗವಾಕ್ + ಸು. "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ" ಸುವಿನ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಕಷಸಂಬಂಧದಿಂದ ಕ್ಷ. ಗವಾಕ್ಷು.

ತಕಾರಾಂತ "ಶಕೃತ್" ಶಬ್ದ. (ಮಲ)

ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲುಕ್. ಶಕೃತ್. ಔಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ. ಶಕೃತೀ. ಜಸ್‌ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಶಕೃನ್‌ತ್ + ಇ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ಶಕೃನ್ತಿ॥ ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ.

ತಕಾರಾಂತ " ದದತ್ " ಶಬ್ದ (ಕೊಡುವುದು)

ದಾ ಧಾತುವಿಗೆ. ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ದದತ್ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಂತೇ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಸು, ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ " ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್ " ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ಔ। ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ. ಜಸ್‌ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ದದತ್ (ದದದ್) ದದತೀ. ದದತ್, + ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನುಮ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವಿಕಲ್ಪ ನುಮ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ಶತೃ ಬಂದಾಗ ವಿಕಲ್ಪ ನುಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

३६६. ವಾ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ॥ ೭-೧-೭೯ ॥

ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್ಪರೋ ಯಃ ಶತಾ ತದಂತಸ್ಯ ಕ್ಲೀಬಸ್ಯ ವಾ ನುಮ್ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ॥ ದದನ್ತಿ ದದತಿ ॥ ತುದತ್ ॥

ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. " ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಅಭ್ಯಸ್ತಾತ್, " "ಶತುಃ," "ಉಗಿದಚಾಂ–"ಸೂತ್ರದಿಂದ " ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ " " ಇದಿತೋನುಮ್ ಧಾತೋಃ " ಸೂತ್ರದಿಂದ " ನುಮ್ " ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯಇದೆಯೋ ಅದೇ ಅಂತವಾದ ನಪುಂಸಕ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. "ಉಭೇ ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಎಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಆ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸೇರಿ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ದದತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದಾ ಧಾತು ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ಶತೃಬಂದಾಗ ಶ್ಲು ಎಂಬ

ವಿಕರಣ ಬಂದು ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದಿದೆ. ಆಗ ದದಾ ಎಂಬುದು ಅಭ್ಯಸ್ತ. ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಶತೃ ಬಂದಿದೆ. ಇದೇ ಅಂತವಾದುದು ದದತ್ ಎಂಬ ಅಂಗ (ನಪುಂಸಕವಾಗಿದೆ.) ಇದಕ್ಕೆ ಶಿ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ನುಮ್ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಂದರೆ ದದನ್‌ತ್ + ಇ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ದದನ್ತಿ–ನುಮ್‌ಬಾರದಿದ್ದರೆ ದದತಿ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ. ದದತಾ ದದದ್ಭ್ಯಾಮ್–ದದದ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ. ತಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ಬಂದಿದೆ.

ಹೀಗೇ ತುದ (ವ್ಯಥನೇ) ಧಾತುವಿಗೆ ಶತೃ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದರೆ ತುದತ್ ಶಬ್ದ ಹಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಥೆಗೊಳಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಸುವಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೇ ರೂಪ ತುದತ್, ಔಗೆ ಶೀ ಭಾವಬಂದಾಗ ತುದತ್ + ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪ ನುಮ್ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಶೀ ಪರವಾದಾಗ ವಿಕಲ್ಪನುಮ್ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೭. ಆಚ್ಛೀನದ್ಯೋರ್ನುಮ್ ॥ ೭-೧-೮೦ ॥

ಅವರ್ಣಾಂತಾದಂಗಾತ್ಪರೋ ಯಃ ಶತುರವಯವಸ್ತದಂತಸ್ಯ 'ನುಮ್ ವಾ ಶೀನದ್ಯೋಃ । ತುದಂತೀ–ತುದತೀ । ತುದಂತಿ ॥

ಆತ್. ಶೀನದ್ಯೋಃ, ನುಮ್ । ತ್ರಿಪದಸೂತ್ರ. "ಅಂಗಸ್ಯ" ಅಧಿಕಾರ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆತ್ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ. ಹಿಂದಿನಂತೆ "ತುಃ" "ವಾ," "ನುಮ್" ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಶತುಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅವಯವಷಷ್ಠೀ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವವೇ ಅಂತವಾದ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೀ, ನದೀ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ತುದ್ + ಶತೃ ಎಂದಿರುವಾಗ ಮಧ್ಯೆ ಶ ವಿಕರಣ ಬಂದಿದೆ, ಆಗ ತುದ್ + ಅ + ಅತ್. "ಅತೋ ಗುಣೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ, ತುದತ್. ಇಲ್ಲಿ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗ, ತುದ, ಇದರ ಪರದಲ್ಲಿ ಶತೃವಿನ ಅವಯವ ತಕಾರ. ಇದೇ ಅಂತವಾದ ಶಬ್ದ ತುದತ್. ಇದಕ್ಕೆ ಶೀ ಪರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಗ ವಿಕಲ್ಪನುಮ್ ಬಂದರೆ ತುದನ್‌ತ್ + ಈ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಪರಸವರ್ಣ. ತುದನ್ತೀ–ನುಮ್ ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತುದತೀ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಜಸ್ ಗೆ ಶಿ ಆದೇಶಬಂದಾಗ "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನುಮ್. ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬಾರದಿರುವುದರಿಂದ ಬರುವು

ದಿಲ್ಲ. ತುದನ್ತಿ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ. ತುದತಾ–ತುದದ್ಭ್ಯಾಮ್–ತುದದ್ಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ.

ತಕಾರಾಂತ "ಪಚತ್" ಶಬ್ದ (ಬೇಯಿಸುವುದು)

ಪಚ್ ಧಾತು. ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯ. ಪಚ್ ಅತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶಪ್ (ಅ) ವಿಕರಣ. ಪಚ+ಅತ್ " ಅತೋಗುಣೇ " ಪಚತ್. ಸು ಅಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಲುಕ್. ಪಚತ್. ಔಗೆ ಶೀ ಆದೇಶಬಂದಾಗ ಪಚತ್+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ನಿತ್ಯ ನುಮಾಗಮ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಶೀನದೀಪರವಾದಾಗ ನಿತ್ಯನುಮಾಗಮ ಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೩೬೮. ಶಪ್‌ಶ್ಯನೋರ್ನಿತ್ಯಮ್ ॥ ೭-೧-೮೧ ॥

ಶಪ್‌ಶ್ಯನೋರಾತ್ಪರೋ ಯಃ ಶತುರವಯವಸ್ತದಂತಸ್ಯ ನಿತ್ಯಂ ನುಮ್ ಶೀನದ್ಯೋಃ। ಪಚನ್ತೀ । ಪಚನ್ತಿ ॥ ದೀವ್ಯತ್ । ದೀವ್ಯನ್ತೀ। ದೀವ್ಯನ್ತಿ ॥ ಧನುಃ। ಧನುಷೀ। ಸಾನ್ತೇತಿದೀರ್ಘಃ। ನುಮ್‌ವಿಸರ್ಜನೀಯೇತಿ ಷಃ। ಧನೂಂಷಿ। ಧನುಷಾ । ಧನುರ್ಭ್ಯಾಮ್ । ಏವಂ ಚಕ್ಷುರ್ಹವಿರಾದಯಃ ॥ ಪಯಃ। ಪಯಸೀ। ಪಯಾಂಸಿ। ಪಯಸಾ। ಪಯೋಭ್ಯಾಮ್॥ ಸುಪುಮ್। ಸುಪುಂಸೀ ಸುಪುಮಾಂಸಿ ॥ ಅದಃ। ವಿಭಕ್ತಿಕಾರ್ಯಮ್। ಉತ್ವಮುತ್ವೇ। ಅಮೂ। ಅಮೂನಿ। ಶೇಷಂ ಪುಂವತ್ ॥

॥ ಇತಿ ಹಲಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಪ್ರಕರಣಮ್ ॥

॥ ಇತಿ ಷಡ್ಲಿಂಗಪ್ರಕರಣಮ್ ॥

ಶಪ್‌ಶ್ಯನೋಃ, ನಿತ್ಯಮ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. " ಆತ್ " " ನುಮ್ " " ಶತುಃ " ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ—**ಶಪ್ ಶ್ಯನ್ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯದ ಅವಯವವಿದೆಯೋ ಅದೇ ಅಂತವಾದ ನಪುಂಸಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೀನದೀ ಪರವಾದಾಗ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನುಮ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಚ್‌ತ್ + ಈ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಅಂದರೆ ಪಚ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಅಕಾರ. ಇದರಪರದಲ್ಲಿ ಶತೃವಿನ ಅವಯವವೆಂದರೆ ತಕಾರ. ಅದೇ ಅಂತವಾದ ಪಚತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶೀಪರವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನುಮ್. ಪಚನ್‌ತ್ + ಈ. ನಕಾರಕ್ಕೆ

ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣ. ಪಚನ್ತೀ ॥ ಜಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. ಹಿಂದಿನಂತೆ ನುಮ್ ಪಚನ್ತಿ ॥ ದ್ವಿ ॥ ಪಚತ್—ಪಚನ್ತೀ—ಪಚನ್ತಿ ॥ ಪಚತಾ ಪಚದ್ಭ್ಯಾಮ್—ಪಚದ್ಭಿಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ.

ತಕಾರಾಂತ ದೀವ್ಯತ್ ಶಬ್ದ. (ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು)

ದಿವ್‌ಧಾತು. ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ. ಯ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ, ಉಪಧಾ ದೀರ್ಘ. ದೀವ್ಯ+ಅತ್. ಪರರೂಪ. ದೀವ್ಯತ್. ಸುಪರವಾದಾಗ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲುಕ್. ದೀವ್ಯತ್. ಔಗೆ ಶೀ ಆದೇಶಬಂದಾಗ ದೀವ್ಯತ್+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಶ್ಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರದಪರದಲ್ಲಿ ಶತೃವಿನ ಅವಯವವೆಂದರೆ ತಕಾರ, ಅದೇ ಅಂತ್ಯವಾದ ಶಬ್ದ ದೀವ್ಯತ್, ಅದಕ್ಕೆ ಶೀ ಪರವಾದುದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ನುಮ್. ದೀವ್ಯನ್ತೀ ॥ ದೀವ್ಯತ್+ಇ. "ನಪುಂಸಕಸ್ಯಝಲಚಃ" ನುಮ್. ದೀವ್ಯನ್ತಿ ॥ ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ರೂಪ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ರೂಪ. ದೀವ್ಯತಾ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಷಕಾರಾಂತ "ಧನುಷ್" ಶಬ್ದ. (ಬಿಲ್ಲು)

ಧನುಷ್+ಸ್. "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಸು, ಅಮಿಗೆ ಲುಕ್. ಧನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಉಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಧನುಸ್ ಆಗಿದೆ. "ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯೋಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಇದು ತ್ರಿಪಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ಸೂತ್ರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರವೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಆದರಿಂದ ರುತ್ವ. ಧನುರ್. "ಖರವಸಾನಯೋಃ ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಧನುಃ. ಧನುಷ್+ಔ, ಔಗೆ ಶೀ ಆದೇಶ. ಧನುಷೀ. ಧನುಷ್+ಜಸ್. ಶಿ ಆದೇಶ. "ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಧನುಸ್ (ಸ್)ಷ್+ಇ. ಷತ್ವ ಅಸಿಧವಾದುದರಿಂದ "ಸಾಂತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರೋಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ಧನೂನ್‌ಸ್+ಇ. "ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯಝಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಮಧ್ಯೆ ಅನುಸ್ವಾರ ವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದರಿಂದ "ನುಮ್‌ವಿ—" (ಸೂ 354) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ. ಧನೂಂಷಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೇ ರೂಪ. ಧನುಃ—ಧನುಷೀ—ಧನೂಂಷಿ. ತೃ. ಧನುಷಾ— ಧನುಷ್+ಭ್ಯಾಮ್. "ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವ. ಧನುರ್ಭ್ಯಾಮ್—ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಹೀಗೇ ರುತ್ವ. ಧನುರ್ಭಿಃ ॥ ಚ—ಧನುಷೇ—ಧನುರ್ಭ್ಯಾಮ್—ಧನುರ್ಭ್ಯಃ ॥ ಪಂ. ಧನುಷಃ—ಧನುರ್ಭ್ಯಾಮ್— ಧನುರ್ಭ್ಯಃ ॥ ಷ—ಧನುಷಃ—ಧನುಷೋಃ—ಧನುಷಾಮ್ ॥ ಸ—ಧನುಷಿ—ಧನುಷೋಃ— ಧನುಷ್ಷು, ಧನುಃಷು. ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಸರ್ಗ,

ಸತ್ವ ಬಂದಾಗ "ನುಮ್, ವಿಸರ್ಜನೀಯ–" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ. ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಚಕ್ಷುಷ್, ಹವಿಷ್ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಷಕಾರವು ಅಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ರುತ್ವ. ಚಕ್ಷುಃ–ಚಕ್ಷುಷೀ–ಚಕ್ಷೂಂಷಿ. ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸಕಾರಾಂತ ಪಯಸ್ ಶಬ್ದ. (ಹಾಲು ಅಥವಾ ನೀರು)

ಪಯಸ್ + ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಸುವಿಗೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಲುಕ್. ಪದಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ರುತ್ವ. ಪಯರ್. "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ. ಪಯಃ। ಔಗೆ ಶೀಭಾವ. ಪಯಸೀ. ಜಸ್ ಶಸ್‌ಗಳಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ. "ನಪುಂಸಕಸ್ಯಝಲಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮ್. ಪಯನ್ಸ್ + ಇ. "ಸಾಂತಮಹತಃ ಸಂಯೋಗಸ್ಯ" ನಕಾರದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ. ಪಯಾನ್ಸ್ + ಇ. "ನಶ್ಚಾಪ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಪಯಾಂಸಿ.॥ ದ್ವಿ–ಪಯಃ–ಪಯಸೀ–ಪಯಾಂಸಿ। ತೃ–ಪಯಸಾ–ಪಯಸ್+ಭ್ಯಾಮ್. ಪದಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ರುತ್ವ. ಪಯರ್+ಭ್ಯಾಮ್. "ಹಶಿಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹಶ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ರುವಿಗೆ ಉಕಾರಾದೇಶ. ಪಯ+ಉ+ಭ್ಯಾಮ್. ಗುಣ. ಪಯೋಭ್ಯಾಮ್–ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೇ ರುತ್ವ, ಉತ್ವ, ಗುಣ. ಪಯೋಭಿಃ॥ ಚ–ಪಯಸೇ–ಪಯೋಭ್ಯಾಮ್–ಪಯೋಭ್ಯಃ॥ ಪಂ–ಪಯಸಃ–ಪಯೋಭ್ಯಾಮ್–ಪಯೋಭ್ಯಃ॥ ಷ–ಪಯಸಃ–ಪಯಸೋಃ–ಪಯಸಾಮ್॥ ಸ–ಪಯಸಿ–ಪಯಸೋಃ ಪಯಸ್ಸು. ಇಲ್ಲಿ ಇಣ್ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವಿಲ್ಲ.

ಸಕಾರಾಂತ ಸುಪುಂಸ್. ಶಬ್ದ (ಒಳ್ಳೆಪುರುಷನುಳ್ಳದ್ದು)

ಶೋಭನಾಃ ಪುಮಾಂಸಃ ಯಸ್ಯ ತತ್. ಸುಪುಮ್. ಸುವಿಗೆ "ಸ್ವಮೋರ್ನಪುಂಸಕಾತ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ಸುಪುಮ್ಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಪ. ಸುಪುಮ್. ಸುಪುಮ್ಸ್+ಈ. (ಶೀ)"ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯಝಲಿ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಸುಪುಂಸೀ॥ ಸುಪುಮ್ಸ್+ಇ. (ಶಿ) "ನಪುಂಸಕಸ್ಯಝಲಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಶಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆಯಿರುವುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮವಲ್ಲದೆ "ಪುಂಸೋಽಸುಙ್" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಸುಙ್ ಆದೇಶ. ಙಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಙಿಚ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತಾ

ದೇಶವಾಗಿ ಬಂದರೆ ಸುಪುಮಸ್ + ಇ. ಅಸುಜ್‌ನಲ್ಲಿ ಅಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಮೇಲೆ ನುಮ್. ಸುಪುಮನ್ ಸ್+ಇ. "ಸಾಂತಮಹತಃ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘ. ಸುಪುಮಾನ್ ಸ್ + ಇ. ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಸುಪುಮಾಂಸಿ. ದ್ವಿತೀಯಾದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಪುಮ್—ಸುಪುಂಸೀ—ಸುಪುಮಾಂಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತೃತೀಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ರೂಪ. ಅಜಾದಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹಲಾದಿಯಲ್ಲಿ "ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯಲೋಪಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಕಾರಲೋಪ. ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ. ಸುಪುಂಭ್ಯಾಮ್. ಇತ್ಯಾದಿ.

ಸಕಾರಾಂತ "ಅದಸ್" ಶಬ್ದ (ಇದು)

ಅದಸ್ + ಸ್. ಸುವಿಗೆ ಲುಕ್ಕಾದಾಗ ಸಕಾರ, ಪದಾಂತವಾದುದರಿಂದ "ಸಸಜುಷೋರುಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ—ರುತ್ವ. ಅದರ್. "ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ" ಅದಃ. ಅದಸ್ + ಔ. ಔಗೆ ಶೀಭಾವ. "ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ" "ಅತೋಗುಣೇ" ಅದ+ಅ+ಈ. ಅದ+ಈ. ಗುಣ. ಅದೇ. ಈಗ "ಅದಸೋಸೇರ್ದಾದುದೋಮಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ. ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಊತ್ವ. ಅಮೂ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸುವಿಗೆ ಲುಕ್ ಆದುದರಿಂದ "ಅದಸ ಔಸುಲೋಪಶ್ಚ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಔತ್ವವಿಲ್ಲ. ಅದಸ್ + ಇ. (ಶಿ) ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವ, ಪರರೂಪ. ಅದ+ಇ. "ನಪುಂಸಕಸ್ಯಝಲಚಃ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಅದನ್+ಇ. "ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ. ಅದಾನಿ. "ಅದಸೋಸೇಃ"— ಸೂತ್ರದಿಂದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಮತ್ವ, ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಊತ್ವ. ಅಮೂನಿ. ದ್ವಿ—ಅದಃ—ಅಮೂ-ಅಮೂನಿ. ತೃತೀಯಾದಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೇ ರೂಪ.

ತೃ—ಅಮುನಾ। ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್। ಅಮೀಭಿಃ॥ ಚ—ಅಮುಷ್ಮೈ। ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್। ಅಮೀಭ್ಯಃ॥ ಪಂ—ಅಮುಷ್ಮಾತ್। ಅಮೂಭ್ಯಾಮ್। ಅಮೀಭ್ಯಃ॥ ಷ—ಅಮುಷ್ಯ। ಅಮುಯೋಃ। ಅಮೀಷಾಮ್॥ ಸ—ಅಮುಷ್ಮಿನ್। ಅಮುಯೋಃ ಅಮೀಷು॥

ಹಲಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಈ ರೀತಿ ಶಬ್ದಗಳು ಅಜಂತಪುಲ್ಲಿಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ, ಹಲಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕ ಲಿಂಗಗಳೆಂದು ಆರುರೀತಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

—ಶ್ರೀಃ—

ಅಥಾವ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣಮ್ ॥

ಅವ್ಯಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞಾ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೬೯. **ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಮವ್ಯಯಮ್ ॥ ೧-೧-೩೭ ॥**

ಸ್ವರಾದಯೋ ನಿಪಾತಾಶ್ಚ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞಾಃ ಸ್ಯುಃ ॥ ಸ್ವರ್ । ಅಂತರ್ । ಪ್ರಾತರ್ । ಪುನರ್ ॥ ಸನುತರ್ । ಉಚ್ಚೈಸ್ । ನೀಚೈಸ್ । ಶನೈಸ್ । ಋಧಕ್ । ಋತೇ । ಯುಗಪತ್ । ಆರಾತ್ । ಪೃಥಕ್ । ಹ್ಯಸ್ । ಶ್ವಸ್ । ದಿವಾ । ರಾತ್ರಾ । ಸಾಯಂ । ಚಿರಂ । ಮನಾಕ್ । ಈಷತ್ । ಜೋಷಮ್ । ತೂಷ್ಣೀಮ್ । ಬಹಿಸ್ । ಅವಸ್ । ಸಮಯಾ । ನಿಕಷಾ । ಸ್ವಯಮ್ । ವೃಥಾ । ನಕ್ತಮ್ । ನಞ್ । ಹೇತೌ । ಇದ್ಧಾ । ಅದ್ಧಾ । ಸಾಮಿವತ್ । ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್ । ಕ್ಷತ್ರಿಯವತ್ । ಸನಾ । ಸನತ್ । ಸನಾತ್ । ಉಪಧಾ । ತಿರಸ್ । ಅಂತರಾ । ಅಂತರೇಣ । ಜ್ಯೋಕ್ । ಕಮ್ । ಶಮ್ । ಸಹಸಾ । ವಿನಾ । ನಾನಾ । ಸ್ವಸ್ತಿ । ಸ್ವಧಾ । ಅಲಮ್ । ವಷಟ್ । ಶ್ರೌಷಟ್ । ವೌಷಟ್ । ಅನ್ಯತ್ । ಅಸ್ತಿ । ಉಪಾಂಶು । ಕ್ಷಮಾ । ವಿಹಾಯಸಾ । ದೋಷಾ । ಮೃಷಾ । ಮಿಥ್ಯಾ । ಮುಧಾ । ಪುರಾ । ಮಿಥೋ । ಮಿಥಸ್ । ಪ್ರಾಯಸ್ । ಮುಹುಸ್ । ಪ್ರಾಹುಕಮ್ । ಪ್ರವಾಹಿಕಾ । ಆರ್ಯಹಲಮ್ । ಅಭೀಕ್ಷ್ಣಮ್ ಸಾಕಮ್ । ಸಾರ್ಧಮ್ । ನಮಸ್ । ಹಿರುಕ್ । ಧಿಕ್ । ಅಥ । ಅಮ್ । ಆಮ್ । ಪ್ರತಾಮ್ । ಪ್ರಶಾನ್ । ಮಾ । ಮಾಙ್ । ಆಕೃತಿಗಣೋಽಯಮ್ ॥ ಚ । ವಾ । ಹ । ಅಹ ।

ಏವ । ಏವಮ್ । ನೂನಂ । ಶಶ್ವತ್ । ಯುಗಪತ್ । ಭೂಯಸ್ । ಕೂಪತ್ । ಕುವಿತ್ । ನೇತ್ । ಚೇತ್ । ಚಣ್ । ಕಚ್ಚಿತ್ । ಯತ್ರ । ನಹ । ಹಂತ । ಮಾಕಿಃ । ಮಾಕಿಮ್ । ನಕಿಃ । ನಕಿಮ್ । ಮಾಙ್ । ನಞ್ । ಯಾವತ್ । ತಾವತ್ । ತ್ವೈ । ದ್ವೈ । ರೈ । ಶ್ರೌಷಟ್ । ವೌಷಟ್ । ಸ್ವಾಹಾ । ಸ್ವಧಾ । ವಷಟ್ । ತುಮ್ । ತಥಾಹಿ । ಖಲು । ಕಿಲ । ಅಥೋ । ಅಥ । ಸುಸ್ಮ । ಸ್ಮ । ಆದಹ ।

ಸ್ವರಾದಿನಿಪಾತಂ, ಅವ್ಯಯಮ್ ॥ ದ್ವಿಪದ ಸೂತ್ರ. ಸ್ವರ್‌ಆದಿಃ ಯೇಷಾಂತೇ ಸ್ವರಾದಯಃ । ಸ್ವರಾದಯಶ್ಚ ನಿಪಾತಾಶ್ಚ ತೇಷಾಂ ಸಮಾಹಾರಃ । ಸ್ವರಾದಿ ನಿಪಾತಮ್. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಸ್ವರ್ ಮುಂತಾದವುಗಳೂ ನಿಪಾತಗಳೂ ಅವ್ಯಯ ವೆಂಬ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ. "ಚಾದಯೋಽಸತ್ವೇ" ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಗೆ ನಿಪಾತ ಸಂಜ್ಞೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ಸ್ವರ್ ಮುಂತಾದ ವುಗಳನ್ನೂ ಚ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವುಗಳ ಅರ್ಥ. ಸ್ವರ್=ಸ್ವರ್ಗ. ಅಂತರ್=ಮಧ್ಯ, ಪ್ರಾತರ್=ಬೆಳಿಗ್ಗೆ, ಪುನಃ=ತಿರುಗಿ, ವಿಶೇಷ, ಸನುತರ್=ಅಂತರ್ಧಾನ(ಮಾಯವಾಗುವುದು), ಉಚ್ಚೈಃ=ದೊಡ್ಡದು, ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ, ನೀಚೈಃ=ಅಲ್ಪ, ಕಡಿಮೆ, ಶನೈಃ=ಮೆಲ್ಲನೆ, ಋಧಕ್=ಸತ್ಯ, ಋತೇ=ಬಿಟ್ಟು, ಯುಗ ಪತ್=ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಆರಾತ್=ದೂರ, ಸಮೀಪ, ಪೃಥಕ್=ಬೇರೆ, ಅನ್ಯ. ಹ್ಯಸ್=ನಿನ್ನೆ, ಶ್ವಸ್=ನಾಳೆ, ದಿವಾ=ಹಗಲು, ರತ್ರೌ=ರಾತ್ರಿ, ಸಾಯಂ= ಸಾಯಂಕಾಲ, ಚಿರಂ=ಬಹುಕಾಲ, ಮನಾಕ್,ಈಷತ್=ಸ್ವಲ್ಪ, ಜೋಷಂ=ಸುಖ, ಮೌನ, ತೂಷ್ಣೀಂ=ಮೌನ, ಬಹಿಸ್, ಅವಸ್=ಹೊರಗೆ, ಸಮಯಾ=ಹತ್ತಿರ, ಸ್ವಯಂ=ತಾನಾಗಿ. ವೃಥಾ=ವ್ಯರ್ಥ, ನಕ್ತಂ=ರಾತ್ರಿ, ನಞ್=ಇಲ್ಲ, ನಿಷೇಧ. ಹೇತೌ= ನಿಮಿತ್ತ, ಕಾರಣ, ಇದ್ಧಾ=ಪ್ರಕಾಶವಾಗಿರುವದು, ಅದ್ಧಾ=ಸ್ಪಷ್ಟ, ನಿಶ್ಚಯ, ಸಾಮಿ=ಅರ್ಧ, ಜಿಗುಪ್ಸಿತ, ವತ್=ಸಾದೃಶ್ಯಾರ್ಥಕಪ್ರತ್ಯಯ, ಇದು ಅಂತವಾದುದು ಅವ್ಯಯ, ಹೇಗೆಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವತ್=ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಂತೆ, ಕ್ಷತ್ರಿಯವತ್=ಕ್ಷತ್ರಿಯ ನಂತೆ. ಸನಾ, ಸನತ್, ಸನಾತ್=ನಿತ್ಯ, ಉಪಧಾ=ಭೇದ, ತಿರಸ್=ಅಂತರ್ಧಾನ, ಅಡ್ಡ ತಿರಸ್ಕಾರ, ಅಂತರಾ=ಮಧ್ಯ, ಬಿಟ್ಟು, ಅಂತರೇಣ=ಬಿಟ್ಟು, ಜ್ಯೋಕ್=ಕಾಲಾಧಿಕ್ಯ, ಪ್ರಶ್ನೆ, ಶೀಘ್ರ, ಈಗ. ಕಮ್=ನೀರು, ತಲೆ, ನಿಂದಾ, ಸುಖ. ಶಮ್=ಸುಖ. ಸಹಸಾ=ಆಕಸ್ಮಿಕ, ಅವಿಮರ್ಶ. ವಿನಾ=ವರ್ಜ(ಬಿಟ್ಟು), ನಾನಾ=ಅನೇಕ, ವಿನಾ. ಸ್ವಸ್ತಿ=ಮಂಗಳ, ಸ್ವಧಾ=ಪಿತೃಗಳ ದಾನ ಸೂಚಕ, ಅಲಂ=ಅಲಂಕಾರ, ಸಾಕಷ್ಟು, ಶಕ್ತಿ, ನಿಷೇಧ, ತಡೆ. ವಷಟ್, ಶ್ರೌಷಟ್, ವೌಷಟ್=ಹವಿರ್ದಾನ ಸೂಚಕ. ಅನ್ಯತ್=ಬೇರೆ. ಅಸ್ತಿ=ಇರುವಿಕೆ, ಉಪಾಂಶು=ನಿದಾನೋಚ್ಚಾರಣೆ, ರಹಸ್ಯ.

ಕ್ಷಮಾ=ಸಹನೆ. ವಿಹಾಯಸಾ=ಆಕಾಶ. ದೋಷಾ=ರಾತ್ರಿ. ಮೃಷಾ, ಮಿಥ್ಯಾ=ಸುಳ್ಳು. ಮುಧಾ=ವ್ಯರ್ಥ. ಪುರಾ=ಸತತ, ಬಹುಕಾಲದ ಹಿಂದೆ, ಮುಂದೆ ಆಗುವುದು, ಆಸನ್ನವಾದುದು. ಮಿಥೋ ಮಿಥಸ್=ಗುಟ್ಟು, ಒಟ್ಟಿಗೆ. ಪ್ರಾಯಸ್=ಸಾಮಾನ್ಯ, ಮುಹುಸ್=ಪುನಃಪುನಃ. ಪ್ರವಾಹುಕಮ್=ಸಮಾನಕಾಲ, ಮೇಲೆ. ಪ್ರವಾಹಿಕಾ ಎಂದರೂ ಇದೇ ಅರ್ಥ. ಅದು ಪಾಠಾಂತರ. ಆರ್ಯಹಲಮ್=ಬಲಾತ್ಕಾರ ಇದು ಭಿನ್ನವಾಗಿಯೂ ಇದೆ. ಆರ್ಯ=ಪ್ರತಿಬಂಧಕ. ಅಲಂ=ಪ್ರತಿಷೇಧ, ವಿವಾದ. ಅಭೀಕ್ಷ್ಣಮ್=ಪೌನಃ ಪುನ್ಯ. ಸಾಕಮ್, ಸಾರ್ಧಮ್=ಒಟ್ಟಿಗೆ. ನಮಸ್=ಬಗ್ಗಿರುವಿಕೆ. ಹಿರುಕ್=ವರ್ಜನ (ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು) ಧಿಕ್=ನಿಂದಾ, ಗದರಿಸುವಿಕೆ. ಅಥ=ಆಮೇಲೆ ಅಮ್=ಶೀಘ್ರ, ಅಲ್ಪ. ಆಮ್=ಅಂಗೀಕಾರ. ಪ್ರತಾಮ್=ಬಾಡುವಿಕೆ. ಪ್ರಶಾನ್=ಸಮಾನ. ಪ್ರತಾನ್=ವಿಸ್ತಾರ. ಮಾ ಮಾಙ್=ನಿಷೇಧ, ಆಶಂಕೆ. ಆಕೃತಿಗಣೋಯಮ್=ಈ ಸ್ವರಾದಿಗಳು ಕೆಲವು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆಕೃತಿಯಿಂದ ಇದರಂತೆ ಇರುವ ಇತರ ಶಬ್ದಗಳೂ ಅವ್ಯಯಎಂದು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅವು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಕಾಮಂ ಇದು ಸ್ವಚ್ಛಂದ ಎಂಬರ್ಥ ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಪರಂ=ಆದರೆ. ಸಾಕ್ಷಾತ್=ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ. ಸಾಚಿ=ಅಡ್ಡಲಾಗಿ. ಸತ್ಯಂ=ಅರ್ಧ ಅಂಗೀಕಾರ. ಮಂಕ್ಷು, ಆಶು=ಬೇಗ. ಸಂವತ್=ವರ್ಷ. ಅವಶ್ಯಂ=ನಿಶ್ಚಯ. ಉಷಾ=ರಾತ್ರಿ. ಓಂ=ಅಂಗೀಕಾರ. ಬ್ರಹ್ಮ. ಭೂಃ=ಭೂಮಿ. ಭುವಃ=ಅಂತರಿಕ್ಷ. ಝಟಿತಿ, ಝಟಿಕ್, ತರಸಾ=ಬೇಗ. ಸುಷ್ಠು=ಪ್ರಶಂಸೆ. ದುಷ್ಠು=ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟ. ಸು=ಪೂಜಾ. ಕು=ಕುತ್ಸಿತ, ಸ್ವಲ್ಪ. ಅಂಜಸಾ=ತತ್ವ, ಬೇಗ ಮಿಥು=ಎರಡು, ಅಸ್ತಂ=ವಿನಾಶ. ಸ್ಥಾನೇ=ಯುಕ್ತ. ವರಂ=ಸ್ವಲ್ಪ, ಉತ್ಕರ್ಷ. ಸುದಿ=ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ. ವದಿ=ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ.

ಇನ್ನು ಚಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಚ=ಸಮುಚ್ಚಯ, ಅನ್ವಾಚಯ, ಇತರೇತರಯೋಗ, ಸಮಾಹಾರ. ವಾ=ವಿಕಲ್ಪ, ಉಪಮಾ, ಸಾದೃಶ್ಯ, ಸಮುಚ್ಚಯ. ಹ=ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ. ಏವ=ನಿಶ್ಚಯ. ಅನಿಶ್ಚಯ. ಏವಮ್=ಈರೀತಿಯಾಗಿ. ನೂನಮ್=ತರ್ಕ, ನಿಶ್ಚಯ. ಶಶ್ವತ್=ಪುನಃ, ಪುನಃ, ನಿತ್ಯ, ಒಟ್ಟಿಗೆ, ಯುಗಪತ್=ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೂಯಸ್=ಪುನಃ ಆಧಿಕ್ಯ. ಕೂಪತ್=ಪ್ರಶ್ನ, ಪ್ರಶಂಸಾ. ಕುವಿತ್=ಅಧಿಕ, ಪ್ರಶಂಸಾ. ನೇತ್=ಶಂಕೆ, ನಿಷೇಧ, ವಿಚಾರ, ಸಮುಚ್ಚಯ. ಚೇತ್=ರೆ, (ಆದರೆ) ಚಣ್=ಒಂದುವೇಳೆ (ರೆ) ಕಚ್ಚಿತ್=ಇಷ್ಟಪ್ರಶ್ನೆ. ಯತ್ರ=ಅನಿಶ್ಚಿತ ಪ್ರದೇಶ, ಅಮರ್ಷ, ನಿಂದಾ, ಆಶ್ಚರ್ಯ. ನಹ=ಪ್ರತ್ಯಾರಂಭ. ಹಂತ=ಹರ್ಷ, ವಿಷಾದ, ಅನುಕಂಪಾ, ವಾಕ್ಯಾರಂಭ. ಮಾಕಿಃ, ಮಾಕಿಂ, ನಕಿಃ, ನಕಿಮ್=ಬಿಟ್ಟು, ಮಾಙ್, ನಞ್=ಸ್ವರಾದ್ಯುಕ್ತಿ. ಯಾವತ್, ತಾವತ್=ಪೂರ್ತಿ, ಅವಧಿ, ಪರಿಮಾಣ. ನಿಶ್ಚಯ. ತ್ವೈ=ವಿಶೇಷ, ವಿತರ್ಕ, ದ್ವೈ=ವಿತರ್ಕ. ನ್ವೈ=ವಿತರ್ಕ.

ಇದುಪಾತಾಂತರ. ರೈ=ದಾನ, ಅನಾದರ. ಶ್ರೌಷಟ್, ವೌಷಟ್, ಸ್ವಾಹಾ=ಸ್ವರಾದ್ಯುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಸ್ವಾಹಾ=ದೇವತಾ ದಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು. ಸ್ವಧಾ=ಪಿತೃಗಳ ದಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು. ವಷಟ್=ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು. ತುಮ್=ತುಚ್ಛೀಕರಿಸಿ ಹೇಳುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು. ತಥಾಹಿ=ನಿದರ್ಶನ ಹೇಳುವಾಗ ಬರುವುದು. ಖಲು=ನಿಷೇಧ, ವಾಕ್ಯಾಲಂಕಾರ, ನಿಶ್ಚಯ. ಕಿಲ=ವಾರ್ತಾದಲ್ಲಿ, ಸುಳ್ಳು. ಅಥೋ ಅಥ=ಮಂಗಲ, ಅನಂತರ, ಆರಂಭ, ಪ್ರಶ್ನ, ಪೂರ್ತಿ, ಅಧಿಕಾರ, ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ, ಸಮುಚ್ಚಯ. ಸುಷ್ಠು=ಪ್ರಶಂಸಾ. ಸ್ಮ=ಕಳೆದದ್ದು, ಪಾದ ಪೂರಣದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಆದಹ=ಉಪಕ್ರಮ, ಹಿಂಸಾ, ನಿಂದಿತ.–

ಉಪಸರ್ಗ ವಿಭಕ್ತಿ ಸ್ವರ ಪ್ರತಿರೂಪಕಾಶ್ಚ ॥ ಅವದತ್ತಂ। ಅಹಂಯುಃ ಅಸ್ತಿಕ್ಷೀರಾ॥

ಕೆಲವು ಅವ್ಯಯಗಳು ಉಪಸರ್ಗದಂತೆಯೂ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತದಂತೆಯೂ ಸ್ವರಗಳಂತೆಯೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಉಪಸರ್ಗದಂತಿರುವವುಗಳು. ಅವದತ್ತಂ=ವಿದತ್ತಂ–ಪ್ರದತ್ತಂ, ಸುದತ್ತಂ ಇಲ್ಲಿ ಅವ, ವಿ, ಪ್ರ, ಸು, ಅವ್ಯಯಗಳು. ಇವು ಉಪಸರ್ಗಗಳಂತೆ ಇವೆ. ಉಪಸರ್ಗಗಳಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತದಂತೆ ಕೆಲವು ಇವೆ. ಅಹಂಯುಃ=ಅಹಂಕಾರಿ. ಅಸ್ತಿಕ್ಷೀರಾ=ಹಾಲುಳ್ಳದ್ದು. ಇವು ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತದಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಸ್ವರದಂತಿರುವವುಗಳು

ಅ। ಆ। ಇ। ಈ। ಉ। ಊ। ಏ ಐ। ಓ। ಔ।

ಪಶು। ಶುಕಮ್। ಯಥಾಕಥಾ ಚ। ಪಾಟ್। ಪ್ಯಾಟ್। ಅಂಗ। ಹೈ। ಹೇ। ಭೋಃ। ಅಯೇ। ದ್ಯ। ವಿಷು। ಏಕಪದೇ ॥ ಯುತ್। ಆತಃ। ಚಾದಿರಪ್ಯಾಕೃತಿಗಣಃ ॥ ತಸಿಲಾದಯಃ ಪ್ರಾಕ್ ಪಾಶಪಃ। ಶಸ್ ಪ್ರಭೃತಯಃ ಪ್ರಾಕ್ ಸಮಾಸಾಂತೇಭ್ಯಃ ॥ ಅಮ್। ಆಮ್। ಕೃತ್ವೋರ್ಥಾಃ। ತಸಿವತೀ। ನಾನಾಞೌ। ಏತದಂತಮವ್ಯಯಮ್ ॥

ಅ=ಕರೆಯುವಾಗ, ನಿಷೇಧದಲ್ಲಿ, ತಿರಸ್ಕರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆ=ವಾಕ್ಯಸ್ಮರಣಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ. ಇ=ಕರೆಯುವಾಗ, ಜುಗುಪ್ಸೆಯಲ್ಲಿ, ಆಶ್ಚರ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಯಿಂದ ಔವರೆಗೆ ಕರೆಯುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಪಶು=ಚನ್ನಾಗಿ ಶುಕಂ=ಬೇಗನೆ. ಯಥಾಕಥಾಚ=ಅನಾದರತಿಳಿಸುವುದು.

ಪಾಟಿನಿಂದ ಅಯೇವರೆಗೆ ಸಂಬೋಧನೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವುಗಳು. ದ್ಯ=ಹಿಂಸಾ, ಪ್ರಾತಿಲೋಮ್ಯ, ಪಾದಪೂರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಷು=ನಾನಾ. ಏಕಪದೇ=ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ. ಯುತ್=ಕುತ್ಸಿತ. ಆತಃ=ಇನ್ನೂ ಹೀಗೆ ಚಾದಿಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇದೂ ಆಕೃತಿಗಣ. ಇದರಂತೆ ದೃಷ್ಟವಾದವುಗಳನ್ನು ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಯತ್, ತತ್=ಹೇತುವಿನಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಆಹೋಸ್ವಿತ್=ವಿಕಲ್ಪ, ಸೀಮ=ಎಲ್ಲಾ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ, ವ=ಸಾದೃಶ್ಯ. ಪಾದಪೂರಕ. ದಿಷ್ಟ್ಯಾ=ಸಂತೋಷದಲ್ಲಿ. ಚಾಟು=ಪ್ರಿಯವಾಕ್ಯ ಹುಂ=ಗದರಿಸುವಿಕೆ. ಇವ=ಸಾದೃಶ್ಯ. ಅದ್ಯಶ್ವಿ=ಈಗ.

ಇನ್ನು ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಪಾಶಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದವರೆಗೆ ಎಷ್ಟು ಪ್ರತ್ಯಯ ಹೇಳಿರುವನೋ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವ್ಯಯಗಳು. ವೃಕ್ಷತಃ ಇದು ತಸಿಲಂತ. ವೃಕ್ಷದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೇ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತ್ಯಯದವರೆಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಅವ್ಯಯಗಳು. ಇವು ತದ್ಧಿತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿವೆ. ಕಣಶಃ ಇದು ಶಸಂತ, ಕಣಕಣವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ಕೃತ್ವಸುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದೂ ಅವ್ಯಯ. ತದರ್ಥಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದೂ ಅವ್ಯಯ. ಕೃತ್ವಸುಚಿಗೆ ಬಾರಿ, ಸಲ ಎಂದರ್ಥ. ಪಂಚಕೃತ್ವಃ=ಐದು ಬಾರಿ (ಸಲ) ದ್ವಿಃ, ತ್ರಿಃ=ಎರಡುಸಲ, ಮೂರುಸಲ. ತಸ್ ವತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದವುಗಳು ಅವ್ಯಯ. ವಿನಾ, ನಾನಾ ಉದಾಹರಣೆ. ಹೊರತಾಗಿ, ಅನೇಕರೀತಿ ಅರ್ಥ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದವುಗಳನ್ನು ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

(ಕೃದಂತಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೪೭೦. ಕೃನ್ಮೇಜಂತಃ ॥ ೧-೧-೩೯ ॥

ಕೃದ್ಯೋ ಮಾಂತ ಏಜಂತಶ್ಚ ತದಂತಮವ್ಯಯಂ ಸ್ಯಾತ್ । ಸ್ಮಾರಂ ಸ್ಮಾರಂ, । ಜೀವಸೇ । ಪಿಬಧ್ಯೈ ।

ಕೃತ್, ಮೇಜಂತಃ ॥ ಮ್ ಚ, ಏಚ್ ಚ ಮೇಚೌ । ತೌ ಅಂತೇ ಯಸ್ಯ ಸಃ । ಮೇಜಂತಃ. ಮಕಾರ, ಏಚ್ ಅಂತದಲ್ಲಿರುವವುಗಳು. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಮಕಾರಾಂತವಾದ, ಏಜಂತವಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದವು ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಸ್ಮಾರಂ ಸ್ಮಾರಮ್. ಸ್ಮೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಮುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಣಮುಲಿನಲ್ಲಿ ಅಮ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಾಂತವಾದ ಕೃದಂತ ಶಬ್ದ ಸ್ಮಾರಂ ಎಂಬುದು. ಣಮುಲಂತಕ್ಕೆ " ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ " ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ

ಬರುತ್ತದೆ. ಜೀವಸೇ. ಏಜಂತ ಕೃದಂತವಾಗಿದೆ. ಜೀವಧಾತುವಿಗೆ ಅಸೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ಪಿಬಧ್ಯೈ. ಇದೂ ಏಜಂತ ಕೃದಂತ ಅವ್ಯಯ. ಪಾಧಾತುವಿಗೆ ಶಧ್ಯೈ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶಕಾರ ಇತ್. ಪಾಧಾತುವಿಗೆ ಪಿಬಾದೇಶ. ಪಿಬಧ್ಯೈ.

(ಕೃದಂತಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯಯ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೭೧ ಕ್ತ್ವಾತೋಸುನ್‌ಕಸುನಃ ॥ ೧-೧-೪೦ ॥

ಏತದಂತಮವ್ಯಯಮ್ । ಕೃತ್ವಾ । ಉದೇತೋಃ । ವಿಸೃಪಃ

ಏಕಪದಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಹೇಳಿವೆ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**–ಕ್ತ್ವಾ, ತೋಸುನ್, ಕಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಗಳು ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ ಕ್ತ್ವಾ=ಕೃತ್ವಾ. ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಕಾರ ಇತ್. (ಮಾಡಿ ಎಂದರ್ಥ.) ತೋಸುನ್=ಉದೇತೋಃ. ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗಸಹಿತವಾದ ಇಣ್‌ಧಾತುವಿಗೆ "ಭಾವಲಕ್ಷಣೇ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ ತೋಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕಸುನ್=ವಿಸೃಪಃ ಸೃಪಲೃಗತೌ ಧಾತು. ಕಸುನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. "ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ" ಕಕಾರ ಇತ್. "ಹಲಂತ್ಯಮ್" ನಕಾರ ಇತ್. ಅಸ್ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥ. ಸೃಪ್+ಅಸ್. ಸೃಪಸ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ. ವಿಸೃಪಃ. ಇದು ಅವ್ಯಯವಾಗುತ್ತದೆ.

(ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯ ಸಂಜ್ಞೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರ)

೩೭೨. ಅವ್ಯಯೀಭಾವಶ್ಚ ॥ ೧-೧-೪೧॥

ಅಧಿಹರಿ.

ಅವ್ಯಯೀಭಾವಃ, ಚ. ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. "ಅವ್ಯಯಂ" ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅವ್ಯಯೀಭಾವಸಮಾಸವೂ ಅವ್ಯಯಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಧಿಹರಿ ಹರೌ=ಅಧಿಹರಿ. ವಿಭಕ್ತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಯೀಭಾವಸಮಾಸ. ಇದು ಅವ್ಯಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳಮೇಲೆ ಬರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲೋಪಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

(ಅವ್ಯಯದ ಮೇಲಿರುವ ಆಪ್‌ಸುಪಿಗೆ ಲೋಪಹೇಳುವಸೂತ್ರ)

೩೭೩. ಅವ್ಯಯಾದಾಪ್‌ಸುಪಃ॥ ೨-೪-೮೨॥

ಅವ್ಯಯಾದ್ವಿಹಿತಸ್ಯಾಪಃ ಸುಪಶ್ಚ ಲುಕ್॥ ತತ್ರ ಶಾಲಾಯಾಮ್।

ಸದೃಶಂ ತ್ರಿಷು ಲಿಂಗೇಷು ಸರ್ವಾಸು ಚ ವಿಭಕ್ತಿಷು॥ ವಚನೇಷು ಚ ಸರ್ವೇಷು ಯನ್ನವ್ಯೇತಿ ತದವ್ಯಯಮ್ ॥೧॥ ವಷ್ಟಿ ಭಾಗುರಿರಲ್ಲೋಪಮವಾಪ್ಯೋರುಪಸರ್ಗಯೋಃ॥ ಆಪಂ ಚೈವ ಹಲಂತಾನಾಂ ಯಥಾವಾಚಾ ನಿಶಾ ದಿಶಾ ॥೨॥ ವಗಾಹಃ। ಅವಗಾಹಃ। ಪಿಧಾನಂ। ಅಪಿಧಾನಂ॥

ಇತಿ ಅವ್ಯಯಪ್ರಕರಣಮ್

ಅವ್ಯಯಾತ್, ಆಪ್ಸುಪಃ॥ ದ್ವಿಪದಸೂತ್ರ. ಆಪ್‌ಚ, ಸುಪ್‌ಚ ಆಪ್ ಸುಪ್. ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದ್ವ. ತಸ್ಯ ಆಪ್ಸುಪಃ "ಣ್ಯಕ್ಷತ್ರಿಯಾರ್ಷ"—ಸೂತ್ರದಿಂದ "ಲುಕ್ ಅನುವೃತ್ತಿ. **ಸೂತ್ರಾರ್ಥ**—ಅವ್ಯಯದಮೇಲೆ ವಿಹಿತವಾದ ಆಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ, ಸುಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೂ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ರ ಶಾಲಾಯಾಮ್. ತತ್ರ ಅವ್ಯಯ. ಇಲ್ಲಿ ಶಾಲಾಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್. ತತ್ರ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಥ ಇಲ್ಲಿ ಸುಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದೆ. ಅವ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಆಪ್ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ವಾರ್ತಿಕಕಾರರಮತ. "ಸದೃಶಂತ್ರಿಷು"—ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಯತ್ = ಯಾವ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು ತ್ರಿಷು ಲಿಂಗೇಷು = ಮೂರುಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸರ್ವಾಸು ವಿಭಕ್ತಿಷು = ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸರ್ವೇಷು ವಚನೇಷು = ಎಲ್ಲಾ, ವಚನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸದೃಶಂ = ಸಮಾನರೂಪವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ, ನವ್ಯೇತಿ = ವಿಕಾರ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೋ, ತತ್ ಅವ್ಯಯಮ್ = ಅದು ಅವ್ಯಯ. ಯಾವವಿಕಾರವಿಲ್ಲದೇ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿರುವ ಶಬ್ದ ರೂಪವೇ ಅವ್ಯಯ. ಪ್ರಸಂಗಸಂಗತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಗುರಿಃ = ಭಾಗುರಿಯೆಂಬ ಆಚಾರ್ಯರು. ಅವಾಪ್ಯೋರುಪಸರ್ಗಯೋಃ = ಅವ, ಅಪಿ ಈ ಎರಡು ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಅಲ್ಲೋಪಂ = ಆದಿಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವನ್ನು ವಷ್ಟಿ = ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಭಾಗುರಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಪಾಣಿನಿರೀತ್ಯಾ ಲೋಪವಿಲ್ಲ. ಆಗ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಹಲಂತನಾಂ = ಹಲಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆಪಂಚ = ಆಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನೂ ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. ಪಾಣಿನಿಯ ಮತದಲ್ಲಿ ಅದಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಟಾಪ್, ಹಲಂತಕ್ಕೆ ಟಾಪ್ ಇಲ್ಲ. ಯಥಾ = ಹೇಗೆಂದರೆ ವಾಚಾ, ನಿಶಾ, ದಿಶಾ. ವಾಚ್, ನಿಶ್, ದಿಶ್ ಇವು ಹಲಂತ ಶಬ್ದ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಟಾಪ್ ಬಂದರೆ ವಾಚಾ, ನಿಶಾ, ದಿಶಾ ಎಂದಾಗುತ್ತವೆ. ಪಾಣಿನಿ ಮತದಲ್ಲಿ

ಹಲಂತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಉಪಸರ್ಗಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಅಪಿಧಾನಂ, ಅವಗಾಹಃ ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಪಿ, ಅವ ಗಳ ಅಕಾರಕೆ ಭಾಗುರಿಗಳ ರೀತ್ಯಾ ಲೋಪಬಂದರೆ ವಗಾಹಃ, ಪಿಧಾನಂ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ವಗಾಹಃ (ಇಳಿಯುವಿಕೆ) ಪಿಧಾನಂ = ಮುಚ್ಚಳ " ಪೂರ್ವಾಪರೌ ತೋಯನಿಧೀ ವಗಾಹ್ಯ " ಎಂದು ಕಾಳಿದಾಸನು ಕುಮಾರಸಂಭವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ಅವ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಇದುವರೆಗೆ ನಾಮಪದಗಳ ವಿವರ ವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. " ಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರವೇಶಿಕಾ " ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಲಘುಸಿದ್ಧಾಂತಕೌಮುದೀ ಪೂರ್ವಭಾಗವು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

